LUND UNIVERSITY

Periferins micrópolis - genus, rum och fattigdom i Costa Rica

Grundström, Karin

2009

Link to publication

Citation for published version (APA):
Grundström, K. (2009). *Periferins micrópolis - genus, rum och fattigdom i Costa Rica*. [Doktorsavhandling (monografi), Lunds Tekniska Högskola]. Department of Architecture and Built Environment, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

LUND UNIVERSITY

Housing Development & Management
Architecture & Built Environment
Faculty of Engineering
Lund University, Sweden

Periferins micrópolis

Genus, rum och fattigdom i Costa Rica

Karin Grundström

THESIS
6

Lunds universitet

Lunds universitet etablerades 1666 och är Skandinaviens största universitet med åtta fakulteter, flera forskningscentra och specialiserade utbildningar. Lunds universitet bedriver ett omfattande samarbete med universitet, högskolor och forskningsinstitut världen över (www.lu.se).

Arkitektur och byggd miljö

Institutionen för arkitektur och byggd miljö vid Lunds tekniska högskola, vid Lunds universitet bildades 2005. Vid institutionen bedrivs forskning, grundutbildning och forskarutbildning inom ämnet arkitektur och byggd miljö. Forskning inom institutionen inbegriper studier i arkitektur relaterade till teknologi såväl som studier relaterade till samhällsforskning och konstnärligt utvecklingsarbete (www.arkitektur.lth.se).

Boende och bostadsutveckling

Boende och bostadsutveckling (Housing Development and Management) är en avdelning vid Institutionen för arkitektur och byggd miljö. Vid avdelningen sker undervisning och forskning inom frågor för boende och urban utveckling med fokus på fattigdomsproblematik i låg- och medelinkomstländer (www.hdm.lth.se).

Periferins micrópolis

Genus, rum och fattigdom i Costa Rica

Nyckelord:

arkitektur
Costa Rica
fattigdom
genderisering
genus
kvinnor
micrópolis
periferi
planering
plats
rum
rumsliga praktiker
slum
stadsdel
stadsutveckling
urbanisering
vardagsliv

© Karin Grundström, 2009

Periferins micrópolis
Genus, rum och fattigdom i Costa Rica

Akademisk avhandling
Thesis 6
ISBN 978-91-87866-34-0
ISSN 1652-7666
Tryckt av Media-Tryck, Lund, 2009

Layout: Jan Anders Mattson, Karin Grundström
Illustrationer och fotografier: Karin Grundström

Avhandlingen kan beställas från:
Boende och bostadsutveckling (www.hdm.lth.se)
Institutionen för arkitektur och byggd miljö, Lunds universitet

Periferins micrópolis

Genus, rum och fattigdom i Costa Rica

Karin Grundström

Lund 2009

"Other" architectures explore the gap between architecture and what people make of it, seeing its occupants no longer simply as passive consumers or victims, but also as vital actors contributing a multiplicity of new images and modes of occupation.

Mary McLeod
Everyday and "Other" Spaces, 1991

Innehållsförteckning

Förord 9

Del I Introduktion 11

Kapitel 1 Inledning 13
- Studiens syfte 15
  - Frågeställningar 15
- Introduktion till teori och presentation av empiri 16
- Studiens skala, analys och metodansats 18
- Fältarbete och metod 19
- Fallstudiemetodik 22
  - Urval av fall 23
  - Om abduktion 24
- Metoder 24
  - Statistik och dokument 25
  - Intervjuer 26
  - Deltagande observationer 27
  - Gåtur 28
- Funderingar om fallstudiemetodik 29
- Avhandlingens upplägg 30

Kapitel 2 Teoretiska ingångspunkter 33
- Feministisk arkitekturforskning och praktik 34
- Vardagslivets rumsliga praktiker 37
  - Rumsproduktion 38
    - Spatiologi – en rumslig triad 39
  - Genderisering av vardagens rum 40
    - Dikotomin privat och offentligt 41
    - Privat och offentligt i feministisk forskning 43
    - Ifrågasatt konstruktion 43
  - Fluida rum 45
    - Fluida rum och heterogen rumtid 47
  - Om vardagliga rumsliga praktiker i studien 48
- Dominerat och approprierat rum 49
  - Domination och appropriation i rumsteori 50
  - Appropriation – att behärska rum genom avgränsande praktiker 51
  - Appropriation – att behärska rum i staden 53
    - Det sociala som verklighet i vardagens praxis 53

Misärens och fattigdomens rum 54
Om appropriationsbegreppet i studien 56
Studiens begreppsram 57

Del II Fattigdom i städer 59
Kapitel 3 Stadsutveckling och fattigdomens feminisering 63
Städer: platser för global ekonomi och fattigdomens reproduktion 63
Stadsutveckling från kolonialism till nyliberalism 65
Urbaniseringen i världen 65
Stadsutveckling – fattigdomens arkitektur 66
Slum i periferin 66
En oskälig livsmiljö 68
Planerade bostadsområden i periferin 69
Från WID till GAD i staden 71
Förekommer en feminisering av fattigdom? 72
Fokus på monetär fattigdom 72
Frågan om fattiga kvinnoledda hushåll 73
Fattigdomens feminisering i Costa Rica 74
Den informella sektorn växer i städer 76
De fattigas arbetsinsatser i bostadsbyggande 77
Ett eget rum i staden 78

Kapitel 4 En läsning av staden 81
Urbanisering i storstadsregionen – fattigdomens koncentration 82
Ny bostadspolitik med territoriellt fokus 83
En läsning av storstadsregionen 85
San José – Avenida Central 88
Villa Mexico 90
Sabana Norte 92
Pavas 94
Fallstudie La Carpio 96
En koncentration av stadens fattigaste befolkning 96
Alltmer tättbefolkat i slummen 98
Illegalitet och förslag till slumsanering 100
Fallstudie Lindora 101
Fattiga stadsinvånare organiserade självbyggeri 101
En stadsdel för de fattiga i storstadsregionens utkant 103
Legal status men frånvaro av myndigheter 104
Stadsdelar i fattigdomens rum 105
Periferins micrópolis 105
Periferins micrópolis i Lindora och La Carpio 106
Osynlig i staden genom lokalisering 107
Tvångsföretagande inom stadsdelen 108
Om frånvaro 109
Den farlige andre i staden 111
I kvinnors händer – ”en manos de mujeres” 113
Reducerat tillträde till staden 114

Del III Vardagens rumsliga praktiker 121
Kapitel 5 Länkade interiörer 123
Ett daghem i slummen 123
Diversearbeterska – Marta 125
Slumguide – Claudia 128
Rumsliga praktiker i länkade interiörer 131
Slummens vandrare 131
Bostaden levd i topofobi 133
Interiöra arbetsplatser 135
Frivilligarbete för det lokala samhället 137
Våldsutsatthet och trygghet i slummen 137
Vardag i slummen 141
En vandring genom vardagens rum 142
Kvinnokooperativets appropriation 143
Rumsliga förhandlingar i länkade interiörer 144

Kapitel 6 Multifunktionella interiörer 147
Bönemöte i Maria Carmens hus 147
Sömmerskans hus – Maria Carmen 148
Hårfrisörskans hus – Beatrice 151
Rumsliga praktiker i multifunktionella interiörer 154
Bostaden – centrum i periferins micrópolis 155
Arbetande hemmafruar 156
Risk att kvinnors inkomster osynliggörs 158
En bostad för social infrastruktur 160
Bostaden – privatiserat kollektiv 161
Parken och den svårförsvarade fritiden 162
Vardag i stadens utkant 164
Vardagen koncentrerad till bostaden 165
Appropriation för bönestund och lek 166
Rumsliga förhandlingar i multifunktionella interiörer 168

Kapitel 7 Dikotoma interiörer 171
Vid busshållplatsen 171
Konsult för bostadslån – Fabiola 173
Heltidsarbetande kontorist – Olga 178
Rumsliga praktiker i dikotoma interiörer 180
Arbeterska i den fragmenterade staden – lokaliserad för transportberoende 180
Reducerat tillträde till staden och till stadsdelen 182
Bostaden – en tillgång i vardagen 183
Gatan – en transportsträcka 185
Kvinnor mest engagerade i det lokala samhället 186
Flytta eller genomföra förbättringar 187
En delad vardag 188
Appropriation för fritid och lek 189
Gemensamhetslokalen – en möjlighet till en fredad fritid? 190

Rumsliga förhandlingar i dikotoma interiörer 192

Del IV Avslutande diskussion 195
Kapitel 8 Periferins micrópolis 197
Periferins micrópolis – både slum och planerad bebyggelse 199
Staden med alltför korta avstånd 200
Dikotomin bostad/gata förstärks 201
Om offentliga platser 202
Rumslig fattigdom och reducerad urban erfarenhet 203
Att sträva efter tillträde till staden 205
Att bebo periferins micrópolis – om fluida rum 205
Passager av kommunikation i vardagen 206
Att samla och länka heterogena aktiviteter 207
Att bebo periferins micrópolis – om appropriation 207
Att synliggöra sig själv och hjälpa varandra 208
En varierad bebyggelse med tillträde för flera grupper 209
Vardagens rumsliga förhandlingar 210
En skälig urbanism 212

Summary in English 215
Suburban Micrópolis, Gender, Space and Poverty in Costa Rica

Referenser 223

Bildförteckning 233

Förord

Det kan synas förvånande att en svensk arkitekt skriver en avhandling om fattigdomens arkitektur i Costa Rica. Jag kom till Costa Rica första gången 1990 och blev omedelbart förtjust i detta vackra land med mycket trevliga, vänliga och öppna människor. Den gången var jag på en resa i Latinamerika efter att som arkitektstudent ha genomfört en Sida-finansierad studie i Nicaragua som rörde bostäder till fattiga gruvarbetare. Skillnaden mellan länderna var på den tiden enorm. Nicaragua var fattigt och härjat av krig och Costa Rica framstod i jämförelse som överdådigt. Under mina studier i Costa Rica under senare år har jag dock upplevt att fattigdomen förekommer även där.

Det är förstås inte bara mitt intresse för landet som har varit avgörande i valet av Costa Rica. Denna avhandling har tillkommit som en del i svenskt bistånd genom stöd till så kallad u-landsforskning. Som ett led i Sidas arbete med urban utveckling genomfördes en satsning på urbanforskning under första halvan av 00-talet, genom ett särskilt invitationsområde gällande urban utveckling och urban miljö inom vilket denna avhandling har finansierats. Syftet med invitationsområdet var att ”engagera svenska institutioner i kunskaps- och kapacitetsutveckling inom problemfält av särskild betydelse för aktuella biståndsinsatser”. Den snabba urbaniseringen i världen med en stadsutveckling där en fjärdedel av världens befolkning bor i slum och oacceptabla stadsmiljöer är en av de största utmaningarna och hoten mot en hållbar utveckling. Särskilt kvinnor framställs som de mest drabbade av denna fattigdomens urbanisering. Det är i detta sammanhang som min forskning med fokus på kvinnors vardag i fattigdomens arkitektur och deras förhandlingar för att förbättra sin livsmiljö påbörjades.

Costa Rica är inte ett av de fattigaste länderna i världen, utan tillhör medelinkomstländerna, men är ett land som har betydelse inom svenskt bistånd som gällt bostads- och urbanfrågor. Sida påbörjade genom program för bostadsförbättringar i Centralamerika under mitten av 1980-talet en satsning som syftade till fattigdomsbekämpning genom bostadsbyggande. I Costa Rica erhöll den enskilda organisationen *Fundación promotora de vivienda* (Fuprovi) under ett tiotal år ekonomiskt stöd för en roterande fond avsedd för organiserat självbyggeri. Fuprovi är den organisation som varit min ingångspunkt och dörröppnare under fältarbetet.

Som arkitekt har jag alltid intresserat mig för förhållandet mellan människan och arkitekturen. Arkitekturen finns runt omkring oss, vi for-

mar arkitekturen och den formar oss. Människors samhällen får ett materiellt uttryck i arkitekturen omkring oss. Bebyggelsen sätter gränser för var vi kan ta oss fram, men även alla de normer, värden och sociala positioner vi har bestämmer i stor utsträckning vårt tillträde till platser och rum i staden. Under mina resor och mitt arbete under ett tiotal år har jag vid återkommande tillfällen stött på hur kvinnor och män har olika tillträde till stadens platser och rum och ges olika utrymme, vilket varit grunden för de frågeställningar och reflektioner över arkitektur, genus och rum som jag närmare analyserar i denna avhandling. Dessa frågor gäller platser där jag arbetat, i Nordafrika och Centralamerika såväl som i Sverige.

Jag har också velat överbrygga något av den strikta indelning mellan så kallad u-landsforskning och arkitekturforskning som varit förhärskande i Sverige. Jag tror fullt och fast att vi studerar liknande frågeställningar, men i varierande kontexter. I detta perspektiv syftar min avhandling till att analysera och diskutera fattigdomens arkitektur och vardagens praktiker som en forskningsfråga av relevans även i Sverige.

Att skriva en avhandling är en lång och vindlande väg, men också en utvecklande och spännande resa. Jag vill börja med att rikta ett tack till Sida/SAREC som finansierat mina forskarstudier. Mitt tack går till Kerstin Barup och Johnny Åstrand som gjort det möjligt för mig att skriva denna avhandling vid institutionen för arkitektur och byggd miljö vid Lunds universitet. Johnny Åstrand vill jag särskilt tacka för att ha delgett kontakter till Fuprovi och stöd till resor till Costa Rica. Jag vill även rikta ett tack till mina kollegor på HDM och mina doktorandkollegor vid institutionen som jag kämpat tillsammans med, särskilt Jenny Hällström. För handledning går mitt tack till Irene Molina som uppmuntrat och stöttat mig längs vägen med noggrann läsning, kritiska och konstruktiva kommentarer och ett öppet och hjärtligt sinnelag. För kritisk granskning och utvecklande och intressanta diskussioner vid mitt slutseminarium vill jag rikta ett stort tack till Carina Listerborn och Gunnar Sandin. Mina tack går även till Caren Levy vid DPU i London för intressanta diskussioner och vänligheten att låta mig söka vid avdelningens bibliotek och till Sylvia Chant vid LSE i London för vänligheten att skicka intressanta forskningsartiklar och länkar. Ett stort tack vill jag även rikta till mina kollegor på Fuprovi som varit initiala kontaktpersoner och dörröppnare och till alla dem som ställt upp på intervjuer. Särskilt till några av mina vänner i Lindora; vi hoppas alla på chanser till en longitudinell studie så att vi träffas igen om tio år.

Till min familj ‹3

Pura vida
Lund oktober 2009

Del I

Introduktion

Kapitel 1 Inledning

Kapitel 2 Teoretiska ingångspunkter

Inledning

Det finns en fattigdomens arkitektur.

I urbaniseringens fotspår materialiseras fattigdomen i slum, kåkstäder och favelas i städer världen över. Trots millenniemålen om att minska antalet invånare som lever i slum, visar statistik från FN-Habitat att urbaniseringstakten ökar och att städernas fattiga idag utgör en fjärdedel av världens stadsinvånare (UN-Habitat, 2006/7). Parallellt med framväxten av slum förekommer i många länder subventionerade bostadsprogram, där små bostäder på mellan arton och fyrtio kvadratmeter per familj byggs för de fattiga. Dessa program ger förvisso en ökad materiell standard, men har också kritiserats för att leda till en nybyggd slum, med trångboddhet, stigmatisering samt bristande social och teknisk infrastruktur (Davis, 2006). Fattigdomen i städer och den undermåliga byggda miljö människor tvingas leva i, denna fattigdomens arkitektur, är ett stort och växande problem i världens städer och ett av de största problemen inom hållbar stadsutveckling globalt. Fattigdomen i städer har under senare år rönt allt större uppmärksamhet i debatt och forskning om hållbar stadsutveckling, både i Sverige och internationellt. Den globala stadsutvecklingen med ökande andel fattiga i städer diskuteras inom arkitektur och planering i förhållande till konsekvenser på klimat, människors hälsa och överlevnad i staden.

Den pågående urbaniseringen i låg- och medelinkomstländer har genererat forskning och debatt där kvinnor ofta framhålls som de mest utsatta och sårbara för den urbana fattigdomen och den usla materiella standard som människor tvingas leva i (COHRE, 2008). Inom debatt, forskning, policy och uttalanden förekommer argument för att den snabba urbaniseringen kan stoppas och att de fattiga borde stanna på landsbygden eftersom det är lättare att försörja sig där (Davis, 2006). Jag menar att dessa argument skapar föreställningar om att de fattiga inte borde befinna sig i staden och att fattiga kvinnor särskilt lastas för att de befinner sig i en så farlig miljö. Vidare riskerar ett sådant synsätt att osynliggöra kvinnors insatser för att förändra den byggda miljön de lever i och de positiva erfarenheter livet i staden kan erbjuda även fattiga kvinnor.

I debatt och policy förekommer en föreställning om fattigdomens ”feminisering” i städer. Denna föreställning bygger på uppfattningen att antalet fattiga kvinnor i städer ökar och att kvinnor är de fattigaste av de fattiga, en föreställning som dock inte underbyggs av existerande forsk-

Bild 1 Vy över San José från slummen

ning (Chant, 2007a). Fattigdomen är ett problem som inte enbart gäller monetära frågor utan omfattar flera dimensioner.

Stadens rum och platser är en resurs. Fattiga människor i städer lever dock i en byggd miljö där dessa resurser delas av många. Den urbana miljön karaktäriseras av undermålig bebyggelse, stigmatisering och våldsutsatthet vilket leder till en rumslig begränsning. Att inte ha tillträde till stadens rum och platser innebär en begränsning av rörelsemöjlighet, en reducerad urban erfarenhet, reducerade möjligheter till inkomster, till kommunikation och interaktion med andra. Feministisk forskning har påvisat hur staden förvisso kan innebära utsatthet för våld och begränsad rörelsemöjlighet för många kvinnor, men samtidigt erbjuder möjligheter till inkomster, kulturella aktiviteter och politiskt engagemang. Även om fattigdomens arkitektur utgör en ohälsosam och våldsutsatt miljö väljer många fattiga kvinnor att bosätta sig i städer. Den rumsliga fattigdomen är en viktig dimension av fattigdomen som dock sällan problematiseras i internationell utvecklingsdiskurs och är en fråga av stor betydelse för en kritisk granskning av fattigdomens arkitektur och för framtida planering.

Den stadsutveckling som sker med till tilltagande fattigdom förekommer i många länder världen över. Studien i denna avhandling utspelar sig i Costa Rica, i storstadsregionen runt huvudstad San José. En anledning till detta är det svenska bistånd som berört bostads- och urbanfrågor i Centralamerika. Costa Rica var det första land i Centralamerika som ingick i en svensk satsning riktad till stöd för fattigdomsbekämpning relaterat till bostadsprogram. Costa Rica är intressant i ett perspektiv av en pågående stadsutveckling som speglar den internationella utvecklingen med ett ökat antal fattiga i städer, slumtillväxt och en diskurs om en pågående feminisering av fattigdomen – samtidigt som Costa Rica är ett av de mest jämställda länderna bland låg- och medelinkomstländer[1]. Landet har subventionerat bostadsbyggande och har haft stort deltagande i bostadsprojekt av särskilt kvinnor.

Denna avhandling är en utforskning av genderiserade rumsliga effekter genom kvinnors subjektiva erfarenheter i en stadsutveckling med en koncentration av fattiga invånare i specifika stadsdelar.

I studien analyseras två fattiga stadsdelar som båda utgör exempel på vad jag benämner *periferins micrópolis*, stadsdelar dit fattigdomen koncentrerats. De studerade stadsdelarna La Carpio och Lindora är båda exempel på en pågående fattigdomsrelaterad urbaniseringsprocess i storstadsregionen även om de är olika; den ena är en illegal slum och den andra en subventionerad stadsdel planerad för fattiga invånare. Fattiga stadsdelar framställs i den lokala debatten som problemområden samtidigt som kvinnor framställs som de fattigaste och mest sårbara på grund av föreställningen om fattigdomens feminisering.

1 Låg- och medelinkomstländer (engelskans *low- and middle income nations*) används för att relatera till fattigdomsproblematik snarare än begreppet ”u-land”, ett numera kritiserat begrepp vilket antyder att fattiga länder måste utvecklas likt rikare länder, eller begreppet ”tredje världen” som fortfarande används trots att världsordningen sedan länge förändrats (Jenkins (red.), 2006).

Studiens syfte

Avhandlingen har två huvudsyften. Det ena är att söka en fördjupad förståelse för fattigdomens arkitektur genom en analys som ser på den byggda miljön som en social företeelse. Fattigdomens arkitektur är inte enbart en fråga om bebyggelse och platser utan även en fråga om dimensionen av rummets effekter. Rummet begränsas och tillträde till staden förhandlas beroende på bland annat stadsdelens lokalisering och kvinnors position på arbetsmarknaden. Stadsutvecklingen i fattigdomens urbana rum sker i specifika kontexter med specifik arkitektur. Samtidigt inverkar föreställningar om fattigdomens feminisering både på hur fattiga kvinnor framställs och bemöts i speciellt riktade bostadspolitiska åtgärder. En analys som innefattar både socialt rum och arkitektur, menar jag kan tillföra en fördjupad förståelse och ny begreppsmässig kunskap om fattigdomens arkitektur.

Det andra syftet är att söka en fördjupad förståelse för kvinnors vardagliga rumsliga praktiker. Rumsliga praktiker strukturerar vardagsverkligheten och inkluderar rutter, nätverk och mönster av interaktion som länkar platser för lek, arbete och fritid. I vardagen sker förhandlingar om rum som syftar till att behärska rummet trots den rumsliga fattigdom som kvinnor lever i. En analys av kvinnors rumsliga vardagspraktiker menar jag kan ge en förståelse för hur kvinnor konstruerar och approprierar rum. Genom en förståelse för kvinnors vardagliga rumsliga praktiker kan kunskap utvecklas om brister och krav på den byggda miljön ur ett genusperspektiv samt villkoren för kvinnornas rumsliga förhandlingar.

Genom att analysera fattigdomens arkitektur och kvinnors vardagliga rumsliga praktiker avser jag att öka kunskapen om en rumslig dimension av fattigdom, kritiskt granska fattiga stadsdelar från ett perspektiv av feministiskt arkitektur, samt synliggöra de förhandlingar kvinnor genomför i syfte att expandera sin urbana erfarenhet och förbättra sin livsmiljö.

Min förhoppning är att denna studie bidrar till diskussion och debatt om problematiken i den globala stadsutvecklingen med ökande fattigdom. Med min avhandling vill jag även bidra till utgångspunkter för en debatt om genus och gestaltning i relation till fattigdomens arkitektur.

Frågeställningar

Syftesformuleringen har jag utvecklat inom följande delfrågor:

- *Hur bidrar rummets effekter till en koncentration av städernas fattiga invånare och till en fragmenterad stadsutveckling?* Denna fråga behandlar fattiga stadsdelars relation till den övriga staden. Hur samverkar rummets effekter i att skapa fattiga stadsdelar? Hur yttrar sig rummets effekter i illegala och legala stadsdelar?
- *Hur samverkar dimensioner av arkitektur, genus och rum i fattiga stadsdelar?* I detta sammanhang har jag intresserat mig för att förstå vad som begränsar kvinnors verksamheter och tillträde till olika plat-

ser inom stadsdelen. Vilka förställningar om kvinnligt och manligt förekommer i förhållande till den byggda miljön?

- *Hur konstruerar kvinnor rum i vardagliga praktiker?* Inom denna fråga undersöks hur och varför kvinnor behärskar rum genom appropriation. Hur länkas platser i stadsdelen i vardagens organisation? Hur tas rum i bruk och hur förhandlas genderiserade gränser i vardagens interaktion, rörelser och kommunikation mellan individer?
- *Vilken betydelse har kvinnors appropriation för förändringar i arkitekturen och i deras egen position?* Över åren sker gradvisa förändringar i den byggda miljön. Vilket är förhållandet mellan kvinnornas position i det lokala samhället och de förändringar i bebyggelsen som genomförs?

I fokus för studien står kvinnornas egna berättelser om sin vardag, det är främst deras rumsliga praktiker och deras kamp för en bättre tillvaro som jag studerat och vill synliggöra. Även om många frågor som berör arkitektur i avhandlingen är relaterade till frågor om planering och gestaltning, innefattar inte studien specifikt planerarnas och arkitekternas perspektiv på den byggda miljön. Det är inte heller en studie i fysisk planering som berör deltagande processer och perspektiv.

I avhandlingen redovisas fattigdomsrelaterad stadsutveckling och föreställningar om feminisering av fattigdom inom internationell utvecklingsdiskurs, en analys av rummets effekter i storstadsregionen runt huvudstaden San José samt tre exempel på kondensat av kvinnors vardagliga rumsliga praktiker.

Introduktion till teori och presentation av empiri

Den här avhandlingen bör läsas som ett försök att bidra till teoretiska och begreppsmässiga instrument inom arkitekturforskningen kopplat till genus- och rumsdimensionen. Jag har studerat olika begrepp från rumsteori, genusteori och arkitektur och försökt hitta nya kombinationer och begrepp. Mest intresserad blev jag av det rumsliga i avsaknad av begrepp för att skapa en förståelse för kvinnornas vardagliga praktiker i de studerade stadsdelarna. Att fokusera på rum innebär inte att ha släppt det tidsmässiga, utan snarare att ha låtit vardagen representera tiden. De många specifika situationer som fattiga kvinnor lever sin vardag i, har varit ett strukturerande element i analyserna.

De begrepp jag kommit att använda har således rum som gemensam nämnare. Från rumsteorin använder jag först och främst Lefebvres begrepp *rumsliga praktiker* som en utgångspunkt för att undersöka hur den fattiga stadsdelen bebos och hur rum förhandlas i vardagen (Lefebvre, 1974 (2003)). Ett problematiskt begreppspar som följt mig är den traditionella indelningen av privat och offentligt rum. Även om det förekommer en dikotom konstruktion mellan gata/bostad, konstrueras även *fluida rum* i vardagen. Irigarays begrepp insida/utsida och passager av kommunikation är begrepp där det inte förekommer en definitiv gräns

utan snarare en kontinuitet i hur staden bebos (Irigaray i Rawes (red.), 2007).

Jag använder begreppet *appropriation* i betydelsen av en praktik för att behärska rum. Appropriation av rum, för att behärska rum innebär enligt Bourdieu en kamp för rumslig profit där både individen och det fysiska rummet omvandlas (Bourdieu, 1999 (2006)). Appropriation är samtidigt en praktik för att behärska rum som pågår i en urban skala, där makten över rummet tar sig uttryck i vilka platser och sociala rum individer och grupper kan behärska. Detta ger en förståelse för hur socialt och fysiskt rum samverkar i konstruktionen av fattiga stadsdelar.

Analysen av de studerade stadsdelarna har lett till av att jag tyckt mig kunna urskilja två typer av processer; expanderande och reducerande rumslig effekt:

- Expanderande rumslig effekt; en process där rummet ger förutsättningar för nya möjligheter att förhandla socioekonomiska och genderiserade positioner.
- Reducerande rumslig effekt; en process där användning av rum begränsas genom bland annat lokalisering, fattigdom, brist på kapital och genderisering av rum.

Empirin presenteras i scener, med inspiration från Alicia Lindón, där intervjuer, berättelser och egna intryck ingår allteftersom tolkningen av materialet sker, i syfte att fånga den komplexitet som vardagslivet innehåller, men som inte kan skildras av något av dessa framställningar separat (Lindón, i Molina (red.), 2006b). Tre scener presenteras där exempel på kondensat av vardagliga rumsliga praktiker redovisas enligt följande:

- Länkade interiörer; en rutt mellan flertalet insidor, där flera interiöra platser (bostäder, lokaler, kyrkor) länkas för olika aktiviteter (omsorg, inkomstbringande, frivilligarbete) i ett nätverk av sociala kontakter (exempelvis andra boende och myndighetspersoner).
- Multifunktionella interiörer; innefattar vardagliga praktiker där bostaden används för olika aktiviteter; allt utförs på en och samma plats. Gäster, kunder och vänner bjuds in att delta i aktiviteter och kommunikation.
- Dikotoma interiörer; innefattar de pendlande arbeterskornas vardagspraktiker med förflyttning från en insida till en annan, där två platser existerar i form av bostad och arbetsplats.

Dessa begrepp har jag utvecklat genom analysen av det empiriska materialet. Dessa kondensat av vardagliga praktiker är uttryck för tre sätt att organisera vardagen i fattiga stadsdelar. I de två första exemplen konstrueras fluida rum medan det tredje exemplet följer den dikotoma rumsindelning som är förhärskande. I kondensaten analyseras även exempel på appropriation och kvinnors rumsliga förhandlingar.

Studiens skala, analys och metodansats

Avhandlingen har en indelning i olika skalor, från en global skala utifrån vilken urbaniseringen som ett pågående fenomen belyses, till den urbana skalan där storstadsregionen och dess arkitektur presenteras, till den lokala nivån där rumsliga praktiker i vardagen analyseras. Inom de olika skalorna används flertalet analyser och metoder enligt tabellen nedan (Groat & Wang, 2002).

Tabell 1: Studiens skala, analys- och metodansats

Skala, geografisk nivå	Teoretisk diskussion	Empiri och metod/ik
Global	Urbanisering, fattigdom och genus Föreställningar om den fattiga kvinnan i staden	Stadsutveckling i låg- och medelinkomstländer Litteraturanalys
Urban	Segregering och lokalisering av fattiga stadsdelar	Läsning av San José Fallstudie
Lokal	Genderiserade rumsliga praktiker i vardagen	La Carpio och Lindora Intervjuer, observationer, gåtur och uppmätningar

En komplexitet i arkitekturforskningen är dess varierade teoretiska bas. På frågan om hur kunskap ska produceras och hur vetenskaplighet skall uppnås inom arkitekturämnet finns olika perspektiv; från att teori från mer etablerade discipliner tillförs för att uppnå vetenskaplighet, till att design i sig självt är forskning som är vetenskaplig i sin egen rätt (Groat & Wang, 2002; Downton, 2003; Dunin-Woyseth, 2001, 2003; Nilsson, 2003). Inom olika inriktningar har jag funnit delvis olika syfte med forskningen baserat på teoretiska utgångspunkter och delvis olika sätt att presentera resultaten från forskningen. En första inriktning är forskning baserad på normativ vetenskapsteori där syftet är att producera vetenskaplig kunskap (Hartman 2004, 2001). Teorier från andra discipliner som sociologi, historia eller matematik används inom arkitekturforskningen för att uppnå krav på vetenskaplighet. En andra inriktning är forskning baserad på designteori där syftet är att producera kunskap för design och genom design och/eller konstnärlig praktik. Design förstås som en metod som ingår i produktionen av vetenskaplig kunskap. (Downton, 2003; Lundequist, 1995; Grillner, 2005). En tredje inriktning är forskning som baseras på arkitekturteori där syftet är att producera fördjupad kunskap om begrepp inom arkitekturämnet. (Schön, 1983; Gromark, 2000; Kairos, 1999). Forskningen utgår från de begrepp och normativa antaganden arkitekter använder i sitt arbete. Forskningen knyter an till filosofiska idéer men fokuserar på att ta fram begrepp som ”den generella staden” eller ”kollagestaden” som en teoretisk fördjupning av grundläggande begrepp.

I denna studie använder jag främst begrepp från rumsteori och feministisk teori samtidigt som jag i analyserna problematiserar utifrån femi-

nistisk arkitektur och positionerar mig därigenom i den arkitekturforskning som även använder teorier från andra discipliner. Det intressanta för arkitekturforskningen är att rumsteori och feministisk teori kan användas för att kritisera arkitektur, genom att ifrågasätta dels själva materialvalet för tolkningen och dels begreppen genom vilka materialet tolkas (Rendell, 2002).

Avhandlingens teoretiska ram redovisas utförligt i kapitel 2, men inledningsvis vill jag definiera tre begrepp som används framgent i avhandlingen: definitioner av arkitektur, fattiga stadsdelar och genderisering.

Arkitektur förstås enligt Frank Lloyd Wrights definition, i vilken arkitektur står för *"institutionalized patterns of human relatedness that make possible the endurance of the city, or of society, or of the state*" (Lloyd Wright i Ahrentzen, 2003). Denna breda definition innefattar i min förståelse hela den byggda miljön och inte enbart de byggnader och monument som gestaltats av arkitekter. Den innefattar även människors relationer som delaktiga i skapandet av arkitektur.

Den fattiga stadsdelen (spanskans *barrio*) används som en term för att karaktärisera mina två fallstudier vilka utgörs av ett slumområde och ett subventionerat bostadsområde. Fattiga stadsdelar är dels den informella bebyggelsen på ockuperad mark, vilket är den enda möjligheten för de fattigaste, och dels den bebyggelse som byggs med stöd av bostadspolitiska åtgärder. Denna bebyggelse är riktad till grupper av invånare som definieras som fattiga av staten, genom rätten till bostadssubventioner.

Genderisering förstås i avhandlingen enligt en definition Gunnel Forsberg ger enligt vilken *"/.../ föreställningen om manligt och kvinnligt utvecklas inom ramen för en världsbild som på ett grundläggande sätt delar upp mänskligheten i män och kvinnor och i samband med det tillskriver respektive kön ett antal specifika karaktäristika och egenskaper, det vill säga konstruktioner av genus (engelskans gender). För att beskriva den process där föreställningar skapas och fästs vid olika människor och företeelser, används begreppet "genderisering".* (Forsberg i Friberg (red.), 2005). Genderiseringen av arkitektur är den process där föreställningar om genus fästs vid människor, deras handlingar samt de rum och platser de vistas i. Tanken om genderisering som en process ger en förståelse för att konstruktioner av genderiserade rum och platser förhandlas över tid och förändras. Genderisering av rum är inte en process som sker isolerat, utan sker i relation till andra sociala positioner i samhället som klass, ålder och etnicitet. Genderisering kan även ha olika grader, från normer och uppfattningar om var kvinnor och män förväntas befinna sig till förbud för kvinnor eller män att vistas på särskilda platser.

Fältarbete och metod

Jag har genomfört fältarbete under fyra perioder då jag vistats i Costa Rica. Att som svensk arkitekt genomföra forskning i ett land i den så kallade tredje världen är en typ av forskning som kritiserats för att utgöra en

fortsatt kolonisering där forskare från Nord använder forskning från Syd i syfte att annorlundagöra ”de andra” och därigenom framställa sig själva som liberala och fria, en kritik som jag inledningsvis vill nämna.

Konstruktionen av ”kvinnan i tredje världen” har kritiserats av Chandra Talpade Mohanty som menar att viss västerländsk feminism diskursivt koloniserar den materiella och historiska heterogeniteten av kvinnors liv i ”tredje världen” och därigenom producerar och representerar en sammansatt, enkel monolitisk ”tredje-världen-kvinna”. Denna konstruktion ingår i en kolonial diskurs, som ett sätt att skapa en generaliserad bild av kvinnan i tredje världen som lever ett begränsat liv beroende på kön (vilket förstås som sexuellt begränsad) och på en tillhörighet till ”tredje världen” (vilket innebär fattig, outbildad, traditionsbunden, familjeorienterad, offergjord). Denna generaliserade bild medför en implicit bild av den västerländska kvinnan som sekulär, liberal, med kontroll över sin kropp och fri att fatta beslut om sitt liv (Mohanty, 2003 (2007)).

Västerländsk feminism har kritiserats för att konstruera bilden av den andra kvinnan i tredje världen, men även inom diskursen som rör just arbete med så kallade utvecklingsländer förekommer en konstruktion av kvinnor där koloniala diskurser fortsätter och kvinnor framställs som överarbetade offer, enligt Signe Arnfred (Arnfred, 2004). *Gender and Developement* (GAD) -diskursen har tagit över bilder från koloniala och kristna föreställningar om kvinnor i fattiga länder som utsatta för ett utbrett patriarkat där kvinnor framställs som överarbetade offer. Arnfred menar att kvinnor (i hennes undersökning afrikanska kvinnor) konstrueras som offer för att legitimera västerländska försök att komma till kvinnornas räddning. Hon menar att GAD-diskursen problematiserar offergörandet av kvinnor, men det övergripande ramverket som definierar kvinnan i tredje världen som ”den andra” förblir intakt. Inom diskursen innebär ”tradition” alltid något negativt som förekommer i opposition till modernitet och jämställdhet.

Kunskap produceras aldrig i ett tomrum utan i interaktion med andra människor och det existerar inte en enda sanning. En oreflekterad definition av objektivitet måste ifrågasättas för att förstå kunskap som produceras inom kvalitativa studier (Lundqvist *et al.* (red.), 2006). Under mitt fältarbete och i forskningen som helhet har jag eftersträvat att inte förhålla mig till de platser jag undersökt och de personer jag intervjuat som ”exotiska andra”. Jag har velat vända mig emot en tradition att studera ”de andras värld” för att istället se ”de” och ”oss” som relaterade genom personliga kontakter men även genom politiska och ekonomiska förhållanden. Feministiska forskare har bland annat diskuterat metoder, närmande till intervjupersoner samt förståelsen för genus i förhållande till intervjuer med kvinnor och män (McDowell, 1999). I min forskning har jag strävat efter att vara så öppen som möjligt i de intervjuer jag genomfört och den empiri jag samlat in. Mitt tillvägagångssätt under forskningen har varit en pendling mellan empiri, teori och begrepp för att driva frågorna framåt. Detta har inneburit att jag genomfört fältarbete i Costa Rica, analyserat intervjuer och observationer, för att söka begrepp som är relevan-

ta. Utifrån dessa resultat har jag sedan återvänt och gjort nya undersökningar med fler intervjuer och observationer. Jag har genom detta sätt sökt efter kunskap från empirin som ett sätt att inte exotisera genom föreställningar utifrån.

Det är svårt att bortse från den maktobalans mellan forskare och respondent som råder i en situation av att intervjua, observera, tala med kvinnor och män i stadsdelar som redan är marginaliserade. Det finns även en risk att en samhällelig maktobalans vidmakthålls genom att de fattiga ytterligare marginaliseras i en framställning av deras situation som upprepar att de är ”marginaliserade, fattiga och stigmatiserade” (Baeten 2001, i Listerborn, 2005). Carina Listerborn menar att även om denna maktobalans existerar på flera nivåer, kan forskarens roll förstås i avsikt att vara förmedlare av berättelser och ge ett sammanhang som ger en förståelse utöver individuella erfarenheter (*ibid.*). När jag genomfört fältarbete har jag strävat efter att vara så ödmjuk som möjligt och har försökt visa min tacksamhet för att intervjupersonerna tagit sig tid och svara på mina frågor. Även om det är jag som forskare som har tolkningsföreträde att välja ut vad som ska framhållas i studien, har min avsikt varit att delge kvinnornas egna berättelser.

Det finns även en maktobalans mellan ”nord/syd” i antalet studier och kunskapsproduktion. Under studiens gång började jag studera de boendes vardagsliv i en specifik kontext, men har kommit att intressera mig för frågeställningar i en allmän teoretisk diskussion utanför studiens specifika kontext. Genom att lyssna och försöka förstå de boendes resonemang om vardag och konstruktioner av rum har jag bland annat analyserat praktiker och begrepp som kan fånga fluida rumskonstruktioner vilket leder till en återkoppling till dominerande debatter inom det feministiska forskningsfältet. Detta är något jag ser som en viktig del i betydelsen av min förståelse att studier även utanför ”västvärlden” är av vikt för fördjupad kunskap inom forskning.

Fältarbetet genomfördes mellan 2003 och 2008. Första besöket med några initiala strukturerade intervjuer skedde 2003. Huvuddelen av fältarbetet i den planerade stadsdelen i Lindora genomfördes under två perioder 2004 och 2005. Studien i slumområdet genomfördes under våren 2008 tillsammans med uppföljande intervjuer i Lindora. Vid varje tillfälle tillbringade jag ungefär en månads tid i Costa Rica.

Min första studie genomfördes i den planerade stadsdelen Lindora. De initiala studierna presenterades i min licentiatsuppsats (Grundström, 2005) som var en inledande utforskning om förhållandet mellan genus/maktrelationer och användning av rum[2]. Denna avhandling är en fördjupning av genderiserade rumsliga effekter genom kvinnors subjektiva erfarenheter och inkluderar både den planerade stadsdelen och en ytterligare fallstudie, slummen i La Carpio.

2 Studien från Lindora redovisas i licentiatsuppsatsen i sin helhet, men presenteras inte lika utförligt här. Jag har i denna studie använt intervjuer och observationer som är relevanta för förståelsen i denna studie (Grundström, 2005).

Fallstudiemetodik

Inledningsvis såg jag fallstudiemetodiken som ett ”enkelt” val. Ett syfte med min forskning är att bredda arkitekturförståelsen till att innefatta både den byggda miljön och därigenom den fysiska strukturen, och att inbegripa en förståelse för människors interaktion och rummets genderisering. I detta perspektiv ger fallstudien en möjlighet att genomföra en analys av bebyggelsen samtidigt som andra metoder såsom intervjuer och observationer kunde inbegripas i fallstudien.

Fallstudier förekommer i forskning inom ett brett register av discipliner såsom medicin, humaniora, sociologi och arkitektur. Rolf Johansson menar att fallstudien både är en process som ger kunskap om fallet och ett resultat av lärande (Johansson, 2000a). Från fallstudieforskare som Yin, Merriam och Stake har Johansson funnit en minsta gemensamma nämnare om vad som utgör en fallstudie. Han menar att det skall finnas ett ”fall” som studieobjekt; fallet ska vara en samtida, komplex fungerande enhet som undersöks i sitt naturliga sammanhang med en mångfald av metoder (Johansson, 2000a, 2002b; Stake,1995; Yin, 2003).

Fallstudiemetodiken har förvisso en utbredd användning, men är också ifrågasatt och kritiserad. Kritiker menar att en fallstudie kan ge god information om enstaka fall, men att fallstudier inte kan leda till generaliserbar kunskap. En annan, vanligt förekommande kritik är att fallstudier lämpar sig bäst för att generera hypoteser användbara i ett inledningsskede av ett forskningsprojekt och att forskaren kommer fram till just det hon eller han tänkt sig från början genom att välja ut ett fall som bevisar just det som forskaren vill framhålla (Flyvbjerg, 2002). Bent Flyvbjerg bemöter denna kritik genom att diskutera och argumentera mot de vanligaste fem missförstånden vad gäller fallstudier och konkluderar att det är teori, reliabilitet och validitet som står på spel för att påvisa fallstudiens relevans som forskningsmetodik. Dessa kriterier är av relevans även för annan forskning, och Flybjerg menar att bredden på materialet och möjligheten till triangulering ger en väl så god förutsättning för fallstudiemetodik att uppnå kriterier för forskningsrelevans. Johansson bemöter kritiken mot fallstudier genom att peka på de viktigaste inslagen i fallstudiemetodik och hur validitet och reliabilitet uppnås; aspekter som berör frågorna hur ett fall väljs ut, hur en generalisering ur en fallstudie kan göras och hur resultaten valideras (2000a).

För att göra en fallstudie trovärdig, eftersträvas vanligtvis någon form av triangulering. Triangulering är den vanligaste formen för validering av fallstudier där tre eller fler angreppssätt appliceras på samma fall (Patton 1987, i Johansson, 2003b). Jag har använt mig av tre former av triangulering i mina försök att göra fallstudien trovärdig; det första gäller data som hämtats från olika källor; från lokal statistik, från världsbankens statistik, från offentligt kartmaterial, från foton från *Google Earth*, från egna fotografier, från uppmätningar, från intervjumaterial och från observationer. Jag har också använt ett flertal metoder i fallstudien, främst intervjuer och observationer, men även gåtur och en enkät och jag har gjort upp-

mätningar i gatumiljö. Den tredje formen har varit teoretisk triangulering genom en jämförelse av mönster, en form som Yin kallar *pattern-matching*. Denna form av jämförande analys består i att identifiera observerbara mönster som sedan jämförs med andra tidigare kända mönster (Johansson, 2003b). De exempel på rumsliga praktiker jag diskuterar i avhandlingen har jag jämfört dels med ett tidigare känt mönster – vardagliga rumsliga praktiker med en distinkt åtskillnad mellan arbetsplats och bostad. Detta bidrar till att öka trovärdigheten genom att det kan förstås som en analys med ett redan existerande vedertaget fall. Jag gör också en jämförelse mellan de två stadsdelarna där jag kunnat fastställa att dessa rumsliga praktiker förekommer i båda fallen, vilket jag menar också ökar trovärdigheten.

Urval av fall

Definitionen av vad som utgör ett ”fall” är i sig omtvistat. Enligt Johansson är fallet det komplexa fenomen i sitt naturliga sammanhang som fallstudien bidrar till att förstå eller förklara bättre (Johansson, 2003a). Ett fall är ett fenomen som uppstår i en begränsad kontext som kan ha en social, rumslig eller tidsmässig begränsning. Ett fall kan vara ett mer eller mindre avgränsat objekt eller en process, ett fall kan vara empiriskt, teoretiskt eller bådadera. Vanligtvis innehåller ett fall en kombination av sociala, rumsliga och tidsmässiga aspekter.

Fallstudien i denna avhandling består dels av en den kontext som de två perifert belägna fattiga stadsdelarna (fallen) utgör och dels de boendes vardagliga rumsliga praktiker. Jag menar att fallstudierna i denna studie är en instrumentell fallstudie där flera fall ingår, något som Stake benämner kollektiva fallstudier. I en instrumentell fallstudie har fallet en stödjande funktion, eftersom det underlättar förståelsen för något annat. Fallet studeras på djupet, kontexten analyseras och aktiviteter beskrivs detaljerat eftersom detta stödjer en förståelse för det fenomen som är av intresse. I den instrumentella kollektiva fallstudien studeras ett antal fall, som kan vara lika eller olika, men som väljs ut för att de förväntas kunna ge en förståelse för en teoretisk kunskap som är av relevans för ett än större antal fall (Stake, i Denzin & Lincoln, 1998).

De fall som valts ut är exempel på en pågående fattigdomsrelaterad urbaniseringsprocess i storstadsregionen, som jag nämnde inledningsvis. Fallen La Carpio och Lindora är inbördes olika; det ena är en illegal slum och det andra ett exempel på legalt, subventionerat bostadsbyggande. Jag menar att det rör sig om typiska fall eftersom de belyser en pågående process som innefattar både illegala och legala bosättningar. Men det är också politiskt viktiga fall eftersom de är exempel på den pågående bostadspolitiken, vilken berör illegal bebyggelse och socialt bostadsbyggande (Patton, 2002). Slummen, La Carpio, är den största och mest omdebatterade slummen, en symbol för slummens tillväxt. Det planerade bostadsområdet, Lindora, är ett av de största som byggts i ett perifert läge under pågående bostadspolitik. De båda fallen har en storlek som innebär att det förekommer en variation av platsbildningar, av aktiviteter som

bedrivs av enskilda organisationer[3] och kyrkliga samfund och en variation av hushållens sammansättning och nivå av fattigdom, vilket ger informationsrika fall.

3 Enskilda organisationer används i texten för att beskriva vad som på engelska benämns NGOs; *Non Governmental Organisations.*

Om abduktion

I avhandlingsarbetet har jag hela tiden pendlat mellan empiri och teori för att driva frågeställningen framåt. Jag har försökt förstå ett fenomen som jag sedan sökt förklara genom begrepp och teoribildning baserad i fenomenologisk/hermeneutisk tradition. Detta liknar den induktiva metoden, men jag har inte som i grundad teori utgått från enbart empiri i mitt studerade fenomen, utan har även inkluderat teoretiska överväganden i syfte att skapa en förståelse. Här tycker jag att abduktion är ett intressant sätt att resonera som är nära forskningsprocessen i denna avhandling. Abduktion, är ett sätt att generera kunskap som utvecklats av den nordamerikanske pragmatikern Pierce. Pierce menar att: "*Abduction is where we find some very curious circumstances, which would be explained by the supposition that it was a case of a certain general rule, and thereupon adopt that supposition*" (Pierce i Johansson, 2003c, s. 9). Abduktion ligger nära det induktiva resonerandet, men utgår från förvånande fakta utifrån vilka en föreställning av vad som kan vara fallet konstrueras. Johansson menar att: "*abduktion innebär att lösa en gåta genom att bygga en slutsats om en möjlig lösning på ofullständiga fakta*" (Johansson, 2003b, s. 18).

Under studiens gång har jag stött på (förvånande) fakta och genom abduktion konstruerat fall baserade på fakta och teori. Jag menar att de exempel på kondensat av rumsliga praktiker som jag diskuterar i avhandlingen har genererats genom ett abduktivt sätt att resonera. Ur dessa "nya fall" har jag sedan induktivt genererat begrepp. Generaliseringen i fallstudien har således två led i processen; dels genom abduktion där fakta och teori generaliseras till fall vilka jag benämner kondensat av rumsliga praktiker och dels genom induktion där fallen generaliseras till begrepp inom rums/genusteori vilket i avhandlingen representeras av diskussionen om fluida rum samt expanderande respektive reducerande rumsliga processer.

Denna process innebär att jag presenterar empirin som en kort beskrivning av de två ursprungliga fallen – de två bostadsområdena – men också i form av de fall som genererats – i form av tre exempel på mönster av interaktioner – där de ursprungliga fallen fungerar som stöd och bakgrundsmaterial i analysen av det empiriska materialet.

Metoder

I mitt metodval har jag kombinerat metoder som ger information om bebyggelsen, uppmätningar och dokumentation genom kartmaterial, med metoder som ger information om människors erfarenheter och användning av den byggda miljön i form av intervjuer och observationer. De mest framträdande metoderna i arbetet har varit intervjuer och observa-

tioner, metoder som är etablerade inom kvalitativ forskning och som primärt söker efter ett fenomens innebörd eller mening (Wideberg, 2002). En metod som kombinerar både information om den byggda miljön och personers erfarenheter är gåturen. Denna metod innefattar en kombinerad förflyttning och intervju som både ger en förståelse för problematik med den fysiska miljön, och även ger en förståelse genom de boendes berättelser, erfarenheter och konversationer med grannar som metoden inbegriper.

Inledningsvis inspirerades jag av arkitekterna Jan Gehls och William Whytes arbeten och deras metoder och tankar om hur en plats i staden kan undersökas och hur människor interagerar med den byggda miljön (Gehl, 1971 (1987); Gehl, 2004; Whyte, 1979 (1985)). Deras arbete bygger i stor utsträckning på observationer, vilket är en välfungerande metod för att få en förståelse över var och hur människor förflyttar sig och uppehåller sig. Men för att få en förståelse för de boendes erfarenheter genomförde jag också ett flertal intervjuer och informella samtal.

Statistik och dokument

När jag påbörjade studien förelåg inget statistiskt material över befolkningen i Lindora. För att få en kvantitativ uppfattning om förhållandet mellan vardagsliv och den byggda miljön samt statistik över de boende, genomförde jag en enkätundersökning i det planerade bostadsområdet Lindora under 2004. Eftersom statistiska uppgifter på områdesnivå inte existerar, och jag var intresserad av att få en allmän uppfattning om de boende, kunde enkäten ge svar på de boendes ålder, kön, utbildning, inkomst samt storlek på hushållen (Trost, 2001; Holme & Solvang, 1986). Enkäten distribuerades till samtliga bostäder i området, totalt 378 stycken. Sammanlagt 300 enkäter utgjorde underlag för en analys för frekvens och korrelation i *Statistical Package for the Social Sciences* (SPSS). Enkäten gav mig en helhetsbild över det planerade bostadsområdet som var en bra utgångspunkt för intervjuerna, eftersom den gav en uppfattning om det lokala samhället, som exempelvis hur många som arbetade, hur många som befann sig i området på dagarna och vilka hushållsstrukturer som förekom. Även om trehundra enkäter kändes mycket så var det ändå en genomförbar uppgift. Däremot hade det inte varit möjligt i slumområdet som är mycket större, men där fick jag tillgång till statistik som sammanställts genom att ett arbete med en ny uppgraderingsplan för slummen tagit sin början (Fuprovi, 2007).

Kartmaterial som används i studien består av officiellt kartmaterial (ABRA, 1989; Fuprovi 1997; Fuprovi, 2007) som jag fått tillgång till genom hjälp från den enskilda organisationen Fuprovi. Dessa kartor är områdeskartor som redovisar det begränsade området, men bebyggelsen finns inte med på de översiktskartor över storstadsregionen som finns att tillgå. Jag har då använt *Google Earth* för att lokalisera mina två fall i storstadsregionen, och istället för ritningar använde jag satellitfoton. Beskrivningen av den byggda miljön är baserad på uppmätningar vid olika gatusektioner, med digital avståndsmätare, som använts för gatusektioner

och 3D-modeller som ger en uppfattning om skala och bebyggelsens utbredning och användning av utrymme i stadens olika delar. Jag använder även fotografier för att beskriva de miljöer fallstudien utspelar sig i.

Intervjuer

Intervjuer har använts under hela avhandlingsarbetet och utgör en stor del av fallstudien. Intervjuerna genomfördes som halvstrukturerade intervjuer. Steinar Kvale menar att forskningsintervjun bygger på vardagens samtal, men den är ett professionellt samtal. En halvstrukturerad forskningsintervju definierar Kvale som en intervju vars syfte är att erhålla beskrivningar i avseende att tolka de beskrivna fenomenens mening (Kvale, 1997). Formen med halvstrukturerade intervjuer innebar att jag hade en guide med frågor grupperade inom åtta områden som gällde vardagsliv och användning av rum. Samma frågor ställdes i intervjuerna, enligt intervjuguiden, men frågorna presenterades ibland i olika följd. Frågorna är formulerade som öppna frågor med inledningar som ”*kan du beskriva...*” eller ”*kan du berätta för mig...*” för att ge respondenten stor möjlighet att själv bestämma över vilka rumsliga erfarenheter de väljer att berätta om (Wideberg, 2002). Samtliga tillfrågade ställde upp på intervjuer, ibland var tiden ett problem och jag fick återkomma vid ett senare tillfälle. Respondenternas namn är fingerade i texten, för att säkerställa deras anonymitet.

Mitt syfte med intervjuerna var att få en förståelse för respondenternas erfarenheter av vardagsliv och användning av platser samt hur rummet förstås och hanteras i vardagen. Frågorna berörde följande delområden:

De första frågorna berörde persondata, inkomst och hushållets sammansättning samt frågor om husets standard, när bostaden byggde och när de flyttade in. Sedan följde frågor om vardagslivets aktiviteter och platser; om inkomstbringande arbete, frivilligarbete och hushållsarbete samt tidsåtgång för olika aktiviteter. Därefter följde frågor om vilka platser respondenten använde i vardagen; var människor arbetade, träffades och umgicks samt vilka begränsningar och möjligheter som förekom i deras vardagliga rörelsemönster. Därefter följde frågor om platsens betydelse; huruvida respondenten hade definierat platser med en speciell betydelse samt om det fanns platser som särskilt användes eller platser som respondenten medvetet undvek. I dessa frågor ingick också frågor om trygghet relaterat till olika platser och tider. En grupp av frågor berörde erfarenheter av deltagande verksamhet, hur kvinnor och män deltar i det lokala samhället, vilka organisationer de var aktiva i och huruvida kvinnor och män deltog i lika hög grad, eller om det finns skillnader. Här ställdes också frågor om myndigheternas närvaro i det lokala samhället. Slutligen ställdes de sista frågorna för att få kunskap om respondenternas föreställningar om en förbättrad byggd miljö, vilka förslag, förändringar och förbättringar, sociala eller materiella, skulle de föreslå.

Det största antalet intervjuer har genomförts med boende, kvinnor och män i de två stadsdelarna. I Lindora genomfördes tjugotvå intervjuer med kvinnor och i La Carpio med nio kvinnor, i Lindora genomfördes

intervjuer med arton män och i La Carpio med en man. Urvalet av intervjupersoner skedde för att ge en bredd på olika former av vardagsliv; av hushållsstorlek och sammansättning, typ av arbete, lokalisering av arbetsplats innanför eller utanför bostadsområdet samt deltagande i det lokala samhället. De första personerna jag kom i kontakt med var de lokala ledarna, vilka intervjuades först. Därefter valdes personer för intervjuerna ut med syfte att få en bredd i intervjumaterialet. Intervjuerna genomfördes i respondenternas bostäder. Jag avslutade intervjuerna när jag kände att jag fått en bild över situationen; en mättnadskänsla i materialet (*ibid.*). Intervjuerna genomfördes på spanska, spelades in digitalt och transkriberades av en professionell sekreterare. Respondenterna fick kopior på utskrifter från intervjuerna.

Intervjuerna analyserades i teman först empirinära och sedan teorinära (*ibid.*). Jag lyssnade och läste intervjuerna för att se teman som framstod som viktiga, vad som särskilt berördes, var överensstämmelser mellan olika respondenter förekom. I ett senare skede analyserades intervjuerna tillsammans med observationerna i en teoretisk tolkning.

Intervjuer har också genomförts med två personer på bostadsministeriet, en planerare som ritar sociala bostadsområden, en stadsarkitekt, två personer på den enskilda organisationen Fuprovi, en svensk präst och en chef för en frivilligorganisation. Syftet med dessa intervjuer var att få en insikt i stadsutveckling och relationen till fattigdom och genus. Jag var även intresserad av planerarnas resonemang om hur ett område för fattiga grupper planeras. Utgångspunkter för intervjuerna var planlagstiftning och översiktsplanering för storstadsregionen. Intervjuerna genomfördes på respektive arbetsplats.

En svårighet jag upplevde var hur pass samtalet bör styras, ibland blommar intervjun ut på villovägar. En annan problematik som förekom var att respondenterna vid särskilt känsliga ämnen bad mig stänga av bandspelaren, vilket jag också gjorde. Ingen av dessa delar av intervjuerna refereras till eller tas upp i avhandlingen av respekt för respondenterna. En positiv erfarenhet var att lämna tillbaka intervjuutskrifter, något som uppskattades mycket från respondenternas sida.

Intervjuerna har gett ett stort material; under forskningsprocessens gång har det alltmer framkommit att de informationsrikaste respondenterna varit de mest aktiva, de som har positioner som lokala ledare[4]. I denna avhandling presenteras främst kvinnors erfarenheter, som dock ska förstås i relation till intervjuer som även genomförts med män. Under fältarbetets gång blev det allt tydligare hur stor betydelse kvinnors deltagande i organisationer och deras insatser för att bygga och förändra den fysiska miljön faktiskt var, vilket inverkade på studiens fokus på kvinnors vardagliga praktiker.

4 Lokala ledare är ett begrepp som används om personer som tar på sig uppdrag och har en ledarroll i det lokala samhället.

Deltagande observationer

Att observera innebär att se en företeelse och notera efterhand som den utspelar sig (Sjöberg, 1999). Genom observationen får vi numeriska data samtidigt som observationen är en komplettering till annat material som

intervjuer, där observationen kan stödja och bredda men också motsäga respondenternas utsagor. Kontextualiseringen innebär en djupare tolkning av en plats genom direkt erfarenhet (Kearns, 2005).

Observationer har förekommit i samtliga intervjusituationer med invånarna i de studerade områdena. Dessa observationer har varit ett komplement till intervjuerna, där jag antecknat mina intryck från den miljö vi befunnit oss i och om situationer uppkommit som intervjun inte fångar.

En längre observation genomfördes i det planerade området, Lindora, under fem dagar, från torsdag till måndag med observationer tre gånger per dag, kl. 08.00–09.00, 12.00–13.00 och 17.00–18.00. Observationen genomfördes vid områdets ”centrum”, den plats där flest människor rörde sig för att antingen ta bussen, för att söka någon viss person eller för att handla i bageriet eller grönsaksaffären. Syftet med observationen var att få en fördjupad kunskap om användningen av centrumplatsen, av vilka personer den användes och vilka aktiviteter som dominerade inom olika grupper. Observationen genomfördes som typen observatör som deltagare; jag var redan känd av flera personer och hade tillbringat några veckor med att göra intervjuer. Jag satt på busshållplatsen och använde ett observationsschema där jag noterade ålder, kön och grupp på de förbipasserande samt de aktiviteter de genomförde, som att ta bussen, att prata, gå med barnvagn, handla eller cykla.

Observationerna som jag genomförde i samband med intervjuerna har fungerat som minnesanteckningar tillsammans med fotografier och har utgjort ett bra underlag för beskrivningarna som görs i avhandlingen av miljöer och av intryck från dessa. Under den längre observationsstudien tyckte jag mig först inte urskilja något mer än en strid ström av människor, men allteftersom framträdde ett mönster där aktiviteterna skilde sig åt beroende på kön och ålder, ett material som jag tycker kompletterar intervjuerna; observationerna gav en generell bild av gatans aktiviteter som jag sedan kunde jämföra med utsagor från intervjuerna.

En situation som kan uppstå är att bli alltför bekant med de personer som studeras, vilket ses som en risk att inte kunna hålla distans till det observerade, något som påpekas av Katarina Sjöberg (Sjöberg, 1999). En sådan problematisk företeelse var att när jag satt på busshållplatsen tyckte mina respondenter (vid detta laget nästan bekanta) lite synd om mig ibland och kom med mat, försåg mig med en keps som skydd mot solen och ville hålla mig sällskap. Vid ett tillfälle ledde denna situation till att alltfler personer samlades runt hållplatsen för att pratas vid och ha trevligt. Den gången fick jag stryka observationsresultaten.

Gåtur

Gåtur är en metod som är används för utvärdering av bebyggelse baserad på *post occupancy evaluation* (POE). En av grundtankarna är att deltagarna i utvärderingen befinner sig på plats, i den miljö som man tillsammans utvärderar och diskuterar, vilket leder deltagarna till att erfarenheter såsom minnen och upplevelser av olika slag kommer fram i direktkontakt med den byggda miljön (de Laval, 1997).

I det planerade bostadsområdet genomfördes en gåtur med tre lokala ledare, där vi tillsammans promenerade och diskuterade oss igenom bostadsområdets platser. Syftet var att få fram mer specifik information om vad som var problem och positiva erfarenheter i de olika miljöerna – gator, lekplatser, parker och ett kapell – som exempelvis problem med vandalisering, otrygghet och bristande underhåll. Intervjun under gåturen fungerade som ett samtal snarare än en intervju eftersom deltagarna själva kom fram med problem och frågeställningar under gåturen. Diskussionen under gåturen spelades in, transkriberades och användes tillsammans med det andra intervjumaterialet. Under gåturen besökte vi platser längs en väg som jag valt ut och på grund av respondenternas goda kännedom om händelser på olika platser blev gåturen mycket informationsrik. Vi gjorde även besök hos flera hushåll längs vägen och jag fick information som gjorde att jag senare kunde genomföra flera intressanta intervjuer.

I slumområdet hade jag för avsikt att inleda undersökningen med en gåtur, eftersom gåturen visade sig vara ett effektivt och informationsrikt sätt att få en första förståelse för den byggda miljön; vilka platser som är av betydelse för de boende, vilka problem som förekommer och vilka positiva erfarenheter vissa platser bär med sig för invånarna. Det visade sig dock att det inte var praktiskt och tidsmässigt genomförbart på grund av slumområdets storlek och respondenternas begränsade tid. Istället genomfördes en gruppintervju där lokala ledare berättade om och beskrev platser av intresse, som jag sedan besökte vid andra tillfällen under min vistelse.

Funderingar om fallstudiemetodik

Som jag skrev inledningsvis var fallstudien till en början ett val som verkade ”enkelt”, men givetvis har jag stött på många svårigheter under arbetet.

Att välja ut fallen har i sig varit praktiskt problematiskt i en miljö där statistik kan vara knapphändig, särskilt vad gäller slumområden där uppgifter om människorna som bor där och de existerande levnadsförhållandena helt saknas, och där kartmaterial över staden är bristfälligt. Att initialt få en överblick över storstadsregionen var inte lätt och den praktiska lösningen har blivit många bilresor för att besöka områden med subventionerat bostadsbyggande och slumområden, sökande efter (föråldrade) kartor, *Google Earth*, myndighetspersoner som ställt upp på intervjuer och även en del tur för att få tag i information i form av lokala undersökningar och studier. Jag har också varit beroende av Fuprovi som fungerat som initial länk i kontakterna med de boende. Detta har inneburit att jag varit begränsad till fall där de har kontakter, även om det i sig innebär ett brett fält av olika former av boende som berör den minst bemedlade segmentet av befolkningen i storstadsregionen. Ett mått av osäkerhet finns på detta vis inbyggt i valet av fallen, även om jag så här i

efterhand ändå menar att de är fall som är typiska för den fattigdomsrelaterade urbaniseringsprocess som pågår i storstadsregionen.

Min syn på vad som är mina ”fall” har också förändrats under studiens gång och jag har många gånger funderat över vad fallen utgör; är det ett fysiskt område, de boende i form av respondenterna eller de kondensat av rumsliga praktiker som jag menar framträder i materialet? Jan Hartman skriver att en forskare som använder grundad teori måste vara nyfiken, öppen, stå på egna ben och vara beredd att genomgå alla de psykologiska skiftningar som kommer att inträffa under studiens gång; både nedstämdhet och kanske till och med depressioner, när undersökningen går i stå (Hartman, 2001). Även om jag inte arbetat efter grundad teori har del av forskningsprocessen varit induktiv vilket gör att jag känner igen mig i Hartmans resonemang. Fallstudiemetodik är också en bred form att studera ett fenomen i verkligheten vilket gör att jag upplevt att materialet som helhet kan kännas brett.

Som helhet menar jag ändå att fallstudiemetodiken varit ett relevant tillvägagångssätt för denna studie av urbana miljöer där verkligheten och de fenomen som studeras är verkligt komplexa. I avhandlingen är min intention att presentera fallstudierna i en form som är berättande och inkluderar både tid, plats, personer och deras erfarenheter.

Avhandlingens upplägg

Avhandlingen har fyra delar.

Del I innehåller denna inledning och fortsätter med kapitel 2 som berör studiens teoretiska ram. I kapitel 2 introduceras den begreppsliga diskussionen genom den feministiska teoribildning som kritiserar och granskar förhållandet mellan arkitektur, genus och rum. Denna feministiska kritik är utgångspunkten för analysen av stadens platser och arkitektur i avhandlingen. Utöver den feministiska kritiken introduceras den teoretiska basen i rumsteori där rumslig praktik och appropriation bildar en ram för en förståelse av hur fattigdom, genus och rum samverkar.

Del II behandlar den globala och urbana nivån i avhandlingen. I kapitel 3 introduceras den fattigdomsrelaterade urbaniseringen och dess konsekvenser i form av slum och socialt bostadsbyggande samt föreställningar om fattigdomens feminisering. I kapitel 4 presenteras den urbana nivån. Genom en läsning av staden analyseras den kontext som den fattiga staden utgör i förhållande till den lokala stadsutvecklingen. Här diskuteras den rumsliga fattigdom som lokaliseras till specifika delar inom staden genom begreppet periferins micrópolis.

Del III innehåller kapitel 5, 6 och 7 som behandlar den lokala nivån i avhandlingen, där tre exempel på vardagliga rumsliga praktiker analyseras. I varje kapitel ges exempel på ett kondensat av vardagliga rumsliga praktiker; kapitel 5 analyserar Länkade interiörer där den rumsliga vardagspraktiken innebär en rörelse mellan gatans rum och ett flertal interiörer. Kapitel 6 analyserar Multifunktionella interiörer, där den största de-

len av livets vardagsgöromål sker i bostaden. I Kapitel 7 analyseras Dikotoma interiörer som motsvarar praktiker där individen pendlar mellan bostad och betalt arbete. På den lokala nivån presenteras empirin genom inspiration av begreppet ”scener”. Scener är rumsliga urklipp som utgår från en bestämd, materiellt definierad rumslighet, men definieras inte utifrån en specifik plats utan ifrån subjektets praktiker. Scenen existerar inte i sig själv utan först genom praktikerna. Jag har valt denna form för att ge en sammanhängande beskrivning av de intervjuade personerna, de platser de rör sig mellan och hur de interagerar med andra.

Del IV innehåller den avslutande diskussionen. I kapitel 8 diskuteras reducerande och expanderande effekter av rum i periferins micrópolis. För att fånga komplexiteten i de processer som försiggår diskuteras slutligen hur fattiga kvinnor förhandlar om rum i periferins micrópolis.

Teoretiska ingångspunkter

The appropriation and use of space are political acts. The kinds of spaces we have, don't have, or are denied access to can empower us or render us powerless. Spaces can enhance or restrict, nurture or impoverish. We must demand the right to architectural setting which will support the essential needs of all women.

Leslie Kanes Weisman
Women's Environmental Rights: a Manifesto, 1981

Teoretiska ingångspunkter för denna avhandling är rums- och genusteori som tillsammans med feministisk arkitekturforskning utgör grunden för att analysera och diskutera genderiserade rumsliga effekter genom kvinnors subjektiva erfarenheter i en fattigdomserelaterad stadsutveckling

Leslie Kaines Weismans något generaliserande uttalande i citatet ovan, var del av den första vågen av forskning och feministisk kritik av den byggda miljön. Feministisk arkitekturforskning har analyserat och problematiserat ojämställda maktförhållanden mellan kvinnor och män i förhållande till rummet och har kritiserat planering och gestaltning av den byggda miljön för att vara baserad i mäns föreställningar och livsvillkor.

Mitt sätt att söka förståelse för genderiserade rumsliga effekter är att utforska dominerande sätt att organisera rum och platser samtidigt som praktiker som problematiserar, ifrågasätter och utmanar dessa dominerande rum analyseras. Det dominerande sättet att organisera rum och platser analyseras i avhandlingen genom hur multiplicerande effekter av rum inverkar på begränsningar av tillträde till staden och en beskuren vardaglig rumslig erfarenhet. Praktiker som utmanar och ifrågasätter det dominerande sättet att organisera rum och platser utforskas genom vardagliga rumsliga praktiker. I den fattiga stadsdelen analyseras gränser som konstrueras genom fattigdom och genderisering samt hur gränser omförhandlas och överskrids. För att diskutera rumsliga praktiker som överskrider dikotoma rum används flytande rumsbegrepp; insida/utsida och passage och tröskel, i syfte att förstå rummet som konstruerat och flytande snarare än i en hierarkiskt dikotom indelning.

Detta kapitel ger inledningsvis en introduktion till feministisk arkitekturforskning. Avhandlingens teoretiska utgångspunkter med bas i Henri Lefebvres, Pierre Bourdieus och Luce Irigarays teorier presenteras, och slutligen diskuteras avhandlingens begreppsram.

Bild 2: Gatuvy från San Josés innerstad

Feministisk arkitekturforskning och praktik

Feministisk arkitekturforskning återfinns inom ett område som berör studier inom rums-, genus och urbanstudier. Inom detta område har ett flertal antologier publicerats under det senaste decenniet. Antologin ”*Gender, Space, Architecture*” publicerade 2000 en översikt över ett område av forskning och praktik inom genus-, rums- och arkitekturforskning där både klassiska och nya artiklar presenterades (Rendell (red.), 2000). Sedan dess har flera antologier utkommit som presenterar nya forskningsområden inom etnicitet, migration och globalisering, samtidigt som forskning och debatt fortgår och har fördjupats inom flera av de områden som initialt togs upp av Gerda Wekerle i tidskriften *Signs* 1980[5]. Bland dessa antologier kan nämnas ”*City and Gender*” (Terlinden (red.), 2003), ”*Gender and planning*” (Fainstein & Servon, 2005) som främst berör den anglosaxiska forskningen. Svensk forskning presenteras i ”Speglingar av rum, om könskodade plaster och sammanhang” (Friberg (red.), 2005) och Latinamerikansk forskning presenteras i antologin ”*Rompiendo barreras, género y espacio en el campo y la ciudad*” (Molina (red.), 2006). Dessa antologier visar på hur forskningsfältet både breddas och fördjupas, samtidigt som den geografiska kontexten blir alltmer diversifierad.

Den feministiska[6] arkitekturforskningen är en del av detta större forskningsområde. I en översikt, presenterad i tidskriften *Signs* finner Sherry Ahrentzen fyra inriktningar (Ahrentzen, 2003). Den mest framträdande problematiken som Ahrentzen fann är avgränsningen för vad som utgör studier i arkitektur, där en skiljelinje går mellan ”Arkitektur” definierat som medvetet gestaltad bebyggelse och ”arkitektur” som innefattar den byggda miljön samt studier av människors praktiker och erfarenheter. Genom att innefatta ”arkitekturen” och människors erfarenheter, särskiljer Ahrentzen fyra inriktningar; en historisk inriktning där kvinnliga arkitekter, deras roll och ofta förbisedda bidrag till arkitekturen presenteras, en andra inriktning rör gestaltning (design), en tredje inriktning analyserar begrepp och genderiserade representationer av arkitektur och slutligen en fjärde ”social inriktning” analyserar användning och erfarenheter av arkitektur i definitioner av en ”annan” arkitektur.

Den forskningsinriktning som berört kvinnors historiska uteslutning från arkitekturpraktiken har sökt etablera en historia av kvinnliga arkitekter genom att synliggöra kvinnors bidrag till arkitekturen. Kvinnors kamp för att ta plats i ett mansdominerat yrke, kvinnors roll i undervisningen samt kvinnors roll som praktiserande arkitekter har studerats. Inom denna inriktning har Sara Boutelle och Lynne Walker diskuterat engelska kvinnliga arkitekter och deras historiska kamp för att få tillträde till utbildning (Boutelle, 1997; Walker, 1989 i Rendell (red.), 2000). En svensk rapport om kvinnliga arkitekter ”Kvinnor som banade väg” visar dels på svårigheterna för de första kvinnliga arkitekterna att ens få tillträde till högre utbildning och presenterar sedan tongivande byggnader kvinnliga arkitekter gestaltat under första halvan av 1900-talet i syfte att synliggöra deras arbete och liv (Lundahl (red.), 1990). I en andra rapport ”Kvinno-

5 ”*Women in the urban environment*” ur *Signs,* en av de första inflytelserika artiklarna om kvinnor och städer. De tre områden som presenterades i översikten av forskning berör dikotomin privat/offentlligt rum, staden och kvinnors förändrade roller, samt kvinnor och miljöfrågor inom transport och boende (Wekerle, 1980).

6 Feministisk forskning analyserar maktförhållanden, utifrån grundantagandet att kvinnor är underordnade män och att detta förhållande bör ändras (Gemzöe, 2002).

rum, porträtt av arkitekter" presenteras kvinnliga arkitekter, deras verk och uppfattning om vad som är viktigt inom yrket (Lundahl (red.), 1991). Denna historiska forskning om kvinnliga arkitekter och deras verk presenterar historiska fakta men ifrågasätter sällan konventionella definitioner av arkitektur eller arkitektens roll. Denise Scott Browne är dock en av dem som pekar på att inte alla kvinnliga arkitekter blir erkända för sina bidrag. Scott Brown beskriver hur hon själv ständigt uteslöts i referenser i det arbete hon genomfört tillsammans med sin man. Yrkets genderiserade natur innebar att hennes man framställs som den stora stjärnan medan hon själv osynliggjordes. Scott Browne konkluderar att systemet som främjar de stora namnen inom arkitektyrket, slår dubbelt hårt mot kvinnliga arkitekter; dels genom att utesluta kvinnor från höga positioner och dels genom att osynliggöra kvinnor (Scott Brown, 1989, i Rendell (red.), 2000).

Andra feminister har analyserat definitionen av arkitektur genom att problematisera yrkets genderiserade praktik. Kanes Weisman framhöll i sitt manifest att den byggda miljön till största delen är skapad av en vit, maskulin subjektivitet och menade att den byggda miljön måste omtolkas och omformas (Kaines Weisman, 1981, i Rendell (red.), 2000). En av de mer kända försöken att omtolka och omforma genomfördes av Matrix, ett av de mest kända arkitektkontoren där kvinnliga arkitekter under 1980-talet utvecklade ett sätt att gestalta byggnader som värderade kvinnors deltagande i alla steg i en byggnads utveckling. De menade att de genom sin praktik erfarit att det är möjligt att skapa rum som motsvarar kvinnors behov och att det är möjligt att skapa byggnader på kvinnors villkor, snarare än emot (Bradshaw (Matrix) 1984 i Rendell (red.), 2000). I Sverige genomförde Athenagruppen, en grupp kvinnliga arkitekter, ett bostadshus till Bomässan i Örebro 1992, med målet att bygga "sunda, praktiska och vackra bostäder som underlättar ekologisk medvetenhet och gemenskap samt skänker trygghet" (Sangregorio, 1994). Både gestaltning och processer av deltagande och kommunikation med de inblandade i byggprocessen har varit framträdande i dessa exempel.

Den tredje inriktningen omfattar forskning där feministisk och kritisk teori har påvisat hur patriarkala, rasistiska och heteronormativa föreställningar opererar inom produktionen av arkitektur. Denna forskningsinriktning understryker arkitektur som en representation bestående av bilder och text. Representationer av staden kan vara genderiserade genom begrepp. Elizabeth Wilson visar i sin forskning hur staden varit konnoterad till det feminina, till labyrinten och till kaos genom en patriarkal bild av det okända (Wilson, 1992). Byggnader och städer kan vara genderiserade genom modeller för relationen mellan kroppar och städer som Elizabeth Grosz problematiserar. Staden har historiskt liknats vid en kropp, en statskropp, alternativt har staden betraktats som en plats byggd för kroppen (Grosz, 1999). Arkitektur kan tolkas performativt, vilket Katarina Bonnevier visar genom att både läsa och iscensätta byggnadskonstellationer från ett queerfeministiskt perspektiv (Bonnevier, 2007).

Den sociala inriktningen är den fjärde forskningsinriktning som Ahrentzen diskuterar (Ahrentzen, 2003). Denna inriktning är baserad i vardagen och undersöker människors användning och erfarenhet av den byggda miljön samt skapandet av alternativ, feministisk design. Implicit i dessa studier ligger en kritik av arkitektoniska värdesystem generellt och ett förslag om att kvinnor har andra prioriteringar i utformningen av den byggda miljön och organisationen av sina aktiviteter i vardagen. Denna andra organisation av vardagslivet, med kvinnors ansvar för att ”knyta ihop vardagslivets trådar”, där den byggda miljön anses kunna stödja eller motverka kvinnors organisation av sina vardagliga aktiviteter, har varit ett centralt tema inom forskning och praktik. Dolores Hayden framhåller de materalistiska feministernas kamp i slutet på 1800-talet för att utforma och bygga en miljö som, till skillnad från den existerande, innefattade kollektiva lösningar med gemensamma platser för kvinnors så kallade reproduktiva arbete med omsorgs- och hushållsarbete (Hayden, 1981a, 1981b). Tankarna om kollektiva boendeformer leder tillbaka till den utopiske socialisten Charles Fourier och hans idéer om ett jämställt samhälle, fysiskt utformat i vad han benämnde ”*phalangstères*”, där gemensamma lokaler som gallerior, barndaghem, matsalar, bibliotek och verkstäder för första gången presenterades under mitten av 1700-talet (Helm, 1983). I en svensk kontext har kollektiva former för boende och arbete diskuterats och utformats på flera nivåer. I första hand har idéerna genomförts på bostadsnivå, genom kollektivhusen, först under 1920-talet och sedan åter under 1980-talet (Markelius, 1935; Myrdal, 1932; 1974). BIG-gruppen (Bo i Gemenskap) menade att den enskilda byggnaden inte kunde vara centrum för att lösa vardagens logistik, utan att lösningen istället borde ske på områdesnivå (Sangregorio, 1994). Fattiga kvinnors användning av den byggda miljön i samhällen utanför västvärlden har istället för att diskutera byggnader eller gemensamma lokaler analyserat utomhusmiljöns betydelse för kollektiva former för arbete och gemenskap. Miljön utanför bostaden kan vara av större, eller lika stor vikt som själva bostaden. Detta faktum förbises ofta i uppgradering och nybyggnation av bostadsområden för de fattiga (Bhatt, i Dandekar, 1993). Även stadsnivån har diskuterats genom att den zonerade staden har kritiserats, medan ”staden-med-korta-avtånd” framställts som önskvärd ur ett perspektiv av ett komplext vardagsliv med ansvar för omsorgs- och hushållsarbete utöver ett inkomstbringande arbete (Sangregorio, 1994; Terlinden, 2001; Fainstein, 2005). Den centrala problematiken i kritik och förslag till alternativa utformningar på alla dessa nivåer eller skalor, är förhållandet mellan arbetsdelning, rummets och arkitekturens indelning. En förhärskande tankegång är att även det reproduktiva arbetet ska ligga till grund för en medveten del av gestaltningen av den byggda miljön och inte enbart hänvisas till den enskilda bostaden. Frågan om vem som ska utföra det reproduktiva arbetet skiljer sig däremot mellan förespråkare av betald arbetskraft och de som förespråkar en jämställd delning av arbetsbördan mellan kvinnor och män. I en svensk kontext har frågan om hur målen för jämställdhet mellan kvinnor och män[7] kan relateras till fy-

7 Jämställdhetsmålet i Sverige är definierat som ”makt att forma samhället och sitt eget liv” (Regeringen, 2009).

sisk planering, diskuterats på uppdrag av regeringen i Boverkets rapport ”Hela Samhället” (1996a, 1996b). I rapporten framhålls att kvinnors och mäns vardagsliv till stora delar ser olika ut och att det fram tills nu varit männen som bestämt prioriteringarna för den fysiska planeringen. I flera kommuner framställdes checklistor som redskap för att arbeta med jämställdhet och planering (Uppsala kommun, 2001; Länsstyrelsen i Skåne län, 2000; Boverket, 2007). Den kritik som framförts mot detta arbete har pekat på risken för en essentialiserande tendens som bygger vidare på dikotomier och riskerar att reproducera heteronormativa föreställningar (Listerborn, 2002). Metoder som innebär delaktighet och vikten av ett genusperspektiv, snarare än en syn på kvinnor och män som styrda av olika behov, framhålls av Anita Larsson och Anne Jalakas i deras rapport ”Jämställdhet nästa” (Larsson & Jalakas, 2008). Utöver jämställdhet är forskning om trygghet i staden och kvinnors erfarenhet av rädsla, ibland kallat rädslans geografi, ett forskningsområde som också är baserat i vardagen och människors användning av den byggda miljön (Listerborn, 1999; 2002; Pain, 2000).

Denna forskningsöversikt är avsedd att ge en kort inblick i några av de frågeställningar som utforskats inom arkitekturämnet med avseende främst på ett feministiskt perspektiv, även om gränser mellan arkitektur, geografi och genusstudier i mångt och mycket är överlappande.

Teoretiskt är forskningsområdet fortfarande i behov av ny kunskap. Även begrepp som ursprungligen inte haft en genusteoretisk ansats kan vara användbara i analyser[8]. Inom detta forskningsområde förekommer ett starkt anglosaxiskt fokus i forskningen, med betydligt färre studier i låg- och medelinkomstländer.

8 I feministiska analyser har omtolkningar av gamla klassiker genomförts ur ett genusperspektiv, se exempelvis *Feminist interpretations of Foucault* (Hekman, 1996).

Vardagslivets rumsliga praktiker

Denna avhandling är en utforskning av genderiserade rumsliga effekter genom kvinnors subjektiva erfarenheter i en stadsutveckling med en koncentration av fattiga invånare i specifika stadsdelar.

Periferin i många latinamerikanska städer utgör den livsmiljö de fattiga lever i. Forskning från Mexico Citys fattiga förorter visar på hur rummet reduceras för fattiga kvinnor i deras vardagliga praktiker. Lindón menar att periferin inte enbart är en plats utan en sociospatial process som resulterar i olika sätt att bebo fattiga stadsdelar. För fattiga kvinnors del resulterar periferin i brist på urban erfarenhet, erfarenhet av rädslans rum samt en exkludering från det urbana livets komplexitet (Lindón i Molina (red.), 2006b).

Vardagslivet är en fruktbar och vanligt förekommande utgångspunkt för studier inom den byggda miljön. Vardagslivet ger en förståelse för hur individer organiserar sina aktiviteter i tid och rum, var olika aktiviteter sker och vilka platser och rum individen har tillträde till. I denna studie återfinns den teoretiska förankringen i Henri Lefebvres rumsteori och i feministisk forskning som sökt förståelse för maktförhållanden mellan

kvinnor och män i relation till rummet. Vardagslivet som en utgångspunkt för att förstå relationen mellan rum och makt utvecklades av Henri Lefebvre och senare av Michel de Certeau[9]. Dessa teoretiker förstod vardagslivet som det riktiga livet, här och nu, och inte enbart som en abstrakt konstruktion. De problematiserar vardagslivet utifrån disciplinerande makt, men även utifrån samhällets motstånd till förförelse av maktutövning i det mest vardagliga. Vardagen är inte enbart en monoton upprepning utan ett rum för frihet, val, kreativitet och njutning (de Certeau 1984, (2002); Lefebvre, 1974 (2007); McLeod, 1996).

9 Även om båda teoretikerna diskuterar vardagslivet finns stora skillnader dem emellan där de Certeau har den mer individinriktade synen på vardagens praktiker medan Lefebvre har större fokusering på makt.

Marxistisk urbanteori har haft inflytande på arkitekturforskningen genom att beskriva det dialektala förhållandet mellan samhälle och rum. Rummet är socialt producerat och rummet är en förutsättning för social produktion. Henri Lefebvre utvecklade sin spatiologi, sin rumsteori i *The Production of Space* där han förklarar sin teori om hur rummet produceras i det kapitalistiska samhället (Lefebvre, 1974 (2003)). Lefebvres teori har klara kopplingar till politiska och ekonomiska antaganden om varuproduktion och sociala relationer i ett kapitalistiskt system, men Lefebvres rumsteori har sedermera vidareutvecklats av geografer som David Harvey och Edward Soja. Rummet som socialt producerat glider över i uppfattningen i det socialt konstruerade rummet under en övergång från strukturalism till poststrukturalism. För Soja finns ingen väsentlig motsättning mellan begreppen socialt producerat och konstruerat rum (Soja, 1996).

Rumsproduktion

Henri Lefebvre utvecklade sin rumsteori i boken *The Production of Space*[10] i vilken han vänder sig mot den, som han menar, förhärskande feltolkningen av rum. Lefebvre framför en stark kritik mot att rumsbegreppet har blivit misstolkat; filosofer, matematiker, sociologer, alla har misslyckats med att skapa en vetenskap om rummet (Lefebvre, 1974 (2007)). Lefebvre introducera sin förståelse av begreppet rum genom en sammanhållen rumsteori, en spatiologi, ett projekt som inbegriper ett närmande mellan det fysiska rummet – naturen – det mentala rummet – abstraktioner om rummet – och det sociala rummet – rummet för mänsklig konflikt och handling (*ibid.,* s. 11). Lefebvre menar att dessa olika fält av rum blivit missförstådda av olika tänkare, främst för att de setts som olika domäner.

10 *The Production of Space* utkom på franska 1974 "*Production de l'espace"* men översattes till engelska först 1991 och har sedan dess haft stort inflytande på urbana studier och *cultural studies*.

The Production of Space ska förstås som en marxistisk, socialistisk och modernistisk text. Karl Marx fokusering på produktionen syftade till att avtäcka kapitalismen, att komma förbi dess uttryck och komma åt dess inre dynamik. Lefebvre å sin sida försöker på ett liknande sätt att finna den inre dynamiken och de generativa momenten i det kapitalistiska, sociala rummet. För att finna de genererande aspekterna av rummet måste vi undersöka hur rummet aktivt produceras. Lefebvres teori är ett rumsliggörande av Marx teori om varufetichism. En relation skapas mellan män genom varor, men människor ser denna intersubjek-

tiva relation som objektiv, varorna ”tinget-i-sig” får en mystisk kvalitet som av Marx benämns varufetischism. Lefebvre skiftar fokus från att diskutera varan/tinget-i-rummet till att fokusera på produktionen av rummet självt (Merrifield i Crang (red.), 2000).

Spatiologi – en rumslig triad

Lefebvre menar att det fragmenterade sätt att se på rummet tjänar ideologiska syften. Det är lätt att falla i fällan av att se rummet enbart som en kontainer eller som rummet-i-sig på samma sätt som varan/tinget-i-sig (Lefebvre, 1974 (2007) s. 90). Lefebvre menar att kapitalet och kapitalismen påverkar praktiska frågor relaterade till rummet, från konstruktion av byggnader till distribution av investeringar, till den globala arbetsfördelningen. Den regerande klassens hegemoni innebär en makt uttryckt genom både institutioner och idéer. Kopplingen mellan kunskap och makt manifesteras också i rummet (*ibid*., s. 11). Rummet är del i den kapitalistiska strategin för ackumulation och rummet innefattar representationer av produktionen i form av byggnader, monument och konstverk.

Utifrån sin kritik vill Lefebvre skapa en enande teori mellan fält som uppfattas som separerade; ett logiskt-epistemologiskt rum. Rummet är socialt producerat, menar Lefebvre (Lefebvre, 1974 (2007), s. 15). Detta faktum döljs genom en dubbel illusion; dels genom en illusion av transparens – som har släktskap med filosofisk idealism och dels genom en realistisk illusion – som har släktskap med materialism. De två illusionerna föder och understödjer varandra. Att rummet produceras, innebär att rummet är ett redskap för tanke och handling och därigenom även för makt genom kontroller och domination (*ibid.,* s. 26-29).

Syftet med en rumsteori är att blottlägga och avkoda rummet och kämpa emot en urbaniserande, modern kapitalism. Kritisk kunskap måste i tanken fånga den faktiska processen av hur rummet produceras. Lefebvre syftar med sin rumsteori till att spåra och visa på de processer som är involverade i produktionen av rummet. Han bygger en teori på en rumslig triad, som han menar är en dialektisk förenkling, flytande och levande, där varje moment upplöses i de andra i det verkliga livet. Tre moment identifieras:

Representationer av rum är knutna till produktionens relationer samt den ordning som relationerna ålägger och därigenom till kunskap, till skyltar/tecken, till koder och till vad Lefebvre kallar frontala relationer. Representationerna är abstrakta men har en roll i produktionen av rum genom sociala och politiska praktiker. Lefebvre menar att representationer av rum är *föreställda rum* där ideologi, kunskap och makt ligger inbäddat i representationen. Detta är kapitalets rum med en stor inverkan på produktionen av rum som tar ett objektivt uttryck i monument, fabriker, kontorslokaler och i den byråkratiska och politiska auktoriteten som finns inneboende i ett förtryckande rum (*ibid.,* s.33, s. 38, s. 42, s. 49)[11].

Representationella rum förkroppsligar komplexa symbolismer, ibland kodade, ibland inte, kopplade till det hemlighållna livet eller till det socia-

11 Kirsten Simonsen menar att representationer av rum kan förstås med Foucaults begrepp diskurs; det föreställda rummet motsvarar ett samhälles dominanta diskurs om rum (Simonsen, 2005).

la livets gömda sida. Representationella rum är *levda rum*. Det finns mer närvaro i det levda rummet. I sig självt är det kvalitativt, flytande och dynamiskt, så undflyende att tanken och det föreställda rummet söker forma, rationalisera och tillskansa sig det levda rummet. Arkitekter, planerare och designers är med eller mot sin vilja aktiva i den strävan. (Lefebvre, 1974 (2007), s. 33, s. 39; Merrifield, s.174)

Rumslig praktik, har samhörighet med *varseblivna rum* det vill säga människors perception av världen, särskilt i förhållande till deras vardags värld och dess rum. Rumsliga praktiker strukturerar vardagsverkligheten och vidare social och urban verklighet. Det inkluderar de rutter, nätverk och mönster av interaktion som länkar platser definierade för arbete, lek och fritid. Rumsliga praktiker inbegriper både produktion och reproduktion, föreställda och levda rum och säkerställer samhällelig kontinuitet och rumslig kompetens (Lefebvre, 1974 (2007), s. 33; s. 38).

Relationerna mellan dessa tre dimensioner – föreställda, levda och varseblivna rum – är inte stabila och har också historiska och kontextuella skillnader. Triaden fungerar inte som enbart abstrakt, den måste förkroppsligas med verklighetens människor och händelser (Lefebvre, 1974 (2007), s. 46).

Lefebvre menar dock att föreställda rum alltid ges företräde; levda och varseblivna rum är av sekundär betydelse i samhället. Föreställda rum är en förtryckande objektiv abstraktion, ett abstrakt rum[12]. Abstrakt rum har en verklig social existens, det får sitt uttryck i olika byggnader, platser, aktiviteter och sätt att interagera genom rummet (*ibid.,* s. 49). Det är baserat på ett värde enbart i monetärt betydelse, kvalitativa skillnader är betydelselösa. Abstrakt rum är kapitalets förtryckande ekonomiska, politiska, men också manliga rum – som representeras av torn, skyskrapor och symboler för manlig makt och styrka. Det är formellt, homogent och kvantitativt och utraderar alla skillnader sprungna ur kroppen som kön och etnicitet (*ibid*., s. 49).

12 Från Marx begrepp ”*abstract labour*” som betyder arbete i generell bemärkelse, arbete som reduceras till kvantitativa mått i pengar (Nordin, 1995). Enligt Simonsen innebär abstrakt rum homogenisering, fragmentering och hierarkisering, vilket tar sig uttryck i värdet som tillskrivs olika bostadsområden (Simonsen, i Olsson, 2008).

Lefebvre vill överskrida den konstlade rumsliga uppdelning som den moderna kapitalismen skapat. Det är i vardagslivet som alla tre moment i den rumsliga triaden internaliseras. Vardagen är det enda rum där visdom, kunskap och makt kan bedömas.

Genderisering av vardagens rum

I Lefebvres rumsteori är genderiseringens betydelse för konstruktioner av rum utforskat i begränsad omfattning. Kirsten Simonsen påvisar att även om Lefebvre skriver om manlig sexualitet och dess inverkan på rumsproduktion på ett symboliskt plan, så är han inte så involverad i en diskussion om produktionen av praktiker av genderiserade (bekönade) kroppar och deras förhållande till det sociala rummet (Simonsen, 2005). Feministiska geografer har kritiserat urbanteori och argumenterat för betydelsen av genus såväl som ras och klass (Massey, 1994; McDowell 1999; Rose, 1996; Domosh & Seager, 2001). Geografi baserad på marxistisk urbanteori är främst intresserad av klasskillnader, medan de feminis-

tiska geograferna argumenterat för att genderiseringen av rum ger ett annat mönster än klass och ras, även om dessa är relaterade till varandra. Rummet är intimt förknippat med det dagliga livet, med vilka rum kvinnor och män använder kulturellt och vilken roll rummet har som symbol och förstärkning av genusrelationer.

Vardagslivets rutiner (i min tolkning praktiker) har, enligt Gillian Rose, varit av intresse för feminister eftersom det är i vardagslivet patriarkala strukturer reproduceras och eftersom vardagslivets banala och triviala händelser är förenade med de maktstrukturer som begränsar kvinnor (Rose, 1996). Å andra sidan har vardagslivets praktiker samtidigt varit del av ett emancipatoriskt perspektiv. Feministiska forskare har analyserat vardagslivet i studier där erfarenheter som njutning, sinnesintryck, frihet och positiva erfarenheter av exempelvis konsumtion har inneburit en ingång till en motmakt mot vardagslivets kontroll och monotoni (Wilson, 1992; Rendell, 2000).

Jane Jacobs var den forskare som brukar tillskrivas att ha varit den första, inom arkitekturämnet, som problematiserade staden utifrån människors vardagliga praktiker i sin bok *The Death and Life of Great American Cities* (Jacobs, 1961 (1992)). McLeod ser i Jacobs vision ett med feminismen gemensamt intresse för att överskrida kategoriseringar, för mångfald och för att förstå och avnjuta en heterotop miljö[13]. Jacobs hade själv inget uttalat genusperspektiv men bland andra McLeod menar att Jacobs såg det urbana landskapet från ett perspektiv av kvinnors levda vardagserfarenhet. Jacobs utgick från empiri över rummets faktiska användning i sina studier över stadens urbana landskap. Hon studerade vardagens platser – gatan, trottoaren, kvarterskrogen, lekplatsen och marknadsplatsen – med ett genuint intresse för att förstå de boendes, gångtrafikanternas och användarnas erfarenheter i en heterotop miljö (McLeod, 1996). McLeod menar att Jacobs sätt att inkludera ett perspektiv från hushållsnivå[14] i sina analyser var central för att utveckla tesen om vikten av blandad bebyggelse. Kritiken som framgår ur Jacobs tes om en blandad bebyggelse var en kritik inte enbart riktad mot modernismens funktionsindelade stad, utan även mot konstruktionen av privata och offentliga rum.

13 McLeod är starkt kritisk till Foucaults begrepp heterotopi som hon menar utesluter platser där kvinnor befinner sig, han benämner kvinnligt konnoterade platser, exv bordeller, som heterotopier tillsammans med kolonierna, dvs allt utanför Europa (Foucault, 1984 (1988); McLeod, 1996)

14 Engelskans *domestic*- är baserat på latinets *domus* – hus, *domestic* är således ”det som sker i huset” vilket till viss del kan motsvaras av svenskans ”hushåll”.

Dikotomin privat och offentligt

Vardagens rumsliga praktiker binder samman platser, aktiviteter och subjekt. En dikotomi[15] som är starkt ifrågasatt, men samtidigt närvarande i föreställningar om rum och platser, är dikotomin om offentligt och privat. Definitionen av ”offentlig/privat” är undflyende. Begreppet offentlig kommer från tyskans *öffentlich* med betydelsen öppen och tillgänglig, men kom redan i slutet av 1700-talet att innefatta betydelsen av allmän. Jürgen Habermas menar att begreppet offentlighet uppkom genom en borgerlig och liberalistisk uppfattning om fria, diskuterande individer som säkrar uppkomsten av en offentlig (förnuftig) åsikt (Lübke, 1988). Begreppet privat är baserat på latinets *privare* som betyder beröva. I filosofisk bemärkelse är en definition av privat något som endast individen

15 Dikotomi: tudelning; uppdelning av en enhet i två mot varandra ställda delar. Delningen av en klass i två delar så att varje element tillhör någon del och inget bägge. Descartes är den filosof som genom sin dikotoma indelning i kropp och själ starkt påverkade tron på dikotomier (Filosofilexikonet, Lübke 1983). Dikotomiseringen i privat och offentligt inom samhällsplanering utforskas av bland andra Susanne Nordström (Nordström, 2008).

har privilegierad tillgång till (*ibid.*). Dikotomin detta begreppspar bildar är sålunda förhållandet mellan det som endast är tillgängligt för subjektet och det som är tillgängligt för alla. Begreppen offentlig respektive privat har olika betydelse med avseende på juridiska, ekonomiska, sociala och arkitektoniska aspekter. I vardagen överskrids gränserna mellan de olika definitionerna; privatägd mark kan exempelvis brukas offentligt av flera användare, ett socialt rum kan upplevas som privat även om en debatt pågår i ett rum definierat som allmänt.

Inom arkitekturdiskursen är konstruktionen privat/offentligt baserad på relationen mellan bostad och gata. Jacobs diskuterar vikten av en bestämd distinktion mellan det privata och det offentliga rummet i sin analys av vad som gör en gata livlig. Hon menar att det måste finnas en tydlig indelning av offentligt rum och privat rum, i betydelsen att det privata är det territorium som tillhör ett visst hus, ett visst hushåll eller en viss affär; och det offentliga rummet är det territorium som ”tillhör” alla (Jacobs, 1961 (1992)). Oscar Newman byggde vidare på Jacobs definition i sitt arbete om kriminalitet och urban form i sin bok *Defensible Space* (Newman, 1972 (1978)). Han menade att det måste finnas en hierarki i rummet för att de boende ska kunna övervaka och försvara sitt bostadsområde mot kriminalitet. Newman definierar sina rumstyper genom gatan som den mest offentliga och insidan av bostaden som det mest privata. Mellan dessa extremer bör det finnas halvoffentliga rum speciellt reserverade för de boende och för besökare till området med legitima intressen. Det bör också finnas ett halvprivat rum som är ett rum vilket tydligt tillhör en bostad men som är allmänt tillgängligt (*ibid.*). Gatan och bostaden är varandras motpoler i både Jacobs och Newmans definitioner, även om Newman lägger till ”halva rum” däremellan. En annan definition är baserad med utgångspunkt i Nollis plan över Rom från 1748. Nolli kombinerade i sin plan över Rom gatustrukturen med en redovisning av bottenvåningen av byggnader för civila, statliga och religiösa ändamål. Effekten blir att kyrkor och palats, exempelvis Pantheon och S:t Peterskyrkan, redovisas på liknande sätt som stadens gator och piazzor. Michael Graves tolkar detta som ett intresse från Nollis sida att *“describing not only the plan/surface relationships of street and square but also the ambiguities held in the ground plane by virtue of one’s passage from the public external enclosure gesture of public rooms within the buildings”* (Graves i Broadbent, 1990). Graves förståelse innebär att det offentliga rummet i betydelsen gatan utvidgas till att även innefatta ett interiört offentligt rum. Nolliplanen är även utgångspunkt för Denise Scott Browns och Robert Venturis analys av två stadsdelar i boken ”*Learning from Las Vegas*”. Med hänvisning till Nolli definieras gatan i förlängning till spelhallar och casino, istället för kyrkor och palats, som utvändigt och invändigt offentligt rum (Scott Brown & Venturi, 1977; Broadbent, 1990). I arkitekturdiskursen, menar jag, har det offentliga och privata rummet relaterats till en dikotom förståelse mellan gatan/bostaden. Gatan som offentligt rum kan dock utvidgas till att även innefatta insidan av offentliga byggnader av olika slag. Detta har som konsekvens att dikotomin kvarstår

samtidigt som det privata osynliggörs eller minskar i betydelse genom att definieras bort. Den omvända processen; att privata rum skulle kunna utvidgas eller definieras inom det offentliga har varit ett feministiskt projekt och inom arkitekturdiskursen tämligen frånvarande. Däremot finns en pågående debatt om det offentliga rummets privatisering, som härrör till en diskussion om handel och etableringen av nya gallerior (Ganetz, i Friberg (red.), 2005) snarare än om arbetsdelning och en emancipatorisk förståelse för det offentliga rummet.

Privat och offentligt i feministisk forskning

Kopplingen till kvinnligt/manligt kommer ur frågeställningen om vem denna allmänna gata och denna privata bostad varit tillgänglig för. Även om dikotomier ifrågasatts och starkt kritiserats fortsätter de, enligt McDowell, att vara *"deeply embedded in our sense of ourselves as individuals, in daily interactions, in institutional structures and in Western intellectual thought"* (McDowell, 1999). McDowell menar att dikotomin kvinnligt/manligt är djupt inskriven i den sociala rumsproduktionen, genom föreställningar om den byggda miljön där normer påverkar vem som ska ha tillträde till vissa rum och vilka som ska uteslutas. Indelningen i kvinnligt/manligt relaterat till privat/offentligt, insida/utsida, bostad/arbete, konsumtion/produktion spelar en central roll i den sociala konstruktionen av genusrelationer (*ibid.*). Rose menar att indelningen mellan det privata och det offentliga rummet varit en av de mest förtryckande aspekterna i vardagslivet. Rose refererar till David Harvey som menar att *"the assignment of place within a socio-spatial structure indicates distinctive roles, capacities for action and access to power within the social order"*. Hon pekar på att konstruktionen av det offentliga rummet som mannens arena går tillbaka till det antika Greklands fria män i den antika staden, där kvinnor, slavar och barn var hänvisade till bostaden. Rose visar att den privata sfären för kvinnor primärt inneburit att kvinnor ska uppfylla kvinnliga funktioner i hemmet och därigenom berättiga männens monopol på hela världen utanför hemmet. Kvinnors upplevelse av otrygghet i det offentliga rummet, menar hon bygger på denna dikotomi som har till konsekvens att upplevelser av rädsla och otrygghet är baserade på kvinnors oförmåga att säkra en odiskutabel rättighet att uppehålla sig i det offentliga rummet (Rose, 1996).

Ifrågasatt konstruktion

Konstruktionen av det offentliga rummet som maskulint och det privata rummet som feminint är inte oomtvistad. Forskning visar på att inte alla kvinnor varit så bundna till bostaden/hemmet, utan att denna relation även varit beroende av klasstillhörighet (Rendell, 2002). Likaså visar studier på att män skapat intima rum på stadens offentliga platser (Nilsson, i Friberg (red.), 2005) Den genderiserade betydelsen av begrepp som bostad och offentlig plats ifrågasätts, förskjuts och omformas kontinuerligt.

Konstruktionen av hemmet som en plats för kvinnor fortfar att vara en konstruktion men är även en fysisk realitet för många av världens kvin-

nor, samtidigt som betydelsen förskjuts och förändras. Bostaden som plats för hem och vila, som ett feminint rum enbart tillägnat hushållsverksamhet (Rose, 1996; Lindón, 2006) är en fysisk realitet för få kvinnor. I en studie från Dhaka visar Shihabuddin Mahmud hur självförsörjande, fattiga kvinnor i slummen använder tillgängliga ytor för sin försörjning. De mer privilegierade använder verandor och gårdsplaner samt bostadens interiör, medan de fattigaste använder gatan, eller gångstigen utanför bostaden, en tröskel eller ett gathörn för sina inkomstbringande aktiviteter (Mahmud, 2003). Detta exempel visar på hur fattiga kvinnor själva omformar sina rum; rum som är flyktiga och föränderliga, men också genderiserade eftersom bostäderna förstås som kvinnors plats i den lokala kontexten.

Tillträde till offentliga platser utanför bostaden fortfar att vara begränsande för många kvinnor samtidigt som även denna gräns överskrids. Fattiga kvinnors påverkan på konstruktion/föreställningen av rum sker även utanför bostaden. Susana Torre påvisar effekten av den appropriation som ”*Madres de Plaza de Mayo*” (mödrarna till ”försvunna” pojkar och män under juntans makt i Argentina) genomförde (Torre i Agrest (red.),1996). Kvinnorna approprierade landets mest kända torg genom att en dag varje vecka inta torget med tysta protester, med sina huvud täckta av vita näsdukar, promenerandes i par för att undvika demonstrationsförbudet. Deras närvaro ignorerades medvetet från polis, press och myndigheter. Torre menar att eftersom de var äldre kvinnor från arbetarklass sågs de inte som något hot, samtidigt som deras status som mödrar innebar en viss respekt vilket gjorde att de lämnades ifred. Detta innebar att deras protest fortsatte och de fick uppmärksamhet från människorättsgrupper och internationell press. Försvinnandena klarades upp först tjugo år senare, men under hela denna tid pågick deras appropriation. Torre påvisar hur kvinnornas appropriation förändrade uppfattningen om Plaza de Mayos betydelse som offentlig plats genom att de konstruerade ett socialt rum som fick politiska konsekvenser. Detta är intressant då särskilt fattiga kvinnor sällan erkänns i rollen som initiativtagare till rumsliga förändringar med politiskt inflytande.

En förskjutning i genderisering av parker har studerats av bland andra Ursula Paravicini och Annette Harth. Paravicini gör en jämförelse mellan tre parker i europeiska huvudstäder och menar att en förskjutning har påbörjats som innebär att offentliga platser, som parker, i allt större utsträckning används av kvinnor. Dessa platser ska inte i första hand förstås som rädslans platser, när allt fler kvinnor lever i städer och använder det offentliga rummet i sin vardag. Paravicini menar att perspektivet måste vara det omvända, att platserna istället förstås som platser kvinnor och flickor har en rätt till, som rum i staden för emancipation (Paravicini i Terlinden, 2003; Harth, 2007).

Det finns en genomträngande feministisk kritik till dikotomin privat/offentligt. Ytterligare kritik mot föreställningen att rummet går att dela i binära oppositioner, framförs av Alicia Lindón. Hon menar att konstruktionen om privat/offentligt rum utgår från modernismens idéer om att

platser kan definieras som antingen enbart tillägnade inkomstbringande arbete i det offentliga rummet eller platser enbart tillägnade det privata familjelivet i bostaden, en föreställning som ofta relateras till den funktionsindelade staden (Lindón, 2006). Konstruktionen bygger på en förståelse av rum i termer av ”delade rum” som innefattar tre tveksamheter enligt Lindón. Antagandet om delade rum innebär en tendens att skapa tydligt avgränsade territoriella fragment, en tendens att överskatta funktionalitet i gestaltningen samt en tendens att dikotomisera rummet. Problematiken med en dikotom rumskonstruktion är att de refererar till ”rena” rum, som enbart är ägnade åt en verksamhet. Detta synsätt riskerar att osynliggöra rum som kan vara flyktiga, utan syfte och nästan aldrig ”rena”, som exempelvis de hemlösas rum, eller rum där arbete och boende varvas eller förekommer samtidigt.

Dikotomin privat/offentligt är en konstruktion som å ena sidan har lett till en genderiserad rumslig indelning mellan kvinnor och män, mellan kvinnligt och manligt, med andra ord en befästning av den könssegregerade staden. Å andra sidan visar forskning på att förskjutningar och förhandlingar sker av tillträde till stadens platser och rum och förståelsen för vad en bostad eller offentlig plats är. De rum vi vistas i eller förnekas tillträde till, är del i att berika eller begränsa de rum i staden som erfars genom vardagliga praktiker (Kaines Weisman, 1981). Kritiken mot dikotomier är stark, samtidigt som det är en konstruktions om fortsätter att påverka både planering och föreställningar om rum och platser. Under senare år har det dock framkommit studier baserade i en förståelse som utmanar den dikotoma konstruktionen av rum och istället är baserade i teorier om fluida rumskonstruktioner.

Fluida rum

Kvinnors och mäns kulturella erfarenhet av rum diskuteras av Luce Irigaray. Irigaray är filosof, psykoanalytiker och tillhör en post-strukturalistisk teoribildning. Hon är starkt kritisk till föreställningen att det vetenskapliga subjektet är könsneutralt, och menar att den västerländska filosofin och psykoanalysen bygger på en manlig föreställningsvärld: ”ingalunda neutral” (Irigaray, 1984 (1994), s. 25-26). Irigarays teoribildning är utvecklad ur hennes förståelse för psykoanalys och filosofi vari det manliga subjektet definieras genom skillnad från andra enheter eller objekt. Irigarays teori är baserad på en djup politisk och etisk förståelse av begreppet den andre/a som en essentiell politisk strategi för att privilegiera en olikhet som strukturalistisk teoribildning förbisett[16]. Könsskillnadsteorin är baserad på teorier om subjektivitet. Subjektiviteten är dels fysiskt eller biologiskt kön (kvinnliga och manliga subjekt) och dels en individs uttryck av sexualitet (feminin, maskulin, lesbisk, transsexuell, homosexuell). För Irigaray är könsskillnad grundläggande för alla aspekter av hur kvinnor och män lever; hur vi tänker, pratar, tecknar, designar, rör oss, leker och utvecklar kunskap. Hon menar vidare att kvinnor är absolut annorlunda än män och hon undersöker hur kvinnors erfarenheter konstant förtrycks

16 Irigarays teori är relaterad till Simone de Beauvoir i förhållande till den andre/a och Derridas filosofi om *différance*, (Rawes, 2007; de Beauvoir, 1949 (2002)).

eller tas bort ur västerländsk historia och kultur. Hon undersöker hur språk, vetenskap och institutionella strukturer hindrar kvinnors egentliga uttryck. (*ibid.,* Rawes, 2007, s. 15).

En av essentialismens hårdaste kritiker är Judith Butler som ifrågasätter begreppet kvinna och utvecklade begreppet performativitet för en förståelse av att genus är något som skapas i ständig handling. Genusattribut är inte uttryck för identiteten utan formare av identiteten (Butler, 1990 (2007)). Butler ifrågasätter begreppet ”kvinna” eftersom hon menar att det alltid innebär ett uteslutande av några grupper. Butler menar att feminismen har gjort ett misstag genom att se ”kvinnor” som en homogen grupp; det har lett till ett binärt system där det bara finns två kön som står mot varandra. Feminismen har därför begränsat valmöjligheterna att skapa sin egen identitet, istället för att ge individen möjlighet att själv få välja. Butler menar att den genuspräglade kroppen är performativ, det vill säga, våra handlingar befäster vår identitet (eller oss som subjekt). Performativitet innebär att kvinnor och män begår handlingar och gör sitt genus, men om vi gör andra handlingar/andra val så kan den dualistiska genusordningen ändras eller upplösas (*ibid*.).

Performativitet har fått stort inflytande inom en konstruktivistisk syn på kön, som är alltmer förhärskande (Gemzöe, 2002) samtidigt som performativitet har svårigheter att förklara den ojämställda situation mellan kvinnor och män som existerar i världen. Essentialismen å sin sida, tenderar att förbise förändringar i konstruktioner av kvinnligt och manligt som sker över tid och hur olika sociala positioner samverkar.

Jag tolkar Irigarays teori i förståelsen att hon utgår från skillnad mellan kvinnor och män för att utveckla en teoribildning som kritiserar det västerländska vetenskapliga projeket. Mitt intresse ligger i att utforska skillnad för att formulera andra sätt att tänka arkitektur, utan att detta i sin tur innebär att kvinnor och män relateras till homogen eller heterogen rumtid eller till specifika rumsliga praktiker, enbart baseras på biologiskt kön.

Peg Rawes menar att Irigarays teori relaterar till en poststrukturalistisk förståelse av arkitektur som komponerad av dynamiska relationer mellan dess olika uttrycksformer och konstitutionella deltagare (Rawes, 2007, s. 9)[17]. Irigarays teori är en intressant ingång till ett studium av rum eftersom hon menar att könsskillnad påverkar kvinnors och mäns kulturella erfarenhet av rum, särskilt med avseende på externa och interna rum.

- Maskulinitet identifieras med externa rum eftersom det fokuserar på produktion av specifika objekt eller idéer i externa rum.
- Feminina rum är samtidigt interna och externa rum.

I båda fallen genereras könsskillnad från distinkta biologiska och psykologiska skillnader i uttryck av subjektivitet (Rawes, 2007, s. 20). Denna skillnad mellan erfarenhet av rum, mellan feminina och maskulina rum använder Irigaray för att undersöka hur den västerländska kulturen ignorerar positiva attribut av könade subjekt och könade rum som exempelvis kvinnors konversationer och barns lek. Manlig dominans i rummet

17 Rawes refererar till flera av de arkitekter och teoretiker som nämnts tidigare, bland andra Agrest, McLeod, Friedman, Scott Brown, Torre, Hayden och Kanes Weisman.

sker genom objekt i externa rum, men även genom att dominera rummet med oväsen och rörelser (Irigaray i Irigaray, 1990 (1994) s. 193-195).

Fluida rum och heterogen rumtid

Irigarays verk innefattar många diskussioner om vikten av rum och rumsliga förhållande mellan kvinnor och män i västerländsk kultur. Hon refererar till fysiska och arkitektoniska rum; hus, passager[18], stigar, dörröppningar, kupoler, pelargångar, trösklar, broar samt geometriska figurer; cirklar, diagonaler, hölje och förhållanden mellan insida/utsida.

18 Notera att *passage* på engelska/franska betyder både passage som resa och passage som fysiskt definierat rum.

Genom att framhålla kvinnors transformativa makt av materiell produktion, speciellt barnafödande och graviditet, så menar Irigaray att kvinnors rumsliga erfarenheter och förhållande med andra också kan rekonfigureras till fluida, permeabla gränser, snarare än till ändliga rum. Hon utgår från associationen mellan kvinnan och hennes status som inkomplett materia eller som subjektiv för att visa på att att kvinnor är särskilt kapabla att generera fluida rumsliga erfarenheter (*ibid.,* s. 33-34). Dessa studier, menar Rawes, kan vara en ingång till att utveckla diskussioner om produktionen av dynamiska rum och sociala relationer inom arkitektur, särskilt vad gäller erfarenheter av boende och rum för kommunikation (*ibid.,* s. 35).

I diskussionen om boende tar Irigaray sin utgångspunkt i Platons liknelse om grottan som människors hemvist; där människorna i grottan endast ser skuggvärlden och förnekar existensen av idévärlden (*ibid*.; Nordin, 1995). Irigaray menar att kvinnor i denna föreställning om världen relegerats till en passiv position och endast fungerar som stöd för mäns aktiviteter i grottan. Irigaray omtolkar istället grottan och passagen mot idévärlden som dynamiska, genderiserade rum av positiva materiella och fluida transformationer.

Passager och stigar är ”mellanrum” för kommunikation som länkar rum och tid med rörelsen mellan interna och externa rum. Arkitekter som Leslie Kanes Weisman och Dolores Hayden argumenterar för att positiva erfarenheter av barnomsorg och familjeliv konstrueras ur fluida rum; öppna rum som möjliggör kommunikation och interaktion mellan olika subjekt. Passager och mellanrum i byggnader och bostäder väver samman rum för arbete och för social samvaro och skapar en arkitektur som tillåter utbyte och interaktion, där individers olika behov tas i beaktande, i motsats till att kontrollera rum och rörelser (*ibid*. s. 37).

Den västerländska kulturen, särskilt filosofi och psykoanalys (och arkitektur) organiserar materiella och sociala strukturer i homogena, oföränderliga och hierarkiska system enligt Irigaray. I denna tradition förs specifika individer, handlingar, praktiker, rum, material och idéer samman under lagar av homogen universalitet, varigenom skillnad ignoreras till förmån för likhet. Arkitektur, menar Irigaray, är en stil eller en approach baserat på en (manlig) arkitekt med konsekvensen att skillnader, kulturella värden, lokala förhållanden, förändringar av stilar, tekniker och teorier försvinner (*ibid*., s. 14).

Men det finns en motsats: heterogen rumtid. Heterogen rumtid skapas i kontrast till det homogena hierarkiska rummet, i möten mellan könade subjekt som konstrueras av de inneboende skillnader som existerar som realiteter för alla individer. Sociala och psykiska förhållanden mellan individer utvecklas från deras ständigt skiftande psykiska och rumsliga förhållanden. Heterogen rumtid skapas genom att människor lever tillsammans med andra i samhället (*ibid.,* s. 83). Irigaray har genom åren förändrat sin essentialiserande inställning, från en stark dikotom indelning mellan kvinnor och män, till att mena att den heterogena rumtiden kan bebos av både kvinnor och män som inte vill tillhöra det homogena hierarkiserade rummet (*ibid.,* s. 2).

Om vardagliga rumsliga praktiker i studien

Enligt Lefebvre har rumslig praktik samhörighet med människors perception av världen, särskilt i förhållande till deras vardagsvärld och dess rum. Rumsliga praktiker strukturerar vardagsverkligheten och vidare social och urban verklighet. Det inkluderar de rutter, nätverk och mönster av interaktion som länkar platser definierade för arbete, lek och fritid. Rumsliga praktiker inbegriper både produktion och reproduktion, föreställda och levda rum och säkerställer samhällelig kontinuitet och rumslig kompetens (Lefebvre, 1974 (2007), s. 33; s. 38). Lefebvre problematiserade inte genus- och maktförhållanden i sin teoribildning, även om genderiseringen har stor inverkan på vardagslivets praktiker, vilket påvisas inom en stor mängd forskning som jag här syftat till att framhålla. Den feministiska kritiken är en kritik mot en genusblind rumsteroi, och är i denna avhandling även en introduktion till de analyser av rumsliga praktiker som problematiseras utifrån dikotoma och fluida rum.

Rumsliga praktiker länkar platser i vardagen och är relaterade till föreställningar om en privat, feminin sfär i hemmet och en offentlig, maskulin sfär utanför hemmet, som fortfarande konstruerar en genderisering av rummet som påverkar vilka platser individer har tillträde till. Samtidigt är det så att det i vardagen förekommer många sätt att bebo staden som inte går att fånga i rena rum eller dikotoma rum, varför jag menar att det finns ett behov av andra begrepp som kan ge en förståelse för rumskonstruktioner som inte är dikotoma. I studien är de fluida rumsbegreppen, passage och stigar en ingång för att förstå genderiserad, rumslig praktik som överskrider en dikotom rumsindelning. Begreppen passage, pelargångar, trösklar och stigar är visuella, rumsliga begrepp, vilka ger föreställningar om rum baserat på en förståelse för rum som innehåller rörelser, tid, förflyttningar och förhållanden, genom vilka existerande genderisering utmanas och förändras.

Dominerat och approprierat rum

Denna avhandling utspelar sig i fattiga stadsdelar. Dessa stadsdelar är del av en stadsutveckling där stadens fattiga invånare koncentreras till vissa platser i staden.

I en globaliserad värld uttrycks den urbana ojämlikheten i nya rumsliga förhållanden. I en värld där de rika kontinuerligt söker förförelse och de fattiga undertrycks och osynliggörs, förkroppsligas nya rumsliga flöden och miljöer, enligt Zygmunt Bauman, i uttryck av den nya flytande moderniteten *Liquid Modernity*. De rika befinner sig idag utanför varje fysiskt territorium, understödda av kommunikations- och informationsteknologi vilket frigör de rika från sociala begränsningar och system. Detta gäller inte de fattiga, vilka fortfar att övervakas av teknologin likt ett panoptikon. De fattiga kanske inte fyller någon funktion i dagens samhälle, men de behöver fortfarande övervakas. Industrialismens fattiga hukade i städernas skugga nära kapitalismens produktionscentra, men idag uttrycks den urbana ojämlikheten i andra rumsliga förhållanden (Bauman, 1998 (2000)).

Inom städerna uttrycks den urbana ojämlikheten genom fattigdomens tillväxt i städernas utkanter. Antropologen Néstor García Canclinin utvecklade begreppet micrópolis. Ett micrópolis utgör sin egen stad i en fragmenterad stadsbild inom en metropol region; inom metrópolis. Ett micrópolis är en stadsdel i en större stadsregion där invånarna lever sitt liv i en stad som är sitt eget centrum, vilket dock gället för en metropol region som helhet och inte enbart för fattiga stadsdelar (García Canclini, 1997). García Canclini utforskar Mexico City och ställer sig kritisk till de ökande klyftorna: *”För att förstå den förtjusning som framkallas av livet i en global stad måste man kanske tänka på staden, vårt intima och begränsade micrópolis, som en tillflyktsort mot vad globaliseringen kan överrumpla oss med. Den fråga som återstår att ställa sig är huruvida det urbana livets skyddande funktion kan uppfyllas när ojämlikheterna och klyftorna tar överhanden över det som får oss att bo tillsammans”* (García Canclini, 2003:14). Jag använder micrópolis i avhandlingen för en stadsdel centrerad mot sig själv men relaterar micrópolis till periferin som karaktäriseras av fattigdom genom dess lokalisering och invånarnas position.

Rummet är enligt David Harvey ett fenomen som *”koloniseras, kommodifieras, sälj, köps, skapas, rivs ner, brukas, missbrukas, spekuleras över och krigas om”*; rummet internaliserar motsättningarna i den moderna kapitalismen (Harvey i Merrifield, 2000). Förmågan att behärska rummet har sitt ursprung i Lefebvres begrepp appropriation, en praktik som är ett motstånd till det dominerade och dominerande rummet. Ursprungligen användes begreppet av Lefebvre i hans rumsteroi som en praktik att behärska rummet i motstånd till kapitalismens dominerande rum.

Domination och appropriation i rumsteori

Rummet produceras och är ett redskap för tanke och handling och därigenom även för makt genom kontroll och domination. Det abstrakta rummet dominerar produktionen av rum, varigenom en förtryckande bild av samhället framträder. I detta mörker introducerar Lefebvre en ljusglimt, en möjlighet för individer och grupper att producera sina egna rum, genom appropriation[19]. Eftersom appropriation för Lefebvre alltid sker i motståndssammanhang får begreppet sin mening i förhållande till domination. (Lefebvre, 1974 (2007), s. 165)[20].

Lefebvre menar att det finns dominerade rum och approprierade rum. Dominerat rum är stängt, sterilt och uttömt. Domination, som historien visat, har makten i rummet. Domination av rum verkar genom arméer, krig, genom staten och den politiska makten. Det är ett transformerat rum förmedlat genom teknologi och praktik som håller på att bli helt dominerande i samhället (*ibid.,* s.165-166). Den dominanta formen av rum utgörs av centrum för rikedom och makt och syftar till att forma rummet det dominerar. Genom ofta våldsamma metoder söker dominerat rum reducera hinder och motstånd (*ibid.,* s. 49). Domination verkar genom teknologi och politik, men dessutom genom vardagliga praktiker. Lefebvre ställer frågan varför ”användarna” inte revolterar mot den manipulation som är så skadlig för deras rum och dagliga liv (*ibid.,* s. 51). Svaret finns delvis i hur abstrakt rum skapar regler, förbud och föreskrifter som reproduceras genom vardagliga praktiker. Individer och grupper söker appropriera rummet, men erfar rummet som ett hinder, ett hinder ogenomträngligt som en betongvägg, svårt att omforma och samtidigt omgivet av förtryckande regler som förbjuder varje försök till modifiering (*ibid.,* s. 57).

Men, det finns en möjlighet att producera rum genom appropriation. Appropriation av rum skapar ett användarvärde i sin egen rätt. *In and by means of space, the work may shine through the product, use value may gain the upper hand over exchange value: appropriation, turning the world upon its head may (virtually) achieve dominion over domination, as the imaginary and the utopian incorporate (or are incorporated into) the real* (*ibid.,* s. 348). Detta synsätt underbyggs av att det finns en inbyggd tendens inom domination att förgöra sig självt; domination genom teknologi tenderar mot självdestruktion (*ibid*., s. 343).

Appropriation kan förstås som ett naturligt, modifierat rum, som modifierats för att tjäna behov och möjligheter för en viss grupp. Ett approprierat rum är ofta en byggnad, eller struktur, men kan även vara ett ställe, ett torg eller en gata. Även om appropriation sker på en specifik plats är inte den juridiska äganderätten en förutsättning för appropriation. Appropriation innebär att presentera sig själv och representera sig själv; att individen presenterar sig själv i rummet och att rummet i sin tur representerar individen. Appropriation är även en process, tiden spelar en viktig roll, appropriation måste förstås genom tidens och livets rytm (Lefebvre, 1974 (2007), s. 34, 165-166). Approprierade rum finns överallt, men det är inte

19 Begreppen används i sina grundformer appropriation och domination, samt i svensk verbform appropriera och dominera.

20 Lefebvre baserar appropriation på Marx, men menar att begreppet inte var tillräckligt tydligt definierat. Marx gjorde ingen skillnad mellan domination och appropriation, utan menade att naturen dominerades genom arbete och teknologi och därigenom transformerades till människans behov (s. 165).

alltid lätt att avgöra på vilket sätt, av vem och för vem rummen har approprierats.

Inte alla samhällen, eller nya idéer (individer och/eller grupper) förmår skapa egna approprierade rum. Lefebvre ger som exempel den antika staden som ett samhälle som sammanställde sitt eget approprierade rum. För att ett samhälle ska utveckla ett approprierat rum i vilket det kan presenteras och representeras, ett socialt rum som inte är identiskt med samhället, en skapelseakt som är en process, måste makten ha tillgång till speciella platser för religion, politik, högre verklighet, ljus, död, initiationsriter, magi och förbud. (*ibid.,* s. 31-35). När appropriationen fallerar återstår enbart rester, kvar blir endast oanvändbara skyltar och tecken (*ibid.,* s. 417). En misslyckad appropriation kan uttryckas som en avledning "*détournement*" i rummet. Lefebvre ger exempel på Hallarna i Paris, som under en kortare period förändrades och modifierades, men processen avstannade och ett approprierat rum kunde inte upprätthållas; istället rann processen ut i en avledning.

Arkitekter och arkitekturens rum får stark kritik av Lefebvre. Arkitekturdiskursen imiterar eller karikerar alltför ofta maktens diskurs. Arkitekturdiskursen lider av missuppfattningen att den "objektiva" kunskapen om "verkligheten" kan uppnås genom grafisk representation. Genom arkitekter som Le Corbusier förvandlas arkitekturdiskursen till en moraldiskurs om linjer, räta vinklar, moduler och geometri. Lefebvre raljerar över ritningar och föreställningar om rummets funktionsindelning relaterat till dess indelning i privat/offentligt och kritiserar föreställningen att ritningen framställer ett rum som neutralt och objektivt (Lefebvre, 1974 (2007), s. 361).

Icke desto mindre är det ändå möjligt att göra en mental bild av ett diversifierat rum som inte faller inom det abstrakta rummets strikta ramar; "*this would mean the diversification of space, while the (relative) importance attached to functional distinctions would disappear. Appropriated spaces would be fixed, semi-fixed, moveable or vacant*" (*ibid.,* s. 363).

Lefebvres appropriationsbegrepp, som jag tolkar det, innebär att användarvärdet är det primära, i motsats till kapitalets rum som endast har ett monetärt värde. Det approprierade rummet går utöver äganderättsliga former, det är ett rum där individer eller grupper av individer kan presentera och representera sig själv/a vid återkommande tillfällen. Det finns även en hoppfullhet i Lefebvres appropriationsbegrepp, en annan värld är möjlig, även om den är osannolik.

Appropriation – att behärska rum genom avgränsande praktiker

Appropriationsbegreppet, med bas i Lefebvres tolkning, har använts och utvecklats i flera riktningar (se bland andra Korosec-Serfaty,1976; Küller, 1973; Sandin, 2003; Olsson, 2008).

Perla Korosec-Serfaty utvecklade appropriationsbegreppet till att innefatta olika former och grader av appropriation. Korosec-Serfaty har som

utgångspunkt, med hänvisning till Lefebvre, att ”staden är ett samhälle projicerat på marken”. Därmed medger en läsning av den urbana formen en preliminär beskrivning av en latent samhällsstruktur genom den explicita dispositionen av dess rum (Korosec-Serfaty, 1973). Den rumsliga formen uttrycker direktiv eller förslag till beteende, användaren reagerar och anpassar dessa direktiv till sig själv i syfte att komma fram till en berikad definition av användningen av rummet. I vardagen är rumsliga praktiker en förmedling mellan dessa poler.

Korosec-Serfaty menar att staden inte erfars i enlighet med ”lantmätarnas rum” indelat i territorier. Det är inte möjligt att dela in staden i subterritorier med mer eller mindre strikta gränser[21]. I vardaglig erfarenhet av rumslig praktik är staden vare sig en labyrint eller ett pussel. Appropriation i Serfatys förståelse, är rumsliga praktiker som syftar precis till att skapa det specifika i vissa subterritorier. Appropriation refererar till en dynamik av att behärska ett rum. I ett urbant sammanhang representerar appropriation en ansats att göra rummet kongruent (överensstämmande) med individen enligt skiftande former (modaliteter). Sociala normer sätter regler för offentliga rum – genom normer men även förbudsskyltar – offentliga rum i sin tur inbjuder till olika praktiker – en gata, ett torg eller en park inbjuder till skilda aktiviteter genom utformning – individernas självbild i sin tur inverkar på former av praktiker i olika rum.

21 Att definiera gränser sker framförallt av bekvämlighetsskäl för forskningen och är till största delen en metodfråga enligt Korosec-Serfaty.

Appropriation är en aktiv erfarenhet relaterad till hävdandet av en specifik bild eller makt, som kan vara antingen individuell eller kollektiv. Sätten/formerna för appropriation är därför kopplade till personligheten eller till en självbild av individen som medlem av eller delaktig i en grupp. Appropriation av rum genomförs inte som ett mål i sig självt utan är avsett att uppnå ett mer eller mindre medvetet steg i att ”vara” ett försök att slita sig loss från enbart en banal ”existens”. De former och grader av invånarnas appropriation av specifika platser är därför en väsentlig del av deras appropriation (eller icke appropriation) av den urbana miljön[22]. Huruvida appropriation av offentliga rum är del av en appropriation av staden eller av stadsdelen/bostadsområdet är en öppen fråga, menar Korosec-Serfaty.

22 Gunnar Sandin särskiljer istället fyra modaliteter för att ta över rum inom Lefebvres teroi; appropriation, domination, diversion och co-optation. (Sandin, 2003).

Korosec-Serfaty introducerar ett sätt att förstå appropriation i olika former och grader (Korosec-Serfaty, 1976). Hon ställer sig kritisk till vad hon benämner “vykortsappropriation” vilken hon funnit i sin forskning om Strasbourgs innerstadstorg. Dessa torg är kulturskyddade, de är turistattraktioner och har allt mindre dagligvaruhandel för de boende. Sammantaget resulterar detta, för de boendes del, i en appropriation av kulturella koder företrädesvis genom synintryck. Korosec-Serfaty menar att vykortsappropriation är en grund form av appropriation, men att det finns andra former av mer dynamisk appropriation som kan vara del av att skapa deltagande i det lokala samhället eller hävda identitet. Appropriation på ”den lägsta nivån” är endast en serie stereotypa sociala handlingar, som dock innehåller konflikten av frestelsen att vara aktiv eller passiv, en dynamik centrerad runt identitet. Appropriation som är mer dynamisk kan å andra sidan innebära ”*appropriation of communal ac-*

tion to redesign a space or afford mastery over it". Appropriation är en serie handlingar, sekvenser i vardagslivet som manifesterar sig genom de sex former Korosec-Serfaty särskiljer för att behärska rummet:

- avgränsning av ett territorium där ett antal händelser, som individen definierat, kommer att utspela sig
- en möjlig förstörelse av vissa element, med andra ord en omgestaltning (ett område där en individ enbart får agera gäst är inte approprierat)
- ett utforskande av förbjudna zoner, ett överskridande av anonyma lagar för användning och därigenom en subjektiv frihet i användningen
- lekaktiviteter, en av de mest intensiva formerna av appropriation, i vilken en opposition till en existerande rytm i ett fritt valt rum omvandlas till socialiserad aktivitet inom vilket individens tillåts utnyttja rummets resurser
- en förevisning av objekt runt individen, den mest synliga formen av att avgränsa ett territorium. Objekten kan vara användbara, förskönande, de kan symbolisera social status och föra med sig affektionsvärde
- Närvaron av andra i samma rum, vilka är närvarande i sin egen rätt.

Som jag tolkar Korosec-Serfaty menar hon att olika grader av appropriation förekommer genom formerna ovan. Den vykortsappropriation hon fann i Strasbourg var en grund form av appropriation eftersom den saknade en subjektiv frihet i användningen och möjligheten till att fysiskt ändra platsen. Den djupare formen innebär en påverkan på både plats och individ.

Appropriation – att behärska rum i staden

Appropriationsbegreppet har varit relevant för att särskilt studera misären och fattigdomens kontext. Sociologen Pierre Bourdieu presenterar i boken *La misère du monde* [23] sina tankar om kampen om appropriation av rum. Han exemplifierar appropriation i förhållande till fattigdom i urbana miljöer, framförallt franska förorter, men även studier från USA. Han menar, med referens till sin teoribildning, att en kamp sker om rummet, en kamp som utspelas inom flertalet fält. Kampen om appropriation av rum kan ske på nationell nivå, inom bostadspolitiken, men även på den lokala nivån, med avseende på exempelvis vilken social service som ska erbjudas invånarna. Förmågan att appropriera rum beror på individens och gruppens tillgång på kapital samt hur de är lokaliserade och positionerade i rummet.

23 Utgiven på franska 1993, översatt till engelska 1999 med titeln *The weight of the world.* Boken är skriven av en forskargrupp under ledning av Pierre Bourdieu och behandlar vår tids misär. Bourdieus begrepp socialt fält, habitus och kapital behandlas inte uttalat i boken, men finns ändå närvarande i texten.

Det sociala som verklighet i vardagens praxis

Pierre Bourdieus teori är inriktad mot det sociala som den verklighet människor producerar och reproducerar i vardagens praxis. Teorin är in-

riktad på relationen mellan samhällsstrukturerna och aktören. Strukturerna har en konkret existens och aktörernas handlingar resulterar i sådana strukturer. Det sociala framträder både som en materiell struktur och en psykisk struktur (Moe, 1994; Bourdieu, 1992).

Makt och dominans är viktiga teman för Bourdieu. Han utforskar symbolsystem såsom konsumtion, språk och mode vilka alla är redskap för maktutövning. Aktörerna upplever symbolsystemen som naturliga och objektifierade. Det sociala rummet är inskrivet i det fysiska rummet och i mentala strukturer. Rummet är därigenom ett av de ställen, där makt utövas, och utan tvekan i dess mest obemärkta form, som symboliskt våld, vilket innebär att det förbigår obemärkt som våldsutövning (Bourdieu, 1993; Castro, Lindbladh, 1998).

Bourdieu har i sin teori utvecklat begreppen fält, habitus och kapital. Begreppet habitus definieras som människors sätt att bemöta världen, vårt sociala arv och vårt sätt att vara. Det praktiska, införstådda och kontextbundna varandet, praxis *le sens pratique*, är direkt och underförstått, mål och mening är invävda i handlingens sammanhang. Habitus och det praktiska förnuftet kan inte formuleras som sociologiska lagbundenheter, formen går att precisera men innehållet kommer levande människor att utforma i konkreta situationer. Det moderna samhället kännetecknas av olika former av praxis med en relativ autonomi, eftersom innehållet bestäms av levande människor. Praxis har också en politisk karaktär eftersom makten inte utövas direkt utan genom system och institutioner (Bourdieu, 1995; Moe, 1994). Begreppet kapital innefattar inte bara ekonomiskt kapital men också titlar, kändisskap, familjebakgrund och liknande. Det moderna samhället framträder med ett flertal autonoma fält såsom konst, arbete, utbildning, vilka har sina egna koder i form av regler och värderingar. Samhällets olika fält är inte statiska utan förändras, vilket beror på aktörens tänkande och inriktning. Resurserna är begränsade och därför kommer det sociala livet att präglas av kamp om kontroll och dominans. Kapitalet, i form av ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital används av individer eller grupper av individer för att kämpa om en hög position, att bekräfta sin särart, *distinction* inom ett fält. Ett fält kan liknas vid en spelplan, där spelarna måste känna spelreglerna och spela väl för att nå en hög position. Spelarna inom fältet är dock inte själva medvetna om den kamp som föregår, utan tar kampen för naturlig (Broady, 1991; Bourdieu, 1995).

Misärens och fattigdomens rum

I boken *La misère du monde* analyseras spridningen av misär i det moderna samhället. Misärbegreppet som det presenteras i boken är ett relativt begrepp (Castro, Lindbladh, 1998). Den villkorsbestämda misären, *misère de condition*, är ett begrepp som är nära ett traditionellt fattigdomsbegrepp. För det sociala lidandet i samhället utvecklar Bourdieu begreppet *misère de position* en misär som är bunden till individens mikrokosmos, i förorten, inom grannskapet eller på kontoret; en misär som

har sin upprinnelse i en upplevd underordning och maktlöshet. Denna misär är alltså inte direkt kopplad till fattigdom, utan finns överallt i samhället (*ibid.*). Samtidigt som boken driver tesen att den positionella misären sprids alltmer i samhället, framhålls att det ändå är de mindre bemedlade som drabbas hårdast, de människor som befinner sig i det sociala rummets lägsta positioner där positionell och villkorsmässig misär sammanfaller.

I analysen av den fattiga förorten utvecklar Bourdieu sin teori om förhållandet mellan socialt och fysiskt rum (Bourdieu, 1996 (2006) s. 123). I ett hierarkiskt samhälle uttrycker rummet hierarkier och socialt avstånd, men detta förhållande skyms av en ”naturaliserande” effekt, som producerats av processer som pågått under lång tid. Detta kan vara historiska processer som ”naturliga statsgränser” eller rumsliga projektioner av sociala skillnader mellan könen, som plats i kyrkan, i skolan, eller i hemmet. Bourdieu menar att det sociala rummet översätts i det fysiska rummet, men alltid i en mer eller mindre utsuddad eller omvandlad form (*ibid.*).

Det sociala rummet översätts i det fysiska rummet på så sätt att tillgången på kapital i alla dess former innebär en förmåga att tillägna sig, rummet (Castro, Lindbladh, 1998). Detta förhållande diskuterar Bourdieu genom begreppen lokalisering och position. Människor och ting upptar en plats. Platsen definieras som den utbredning, yta och volym som en person eller ett ting befinner sig, tar plats, existerar, är lokaliserad. Människor och ting kan, från en relationell synvinkel samtidigt definieras genom sin position i det sociala rummet i förhållande till andra platser; över, under, mellan och genom avstånd. Likt det fysiska rummet definieras det sociala rummet av ömsesidigt exkluderande processer, *distinction*, mellan de positioner det utgörs av (Bourdieu, 1999 (2006)).

Individens position i det sociala rummet uttrycks i den plats i det fysiska rummet där individen är situerad, och av den relativa position som deras tillfälliga lokalisering, som bordsplacering, eller permanenta lokalisering, hemadress eller arbetsplats, innehar i förhållande till andra individer. Positionen uttrycks också genom ägande av fastigheter och i vilken utsträckning fastigheten är mer eller mindre utrymmeskrävande, då utrymme är en form *par excellence* att uppvisa makt.

Det sociala rummet framträder som distribution i det fysiska rummet av olika typer av varor och tjänster och av individer eller grupper av individer som är utrustade med större eller mindre möjligheter att tillägna sig dessa varor och tjänster. Möjligheten till appropriation är en funktion av både kapital och avstånd från dessa varor och tjänster, vilket också i sig är beroende av tillgång till kapital. Makten över rummet som kommer sig av tillgång på flertalet sorters kapital tar sig uttryck i approprierat fysiskt rum av ett särskilt förhållande mellan den rumsliga strukturen på distribution av individer och den rumsliga strukturen på distributionen av varor och tjänster. Dessa fält, eller fysiskt objektifierade sociala rum, tenderar att grovt sett överlappa, vilket får som konsekvens att det sker en koncentration av de mest exklusiva och sällsynta varorna och tjänsterna

på en viss plats (vilket Bourdieu exemplifierar med Madison Avenue i New York och Rue du Faubourg Saint-Honoré i Paris). De exklusiva platserna för samman olika verksamheter som exklusiva gallerier, eleganta klädbutiker och möbelaffärer, vilka har det gemensamt att de alla intar en hög position inom sitt respektive fält. Endast de individer eller grupper av individer som innehar tillräckligt kapital av flertalet former såsom ekonomi, social ställning eller kändisskap, har makt och tillträde till dessa platser (*ibid*.).

På samma sätt som kapitalet kan förmeras i privilegierade områden, sker en negativ multipliceringseffekt i fattiga förorter; processer som Bourdieu kallar för rummets effekter (Castro, Lindbladh, 1998). Koncentrationen av det mest exklusiva kontrasterar mot de platser som till största delen och ibland enbart samlar de mest missgynnade grupperna, i exempelvis fattiga förorter, getton eller slum, platser Bourdieu refererar till som sociala förvisningsställen. De som är berövade kapital och fysiskt eller symboliskt hållna på distans från varor och tjänster som är socialt sällsynta, tvingas att hålla sig till de mest oönskade och minst ovanliga tjänsterna eller varorna. Bristen på kapital förstärker erfarenheten av begränsning och kedjar individen till platsen (Bourdieu, 1999 (2006)).

Rummet tillsammans med de profiter det frambringar är insatser i kamper inom olika fält. Rumslig profit kan innebära fördel av lokalisering, dels som inkomst som kommer från närhet till exklusiva och åtråvärda tjänster och varor, och dels såsom utbildning, kultur och hälsokliniker. Rumslig profit kan också vara en fördel av en position såsom en exklusiv adress, en profit av *distinction* kopplad till ägandet av en speciell fastighet. Fördel av ägande som en rumslig profit innebär en möjlighet att distansera sig och hålla oönskade intrång på avstånd.

Kampen om appropriation av rum kan ta individuella former, som mobilitet – en individ som flyttar till exklusivare platser i staden beroende på tillgång till kapital. Det omvända skeendet, en flytt till alltmer stigmatiserade förorter är uttryck för en multiplicerande negativ effekt av brist på kapital. Kampen om appropriation av rum kan också ta kollektiva former, som på nationell nivå med avseende på utformning av bostadspolitik. På den lokala nivån kan bebyggelse av och tilldelning av subventionerat bostadsbyggande eller val av offentlig service vara del i kampen om appropriation av rum. Framgång i kamper om appropriation av rum beror på tillgång på kapital, ekonomiskt, transportmässigt och kulturellt.

Om appropriationsbegreppet i studien

Lefebvre ser appropriation som en produktion av rum där andra bjuds in att delta och problematiserar inte appropriation mellan olika grupper, vilket däremot Bourdieu gör, som ser appropriation som ett fält där en kamp pågår om rummet och rumslig profit. I min förståelse för appropriation som ett led i en förändring finns ett element av kamp mellan olika grupper som är intressant i Bourdieus tolkning och som jag använder i

denna studie. Det sociala rummet översätts i det fysiska rummet på så sätt att tillgången på kapital i alla dess former innebär en förmåga att tillägna sig rummet. Utöver att appropriation är del av hur rummet behärskas i en urban skala är det samtidigt en dynamik som föregår inom stadsdelar där appropriation av rum kan leda till sätt att behärska rum som innebär vinster för grupper eller individer. Korosec-Serfatys utveckling av begreppet är av relevans, då det innebär en möjlighet att särskilja flera olika former och grader av appropriation som förekommer i fattiga stadsdelar.

Studiens begreppsram

Begreppen i avhandlingen är relaterade genom en teoretisk förförståelse men den teoretiska ramen har även vuxit fram genom det abduktiva tillvägagångssättet där litteraturstudier och analyser av fältstudier kopplats till teoretisk förståelse. De olika begreppen används inom en förståelseram för de specifikt observerade rumsliga praktikerna i avhandlingen.

Min ansats i denna studie är att analysera dominerande *effekter av rum* samtidigt som praktiker som utmanar multiplicerande negativa effekter analyseras. Från rumsteorin använder jag Lefebvres begrepp *rumsliga praktiker* för att undersöka hur den fattiga stadsdelen bebos och hur rum förhandlas i vardagen (Lefebvre, 1974 (2003)). Även om det förekommer dikotoma rumskonstruktioner konstrueras även *fluida rum* i vardagen. Irigarays begrepp insida/utsida och passager av kommunikation är begrepp där det inte förekommer en definitiv gräns utan snarare en kontinuitet i hur staden bebos (Irigaray i Rawes (red.), 2007).

Jag använder begreppet *appropriation* i betydelsen av en praktik för att behärska rum. Appropriation av rum, för att behärska rum innebär enligt Bourdieu en kamp för rumslig profit där både individen och det fysiska rummet omvandlas (Bourdieu, 1999 (2006)). Appropriation är samtidigt en praktik för att behärska rum som pågår i en urban skala, där makten över rummet tar sig uttryck i vilka platser och sociala rum individer och grupper kan behärska. Detta ger en förståelse för hur socialt och fysiskt rum samverkar i konstruktionen av fattiga stadsdelar.

I detta kapitel har feministisk forskning inom arkitektur introducerats för att ge en bakgrund till den teoretiska ram som är ingångspunkt för att analysera och förstå det empiriska material som presenteras i avhandlingen.

Efter denna introducerande Del I av avhandlingen följer Del II vilken behandlar den globala och urbana nivån, där stadsutveckling och fattigdomens feminisering introduceras tillsammans med en läsning av staden där fallstudierna presenteras och analyseras.

Del II

Fattigdom i städer

Kapitel 3
Stadsutveckling och fattigdomens feminisering

Kapitel 4
En läsning av staden

Del II

För första gången i historien bor halva jordens befolkning i städer. Den snabbaste urbaniseringen sker i låg- och medelinkomstländer där urbaniseringen många gånger innebär en ökning av antalet fattiga invånare i städer och därmed en ökning av fattigdomens arkitektur.

Fattigdomens rum och platser är kontextbundna, men i fattiga stadsdelar samverkar rummets effekter till att skapa platser där de fattiga koncentreras. De fattiga förvisas till vissa platser i staden, vilket kan ske genom våldsamma metoder eller genom fattigdom som omöjliggör bosättning på legala eller acceptabla platser i staden. Samtidigt sker en utveckling i många städer av parallella världar för rika och fattiga. De rika ingår i de höga hastigheternas nätverk av kommunikation medan de fattiga fortfar att leva platsbundet.

Denna omorganisering av städerna som det innebär att de rikas stadsdelar skärmas av med murar, grindar och beväpnade vakter sker i städer över hela världen: i Kapstaden, i Managua, i Kalifornien i São Paolo och San José i Costa Rica. De fattigas tillgång till staden begränsas alltmer till den slum som breder ut sig, och för några få de subventionerade bostadsbyggande som förekommer i många av världens länder.

Denna del av avhandlingen visar på trender inom den globala *fattigdomsrelaterade stadsutvecklingen* samt till föreställningar om en *feminisering av fattigdomen*. I relation till denna bakgrund problematiseras två stadsdelar i storstadsregionen runt Costa Ricas huvudstad San José. En *läsning av storstadsregionen* innefattar en analys av de multiplicerande rumsliga effekter som konstruerar *periferins micrópolis*.

Stadsutveckling och fattigdomens feminisering

Framtidens städer kommer sålunda, tvärtemot vad tidigare generationers urbanister föreställde sig, inte att byggas av glas och stål utan till stor del av obränt tegel, halm, gammal plast, cementblock och skräpvirke. I stället för städer av ljus som strävar mot himlen hukar en stor del av 2000-talets urbana värld i smuts, dränkt i föroreningar, exkrementer och sopor.

Mike Davis, Planet of Slums, 2006

Världens städer och urbana områden genomgår en förändring som accelererat sedan 1970-talet; en förändring som innebär en växande fattig befolkning, en hög urbaniseringstakt och därigenom en utbredning av fattigdomens arkitektur. I detta kapitel introduceras global politik och globala diskurser som berör urbanisering, fattigdom och genus. Hur urbaniseras världen, hur och var bor städernas fattiga? Förekommer en feminisering av fattigdomen?

I en tid när diskurser om globalisering, mobilitet och hastighet fortsätter att närvara, kvarstår ändå det faktum att många invånare i världen lever lokalt. Globalisering bidrar till nya sociala relationer där specifika platser ingår, men globaliseringen innebär inte en enkelsidig homogenisering av platser (Massey, 1994). Avsikten med detta kapitel är att ge en global känsla för det lokala, genom att ge en introduktion till den globala stadsutveckling och den internationella politik som påverkar de fattigas livsmiljö i urbana områden. I kapitlet beskrivs den snabba urbanisering som främst sker i låg- och medelinkomstländer och den pågående förslumningen av urbana områden som sker trots insatser med bostadsprogram, slumsaneringsprogram och tomt- och serviceprogram. Kapitlet avslutas med en kritisk granskning av frågan om fattigdomens feminisering och bilden av den fattiga kvinnan i staden som konstruerar kvinnor som de fattigaste och mest sårbara i staden.

Bild 3: Vy över bebyggelse längs raviner i San José

Städer – platser för global ekonomi och fattigdomens reproduktion

Det finns ett samband mellan länders urbaniseringsnivå och BNP/capita, som visar på att högt urbaniserade länder också är rika länder. I topp ligger länder som Hong Kong, USA, Nederländerna, Tyskland, Japan medan de lägst urbaniserade länderna som Rwanda, Pakistan, Uganda och

Haiti också är bland de fattigaste. Det finns även ett samband mellan distributionen av världens största städer och världens största ekonomier. År 2000 fanns femton av världens arton megastäder och två tredjedelar av världens miljonstäder i världens tjugo största ekonomier (Satterthwaite, 2005). Saskia Sassen menar att ett fåtal av världens rikaste och största städer, däribland London, New York och Tokyo ingår i ett nätverk av städer som är centrala för den globala marknaden. Städerna ingår i en geografi där de är närmre kopplade till andra globala städer i nätverket, än till sin lokalisering i en viss nation. Denna nya geografi överskrider nationsgränser samtidigt som geografin inom städerna förändras (Sassen, 2002). I denna omvandling formas en ny urban ekonomi med en skarp ökning av både mycket högavlönad och lågavlönad arbetskraft. Lyxrestauranger, byggarbetsplatser och kontor använder en mängd lågavlönad arbetskraft inom servicesektorn. Samtidigt som luxuösa byggnader och bostäder byggs för högprofiterande företag, drivs medelklass och den fattigare delen av befolkningen, genom ökande levnadsomkostnader, mot stadens periferi. Dessa förflyttningar ger upphov till en ny politik, kampen för tillgången till det urbana rummet. Det är en kamp mellan de ekonomiskt starkaste globala aktörerna och de mest sårbara, lokala och ofta oorganiserade invånarna som kämpar för sitt bostadsområde och för sin försörjning. Denna kamp är global menar Sassen, förvisso är den lokal i betydelsen att kampen sker om en specifik byggnad eller en specifik slum, men den är global i betydelsen att detta fenomen nu inträffar i stad efter stad. Framförallt märks denna process i de industrialiserade länderna, men den globala ekonomi som betyder fler rika och fler fattiga uppstår även i låg- och medelinkomstländer (*ibid*.).

I en värld där de rika kontinuerligt söker förförelse och de fattiga undertrycks och osynliggörs, förkroppsligas nya rumsliga flöden och miljöer, enligt Zygmunt Bauman, i uttryck av den nya flytande moderniteten *Liquid Modernity*. De rika befinner sig idag utanför varje fysiskt territorium, understödda av kommunikations- och informationsteknologi vilket frigör de rika från sociala begränsningar och system. Detta gäller inte de fattiga, vilka fortfar att övervakas av teknologin likt ett panoptikon. De fattiga kanske inte fyller någon funktion i dagens samhälle, men de behöver fortfarande övervakas. Industrialismens fattiga hukade i städernas skugga nära kapitalismens produktionscentra, men idag uttrycks den urbana ojämlikheten i andra rumsliga förhållanden. Stora delar av den moderna staden är utanför kartan för de rikas dagliga rörelse genom staden. Grindsamhällen (*gated communities*) och privata städer integreras med transporthuvudleder, informations- och kommunikationsteknologi varigenom de fattiga innestängs i en lokalitet, medan de rika förenas och sammanlänkas globalt (Bauman 2001; 1998 i Hogan, 2008).

En urban omvandling pågår där megastäder knyts allt närmre varandra i en ny globaliserad ekonomi, samtidigt som en urbanisering som inte har något samröre med en ekonomisk tillväxt sker i fattiga länder. Städer i Latinamerika och Afrika fortsätter växa trots stagnerad sysselsättning. *”I kontrast till den klassiska stereotypa bilden med arbetsinten-*

siv landsbygd och kapitalintensiva industriella storstäder innehåller tredje världen numera många exempel på kapitalintensiv landsbygd och arbetsintensiv avindustrialiserad storstad. ”Överurbaniseringen” drivs med andra ord fram av fattigdomens reproduktion, inte av tillgången på jobb” (Davis, 2006 s. 23). Städer som Guayaquil, Kinshasa och Lima fortsätter att växa trots krympt offentlig sektor, bankrutta industrier och en krympande medelklass. Davis menar att detta fenomen uppstått genom den avreglering av jordbruket och den finansiella åtstramningspolitik som Internationella Valutafonden och Världsbanken genomdrev under 1980- och 90-talen (*ibid*.). I en situation där urbanisering fortsätter, medan ekonomin stagnerar blir konsekvensen allt svårare levnadsförhållande för de fattiga, genom större arbetsbörda och minskande service, en alltmer pressad situation som drabbar fattiga kvinnor hårt (McIlwaine & Moser, 2004; Lindh 2003).

Det existerar en situation där städer urbaniseras parallellt med en ekonomisk tillväxt. Det välstånd som städer genererar leder dock, enligt Förenta Nationerna, inte till att antalet fattiga minskar. I många städer ökar skillnaderna mellan rik och fattig, parallellt med att storleken och andelen slum i städerna ökar (UN-Habitat, 2006/7). Idag pågår en urbanisering där det sker en omvandling dels mellan de stora megastäderna och dels inom städer där de fattiga och rika skiljs allt tydligare åt, men dessutom en omvandling där, i låg- och medelinkomstländer, hela städer till största del utgörs av fattigdomens rum.

Stadsutveckling från kolonialism till nyliberalism

Fattigdomens rum är relaterat till nya rumsliga flöden och miljöer, de icke behövdas rum är lokaliserade på specifika platser staden. Urbaniseringen ökar och i många länder ökar andelen fattiga i städer vilket innebär en stadstillväxt som sker genom slum och i vissa fall subventionerade bostäder till de fattiga. Fattigdomens arkitektur, det fysiska uttrycket för fattigdomens rum uttrycks genom lokalisering i staden, genom bebyggelsens kvalité, konstruktion, storlek och utförande.

Urbaniseringen i världen

Inom debatt och inom forskning uppskattas att halva jordens befolkning idag bor i ”urbana områden”. Definitionen av vad ”urban” innebär skiljer däremot stort mellan länder. Förenta Nationerna definierar urbant enligt *”urban agglomeration; ett tättbebyggt eller tättbefolkat område som innehåller stadscentrum, förorter och intilliggande områden inom pendlingsavstånd”* (UN-Habitat, 2003; 2006/7). Den vanligaste definitionen är baserad på en befolkningstäthet av 400 invånare eller fler per kvadratkilometer, men även administrativa, ekonomiska och definitioner i förhållande till befolkningsstorlek förekommer. Utöver stora skillnader i defini-

tion av hur urban definieras, saknas även en heltäckande statistik över hur många invånare som bor i urbana områden. Många länder genomför befolkningsräkningar vart tionde år, vilket innebär föråldrad statistik i en snabbt urbaniserande värld (Satterthwaite, 2005). Den statistik som Förenta Nationerna sammanställer[24], visar dock på vissa trender. Latinamerika, Nordamerika och Europa genomgick en urbanisering[25] i mitten av nittonhundratalet och är nu högt urbaniserade, med en urban befolkning som i genomsnitt utgör 70-80 procent av den totala befolkningen. I Asien och Afrika är genomsnittet i dagsläget 38-40 procent. De latinamerikanska städerna är redan högt urbaniserade, men urbaniseringen förväntas trots detta ytterligare öka inom de närmaste tjugo åren. I den urbanisering som pågår är det i större utsträckning kvinnor som migrerar till urbana områden (UN-Habitat 2006/7). Latinamerika, USA och Europa är redan högt urbaniserade, det är istället i låg- och medelinkomstländer den stora tillväxten sker i en hastighet med en genomsnittlig tillväxt på mellan åtta och tio procent per år. Dhaka, Kinshasa och Lagos är idag fyrtio gånger större än de var 1950. Kina tog emot fler stadsbor under 1980-talet än vad Europa och Ryssland tillsammans gjorde under hela 1800-talet (Davis, 2006).

24 Data samlas in genom Förenta Nationerna, se bland annat United Nations World Urbanization Prospect, 2004.

25 Urbanisering i statistisk mening innebär att en ökande andel av befolkningen bor på platser som definieras som urbana områden. Detta fenomen ska inte förväxlas med befolkningstillväxt, i de flesta nationer är befolkningstillväxten lägre i stad än på landsbygd. Urbaniseringen påverkas av inflyttningen till städerna, eller genom att byar omklassificeras till urbana områden (Satterthwaite, 2002).

Stadsutveckling – fattigdomens arkitektur

Stadsutvecklingen i låg- och medelinkomstländer som tidigare var kolonier har spår i stadsbebyggelsen som kvarstår än idag. I Latinamerika planlade spanjorerna från 1500-talet och framåt nya rutnätsstäder över hela kontinenten, oftast helt nya, men även bokstavligt talat ovanpå existerande städer. I Asien och Nordafrika byggdes stadsdelar enbart för européer och i Sydafrika användes stadsplanering för att understryka apartheidregimens rasifierade segregering (Jenkins (red.), 2007). Planlagstiftning har i många länder varit en rest från tidigare kolonialmakter, med planeringsinstrument som fortsätter att bidra till en segregerad stadsstruktur (Grundström *et al*., 2003). Den stadsutveckling som skett från 1970-talet och framåt har ökat de fattigas andel av stadsinvånare och ytterligare fragmentering har skett som dels bygger på den ytmässiga segregeringen som finns inbyggd i planlagstiftning – där skilda inkomstgrupper tilldelas olika tomtstorlek och infrastruktur – dels på tillväxten av slum och dels på de grindsamhällen som avskiljs genom murar, bevakning och stängsel.

Slum i periferin

”*Sedan 1970-talet har slumtillväxten gått snabbare än själva urbaniseringen överallt i länder i Syd*” (Davis, 2006, s. 24). FN-Habitats rapport *The Challenge of Slums* presenterade 2003 den första globala sammanställningen över slummens[26] utbredning i världen (UN-Habitat, 2003). I Millenniemålen[27] innefattar mål nr 7 ”Skapa en miljömässigt hållbar utveckling” målsättningen att ”livsvillkoren för minst 100 miljoner människor som lever i slumområden skall ha förbättrats före 2020”. Denna målsätt-

26 Slummen har följt i industrialismens fotspår och dokumenterats sedan mitten av 1800-talet och framåt, som i berömda texter och fotografier av Friedrich Engels och Jacob Riijs som dokumenterade och agiterade mot de fattigas tillvaro i slummens London, New York, Neapel och Dublin.

27 För mer information se www. un.org/millenniumgoals

ning har dock kritiserats för att vara för lågt satt. FN-Habitat har i beräkningar påvisat att om ingen förändring sker fram till 2020 kommer 1,4 miljarder människor att bo i slum, att jämföras med 1,3 om situationen förbättras för de 100 miljonerna. Om syftet är att halvera den beräknade slumbefolkningen måste livet förbättras för 700 miljoner invånare. En siffra som motsvarar andelen invånare som bodde i slum 1990 (UN-Habitat 2006/7).

Vad är då en slum? Förenta Nationernas definition bygger på en operationell (mätbar) definition från 2002. Definitionen av slum begränsas till fysiska och juridiska dimensioner där den grundläggande enheten i analysen är hushållet. Ett slumhushåll är ”*en grupp individer som bor under samma tak i ett urbant område, som saknar en eller flera av följande fem faktorer: en hållbar byggnad, tillräcklig bostadsyta, tillgång till vatten, tillgång till toalett och tryggad besittningsrätt*”[28] (*ibid.*). Även om FN-Habitat förvisso menar att det finns en ”social och hälsomässig kostnad” av att bo i slum, är definitionen av slum baserad enbart på materiella faktorer och besittningsrätt[29], definierade i syfte att vara mätbara.

28 Engelskans: durable housing, sufficient living area, access to improved water, access to sanitation, secure tenure (UN-Habitat, 2006/7).

29 Betydelsen av besittningsrätt framhålls av Hernan de Soto, som menar att de fattiga i själva verket är rika, bara de kan omvandla sitt informella markägande till besittningsrätt så kommer de att kunna omvandla sina fastigheter till kapital. Detta är kritiserat och ifrågasatt, se bland andra Geoffrey Payne (Payne (red.), 2002).

Förenta Nationernas kartläggning av slummen visar på en situation där 6 procent av befolkningen i så kallade utvecklade länder bor i slum, medan slummens befolkning i utvecklingsländer utgör 78 procent. En tredjedel av jordens urbana befolkning är sålunda sluminvånare. Skillnaderna mellan länder är stora, i Afrika söder om Sahara lever mellan 70 och 90 procent i slum, medan Indien i Asien hyser 63 procent av Asiens sluminvånare. Samtidigt är det så, att inte alla fattiga bor i slumområden och att det inom slummen finns en stor variation i ekonomisk situation (UN-Habitat, 2006/7).

I städer i låg- och medelinkomstländer förekommer både innerstads- och perifer slum, men den perifera slummen tenderar att vara större. I Latinamerika har Mexico City 27 procent fattiga i innerstaden, medan 73 procent bor i stadens ytterområden (*ibid.*). Den perifera urbaniseringen sker i två former; ockupation av mark och ”piraturbanisering”. Markockupationer har inneburit att fattiga invånare bosatt sig på mark i urbana områden utan lagfart eller betalning. Ockupationer har ofta skett på outnyttjad offentlig mark eller på mark ägd av storgodsägare. Över tid har ockupationerna lett till en strid mellan myndigheter och ockupanter, där ockupanter i vissa fall körts bort under dagtid och byggt upp sina bostäder igen under natten, men i många fall har dessa markockupationer permanentats. De största markockupationerna förekom i Latinamerika under 1970-talet och början av 1980-talet. Fortfarande sker ockupation av mark, men i mindre skala, antingen genom infiltration i luckor, vid motorvägar, järnvägar eller tomma industritomter i skilda delar av staden. Alternativt bebyggs de absolut mest riskutsatta delarna, som soptippar, raviner och översvämningsdrabbade områden. Ockupationer har omvandlats till ett fenomen som beskrivs som ”piraturbanisering” vilket innebär en privatisering av markockupation. I en studie från Bogotá redan 1970 beskrev Rakesh Mohan att piraturbanisering kan förstås som utomlegal snarare än illegal. Marken förvärvas av en privatperson som utan

bygglov eller hänsyn till servicenormer, styckar marken och säljer tomterna. Normalt uppgraderas sedan infrastrukturen, ofta på bekostnad av myndigheter, efter det att bosättningen skett och de boende protesterat för sina rättigheter. ”Gratis” mark i urbana områden, tillgänglig för de fattiga, är således alltmer sällsynt, i takt med att urbaniseringen ökar (Davis, 2006).

En oskälig livsmiljö

Oavsett var i staden slummen förekommer, karaktäriseras den lokala situationen av en hälsovådlig situation för de fattiga (Satterthwaite (red.), 1999). Bosättningar på branta sluttningar och översvämningsdrabbade lågland i jordbävningsdrabbade områden leder till en stor utsatthet vid jordbävningar och naturkatastrofer. Katastrofer som skapas av människor som giftutsläpp, gasexplosioner och bränder, drabbar även de fattigas skjul hårt och de fattiga utsätt även för luftföroreningar och avgaser i stor utsträckning. Grönområden bebyggs i fattiga stadsdelar, och människor lever på soptippar. Ett av de största hoten mot hälsa kommer från det faktum att människor lever utan, eller med stor brist på, toaletter och avlopp, i slumområden som har en befolkning från 200 000 invånare till de fyra miljoner som bebor Mexico Citys periferi. Avsaknaden av avlopp och toaletter orsakar sjukdomar och hög barnadödlighet. Avsaknad av toaletter är även ett socialt problem som leder till att särskilt fattiga kvinnor och flickor endast går ut nattetid och då riskerar överfall och våldtäkt (UN-Habitat, 2005).

Bild 4: Skjul i slummen i San José

Planerade bostadsområden i periferin

”I tredje världen framstår föreställningen om en interventionistisk stat med starkt engagemang för socialt bostadsbyggande och sysselsättning som en hallucination eller ett dåligt skämt, eftersom regeringarna för länge sedan inställt alla seriösa försök att bekämpa slum och ge upprättelse åt städernas marginalbefolkning” (Davis, 2006 s. 76).

Kritik mot offentliga institutioners medverkan i bostadsförsörjning för de fattiga riktas både från Världsbanken och från urbanforskare. Kritiken från Världsbanken bygger på en politik mot att myndigheter äger, driver eller bygger bostäder, medan kritiken från urbanforskare pekar på att de statssubventionerade programmen främst gynnat medelklassen och inte de fattiga. Robert Buckley och Jerry Kalarickal menar i sin översikt av världsbankens bostadspolitik att världsbankens hypotes att *”en målinriktad och begränsad offentlig roll är av grundläggande betydelse för en välfungerande bostadssektor”* är en politik som blivit alltmer underbyggd under de senaste arton åren (Buckley & Kalarickal, 2004). Buckley menar att det är en snedvriden marknad som skapar boenderelaterade problem för de fattiga. I kontrast till detta menar Davis att den postkoloniala staten i stor utsträckning svikit sina löften till städernas fattiga. I stället är det medelklassen och eliten som gynnats av offentligt och statsubventionerat bostadsbyggande (Davis, 2006).

Utöver att de fattiga själva av flera anledningar tvingas överge eller sälja de lägenheter som byggt för de fattiga, förekommer ”tjuvfiske” av bostäder. Sedan 1980-talet – när subventioner för tomt- och serviceprojekt samt nybyggda bostäder påbörjades – har medelklassen tjuvfiskat bostäder ämnade åt den fattigare delen av befolkningen. Tomtmark har sålts exklusivt till statstjänstemän och därigenom inte varit åtkomlig för stora delar av befolkningen (Sinare, 2008). Det händer även att bostäder som var ”avsedda” för de fattiga blivit så dyra att de fattiga inte kommit i närheten av att kunna betala, utan har fördrivits från slumsanerade innerstadsområden till perifer slum. I bostadsbyggande ämnat åt de fattiga har ofta de fattigas försörjningsstrategier förbisetts och bostäder har byggts på perifer mark. Så perifer att bostäder ibland övergivits eller sålts vidare, som i exempelvis Sydafrika (SACITIES, 2006). Det förekommer även att perifert belägna bostäder säljs och de fattiga återvänder till mer centralt belägna slumområden där de har en möjlighet att försörja sig (Valenciano i Grundström (red.), 2007).

Förslumning av städernas periferi förekommer även som ett resultat av statlig politik i form av sociala bostadsprogram. I sin bok *Los con Techo* (”De med tak över huvudet” som en alludering till ”de utan tak” som bostadslösa brukar kallas) förklarar författarna att även om staten i Chile under de senaste trettio åren har byggt ett betydande antal bostäder för de fattiga har dessa många gånger lett till en permanent situation av fattigdom och misär. Ett extremt exempel är de självbyggeriprogram ”*vivienda progresiva*” som drivits och bestått av reglerat markägande och en basenhet av toalett och kök utifrån vilken förmånstagarna förväntas bygga ut. Resultatet har oftast blivit en prekär bostad byggd av skräpvirke

och plåt, beroende på de knappa resurser fattiga hushåll har tillgång till (Rodriguez & Sugranyes, 2005).

Även om en stor del av stadsdelar och bostäder byggs för de fattiga i städernas utkanter förekommer även förtätningsprojekt. I syfte att förtäta staden och minska städerna utbredning har, i bland annat Colombo, Sri Lanka och Mumbai, Indien, nya bostadsprojekt för de fattiga byggts i flerbostadshus, som är lokaliserade nära den ursprungliga bebyggelsen. Tätheten och de minimala lägenhetsytorna har inneburit både sociala problem och tekniska problem när de boende bygger ut sina lägenheter, även om det är på åttonde våningen (Mirihagalle, 2008; RUCFA, 2008).

Det finns tydliga särskiljande politiska intressen i de diskurser som förekommer om slumsanering och bostadsprogram för de fattiga. Vad alla är överens om, och vad siffrorna visar, är att merparten av de program som syftade till att ”hjälpa de fattiga” eventuellt med tillägget ”att hjälpa sig själva” har varit problematiska och inte alltid nått rätt målgrupp. Utöver kritiken mot statssubventioner framgår även en politisk skillnad i hur eventuella statssubventioner skall implementeras; ”uppifrån” eller ”underifrån”. I efterkrigstidens Europa skedde en strukturell reformering av städernas fattigdom, ledd uppifrån av främst europeisk socialdemokrati (Davis, 2006). Dessa satsningar ledde till att den materiella bostadsbristen i stort byggdes bort, även om flera av dessa områden idag är så kallade problemområden i en rasifierad stadsbild (Molina, 1997). Tvärtemot dessa satsningar blev målet för stadsutvecklingen i låg- och medelinkomstländer att rusta upp slummen istället för att ersätta den samt erbjuda tomter med förberedd teknisk infrastruktur.

Bild 5: Breddning av gata i San José. På grund av de små bostäderna bygger invånarna ut bostäderna på gatumark vilket efter några år resulterar i oframkomliga gator och leder till behov av sanering.

Från WID till GAD i staden

Städer och urbana områden framställs som farliga, fulla av utmaningar och svårigheter, särskilt för fattiga kvinnor som riskerar ett liv i slum och fattigdom (Tibaijuka, 2002). Inom internationell utvecklingspolitik om boende har officiella dokument under åren proklamerat lika rättigheter och behov av kvinnors deltagande. I Habitatagendan från 1996 framhålls att kvinnor, på grund av fattigdomsbördan och diskriminering mot kvinnor, möter särskilda hinder för sitt deltagande och sin tillgång till skäliga bostäder. Kvinnors fulla deltagande är därför grundläggande för att nå en hållbar utveckling (United Nations, 1996). De policydokument som utarbetats och de kvinnokonferenser som hållits i Förenta Nationernas regi har lett till ett enhetligt globalt språk som dominerar internationella kvinnofrågor, menar Signe Arnfred. Vokabulären tillhör dock biståndsgivarna och ett framträdande problem med ett sådant globalt språk är att det tenderar att dölja maktobalansen mellan regeringar, biståndsgivare å ena sidan och kvinnoorganisationer samt feministisk forskning å andra sidan. Skiftet mellan ”kvinnor” och ”genus” skedde i mitten av 1980-talet då en kritik framfördes mot den tidens policy, *Women in Development* (WID) för att vara fokuserad på kvinnors integration i utveckling utan att ha ett kritiskt förhållningssätt till utveckling eller till en maktobalans mellan kvinnor och män. Policyvokabulären ändrades till *Gender and Development* (GAD) för att fokusera på kontextuella, socialt konstruerade relationer mellan kvinnor och män och därigenom även påvisa maktaspekter i genderiserade relationer. Att tänka utifrån genus innebar även en epistemologisk möjlighet att dekonstruera begrepp som ”hushåll” och ”boende” vilka bär med sig en implicit maskulin konnotering och döljer hierarkier och möjliga skillnader (Arnfred, 2002). I FN-Habitats policy paper ”*Gendered Habitat: Working with Women and Men in Human Settlements Development*” från 2000 har fokus skiftat från enbart kvinnor till att innefatta både kvinnor och män. Dokumentet pekar på kvinnors exkludering från deltagande i beslutsprocesser vilket innebär att kvinnors arbete fortfar att förbli oerkänt och att kvinnors behov utesluts i planering (United Nations, 2001). Arnfred menar dock att trots goda intentioner, så har tankarna i GAD om att politisera debatten snarare haft den omvända effekten. GAD kan i internationell debatt förstås som ett neutralt begrepp som handlar både om kvinnor och män, det riskerar att leda till en deskriptiv framställning där maktobalans osynliggörs. Språket ”*the gender language*” har gjort gender till en fråga för planering och observation snarare än kamp för förbättrade villkor. Nästa begrepp *mainstreaming* syftar i en positiv tolkning till ett förändringsarbete där både kvinnor och män deltar. Arnfred menar dock att *mainstreaming* i argumentation från Världsbanken och biståndsorganisationer fokuserar på effektivitet och bättre kvalitet i genomförda projekt: *mainstreaming* blir ett medel för ekonomisk tillväxt och ett sätt att mobilisera kvinnor i en nyliberal ekonomi (World Bank, 2000; Arnfred, 2002).

Millenniemålen från år 2000 tar upp jämställdhet som ett av sina mål och vad gäller boendefrågor är målsättningen att förbättra situationen för 100 miljoner sluminvånare. Sedan millenniemålen lanserades har flertalet grupper arbetat fram prioriteringar för målsättningarna i milleniemålen. För jämställdhetsmålet har förslag på sju strategiska prioriteringar tagits fram av en arbetsgrupp[30]. Jämställdhetsmålen som berör frågor om boende innehåller målet om *"investeringar i infrastruktur som minskar kvinnors och flickors tidsbelastning"* samt *"garantier för kvinnors och flickors arvsrätt"*. Resterande målsättningar behandlar jämställdhetsfrågor som berör utbildning, reproduktiv hälsa, arbetsförhållande, politiskt deltagande och våld mot kvinnor (UNMPb, 2005).

30 UN millennium project task force on education and gender equality (UNMP, 2005)

I dessa dokument har en förskjutning i vokabulären skett från 1996 till 2005, från att diskutera kvinnor till att diskutera genus och slutligen jämställdhet, som i samklang med utvecklingen av forskning förändrat vokabulären. Emellertid menar jag att det ändå skett en reducering i vad kvinnor, genus och bosättningar kommit att handla om. Millenniemålens mätbara specificering har snarast inneburit en reducering från att framhålla deltagande, beslutsfattande och tillgång till skäligt boende, till att omfatta förbättringar av teknisk infrastruktur samt frågan om arvsrätt och besittningsrätt för att säkerställa kvinnors äganderätt.

Förekommer en feminisering av fattigdom?

I Latinamerika avspeglas den globala trenden att urbaniseringen minskar den totala fattigdomen samtidigt som fattigdomen migrerar till urbana områden. Den ekonomiska tillväxt som sker kommer inte de fattiga till godo. Förekomsten av fattigdom och extrem fattigdom i latinamerikanska städer uppskattas till 40 procent, vilket innebär att fattigdomen på landsbygden är större. Men samtidigt som förekomsten av fattigdom är lägre, är det absoluta antalet individer som bor i städer högre; 60 procent av regionens fattiga bor i städer (Fay, 2005). I Costa Rica beräknas 25 procent av befolkningen vara fattig, nära 60 procent av invånarna bor i urbana områden och bland dessa är 50 procent fattiga (*ibid.,* s. 41).

När fattigdom diskuteras i policy och även i forskning framställs kvinnor som de fattigaste. En förhärskande föreställning är att det förekommer en pågående "feminisering" av fattigdomen. Kvinnor framställs som de "fattigaste av de fattiga" och de "mest utsatta" ekonomiskt, något som dock ifrågasatts (Chant, 2007).

Fokus på monetär fattigdom

Urbaniseringen framhålls som ett fenomen som driver ekonomisk tillväxt, samtidigt som fattigdomen migrerar till urbana områden. Likt problemen med statistik angående befolkningsmängd och urbanisering, är statistik över fattigdom problematisk, det förekommer flera definitioner och flera sätt att mäta framförallt den monetära fattigdomen.

Flera forskare har kritiserat problematiken i definitionen av ett enbart monetärt mått eftersom fattigdomen är ett komplext problem. Den vanligaste formen för att mäta fattigdom är ett kvantitativt mått baserat på inkomst eller konsumtion för att uppskatta huruvida ett hushåll kan bekosta ett inköp av hushållets behov av varor, vid ett visst tillfälle, ett mått som används av Världsbanken (Baker & Schuler, 2004). Fortfarande förekommer en definition av fattigdom baserad på begreppet *a-dollar-a-day*[31] i media, inom Världsbanken och FN-organ, vilket sätter gränsen för fattigdom ännu lägre än den som baseras på en matvarukorg (Mitlin & Satterthwaite, 2004). Även fattigdomsmåttet som gäller en matvarukorg (baserat på det lägsta kaloriintag en människa behöver för att överleva) är för lågt eftersom det helt frånser behovet av inkomster för transport, boendekostnader, sjukvård, skol- och barnomsorg samt omkostnader för sophämtning, tvätt och bränsle. Särskilt uppenbara blir kostnader för annat än mat i urbana områden, där möjligheten till egen matvaruproduktion är obefintlig eller svår, där transporter är nödvändiga till arbetsplatser och där en bostad, oavsett hur oansenlig den är, bekostas med pengar. Ett underliggande intresse från myndigheter, vad gäller fattigdomsstatistiken, är att sätta definitionen av fattigdom så lågt att det helt enkelt inte finns några fattiga, menar Mitlin och Satterthwaite (*ibid.*).

31 En dollar om dagen är ekvivalent med extrem fattigdom; relativ fattigdom betecknar andelen fattiga under en viss gräns, absolut fattigdom är människor som svälter (UN-Habitat, 2003).

Relaterat till stadsutveckling framförs även en kritik mot världsbankens definition av fattigdom. Definitionen är för snäv eftersom statistiken som produceras inte kan ge en förståelse för var de fattiga bor i staden, vilka undergrupper som har eller inte har tillgång till infrastruktur eller om de fattiga nås av insatser riktade till de fattiga (Baker & Schuler, 2004).

Frågan om fattiga kvinnoledda hushåll

Inom policy och debatt framställs så kallade kvinnoledda hushåll som de fattigaste och mest sårbara hushållen. Ruth Becker diskuterar frågan *"what's wrong with a female head?"* och konkluderar att det är ensamstående kvinnor med barn i de rikaste länderna som löper störst risk att vara utsatta för fattigdom (Becker, i Terlinden (red.), 2003). Den vanligen förekommande termen *women-headed households* kvinnoledda hushåll är problematisk på flera sätt. Ett hushåll definieras på ett flertal sätt i existerande statistik. Enligt FN är en definition en grupp människor som bor och äter tillsammans, en definition som inte är bunden till familjeförhållanden. Att hushållet har ett "huvud" är en föreställning som baseras på normer och föreställningar om mannen som försörjare och kvinnan som ansvarig för hushåll och barn enligt Becker. Hon visar även på flertalet olika kvinnoledda hushåll; kvinnor i enpersonshushåll, mormödrar som har vårdnad om barn och barnbarn, ensamstående mödrar med barn, kvinnor som lever i utvidgade familjer – listan är lång och odefinierad. Likaså finns en risk att normer innebär att även om gifta kvinnor är familjeförsörjare, anges mannen som familjehuvud vid folkräkningar. Att det är främst kvinnoledda hushåll som är de fattigaste är en vanligt förekommande föreställning. Tillgänglig statistik från FN visar på stora skill-

nader mellan länder, mellan 9 och 42 procent kvinnoledda hushåll i olika länder i världen redovisas som fattiga. Även om kvinnor generellt har lägre lön än män, beror det på hushållets sammansättning om kvinnoledda hushåll verkligen är fattigare, det kan finnas vuxna barn, släktingar eller partners med en inkomst som bidrar till hushållets ekonomi. FN:s siffor för Latinamerika visar på 27 procent kvinnoledda hushåll totalt. Fattiga mansledda hushåll utgör 38,2 procent av de fattiga och kvinnoledda hushåll utgör 37,6 procent av de fattiga. Den största skillnaden återfanns i de industrialiserade länderna där fattiga kvinnoledda hushåll uppgick till 25 jämfört med 10 procent av mansledda hushåll.

Fattigdomens feminisering i Costa Rica

Föreställningen om ”feminiseringen” av fattigdomen har även ifrågasatts av Chant i en jämförande studie mellan Ghana Filippinerna och Costa Rica (Chant, 2007). Feminiseringen av fattigdomen inbegriper tre vanligt förekommande föreställningar; den första är att kvinnor utgör den största andelen fattiga i världen, den andra att kvinnors del av den totala fattigdomen ökar i förhållande till mäns samt att feminiseringen av fattigdom relateras till föreställningen att kvinnoledda hushåll är de fattigaste av de fattiga. I sin studie påvisar Chant att ingen av de tre föreställningarna går att säkerställa genom existerande statistik, men att förställningarna återfinns i policydokument och människors föreställningar om fattigdom i mycket större utsträckning än vad någon statistik visar. Chant menar att det inte går att se någon ökning av fattigdomen för kvinnor, snarare är den monetära grunden för definitionen problematisk. Det är snarare så att kvinnors obetalda arbete utökas, vilket inte syns i någon inkomststatistik.

Costa Rica är ett av de tre mest jämställda länderna i låg- och medelinkomstländer enligt de indikatorer som fastställts i Millenniemålet nr 3 om jämställdhet mellan kvinnor och män (UNIFEM, 2002). Trots jämställdheten mellan kvinnor och män, förekommer i Costa Rica en högre fattigdomsfrekvens för kvinnor och en ökning av fattiga kvinnoledda hushåll.

Costa Ricas definition av fattigdom är baserad på en uppskattning av en fattigdomsgräns, där ”fattiga hushåll” är de vars per capita inkomst inte räcker till att möta grundläggande behov. I dessa behov ingår mat men även boende, transport, utbildning och kläder. Extremt fattiga hushåll är de som inte har råd till en matkorg (INAMU, 2005; Baroques, 2003). Statistiken som finns tillgänglig är baserad på registrerad inkomststatistik från den formella arbetsmarknaden. Data sammanställs av *Instituto Nacional de Estadisticas y Censos* (INEC) som efter den senaste befolkningsräkningen 1997 årligen samlar statistik över 1 procent av befolkningen Fattigdomen i Costa Rica har minskat sedan 1991 då nära 32 procent uppskattades leva i fattigdom och nära 12 procent i extrem fattigdom till 2005 års statistik som visar på att 21 procent lever i fattigdom och

nära 6 procent i extrem fattigdom (INEC, 2005; Estado de la Nación 2004).

Fattigdomen har statistiskt sett varit mer framträdande på landsbygden, men sedan 2004 lever över hälften av de fattiga hushållen i urbana områden. Enligt statistiken är särskilt utsatta grupper äldre invånare över 60 år boendes på landsbygden och kvinnoledda hushåll. Antalet kvinnoledda hushåll tredubblades i Costa Rica mellan åren 1990-2005. Proportionen av kvinnoledda hushåll bland de fattiga har ökat sedan 1970 och fördubblades mellan 1997 till 2005. Totalt sett har dock inte civilstatus med fattigdom att göra eftersom antalet kvinnoledda hushåll som inte lever i fattigdom är lika stort som de fattiga. Fattigdomsfrekvensen bland kvinnor är generellt högre än bland män. I gruppen 20–59 år beräknas 15 procent av kvinnor i urbana områden vara fattiga och 11 procent av männen. Antalet kvinnor över 60 år som lever i fattigdom är 20 i urbana områden jämfört med 15 för män (Chant, 2007; INAMU, 2005).

Instituto Nacional de Mujeres (INAMU) menar att det förekommer en feminisering av fattigdom. Detta syftar inte enbart till ”*antalet fattiga kvinnor, men även att fattigdomen permanentats över åren och att kvinnors livskvalité påverkas*” (INAMU, 2005). Fattiga kvinnor arbetar i större utsträckning inom den informella sektorn och tjänar ungefär hälften av vad fattiga män gör. Feminiseringen av fattigdomen är relaterad till arbetsdelningen enligt INAMU där kvinnor har ansvaret för det reproduktiva arbetet, kulturella faktorer som innebär att kvinnor tar ett ansvar för sociala relationer samt brist på möjligheter för kvinnor. Fattigdomen för kvinnor innebär brist på ekonomiskt oberoende, begränsad tillgång till utbildning och formellt arbete samt utsatthet för våld (*ibid*). I rapporten *Estado de la Nación* från år 2000 uppgav fler kvinnor än män, trettio män på ett hundra kvinnor, att de inte kunde öka sin arbetsbörda på grund av sitt omsorgsansvar för familjemedlemmar. En stor del oavlönat hushållsarbete utförs av kvinnor och uppskattades i rapporten motsvara ett värde av nära 10 procent av BNP. De kvinnor som enbart arbetar med hushållsnära tjänster diskrimineras ekonomiskt eftersom de inte erhåller pension eller sjukförsäkring (Estado de la Nación, 2000). Omsorgsansvar för familjen vilar inte enbart på fattiga kvinnor, vilket påvisas av Flórez-Estrada, utan förekommer även i välbetalda yrken som inom IT-sektorn (Flórez-Estrada, 2007). Detta stämmer med Chants studie som pekar på att ”feminiseringen av fattigdom” inte enbart ska förstås som att kvinnoledda hushåll utgör allt större del av de fattiga, utan att kvinnors arbetsbörda i fattiga hushåll generellt ökar; genom underbetalt informellt arbete och hela ansvaret för hushållsarbetet. Studien pekar på en tendens att kvinnor väljer fördelar med att leva utan partner, som att slippa våldsutsatthet, trots större monetär fattigdom. I denna situation ställs olika dimensioner av fattigdom mot varandra; en monetär inkomst kontra kvinnors egen förmåga att förhandla, att välja ett fattigare liv mot frihet från en våldsam man (Chant, 2007).

Den informella sektorn växer i städer

Den urbana fattigdomen och den informella sektorn ökar i omfattning enligt flera forskare och med denna förändring ökar arbetsbelastningen på fattiga kvinnor. Fattigdomens koncentration till städer innebär att den informella sektorn, där ett ökande antal fattiga tvingas försörja sig, är lokaliserad i städer.

I Latinamerika som rankas som världens mest ojämlika kontinent, steg den urbana fattigdomen drastiskt från mitten av 1980-talet. Latinamerika var den första kontinent som undergick Världsbankens och internationella valutafondens nyliberala strukturanpassningsprogram[32] (Lind, 2002). I genomsnitt steg fattigdomen med hela 50 procent från 1980 till 1986, i Costa Rica med 21 procent (Davis, 2006). Alejandro Portes och Kelly Hoffman har följt nyliberalismens inverkan i Latinamerika sedan 1970-talet. De menar att den informella sektorn ökar och att ökningen innebär att nya klasser formas inom den informella sektorn. Dels förekommer informell småborgarklass – mikroföretag med ett par anställda samt akademiker och kvalificerade arbetare som tvingats in i fattigdom – och dels finns ett informellt proletariat. Sedan 1980-talet har vad som kallas ”tvångsföretagandet” ökat genom den formella sektorns minskade sysselsättning vilket innebär att det enda existerande alternativet är att vara självförsörjande genom att driva egen verksamhet. Fattigdomen medför att alltfler arbetar inom den informella sektorn, men för lägre inkomster (Portes & Hoffman i Davis, 2006). Informaliseringen innebär ett enormt utnyttjande av kvinnor och barn. Amy Lind påvisar i sin forskning från Ecuador och Bolivia hur den nyliberala politiken genom privatisering och folkligt deltagande inneburit en institutionalisering av fattiga kvinnors frivilligarbete.

32 Structural Adjustment Programmes (SAP’s) som baseras på principer om privatisering, devalvering, nedskärning av offentlig sektor, kostnadstäckning inom hälso- och sjukvård. SAP innebär även decentralisering och folkligt deltagande (Lind, 2002).

Bild 6: Gatuförsäljare i San José

Kvinnors enskilda organisationer har i allt större utsträckning övertagit den offentliga sektorns sociala service, genom att kvinnorna utför obetalt arbete exempelvis inom barn- och äldreomsorg som ”frivilligarbete” (Lind, 2002).

De fattigas arbetsinsatser i bostadsbyggande

Som nämndes tidigare är de fattiga ofta tvungna att själva bygga sina bostäder, både i slum och i planerad bebyggelse. De fattigas deltagande i byggandet kan gälla både bostäder, teknisk och social infrastruktur.

När Världsbanken ökade sin utlåning till slumsaneringsprojekt och tomt- och serviceprojekt[33] i mitten av 1980-talet ökade deras inflytande på stadsutveckling. De fattiga skulle erbjudas tomt- och serviceprojekt och förbättringar av bebyggelsen skulle ske underifrån, genom att de fattiga skulle erbjudas ”hjälp till självhjälp”. Davis menar att Världsbankens investeringar ”*ledde till att göra deras egna teorier till ett globalt urbanpolitiskt rättesnöre*.” Dessa teorier byggde på ett lovordande av de fattigas praktik men syftade även, enligt kritiker, till kostnadsbesparande åtgärder. Jeremy Seabrook menar ”*genom att demonstrera slumbefolkningens kunnande, mod och förmåga till självhjälp låg vägen öppen för eliminering av statliga och kommunala interventioner och stödinsatser”.*

33 Tanken om ”site-and-service” baseras på John Turners idéer från hans erfarenheter i Lima, vilket innebar tillhandahållande av tomter med teknisk infrastruktur med åtanke att de fattiga själv skulle bygga sina bostäder för att minska kostnader och göra det möjligt för de fattiga att få tillgång till den formella bostadsmarknaden (Turner, 1976).

Fattigdomens arkitektur, skjulen och husen i de fattiga stadsdelarna, är många gånger byggda av de fattiga själva. Priscilla Connolly visar på att hela 60 procent av Mexico City är byggt av de boende, särskilt av kvinnor, som gör enorma insatser för att bygga bostäder och kämpa för infrastruktur samtidigt som de lever på eller under minimilöner (Connolly, 1999). Den låga kostnaden framhålls ofta som det främsta argumentet för att bygga genom att ockupera mark och sedan bygga ett skjul som allteftersom förbättras[34]. Detta har dock ifrågasatts av bland andra Erhard Berner som i sina studier i Manila fann att det inte var billigare med denna långsamma ”konsolidering” eftersom de boende betalar transportkostnader och ett högt socialt, hälsomässigt och kostnadsmässigt pris utan infrastruktur. Fördelen för de boende låg i möjligheten att sprida kostnaderna över tid (Berner i Davis, 2006). Kostnadseffektiviteten har därutöver ifrågasatts eftersom enskilda styckpriser för små kvantiteter av varor är dyrare än vad konventionellt byggande av entreprenörer innebär (*ibid.*).

34 Så kallad konsolidering av bebyggelse bygger på John Turners tankar från 1960-talets Lima om hur de fattiga först flyttar till stadens centrala delar för att sedan flytta till periferin för att ockupera mark där de sedan bygger ett skjul, som sedan under åren förbättras; så kallat ”*consolidated housing*”, en term som är vanligt förekommande i Latinamerika (Turner, 1967).

Att de fattiga själva deltar i att bygga sina bostäder sprider kostnader över tid, men samtidigt är det en ytterligare arbetsbelastning. I detta sammanhang förekommer en föreställning att fattiga kvinnor är hemmafruar och har ”tid över” att delta i byggandet av sina egna bostäder. En undermening i denna föreställning är att hushåll likställs med gifta eller sammanboende par. Sett till costa ricanska förhållanden är detta problematiskt i relation till att nära en tredjedel av hushållen är kvinnoledda och att det är i dessa hushåll som fattigdomen ökar.

Ett eget rum i staden

Fattigdomens arkitektur är komplex. Å ena sidan har planerad bebyggelse som ofta subventionerats, förslummats över åren och å andra sidan har stadsdelar som från början var slum över åren legaliserats och förbättrats. Det har även skett en periferialisering, som innebär att de fattigas stadsdelar till största delen, särskilt vad gäller Latinamerika, finns i städernas ytterområden, dess periferi. Vad gäller den fysiska formen är periferialiseringen kopplad till en horisontalisering, genom den låga, vidsträckta bebyggelse som slum och även självbyggeriprojekt utgör. Stadsutvecklingen som leder till en utbredd, gles bebyggelse har kritiserats från ett feministiskt perspektiv eftersom den glesa bebyggelsen bland annat kan leda till ökade transporter, tidskrävande arbetsresor och brister vad gäller teknisk och social infrastruktur på grund av höga kostnader.

Den utveckling som sker i urbaniseringens fotspår visar att de fattiga koncentreras och lokaliseras i en parallell värld till de rika, i ett rum för de icke behövda. De rika reser i stadsjeepar mellan muromgärdade bevakade bostadsområden, bevakade shoppinggallerior och bevakade arbetsplatser, medan de fattiga har andra rutter i vardagen. Den rumsliga förändring som pågår i dagens *liquid modernity* är att de rika lever till stora delar utanför ett fysiskt system. Bauman pekar på en snabb tillväxt av fyra typer av rum inom den nya flytande moderniteten; *emic spaces*, *phagic spaces*, *non-places* och *empty spaces*. *Emic space* är rum där skillnader spottas ut, de som är märkta som annorlunda fördrivs och förvisas, detta kan gälla allt från folkmord till administrativa och ekonomiska medel att fördriva människor till getton, town-ships och slum. *Empty space* är rum där skillnad osynliggörs. Individer och platser som är annorlunda zoneras bort, de fattiga är inte som tidigare exkluderade utan är istället omedvetet förträngda. Fattigdomens rum och platser är kontextbundna, men de fattiga stadsdelarna, både slummen och de subventionerade bostadsområdena är rum dit de fattiga förvisas, en förvisning som kan ske genom våldsamma metoder som ”*bulldozing*” eller genom fattigdom som omöjliggör bosättning på legala eller acceptabla platser i staden. Fattigdomens rum och platser är kontextbundna, men de fattiga stadsdelarna, både slummen och bebyggelsen som planerats för de fattiga framstår i min tolkning som en kombination av emiskt och tomt rum. De är rum dit de fattiga förvisas, samtidigt som en utveckling sker av parallella världar för rika och fattiga. I fattigdomens rum pågår ett tvångsföretagande och ett överutnyttjande av kvinnors arbetskraft när offentlig service skärs ned eller tas bort. De fattiga stadsdelarna är de fördrivnas, icke behövdas rum, men är även tomma rum – lokaliserade så att de sällan ingår i de höga hastigheternas nätverk av kommunikation.

Städer framställs många gånger som farliga, särskilt för fattiga kvinnor. Kvinnors migration till städer beskrivs som en personlig kamp där de möts av våld, diskriminering och fattigdomens feminisering (COHRE, 2008). Även i de fall där kvinnoorganisationer tillerkänns ett värde, som

Shack Dwellers International, är kvinnors ledarskap och initiativ något som nämns i förbifarten (UNMPa, 2005). Fattiga kvinnor framställs ofta i utvecklingsdiskurser som de fattigaste av de fattiga, de mest utsatta och de mest sårbara. Det är sällan fattiga kvinnor nämns som aktiva deltagare i processer som leder till förändring.

Den stadsutveckling som sker där städernas fattiga stadsdelar växer i storlek relaterat till föreställningen om fattigdomens feminisering skapar en konstruktion av den fattiga kvinnan i staden som den mest utsatta, offergjorda och behövande, en föreställning jag ställer mig kritisk till. Denna konstruktion skapar föreställningar om att kvinnor inte borde befinna sig i städer, utan snarare stanna på landsbygden så att urbaniseringen och fattigdomen minskar. Jag menar även att det finns en risk i att städer och urbana områden enbart framställs som hälsovådliga och fattigdomsalstrande, särskilt vad gäller fattiga kvinnors situation. Även om urbana områden förvisso är farliga, riskerar en ensidig syn på fattiga kvinnors utsatthet i staden att osynliggöra de många positiva konsekvenser livet i staden kan ha även för fattiga kvinnor. Staden kan förvisso vara farlig och reducera kvinnors rörelsemönster och tillträde till stadens rum och platser, men är samtidigt en miljö även fattiga kvinnor väljer att bo i. Det finns en omfattande forskning som visar på stadens dubbelhet och potential som en plats för kvinnors emancipation. Ett ensidigt negativt synsätt innebär även att kvinnors delaktighet i det reella byggandet av bostäder i fattiga delar av städer, deras insatser som ledare i organisationer och deras motstånd mot en oacceptabel livsmiljö osynliggörs. Kvinnors erfarenheter och insatser innebär en för framtiden värdefull kritik och är viktiga bidrag för en framtida planering.

Detta kapitel har syftat till att ge en introduktion till den fattigdomsrelaterade globala stadsutvecklingen och föreställningar om den fattiga kvinnan i staden. Dessa föreställningar påverkar även det lokala och tvärtom, varför tanken var att ge en global mening av det lokala i den kontextualisering som sker i kommande kapitel.

Nästa kapitel analyserar inverkan av fattigdomens urbanisering på bebyggelsen i storstadsregionen runt huvudstaden San José, Costa Rica. I kapitlet presenteras fallstudierna i en läsning av staden och betydelsen av överlappande rumsliga effekter i periferins micrópolis analyseras.

En läsning av staden

The city is the projection of a society on the ground.

Henri Lefebvre

Staden kan läsas som en projicering av samhället på marken, enligt Lefebvre. Det dominerade rummet reproduceras på individnivå genom förbud och föreskrifter, fysiska barriärer som markerar äganderätt, abstrakta tecken och symboler som skapar rumslig konsensus och konvention (Lefebvre, 1974 (2007)). Att läsa den urbana formen, i betydelsen samhällets projicering, medger en preliminär beskrivning av en dold samhällsstruktur genom den explicita dispositionen av dess rum (Korosec-Serfaty, 1973). I storstadsregionen runt Costa Ricas huvudstad San José sker en urbanisering som i sin kontext relaterar till den globala utvecklingen av urbaniseringen vilken innebär fragmenterade stadsregioner där de fattiga koncentreras i slum och planerade bostadsområden för de fattiga. Samtidigt pågår en feminisering av fattigdomen, där fattigdomen permanentas över åren och påverkar kvinnors livskvalité. Jag menar att fattiga stadsdelar konstrueras genom multiplicerande rumsliga effekter genom vilka ett *periferins micrópolis* bildas. I ett micrópolis skapas en dynamik inte enbart i förlängning till storstadsregionen, men till en egen dynamik. Fattigdom och stigmatisering bidrar till reducerande effekter i rummet som konstruerar den fattiga förorten som en egen hopträngd och perifer stad (García Canclini, i Lindón, 2006b; 2003).

I detta kapitel introduceras bostadspolitiken och urbaniseringen i storstadsregionen runt Costa Ricas huvudstad San José. I staden ligger olika bebyggelse, ofta med olika status, koncentrerade i homogena kluster med markörer emellan; i form av raviner, murar eller motorvägar. En läsning av staden från innerstaden till regionens utkant introducerar betydelsen av de fattiga stadsdelarnas lokalisering i staden. Hur materialiseras koncentrationen av fattigdom i stadens arkitektur i storstadsregionen runt San José? Hur är de fattiga stadsdelarna lokaliserade i staden och hur påverkar lokalisering rummets effekter? Kapitlet avslutas med att rummets effekter analyseras i förhållande till konsekvenser på kvinnors tillträde till staden.

Bild 7: Gatuvy från centrala San José

Urbanisering i storstadsregionen – fattigdomens koncentration

Costa Rica	
Area	51 100 km²
Befolkning	4 300 000 (2004)
Befolkningstäthet	78 inv/km²
Årlig befolkningstillväxt	1,6%
Andel invånare i urbana områden	61%
Huvudstad	San José, 345 600 inv (2000)
Läskunnighet för kvinnor och män	96% (2001)
BNP/capita	USD 4 361 (2004)
Mottaget officiellt bistånd	USD 2 000 000
Öppen arbetslöshet, undersysselsättning ej inkluderad	6,7%
Andel kvinnor av arbetsstyrkan	32,6% (2003)
Andel män av arbetsstyrkan	67,3% (2003)
Andel av befolkningen som lever under 2 USD per dag	9,5% (2000)

(Landguiden, 2005)

Costa Rica[35] är ett litet, relativt välmående land i Centralamerika. Costa Rica är mindre urbaniserat än andra latinamerikanska länder och har för närvarande runt 60 procent urbana invånare. Andelen urban befolkning fördubblades mellan 1963 och 2003 från 31 till 61 procent. Över hälften av den urbana befolkningen bor i den centralt belägna storstadsregionen runt huvudstaden San José – *Gran Area Metropolitana* (GAM). I storstadsregionen bor hälften av landets urbana befolkning. I övrigt finns enbart två städer i landet med över 100 000 invånare, resterande urban befolkning bor i småstäder.

Storstadsregionen ligger på en bördig högplatå omgiven av berg och vulkaner, som genomkorsas av raviner vilka löper i öst/västlig riktning. Ravinerna utgör riskzoner och översvämmas under regnperioden.

Dagens huvudstad San José anlades av spanjorerna 1737. Den ursprungliga stadsplanen är baserad på spanska planeringsregler *Law of the Indies*[36] som utgick från en kvadratisk rutnätsplan med ett centralt torg vid vilket kyrkan och andra offentliga byggnader placerades. Runt San José planlades fem städer baserade på samma stadsplanemönster, Heredia, Alajuela, Santa Ana, Escazú och Cartago. Dessa ursprungliga stadsplaner är fortfarande synliga i den storstadsregion som vuxit fram genom att bebyggelsen vuxit mellan de gamla städerna längs de stora tillfartsvägarna.

Ansvaret för urban- och byggnadsfrågor är uppdelat på de lokala myndigheter som ingår i GAM. Den första stadsutvecklingsplanen över storstadsregionen togs fram 2001. I denna konstateras att storstadsregionen karaktäriseras av en horisontalisering, en gles bebyggelse med största delen av bebyggelsen i ett till två plan. Endast de centrala delarna av San José har byggnader i fler våningar. I planen *Plan Nacional de Desarollo Urbano* (PNDU) varnar författarna för en stadstillväxt som sker längs de stora tillfartsvägarna i storstadsregionen. Detta kommer att leda till en spontan och oorganiserad tillväxt, samt en mycket gles bebyggelse i periferin på under 100 inv/ha, vilket bland annat innebär höga kostnader för infrastruktur. I planen förordas en förtätning, både av kostnadsskäl och med tanke på den begränsade tillväxtyta som det geografiska läget medför (PNDU, 2001).

I en uppskattning från bostadsministeriet 2005 bodde 20 000 familjer i slumområden inom GAM, vilket utgör 8 procent av befolkningen. Antalet bosättningar har enligt rapporten inte ökat under senare år, men antalet

35 Costa Rica är en demokrati med socialdemokratisk typ av styre, president Oscar Arias mandatperiod varar fram till 2010. Landet har en levnadsstandard som är högre än genomsnittet i Centralamerika även om det sedan 1980-talet genomförts stora nedskärningar inom hälsovård och utbildning på grund av ökande budgetunderskott och rädsla för inflation. Ekonomin domineras av industriproduktion och tjänster och sedan 1990-talet är ekonomin alltmer beroende av turism och handel. Trots den relativt höga levnadsstandarden har andelen fattiga ökat de två senaste decennierna (World Bank, 2003; Landguiden, 2005).

invånare per slumområde ökar, vilket innebär en alltmer överbefolkad situation (MIVAH, 2005). Slumområden i San José är av varierande storlek och finns på flera platser i staden, från 10–15 skjul till det största området som har ca 3 000 bostäder. En undersökning genomförd i storstadsregionen 2004 visar på en överrepresentation av nicaraguaner i slumområden i GAM som kommit för att söka arbete i Costa Rica (Fuprovi, 2004). Sedan 2004 har en medvetenhet funnits om en urbanisering där slumtillväxten ökat i takt. Den senaste studien med bostads- och bebyggelsetema genomfördes i *State of the Nation* 2004. I rapporten fastslogs problem med växande slum, ökande inkomstklyftor, samt en oförmåga att genom existerande bostadspolitik lösa problemen med en växande slum.

> *… the growth of shanty towns in the GMA, doubled in size from 1987 to 2002, and reveals shortcomings in the housing policy's ability to reduce their number and compensate for natural growth. The fact that no coherent and planned State policy exists to systematically eradicate the problem partly explains the growth of the number of people living in shantytowns, from 3.2 % between 1987 and 1991 to 6,7% between 2002 and 2004.*
>
> (State of the Nation, 2004)

En strategisk utvecklingsplan för GAM togs fram av bostadsministeriet 2007. Planen definierar ett antal urbana problem med avseende på strategiska utvecklingsprojekt. I planen slås fast att den existerande situationen innebär en ohållbar stadsutveckling med boendesegregation, ett radiellt transportsystem samt problem med urbant våld. Dessa problemområden leder till en fragmenterad stad, kroniskt försämrad miljö, otrygghet och förlust av det offentliga, urbana rummet (MIVAH, 2007a).

Ny bostadspolitik med territoriellt fokus

Största delen av hushållen i Costa Rica, 70 procent, äger sin bostad, medan 18 procent hyr sin bostad och resterande 12 procent är inneboende eller bor i informella bostäder. Antalet familjer som bor i undermåliga bostäder minskade från 24 procent 1984 till 18 procent 2000. Landet har ett beräknat underskott på 180 000 enheter (INEC, 2001).

Costa Rica har sedan 1984 ett program för subventioner till bostäder *Direct demand subsidy programme* baserat på det chilenska programmet. Från 1984 till år 2000 har 16 procent av bostadsbeståndet erhållit statssubventioner kända som *bonos de la vivienda*. En ”bono” är avsedd att kunna delfinansiera mark, konstruktion av en bostad eller förbättringar av existerande bostäder. Subventionen är relaterad till familjeinkomst, men uppgår till max 4 000 USD. Den privata sektorn engagerades genom så kallade ”auktoriserade enheter” i form av banker, enskilda organisationer[37] och entreprenörer som fungerar som mellanled mellan staten och hushållen. För att erhålla en subvention ger hushållen förslag till en auktoriserad enhet om en förbättringsåtgärd eller konstruktion av en bo-

36 Spanjorerna anlade över 350 städer på den amerikanska kontinenten, från Santiago i söder till Los Angeles i norr. Planeringen gjordes med det romerska imperiet och dess städer som förebild. Den första *Royal Ordinence for planning Spanish Cities in the Indies* utgick från Sevilla 1513 och de spanska lagarna användes så sent som fram till 1830-tal i Nordamerika. Liksom de romerska koloniala städerna skapades och byggdes också de spanska städerna som propagandamaskiner, som symboler och inkarnationer av civilisation och kristendom. Det första regelverket utvecklades till *Law of the Indies* (1573) som innehöll 148 artiklar, i sin tur baserade på Vitruvius, artiklar som behandlade aspekter som tomtval, stadsplanering och politisk organisation. Det yttersta syftet var att sprida kristendomen och underkuva indianerna (Broadbent, 1990).

37 Svenska Sida stödde under en tioårsperiod den enskilda organisationen Fuprovi genom delfinansiering till en roterande fond. Fonden användes för att låna ut pengar till fattiga hushåll under tiden de byggde sina bostäder genom organiserat självbyggeri. (www. fuprovi.org)

stad. Om förslaget accepteras erhåller hushållen en subvention och förväntas samtidigt själv bidra med finansiering. Bostaden byggs och när den är legaliserad överförs bostadslånen till en vanlig bank. Programmet var framgångsrikt fram till mitten av 1990-talet, men antalet subventioner minskade vid millennieskiftet på grund av det ekonomiska läget (Fay, 2005).

Förändringar över åren har inneburit att programmet ursprungligen var tänkt för bostadsprojekt med flera bostäder, men 1994 riktades subventionen till individuella lösningar och förändrades från att ha gällt både tomt och konstruktionen av bostaden till möjligheten att enbart gälla konstruktion av bostäder. Markpriser i GAM har stigit och det blev därför ekonomiskt fördelaktigare för entreprenörer att enbart bygga bostäder, genom att hushållen själva stod för markinnehav eller köp av mark. Konsekvensen av detta blev att subventionerade bostäder lokaliserades alltmer perifert, eller på landsbygden, eftersom marken de fattiga hade tillgång till fanns i periferin. Andelen subventioner har ökat på landsbygden, men minskat i urbana områden. De fattigaste i urbana områden befinner sig idag längre från en möjlighet att erhålla subventioner än tidigare, bland annat på grund av ökade markpriser i storstadsregionen och ökad fattigdom. Enligt en uppskattning har under 20 procent av hushållen i de informella bosättningarna ekonomisk möjlighet att själva bidra med finansiering till en bostad (Morgan, 2001; 2007). Även om syftet med subventioner var gott, menar Daniel Morgan att politiken genom åren bidragit till en segregering genom kluster av bostäder för de fattiga. Bostads-byggandet för de fattiga har koncentrerats i fyra kommuner inom GAM där 73 procent av de fattiga idag bor i subventionerade bostäder och slum (*ibid.)*.

Den socialdemokratiska regeringen lanserade 2007 en ny bostadspolitik *Politica Pública de Vivienda*. Målet för bostadspolitiken är att nå 50 procent av den totala andelen fattiga, vilket av bostadsministeriet uppskattas till 20 000 hushåll (MIVAH, 2007b). Bostadsminister Fernando Zumbado menar att när den ekonomiska tillväxten varit stor som under senaste år, ökar klyftan mellan de rika som knyts allt starkare till den globala ekonomin och de fattiga som lämnas efter på grund av bristande utbildning och bristande språkkunskaper. Bostadsministeriet fann att de som blev kvar i fattigdom hade låg utbildning och dåliga bostadsförhållanden. Den nuvarande regeringen har med anledning av detta tagit fram en strategisk plan för att förbättra levnadsförhållandena för landets fattiga, ett arbete som sker dels genom finansiella satsningar på utsatta familjer och dels genom ett territoriellt fokus, i syfte att integrera de sociala programmen med de fysiska. För att uppnå målet med en halvering av de fattiga måste slumsaneringsprojekt kombineras med andra program för sociala frågor. För att klara slumsanering av existerande bosättningar har ett nytt system för en kollektiv subvention införts från 2008. Tidigare söktes subventioner för varje enskilt hushåll, vilket gör stora insatser i det närmaste omöjliga. Syftet med en kollektiv subvention är att underlätta administration och genomförbarhet samt att ge ökad möjlighet att satsa

på andra typologier än ”en tomt-ett hus” som exempelvis flerbostadshus. Tidsramen för slumsanerings- och fattigdomsbekämpningsprojekt uppskattas till 8–10 år (Zumbado, 2008).

Ett problem med slumsanering ministern pekade på är att lagarna är skrivna för ”formella” områden och inte för informella bosättningar som uppkommit genom ockupation av mark. Även om det är staten som äger marken finns ändå legala och byråkratiska problem. Ytterligare ett problem är att subventioner ges till invånare med uppehållstillstånd, men inte till ”illegala” invånare och papperslösa, av vilka många är bosatta just i slumområden (*ibid.)*.

Den bostadspolitik som har förts har koncentrerats på individuella lösningar för enskilda familjer, vilket inneburit att större slumsaneringsprojekt eller flerbostadsbebyggelse eller bebyggelse som blandar olika inkomstklasser varit omöjliga att genomföra. Politiken har inte lyckats motverka den fragmenterade stadsbild som förekommer. Parallellt till en slumtillväxt som enligt bostadsministeriet gått snabbare än någonsin förut, sker en planerad bebyggelse för de fattiga. Den planerade bebyggelsen följer planlagstiftningen som i sig innebär en stad fragmenterad i skilda inkomstkategorier där storlek på tomter, byggnader och service ger uttryck för ekonomiska skillnader. Planerade stadsdelar och bostadsområden har en gles bebyggelse koncentrerad till platser med lågt marknadsvärde i utkanten av GAM.

En läsning av storstadsregionen

En utveckling i storstadsregionen sker där inkomstklyftor, stigande markpriser och minskade subventioner är del av en allt svårare situation för fattiga hushåll att få tillgång till en skälig bostad. Grindsamhällen för de rikare delarna av befolkningen uppförs samtidigt som existerande slumområden överbefolkas och de planerade stadsdelarna för de fattiga byggs i storstadsregionens utkant.

En läsning av staden ger inblick i stadens disposition av stadsdelar och de studerade stadsdelarnas lokalisering i relation till den övriga staden. Lokaliseringen i staden ger tillsammans med individers och gruppers position en förståelse för rummets effekter. Lokalisering har ett dynamiskt förhållande till individens eller gruppens position genom bland annat närhet/distans till åtråvärda varor och tjänster, utbredning i yta (*space consumption*), försvar mot ovälkomna och lokalisering som social markör vilket inverkar på möjligheten att behärska rummet, att appropriera rum (Bourdieu, 2006). I dispositionen av staden skiljer närhet och distans till åtråvärda tjänster och varor från innerstad, till de rikare stadsdelarna och till slummen. Möjligheten att hålla oönskade borta yttrar sig i bevakning och polisiär närvaro i stadens rikare delar och i slummen genom de boendes försvar mot nya bosättare och de boendes självförsvar mot att bli bortkörda. Uttrycket för hur mycket yta som konsumeras för bostäder, gator och parker skiljer stort mellan stadsdelarna. Tillgång till

en exklusiv adress kan fungera som en social markör för boende i villaområdet medan att bo i slummen kan ha omvänd effekt där inte alla berättar var de bor på grund av negativa effekter genom fördomar och stigmatisering.

I följande stycke redovisas en läsning av storstadsregionen som visar bebyggelsens olika lokalisering i staden, från innerstad, västerut till storstadsregionens utkant. Denna sträckning från innerstaden västerut har sin specifika följd av varierande bebyggelse, vilken skiljer sig från andra orienteringar, samtidigt som vanligt förekommande exempel på homogena kluster av bebyggelse och den distinkta indelningen mellan bebyggelsekluster är synliga [38]. I läsningen presenteras sex kluster av bebyggelse med inbördes olika lokalisering; San José innerstad, Villa Mexico, Sabana Norte, Pavas och de två studerade stadsdelarna, La Carpio och Lindora.

38 Se MIVAH för kartor och information över GAM. www.mivah.go.cr

Bild 8: Plan storstadsregionen Gran Area Metropolitana med de två fallstudierna

3. Sabana Norte

2. Villa Mexico

1. San José, avenida central

6. Lindora

5. La Carpio

4. Pavas

Bild 9: Vy över storstadsregionen från Villa Mexico

Bild 10: Gatuvy från innerstaden San José

San José – Avenida Central

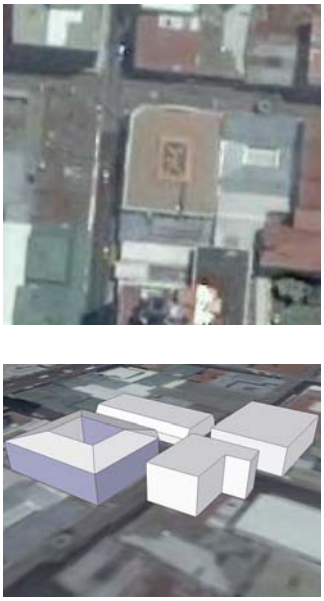

Bild 11: Plan och modell över innerstaden

Jag börjar läsningen av stadens form i storstadsregionens centrala del, huvudstaden San José. I San José återfinns centrum för kultur, handel, service och underhållning. Här finns de mest kända turistmålen; den gamla nationalscenen och stadens kända muséer; här finns centrum för handel, banker och företag; här finns de stora kyrkorna och stadens största torg. Innerstaden och centrum har en lokalisering som för med sig närhet till kultur, service, tjänster och arbetsplatser. I innerstaden är de exklusivaste tjänsterna och kulturinstitutionerna lokaliserade.

San José planlades enligt *Law of the Indies* efter ett strikt rutnät där tomterna bildar kvarter i form av kvadrater. Tomterna i kvarteren är av varierande storlek, från att utgöra en enda tomt till kyrkan, till att utgöra ett enda torg, till att vara indelat i ett flertal mindre tomter för en blandad bebyggelse. Staden är planerad efter ett hierarkiskt gatusystem baserat på avenyer och gator. Den centrala avenyn leder genom centrum av San José förbi katedralen och torget. Utifrån denna aveny går parallella avenyer som leder från öst till väst och vinkelrät mot avenyn leder gator från norr till söder. Den Centrala Avenyn är huvudled för genomfartstrafiken; trafikens buller är ogenomträngligt under rusningstimmarna, avenyn är belamrad av privatbilar, bussar och röda taxibilar, luften fylls av oväsen och avgaser. En av avenyerna är omgjord till gågata, på torgen och platserna längs med gågatan sitter människor på bänkar i skuggan under träden, pratar och läser tidningen. Gatuförsäljare finns i snart sagt varje gathörn och säljer lotter, frukt, smågodis, armband, smycken och dricka. Vid stora torget står försäljare och turister kommer med sina kameror och fotar.

Tiggare sitter vid torget i hörnet av gågatan, eller rör sig mellan turisterna för att be om pengar. Polisen är närvarande med bilar utposterade vid torget framför katedralen och polismän står utposterade. Entréerna till muséer, varuhus och banker bevakas av beväpnade vakter.

Innerstaden har i allt större utsträckning kommersialiserats med konsekvensen att andelen bostäder minskat. På grund av stadens ålder och förändring över tid är byggnadsbeståndet varierat, här finns allt från enplansvillor i kolonial träarkitektur till moderna bankpalats i glas på tjugo våningar. Längs gågatan finns också ett par av de gamla handelshusen från 1800-talet kvar, byggda i tre våningar, smyckade med stuckatur och bemålade i klara färger. Här finns också moderna varuhus i tre till fyra våningsplan blandat med kontorsbyggnader och flerbostadshus. Samtidigt förfaller delar av bebyggelsen beroende på uttjänt infrastruktur och eftersatt underhåll. Karaktäristiskt är en variation från ett till fyra plan vilket utgör majoriteten av byggnadsbeståndet. Enstaka höghus – banker och kontorsbyggnader – skjuter upp ur bebyggelsen.

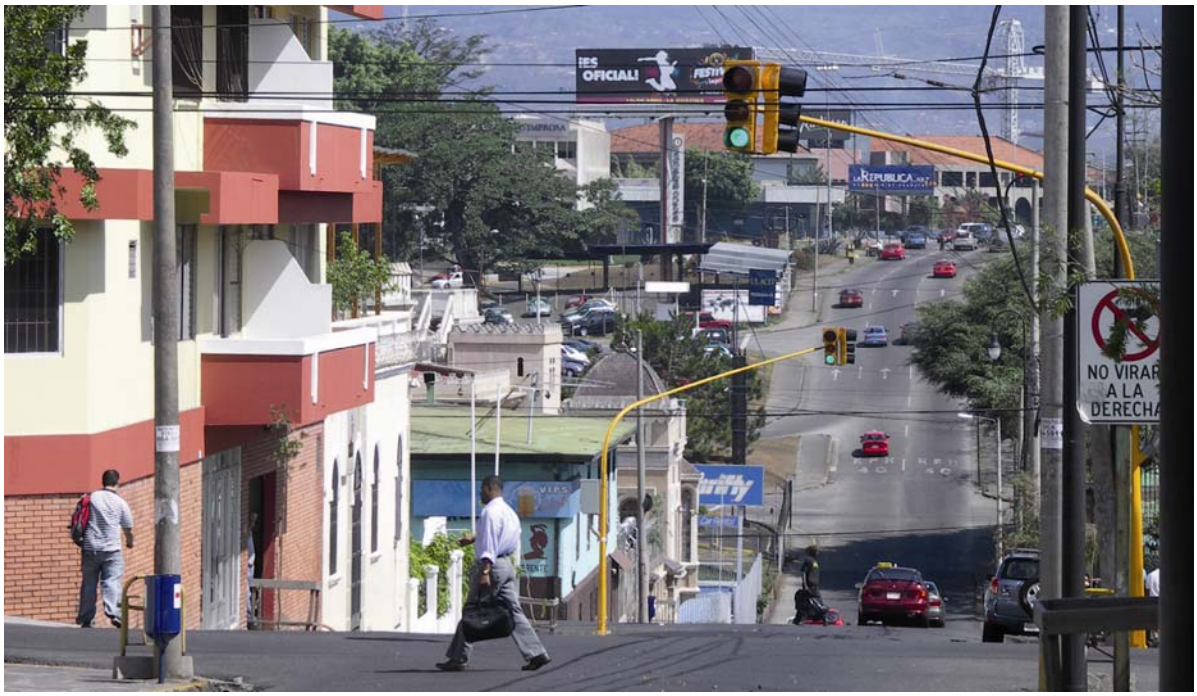

Bild 12: Huvudled mot innerstaden som leder över en ravin

Bild 13: Centrala gågatan med kolonial arkitektur

Bild 14: Centrala Avenyn och innerstadens torg

Villa Mexico

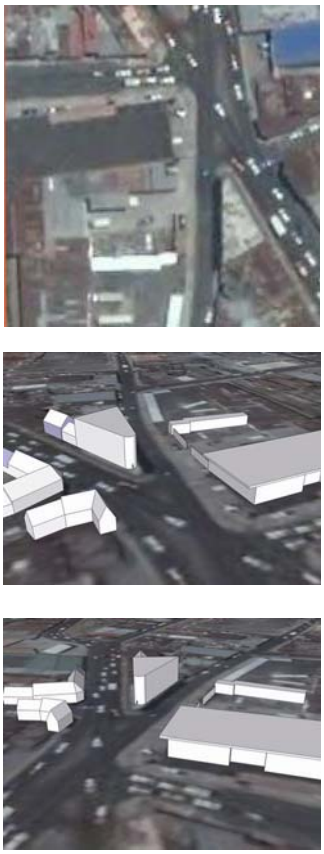

Bild 15: Plan och modell över Villa Mexico

Från innerstaden går jag vidare till de kvarter som omger San José. I denna del återfinns centrum för transport, matvaruhandel och lättare tillverkningsindustri. Den traditionella, kvadratiska rutnätsplanen fortsätter i denna del av staden, med avenyer och gator, men förändras beroende på topografin där de för stadsregionen typiska ravinerna skär genom bebyggelsen från öst till väst. Marken sluttar kraftigt nedför ravinerna och längst ned i botten under broar och invid vägar ligger informella bostäder inklämda. Den formella bebyggelsen vindlar vidare över till andra sidan.

Här framträder ett gatulandskap med en bebyggelse som till största delen består av murade, putsade byggnader i en till tre plan. Fasaderna varierar från bemålade affärsfronter till traditionella träfasader till plåt i olika stadium av förfall. Tomtstorlekarna varierar stort även i denna del av staden, men till skillnad från innerstaden finns inte de stora torgen och gamla handelshusen, istället kan ett kvarter upptas av en busstation eller en marknad. Insprängt mellan de kvartersstora och halvkvartersstora tomterna återfinns också småtomter. Avenyer och gator är dagtid överfulla av transporter, bussar, lastbilar och personbilar varvat med en trängsel av människor. Här finns något enstaka torg, men inte allmänna platser att flanera eller uppehålla sig på utöver de tungt trafikerade gatorna. Försäljare i gathörnen ropar ut sina varor över larmet från människor och trafik. På grund av transporterna och marknaden rör sig mycket människor i denna del av staden. Försäljning av varor är mindre exklusiv än i innerstaden, istället för moderna varuhus finns den gamla saluhallen med försäljning av allt från kött till lädervaror. På caféer sitter resande och väntar på bussen, pratar, dricker kaffe och spelar kort. Skyltar på väggen runt bussterminalen varnar för fickstölder.

Bebyggelsen är varierad, det finns en mängd olika byggnadstyper, från enplanshus i form av villor eller butiker, till stora hallar för tillverkning, till flervåningshus för boende, handel eller hotellverksamhet. I stället för de påkostade villorna i kolonial arkitektur finns ett bestånd med mindre bostäder, radhus i puts eller trä. Här återfinns en äldre småhusbebyggelse, träbyggnader målade i klara färger: rosa, turkos, utsmyckade med snickarglädje. Olikhet och blandade byggnadstyper är ett karaktärsdrag, fasaderna är mindre påkostade och verksamheterna som bedrivs varierar från bostäder till klädbutiker till restauranger, kött- och grönsaksmarknad. Infrastrukturen är gammal och flera byggnader är i behov av renovering, vilket gjort stadsdelen mindre attraktivt. Det pågår en utflyttning till nyare stadsdelar.

Bild 16: Centrum för transport

Bild17: Traditionell småhusarkitektur

Bild 18: Gatuvy från Villa Mexico

Sabana Norte

Bild 19: Plan och modell över Sabana Norte

Från centrum promenerar jag västerut, över genomfartsleden som länkar storstadsregionens centrala delar med flygplatsen. Bebyggelsen förändras västerut. I denna förhållandevis centrala del av storstadsregionen finns i huvudsak villabebyggelse med breda gator och spatiös bebyggelse.

Det traditionella, kvadratiska rutnätsmönstret fortsätter som utgångspunkt för kvartersstrukturen, men här är kvadraterna uppbrutna, med matargator eller avdelade i rektangulära kvarter. Utformningen av gatustrukturen är inte vinkelrät som i stadens centrala delar, utan även svängda gator förekommer. Samtliga gator är avsedda för biltrafik och villaförorten är väl ansluten till de större genomfartslederna. Villatomten är den minsta tomtstorleken, det finns inga små gathus som i centrum och inte heller kvartersstora tomter. Stadsdelen är välskött med nyasfalterade gator, välansade planteringar, topiarier och trädalléer längs gatorna.

Övervakningen är närvarande i gatulandskapet där vaktkurer med beväpnade vakter står utposterade med jämna mellanrum; övervakningskameror, galler, larm och murar omgärdar byggnaderna. Verksamhet av mer exklusiv karaktär förekommer, ett café, ett galleri och en inredningsbutik ligger i kvartershörnen. En park med välansad gräsmatta, skulpturer och klippta träd finns att tillgå, liksom San Josés största park som ligger strax intill. Här är det få människor som rör sig på gatorna. Lugnet råder; en anställd städar en villa, en vakt sitter i sin kur och enstaka bilar passerar på gatan.

Bebyggelsen består till största del av villor i varierande storlek. Genomgående är uttrycket modernt och nybyggt, även om traditionella byggnadsdetaljer förekommer i vissa villor. Villorna är murade, putsade och bemålade. Mot gatan finns galler för fönster och dörrar som skydd mot inbrott och skadegörelse. Även flerbostadshus i två till fyra plan avsedda för bostadsrätter förekommer. Utmed genomfartsleden byggs nya höghus, för kontor, banker och bostadsrätter med utsikt över parken. Karaktäristiskt är den homogena villabebyggelsen i ett lugn av välansade gator.

I stadsdelen finns en närhet till exklusiva inredningsbutiker, konstgalleri och caféer. Närhet finns också till den stora parken, med möjlighet till promenader, idrottsklubbar och svalkande luft. Transportmässigt har stadsdelen god anslutning till ett välfungerande gatunätverk vilket innebär att de boende enkelt tar sig till andra delar av storstadsregionen med bil.

Bild 20: Villaområdet ligger väl anslutet till transportleder

Bild 21: Villabebyggelse

Bild 22: Gatuvy i Sabana Norte

Pavas

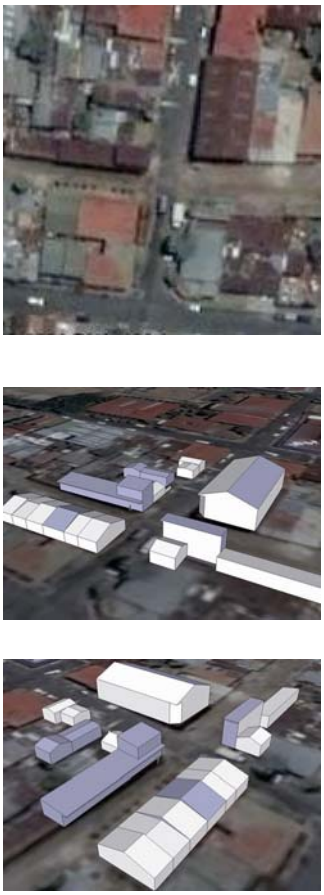

Bild 23: Plan och modell över Pavas

För att ta mig vidare i storstadsregionen tar jag en taxi som kör mig västerut till en äldre bebyggelse av subventionerade bostäder. Ursprungligen byggdes här subventionerade bostäder på ca 30 m² som genom åren byggts ut och byggts på, så att stadsdelen allteftersom förtätats.

I denna stadsdel återkommer den kvadratiska rutnätsplanen och stadsplanen liknar innerstadens såtillvida att centrum utgörs av stora torget och kyrkan. Istället för innerstadens kulturcentrum finns i denna stadsdel en fotbollsplan och en lekplats. Utbudet av tjänster och varor är mindre exklusivt än i innerstaden. Kvartersstrukturen fortsätter ut från centrum, men klyvs av en järnväg och begränsas av raviner. Tomtstorleken varierar från ett helt kvarter till små bostadstomter.

Tvåvåningsbyggnader omgärdar gaturummet som längs de centrala gatorna kantas av trädalléer. Gatusystemet är uppbyggt kring något bredare genomfartsleder, men storleken på gatorna är mer lika än innerstadens; här finns inte en lika tydlig indelning i avenyer och gator. Biltrafiken är relativt lugn liksom gatulivet i övrigt. Offentliga platser finns framför kyrkan och i centrum, i övrigt är gatorna det allmänna utrymmet. Människor rör sig på gator och gemensamma platser, ungdomar spelar fotboll, barn leker på den centrala lekplatsen. I centrum finns också en polisstation och poliser finns utposterade i bilar och på motorcyklar i centrum.

Bebyggelsen är varierad men består i stor utsträckning dels av tvåvåningsbyggnader för bostäder eller verksamheter och dels av industrilokaler i ett till två plan. Träbyggnader förekommer, de äldre bostadshusen har fortfarande träfasader, men majoriteten av byggnaderna är murade och putsade. Bostadsbebyggelsen är homogen, med radhus eller friliggande byggnader som tätt kantar gatorna. I denna bebyggelse finns industri och tillverkningslokaler insprängda. Det finns en parallell till innerstadens stadsmönster och form, men bebyggelsen har en mindre skala och här finns inget av innerstadens mer exklusiva kulturliv och handel.

I den denna stadsdel finns en närhet till ett lokalt centrum, där service och handel finns att tillgå, men det är en stor distans till exklusiviteten i både innerstaden och villaområdet.

Bild 24: Konsoliderad bebyggelse i Pavas

Bild 25: Subventionerade bostäder på ca 30 m²

Bild 26: Gatuvy från Pavas över storstadsregionen och omgivande berg

Fallstudie La Carpio

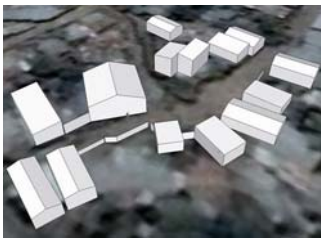

Bild 27: Plan och modell över La Carpio

Från Pavas tar jag taxi tillbaka till centrum för att sedan åka buss till slummen; inga taxibilar kör dit. Endast en väg leder till och från La Carpio som är den största informella bosättningen i storstadsområdet med en befolkning på 28–30 000 invånare. La Carpio har formen av en avlång halvö kantad av vattenfyllda raviner i slutet av en grusväg mellan en flygplats, ett grustag och en soptipp. Lokaliseringen i ett undanskymt läge i staden på en hälsofarlig plats med svåra förhållanden för transporter är vanligt förekommande premisser för de platser i städer där slum växer fram. Söderut ligger ett subventionerat bostadsområde och ett uppgraderat slumområde, i norr ligger ett exklusivt, muromgärdat grindsamhälle med exklusiva villor och privat golfbana. På grund av ravinerna finns ingen transportmöjlighet från norr till söder, endast en bilväg, som leder öster mot San José, knyter La Carpio till resten av staden.

De första familjerna som bosatte sig i La Carpio var en grupp på 25 familjer som ockuperade den högst belägna delen av området 1993. Marken ägdes vid den tiden av den statliga myndigheten *La Caja Costaricence de Seguro Social* (CCSS) och användes som plantage för bananer och kaffe (Plan Maestro, 2007). På denna plats i staden, utan infrastruktur eller transportmöjligheter stakade familjerna ut sina tomter, byggde enkla plåtskjul till bostäder och har allteftersom kämpat för förbättrade levnadsförhållanden; genom demonstrationer, genom illegal anslutning till el- och vattenledningar och genom krav på myndigheter.

> *När vi kom till La Carpio fanns inget vatten inget lyse, det var något fruktansvärt, jag arbetade fram till klockan tio och bussarna körde inte in i området på natten /…/ eftersom det inte fanns vare sig lyse eller vatten stal vi el tillsammans med några grannar, från den där stationen där borta…* *(Viola (1))*

(1) Cuando llegamos a La Carpio no habia agua ni luz,era algo trágico, yo trabajaba hasta las 10 y los buses no entraban en la noche /…/ como no había luz ni agua con unos compañeros robabamos luz, desde la planta que está ahí...

En koncentration av stadens fattigaste befolkning

Befolkningen har vuxit från 25 familjer 1993 till mellan 5 800 och 6 000 familjer 2007[39]. Uppskattningsvis bor i genomsnitt fem personer per hushåll i La Carpio. Hushållssammansättningen skiljer sig från övriga landet på så sätt att är det är vanligare med samboförhållanden i La Carpio där dubbelt så många par lever i samboförhållande än som gifta. La Carpio har en ung befolkning eftersom närmare hälften av invånarna är minderåriga. Stadsdelen har även landets största utlandsfödda population, av de boende uppskattas 46 procent vara nicaraguaner. De barn som föds i landet får dock costa ricanskt medborgarskap, även om föräldrarna inte är medborgare[40] (*ibid.)*.

Utbildningsnivån är förhållandevis låg; hälften av invånarna har gått i grundskola och 18 procent har ytterligare utbildning. Analfabetism förekommer hos uppskattningsvis 17 procent av befolkningen.

39 Den socio-demografiska informationen har sammanställts från olika källor såsom hälsoregister och elbolag, eftersom officiell statistik över befolkningen i La Carpio saknas. Invånarantalet varierar med 20% över året på grund av arbetsmigration beroende på arbetstillfällen inom säsongsarbete.

Fattigdomen är utbredd i La Carpio. Hela 58 procent av hushållen lever på under en minimilön (tillräcklig för att möta grundläggande behov som mat, utbildning, transport och boende) och 88 procent uppskattas vara fattiga eller extremt fattiga. Utöver fattigdom och låg utbildning är även brist på arbetstillstånd ett hinder för invånarna att hitta ett legalt arbete. Invånarna i La Carpio arbetar med lågbetalda arbeten inom främst jordbruk, industri, handel och hushållsnära tjänster. I själva La Carpio bedrivs en stor del av handeln genom små butiker där ägaren säljer små kvantiteter med små förtjänster. Butikerna drivs ofta av familjemedlemmar och fungerar som en investering eller som skydd mot ekonomiska svårigheter. Det förekommer också lättare industri och handel med metaller och järn i La Carpio. Även illegal verksamhet förekommer som exempelvis droghandel, prostitution, illegala barer, spelhallar och tuppfäktning. Männen arbetar främst inom byggsektorn och jordbruket medan kvinnor främst arbetar med hushållsnära tjänster och handel. Kvinnor arbetar i större utsträckning än män i själva La Carpio, med försäljning av varor och tjänster, som exempelvis små restauranger, försäljning av skor, kläder eller matvaror[41].

De flesta invånarna har ingen tillgång till den legala kreditmarknaden, även om det förekommer att frivilligorganisationer bedriver låneverksamhet i form av mikrokrediter. Istället finns ett lånesystem inom den informella sektorn, där små lån på kort tid lånas ut till hög ränta inom en informell marknad, där pengarna används till nödvändigheter som att köpa in varor för försäljning eller betala barnens skoluniformer.

40 Enligt en undersökning genomförd av hälsoinstitutet EBAIS, känner sig familjerna som nicaraguaner även om barnen är costa ricanska medborgare, och uppger främst nicaraguanskt medborgarskap, vilket gör siffran osäker.

41 Siffrorna baseras på en undersökning från 2002 (Plan Maestro, 2007).

Bild 28: Gatuvy La Carpio

Alltmer tättbefolkat i slummen

Allteftersom har nya invånare slagit sig ner och idag är La Carpio ett tättbebyggt och överbefolkat område där hälften av hushållen tvingas dela sin bostad med ett annat hushåll[42]. På en yta av 63 ha mark finns 3 200 byggnader av varierande storlek och kvalité; i La Carpio finns allt från murade tvåvåningshus med acceptabel standard till enkla plåtskjul. Trots att delar av byggnadsbeståndet är av relativt god kvalité är det hela 65 procent av det totala antalet byggnader som anses vara i behov av förbättringar (*ibid.)*. Den äldsta bebyggelsen är generellt av högre standard medan den nyare bebyggelsen, som klättrar allt längre ned mot ravinerna, består av undermåliga skjul byggda av pinnar, plåt och kartonger. Fattigdomen och behovet av nya bostäder har inneburit att de nyinflyttade bosätter sig i alltmer riskutsatta delar av La Carpio.

> *…jag kan säga att jag bor bra i jämförelse med andra familjer, som människorna som bor i riskzoner, vid floden, ni kan se själv vilken fattigdom som finns där /…/ jag tänker på en familj som bor därnere, hela huset är gjort av tomatlådor och allt vattnet rinner rakt genom huset, där bor en hel familj och jag blir så ledsen för sådär bor massor av människor och jag är rädd att de alla ska falla i floden och jag skulle vilja att det inte var på det sättet.* *(Emilce (2))*

Gatulandskapet består av plåt, grus och lera. De flesta fasader längs med gatorna utgörs av plåt – plåt som staket eller plåt som fasadmaterial – från blank ny plåt till rostig och trasig. Vissa gator är förbättrade och har ett körbart bärlager, men stora delar av gatunätet är fortfarande grus och lera. Allt längre från den centrala delen, ned mot ravinerna förvandlas gatorna till leriga stigar. Öppna diken kantar gatorna i de fall det finns vattenavrinning, i övrigt rinner vattnet längs leriga vägar och stigar och genom plåtskjulen under regnperioden. Området är tättbebyggt vilket innebär att det finns få offentliga platser i området; här finns inga torg, parker eller öppna ytor utöver gatorna. Detta innebär också att människor rör sig mycket på gatorna, försäljare bjuder ut sina varor i stånd längsmed och i närheten av huvudgatan, bussar och sopbilar kör i en strid ström.

Invånarna har kämpat sig till infrastruktur och service allteftersom, men fortfarande är både den tekniska och sociala infrastrukturen undermåliga. De boende anslöts till el 1994, vattenledningssystemet påbörjades 1995, undervisningen i skolan påbörjades 1995 men först 1997 blev skolan officiellt inskriven under skolverket. Den första hälsokliniken tillkom 1998 genom en enskild organisation, telefonkiosker byggdes 1999, huvudgatan asfalterades samma år, och soptippen anlades år 2000. Marken överfördes från CCSS till *Instituto Mixto de Ayuda Social* (IMAS) år 2000 i syfte att marken skulle vara ägd av ett institut som officiellt kunde handha en legaliseringsprocess av marken. Förbättringarna har inte skett utan motstånd. Protester och sammandrabbningar med polis skedde

42 En vanlig definition för vad som är urbant är en befolkningstäthet på 400 inv/ha (UN-habitat 2006/7). La Carpio har en befolkningstäthet på 475 personer/ha, vilket inte i sig är högt, men problematiskt beroende på de undermåliga bostäderna.

(2) ...yo puedo decir que vivo bien, comparada con otras familias, que la gente que vive en zonas de riesgo no sigan donde están, en el río usted puede ver qué pobreza existe ahí /.../ pienso en una familia que vive ahí, toda la casa está hecha de cajitas de tomate y toda esa agua pasa por el medio de la casa, ahí vive una familia completa y a mí me da mucha lástima porque así como vive ella vive un montón de gente y yo tengo el temor que toda esa gente caiga al río y me gustaría que no estuvieran ahí. (Emilce 33 år boende i La Carpio*).*

1995 och 2004, invånare har arresterats och polisen har använt tårgas mot invånarna för att skingra demonstrationer (Sandoval, 2007).

Även om infrastruktursatsningar påbörjats under årens lopp finns fortfarande stora brister. Vattenledningar existerar, men många är illegalt anslutna vilket innebär problem med läckage och föroreningar i vattnet. Något avloppsnät finns inte och sophanteringen fungerar sporadiskt och hanteras genom företaget EBI-Berthier som driver soptippen. Dagvattenavlopp finns vid de asfalterade gatorna, men vid regn drabbas många bostäder av översvämningar. Gatubelysning förekommer sparsamt. Skolan är fördelad på tre byggnader vilket innebär att barnen går tre skift i skolan, och får undervisning enbart 3,5 timmar per dag, på grund av brist på lokaler. Endast 25–30 procent av barnen i området går i skolan i La Carpio, övriga barn bussas till närliggande skolor. Vad gäller hälsokliniker så finns sedan 2001 två kliniker som drivs av myndigheterna, men hälsoverksamhet bedrivs även av frivilligorganisationer och genom kyrkornas verksamhet.

Transporter går i en strid ström längs med huvudgatan och blockerar stundtals framkomligheten. Dels kör sopbilar konstant transporter till soptippen, dels finns en viss biltrafik och dels trafikerar bussar området. Bussarna går dygnet runt och transporterar arbetare till staden under alla tider på dygnet. Det finns ingen bussterminal, men mellan turerna parkerar bussarna i områdets yttersta västra del längsmed gatorna i väntan. Enda gångförbindelsen till närliggande område i söder går över en hängbro över vattnet.

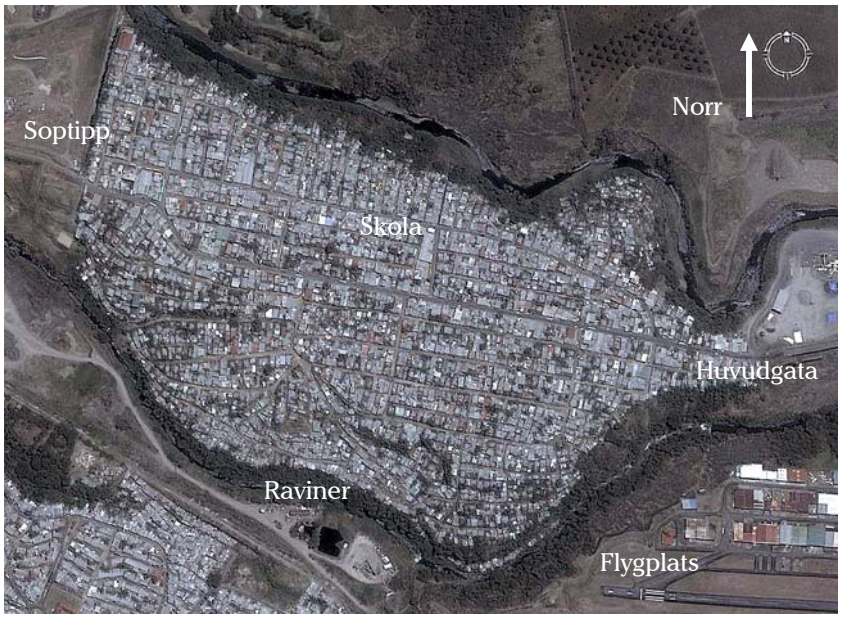

Bild 29: Plan över La Carpio. Området är ca 1000 m i öst-västlig riktning.

Illegalitet och förslag till slumsanering

Planlagstiftningen föreskriver att mark inte får ges lagfart förrän den har färdigbyggd infrastruktur. Detta innebär en planeringsprocess där marken först planeras, sedan förses med infrastruktur, legaliseras och sedan kan bebyggas (Plan Maestro, 2007). La Carpio är byggt utanför planlagstiftningen, vilket gör det problematiskt för myndigheter att intervenera eftersom all bebyggelse och infrastruktur enligt gällande lagstiftning blir illegal. Vad som krävs för en legalisering är en upprustning av hela området, vilket ännu inte skett, utan vad som sker är istället att nya invånare bosätter sig i La Carpio som blir alltmer överbefolkat. Illegaliteten innebär också att myndigheterna inte har någon skyldighet till underhåll eller service av infrastruktur, samtidigt som exempelvis alla barn i landet har rätt till skolgång, vilket inneburit att vissa satsningar på service såsom utbildning ändå gjorts. Efter påtryckningar från de boende finns numera också en polisstation, belägen precis vid entrén till området, eftersom La Carpio är ett våldsutsatt område med en hög kriminalitet. I ett illegalt område som La Carpio finns en frånvaro av myndigheter, men en framträdande närvaro av religiösa samfund och olika frivilligorganisationer. Över femtio olika församlingar finns representerade och flera frivilligorganisationer bedriver verksamheter i form av hälsoklinik, matsal för fattiga barn, daghem och kulturverksamhet som engelskundervisning, traditionell dans och matlagning.

Ett förslag på slumsanering av området, i linje med den nya bostadspolitiken, har utarbetats[43] under 2007. En översiktsplan *Plan Maestro* där tilldelning av lagfarter, satsningar på teknisk och social infrastruktur och nybygge av flerbostadshus har tagits fram som förslag för att förbättra levnadsstandarden i området. Legaliseringen är en komplicerad process eftersom en lokal marknad vuxit fram där invånarna köpt tomter från tidigare ägare och därmed anser sig ha besittningsrätt. I La Carpio anser 73 procent att de äger sin bostad, medan 12 procent uppger att de hyr sin bostad.

Cooperation de Desarollo de La Carpio (CODECA) är den lokala paraplyorganisationen som samlar alla organisationer inom området. La Carpio har åtta delområden med varsin boendeförening. Representanter från de olika delarna och från olika organisationer samlas under CODECA för att koordinera alla organisationer som finns i området och fungerar som samarbetspart i arbetet med exempelvis planen för slumsanering, men representerar också La Carpio i kontakt med myndigheter.

43 Bostadspolitikens nya fokus på att integrera socialt understöd med bostadssubventioner har gjort det möjligt att ge stöd till ett fysiskt område med grupper av boende, tidigare var bostadssubventionerna individuella. Denna situation har medfört att Fuprovi, en enskild organisation för bostadsfrågor, tagit fram ett förslag på uppgradering av hela Carpio, som skulle kunna genomföras inom ramen för det nya subventioneringsstödet.

Fallstudie Lindora

Den sista bebyggelsen i läsningen av storstadsregionens urbana form från innerstad och västerut är Lago de Lindora som är den andra fallstudien i denna studie.

I utkanten av storstadsregionen är de nyaste subventionerade bostäderna och stadsdelarna lokaliserade. Lindora har ca 2 000 invånare och är ett av de större bostadsområden som byggts med bostadssubventioner under den senaste tioårsperioden. Huvuddelen av de boende som deltog i byggprocessen kom från informella bosättningar i närheten, där många bodde i överfulla bostäder, ofta som hyresgäster.

Lago de Lindora ligger i västra utkanten av storstadsregionen, fem kilometer utanför staden Santa Ana, två kilometer från huvudvägen. Marken som Lindora ligger på skänktes av markägaren till de boende. Den var tidigare del av en nöjespark belägen vid en sjö som idag är uttorkad. Lindora ligger ensligt såtillvida att det är helt omringat av betesmark. Samtidigt urbaniseras denna del av GAM i snabb takt. Längs huvudvägen växer nya butiks- och kontorslokaler fram och granne med Lindora ligger ett grindsamhälle omringat av en hög taggtrådsförsedd mur och beväpnad vakt (Grundström, 2005).

Bild 30: Plan och modell över Lindora

Fattiga stadsinvånare organiserade självbyggeri

Lago de Lindora byggdes under en fyraårsperiod från 1995 till 1999 genom ”hjälp till självhjälp”, som under denna period omfattade organiserat självbyggeri genom den enskilda organisationen Fuprovi. Varje hushåll deltog med minst trettio timmars arbete per vecka. Vissa hushåll klarade inte att genomföra kravet på egen arbetstid och var tvungna att lämna projektet, andra uppfyllde kravet på egen arbetsinsats genom att betala arbetare som utförde insatsen. Till största delen byggdes dock området av kvinnorna i hushållen som gjorde den största arbetsinsatsen. De kvinnor som byggde sin bostad tillsammans med en partner, var mestadels hemmafruar och arbetade under veckorna med självbyggeriprojektet. En tredjedel av dem som deltog var dock kvinnoledda hushåll, där kvinnorna antingen fick hjälp till arbetsinsatsen genom släktingar, anställde en arbetare och deltog med egen arbetskraft under alla helger i fyra års tid.

Största delen av arbetsinsatsen skedde genom konstruktionsarbete, men på grund av kvinnors omsorgsansvar för barn organiserades ett daghem och en ”grön patrull” där barnen planterade träd och växter längs grönområden och i små parker. En matsal organiserades för gemensam lunch där framförallt äldre kvinnor arbetade. Arbete med barnomsorg och matlagning ingick i den erfordrade arbetstiden, liksom arbete med administration och inköp av byggmaterial (*ibid.)*.

De trettio familjer som från början slog sig samman för att bygga egna bostäder har vuxit till att omfatta Lindora som idag har uppskattningsvis 2 000 invånare [44]. I Lindora bor i genomsnitt 4,6 personer per hushåll. Hushållsstorleken varierar dock mycket, från två till sexton personer. Ål-

44 Uppskattningen baseras på en enkät som genomfördes i 300 hushåll 2004 (Grundström, 2005).

dersstrukturen är inte lika skev som i La Carpio, här är 42 procent av de boende under arton år. Ungefär hälften av respondenterna var gifta och 75 procent delade sitt hushåll med en partner. Ungefär en tredjedel, 29 procent var kvinnoledda hushåll.

Utbildningsnivån är högre än i slummen, i Lindora uppgav 59 procent att de gått ut grundskolan och 27 procent hade utöver grundskola ytterligare utbildning.

Fattigdomen är mindre framträdande än i slummen. I Lindora uppgav 34 procent att de hade en sammanlagd inkomst i hushållet som understeg en minimilön och 80 procent en inkomst under två minimilöner[45]. Hushållens uppgivna inkomst varierade mellan 20 000 som minst och som mest 500 000 CRC per månad (vilket motsvarar 250 till 6 000 SEK).

45 Undersökningen gjordes 2004, en minimilön motsvarade då 85 000 CRC, ca 1 000 SEK (Estado de la Nación, 2004).

De boende arbetar inom typiska låglönejobb; männen arbetar inom byggsektorn, inom transport, som vakter och i verkstäder medan kvinnorna huvudsakligen har sin inkomst från hushållsnära tjänster. Detta arbete kan innefatta arbete i andras hem som städning, tvätt och barnpassning, men det förekommer även att arbete utförs i den egna bostaden som att sy eller tvätta och stryka. Bostäderna används även för försäljning av varor och tjänster, som daghem, frisörsalong eller skönhetssalong. Män som genomför inkomstgenererande arbete med bostaden som bas sålde varor och tjänster som snickare, keramiker och bilmekaniker. Kvinnor har huvudansvaret för omsorgs- och hushållarbete oavsett om de även har ett inkomstbringande arbete. Även om kvinnorna uppger hemmafru som huvudsysselsättning, uppgav 45 procent att de även hade ett inkomstbringande arbete.

Bild 31: Gatuvy från Lindora

En stadsdel för de fattiga i storstadsregionens utkant

Lindora består av en rutnätsplan med 385 friliggande småhus. Genom stadsdelen går en högspänningsledning som får till konsekvens att området delas in i en nordlig och en sydlig del. Under högspänningsledningen går huvudgatan som leder igenom och förbi Lindora. Vid utformningen av planen gjordes en ansats att öka andelen grönområde längs gatorna och att planera ett flertal små parker och en lekplats. Småparkerna ligger insprängda i bebyggelsen, medan en större park planerats på obyggbar mark i stadsdelens norra del, där lämningarna efter en pool finns kvar tillsammans med några stridsvagnar som står kvar sedan området var en nöjespark. I en av parkerna finns ett förråd från byggtiden som istället fungerar som kapell. Planen är upprättad efter gällande planlagstiftning och har en låg täthet, hälften av ytan i Lindora är planerad för annat än bebyggelse, för gator, grönområden och parker.

Den tekniska infrastrukturen – el, vatten och avlopp – byggdes under självbyggeriprocessen med hjälp av de boende och viss inhyrd arbetskraft. Samtliga bostäder är anslutna till el- och avloppsnätet. Ett lokalt reningsverk uppfördes under byggtiden, men är fortfarande i de boendes drift eftersom det varit utsatt för stöld, vandalisering och driftsproblem. De lågt belägna delarna av Lindora har haft problem med avloppssystemet med läckande avloppsvatten. Befolkningen ökar när bostäderna byggs till och hyrs ut, vilket medför en högre belastning på avloppsnätet. Två tomter planerades med syfte att säljas för kommersiell verksamhet. Verksamheter är inte tillåtna i bostäderna, men förekommer ändå i en tredjedel av bostäderna. Det finns ingen social infrastruktur utöver den skola som byggts på initiativ av de boende.

Lindora planerades för bostäder. Samtliga bostäder byggdes som identiska, 40 kvadratmeter stora enheter. Bostäderna planerades för att innehålla ett vardagsrum, två sovrum, ett badrum och ett kök/tvättstuga i anslutning till baksidan. Tomtstorleken var 120 kvadratmeter och samtliga bostäder vetter ut mot gatan, med fönster och dörr mot gatan och mot baksidan av huset. Självbyggeriprocessen omfattade den gemensamma tekniska infrastrukturen och byggnaden i form av golv, väggar och tak. De boende har sedan själva, efter ekonomisk förmåga, rest innerväggar, byggt innertak, målat, satt in fönster och inredning. Flera bostäder har förbättrats under åren, men fortfarande finns bostäder i ett rudimentärt skick.

Två busslinjer trafikerar Lindora. Resor med buss görs till arbetsplatser, till skolor, för att handla och för läkarbesök. Bussarna går till de två närmaste städerna, från morgon till kväll. Lindora är ändhållplats och bussarna stannar i slutet av huvudgatan mellan turerna. Längs huvudgatan kör både personbilar, bussar och lastbilar som transporterar byggmaterial. En grusväg leder förbi området och vidare ut på landsbygden. Längre nedför vägen uppförs exklusiva, muromgärdade villaområden för medelklassen. Vägen som leder in mot staden passerar först öppna fält på två kilometer innan bebyggelsen tar vid längsmed huvudleden.

Legal status men frånvaro av myndigheter

Lindora är ett planlagt, legaliserat område byggt för låginkomsttagare. Även om området är legalt har de boende själva fått kämpa för att kunna bygga en skola och för att bedriva verksamheter genom sina församlingar eller genom den lokala boendeorganisationen. Ett exempel rör asfalteringen av gator där kommunen endast iordningställt huvudgatan och de boende själva varit tvungna att finansiera asfaltering av gatorna. Ett annat exempel rör förhandlingar med kommunen angående skötsel och drift av reningsverket, förhandlingar som pågått under en tioårsperiod med syfte att kommunen ska ta över driften. Trots Lindoras legala status efterfrågas polisiär närvaro och en hälsoklinik eller hälsomottagning i området.

Lindora har en boendeorganisation som drivs av en styrelse tillsatt genom val. Organisationen startades inför självbyggerifasen och har efter färdigställandet av stadsdelen drivit projekt, flera med stöd från Fuprovi, som exempelvis projekt för trädplanteringar, medborgarskap och en grupp för de äldre i Lindora. Det finns inga officiella vakter eller polisiär närvaro, istället förekommer grannsamverkan och försök till att starta en grupp för medborgarpolis (*ibid.)*.

Bild 32: Plan över Lindora. Området är ca 400 m i öst-västlig riktning.

Stadsdelar i fattigdomens rum

> *...the stigmatized area symbolically degrades its inhabitants, who, in return, symbolically degrade it. Since they don't have all the cards necessary to participate in the various social games, the only thing they share is their common excommunication. Bringing together on a single site a population homogenous in its dispossession strengthens that dispossession /…/ they leave no other escape than flight towards other sites (which lack of resources usually renders impossible)* (Bourdieu, 1999 (2006) s. 12).

Läsningen genom storstadsregionen visar att staden är fragmenterad i homogena kluster med bebyggelse som tillskrivs olika värde. I en hierarkiskt organiserad stad skiljer värdet mellan bebyggelse lokaliserad i stadens olika delar. Det abstrakta rummet innebär en homogenisering, fragmentering och hierarkisering vilket tar sig uttryck i värdet som tillskrivs olika bostadsområden (Simonsen i Olsson, 2007). De fattiga stadsdelarna La Carpio och Lindora bebos av invånare som har sin kapitalfattigdom gemensamt. Värdet i skilda stadsdelar manifesteras genom att det sociala rummet översätts i det fysiska rummet på så sätt att tillgången på kapital innebär en förmåga att tillägna sig rummet. Olika fält, som klassernas fält, och subfält som restaurangbranschen eller skolväsendet tenderar att sammanfalla i sina höga respektive låga positioner. Detta innebär att en ansamling låga positioner inom flera subfält ger en negativ multipliceringseffekt. Om människor som har sin ekonomiska, kulturella och sociala kapitalfattigdom gemensamt samlas på samma plats kommer misären på dessa platser att fördjupas. Dessa processer resulterar i rummets effekter (Bourdieu, 1999 (2006)).

Periferins micrópolis

Jag vill peka på en tendens, som jag ser det, att fattigdomen alltmer koncentreras inom fattiga stadsdelar, platser som jag benämner *periferins micrópolis*. Dessa fattiga stadsdelar är en konsekvens av det domineran-de sättet att organisera rum och platser som förekommer i storstadsregionen. I de fattiga stadsdelarna överlappar de lägsta positionerna inom arbetsmarknaden, de är lokaliserade på den minst exklusiva marken i storstadsregionen och frånvaron av myndigheter är framträdande. Dessa platser överensstämmer med vad Bourdieu kallar sociala förvisningsställen, platser dit människor fördrivits genom en emisk strategi, i dessa fall baserat på ekonomiska faktorer. Även om detta förhållande stämmer, menar jag att de inte fångar den introverta situation som existerar i dessa fattiga förorter. Jag hänvisar till micrópolis i betydelsen av en stadsdel där en dynamik skapas inte enbart i förlängning till staden i övrigt, men även till en egen dynamik (García Canclini i Lindón, 2006b). De rumsliga effekterna i de fattiga stadsdelarna innebär att de boende själva i stor ut-

sträckning är tvångsföretagare inom stadsdelen, även om arbetet ger små inkomster, och att de fattiga erbjuder varandra den service som frånvaron av myndigheter innebär. I periferins micrópolis koncentreras en fattig befolkning som inom stadsdelen försörjer varandra och ger varandra service, i den mån detta är möjligt. Stadsdelarna är även micrópolis i förhållande till resterande stad som tomt rum (Bauman, 2000). Tomma rum är rum där skillnad osynliggörs eller görs osynliga i betydelsen osedda, oåtkomliga på grund av sin osynlighet, menar Bauman. Tomma rum är tomma på mening, inte för att de inte har en innebörd, men för att de inte tros kunna bära någon mening. Tomma rum är överblivna platser, tomt på den mentala karta stadsinvånarna bär med sig. Varje individ i staden har sin egen mentala karta som har sina tomma rum på skilda platser, men tomma rum konstrueras av platser dit ”man inte reser, där man känner sig förlorad och utsatt, förvånad och lite rädd för de människor som syns där” (*ibid.)*. De som inte är boende i den fattiga förorten, konfronteras inte med den i vardagen, inga vägar leder igenom eller förbi, de är överblivna platser bredvid soptippen, bredvid motorvägen eller i utkanten av staden. De fattiga förorterna förblir osynliga på den mentala karta som konstrueras av flera invånare.

Periferin som begrepp har en utgångspunkt i den upplevelse av periferi som den gestaltas av Lindón i analyserna av fattiga kvinnors vardag i Mexico Citys utkant. Periferin är en socio-spatial process som resulterar i olika sätt att bebo fattiga stadsdelar, sätt att bebo som jag menar påverkas av rummets effekter och av genderisering. Att vara perifer är enligt ordboken att vara i utkanten, i den yttre omkretsen, att vara oväsentlig och ytlig (Norstedts, 1992). En periferi från de boendes perspektiv innebär att invånarna lever i en homogenitet och ett förmerande av fattigdom genom beskurna rumsliga erfarenheter. Rummets effekter formar ett periferins micrópolis genom att de fattiga förskjuts till periferin, samtidigt som de fattiga reproducerar sin periferi i sina vardagliga praktiker.

Periferins micrópolis är en stadsdel i en större stadsregion som utgör sin egen stad i en fragmenterad storstadsregion, där invånarna lever sitt liv i en stad som är sitt eget centrum. Även om både grindsamhällen och slumområden utgör stadsdelar som kan definieras som micrópolis inom en storstadsregion, menar jag att det förekommer avsevärda skillnader mellan fattiga och rika stadsdelar med livsavgörande konsekvenser för invånarna. Grindsamhällen och medelklassens bevakade stadsdelar är i högre utsträckning enbart bostadsområden där handel och service sker i shoppingcentra på andra platser i staden, åtkomliga med bil. Den fattiga förorten tenderar att i högre grad utgöra en egen stad i staden, där de fattiga erbjuder varandra tjänster och varor, med ingen eller lite inblandning från myndigheter.

Periferins micrópolis i Lindora och La Carpio

Även om det förekommer skillnader i legal status menar jag att de två fallstudierna är exempel på periferins micrópolis. I de två fallstudierna

finns en koncentration, dels de allra fattigaste som inte har tillgång till den lagliga bostadsmarknaden och dels de fattigaste av dem som precis kan ta sig in på den lagliga bostadsmarknaden. Förvisso är de två studerade stadsdelarna olika vad gäller legala förhållanden. La Carpio är en slum på ockuperad mark och Lindora är en legal, planlagd stadsdel. De legala aspekterna som innebär att en stadsdel är planerad har även ekonomiska konsekvenser eftersom de boende i en legal stadsdel måste betala skatt och kommer att ha avbetalningar på sina bostadslån vilket kräver en viss nivå på inkomster. I de studerade fallen innebär detta att fattigdomen generellt är större i slummen. Både La Carpio och Lindora är dock permanenta i stadsbilden. Trots att La Carpio är en illegal stadsdel, menar jag att La Carpio är permanent genom att stadsdelen ”konsoliderats” till att innefatta bostäder, skolor, handel och service. En tidigare förd debatt och försök att flytta invånarna förekommer inte längre. Även om graden av fattigdom skiljer sig är båda platser dit de fattiga med låg utbildning och lite kapital ”förvisats” med sin exkludering som gemensam nämnare, som Bourdieu nämner i citatet ovan.

I de fattiga stadsdelarna samlas människor som är de fattigaste, som har minst utbildning, sämst ställning på arbetsmarknaden, sämst tillgång till utbildning för barnen, sämst tillgång till hälsokliniker och omsorg. De fattiga är utöver kapitalfattigdomen lokaliserade på platser i staden med lågt värde. De fattiga stadsdelarna har trots skillnaden i legal statuts, det gemensamt att på dessa platser sammanfaller låga positioner inom flera subfält som berör tillträde till staden genom multiplicerande effekter av fattigdom, lokalisering, position på arbetsmarknad, frånvaro av myndigheter och stigmatisering samtidigt som stadsdelarna är lokaliserade i staden så att de osynliggörs.

Osynlig i staden genom lokalisering

Lokaliseringen av både La Carpio och Lindora innebär att barriärer skiljer bort och osynliggör dessa fattiga stadsdelar. La Carpio ligger avskuret från resten av staden genom de båda raviner som löper längs med sidorna på halvön. I den bortersta änden ligger regionens största soptipp och på andra sidan utgör en flygplats och ett grustag barriärer. La Carpios lokalisering i staden är signifikant för slum som företrädesvis ligger på riskutsatt mark av lite värde för andra (Davis, 2006). Lindora är omgärdat av betesmark och lokaliserat två kilometer från huvudvägen och ligger kringgärdat av öppna fält. Lokaliseringen är även här relaterad till värdet på marken eftersom marken var så lågt värderad att den skänktes till boendeorganisationen. Det finns enbart en till- och utfart till stadsdelarna, de utgör ändhållplatser avskurna från resterande vägnät. Dessa barriärer är en del i att skapa ett selektivt tillträde, enbart de fattiga reser till platserna bakom barriären. Även om de andra stadsdelarna, Pavas, Sabana Norte, Villa Mexico och innerstaden inbördes har olika värde, innefattas de i ett gatunätverk och är synliga i stadslandskapet.

Relaterat till lokalisering finns ett materiellt uttryck av fattigdom som visar sig genom liten tillgång på yta och bebyggelsens kvalité. Tillgång till yta är en form *par excellence* att uppvisa makt enligt Bourdieu (Bourdieu, 1999 (2006)). En av de mest synliga skillnaderna mellan de olika klustren av bebyggelse i läsningen av storstadsregionen är bebyggelsens olika anspråk på yta. På samma yta som en exklusiv villa ligger tio skjul i slummen. Inte bara bostäderna och tomterna upptar olika yta i storstadsregionens delar. Innerstaden och i Pavas finns torg, kyrkor och ett gatunätverk med breda avenyer och gator. I villaområdet Sabana Norte är gatorna spatiösa, tomter och parker är utrymmeskrävande. Slummens bostäder är de minsta och i slummen finns vare sig parker eller torg. Gemensamt för de fattiga stadsdelarna är ett materiellt uttryck av fattigdom från plåt i slummen till de små identiska bostäderna i raderna av minsta tillåtna bostadsstandard i Lindora.

De fattiga stadsdelarna är även lokaliserade i en parallell värld till de grindsamhällen de är granne med, fysiskt närliggande på kartan. De fattiga är osynliggjorda delvis genom lokalisering i staden. Grindsamhällen integreras med transporthuvudleder, informations- och kommunikationsteknologi varigenom de fattiga innestängs i en platsbundenhet, medan de rika förenas och sammanlänkas globalt (Bauman, 2001; 1998 i Hogan, 2008). Bredvid La Carpio ligger grindsamhället på andra sidan ravinen där en mur omgärdar bebyggelsen med villor, golfbanor och pooler. Entrén till området har beväpnade vakter och är placerad längs motorvägen som innebär en möjlighet till snabba transporter. Bredvid Lindora ligger ett grindsamhälle, även det omgärdat med en hög mur och med beväpnade vakter som försvarar entrén som är placerad längsmed huvudleden, för snabbare transporter till den södra motorvägen.

La Carpio och Lindora är båda platser dit fattiga människor hänvisats, platser som är lokaliserade på platser i storstadsregionen av lågt värde, dit andra stadsinvånare sällan reser och därigenom osynliggjorda. De fattiga koncentreras på vissa platser just beroende på obetydliga ekonomiska tillgångar, som samtidigt begränsar tillträdet till resterande delar av staden.

Tvångsföretagande inom stadsdelen

I fattiga stadsdelar arbetar en stor andel av befolkningen inom den informella sektorn. I fattiga stadsdelar finns en koncentration av de minst attraktiva varorna och tjänsterna i motsats till de exklusiva centrala delarna av storstadsregionen där socialt sällsynta varor och tjänster, kulturinstitutioner och arbetsplatser koncentreras. I både La Carpio och Lindora är den tillgängliga servicen, infrastrukturen och handeln i stor utsträckning den service de boende själva kämpat för att få tillgång till och de varor och tjänster de boende erbjuder varandra.

Den statistisk som förekommer genom Plan Maestro (2007) och den enkät som genomfördes i Lindora (Grundström, 2005) tyder på att ungefär en tredjedel av kvinnorna arbetar utanför platsen de bor på och två

tredjedelar arbetar inom stadsdelen. Det statistiska underlaget är litet, men intervjuer och förekomsten av verksamheter som drivs av kvinnor tyder på en likartad bild.

Fattiga kvinnor arbetar främst inom den informella sektorn och har svårt att hitta arbete, Carmen från Lindora har sökt flera arbeten inom den formella sektorn men inte lyckats.

> *Jag har gjort många ansökningar, men nu är åldern överallt 35 år för att få jobb och jag fyller 42. På grund av min ålder har jag massor problem med att hitta jobb. Jag har också problem med synen och det påverkar mycket när jag söker jobb. Jag har nästan alltid blivit utan jobb på grund av min ålder. Här sitter jag och bara väntar, men ingen har ringt mig. Jag har ansökt om jobb överallt, men det finns ingenting. De letar efter folk mellan 18 och 35, sen får du inget jobb.* *(Carmen (3))*

(3) He puesto muchas solicitudes de empleo pero ahora en todo lado la edad máxima para un trabajo son 35 años y yo ya voy a cumplir 42. Por mi edad tengo muchos problemas para conseguir trabajo. Tengo también problemas con la vista y eso me afecta mucho a la hora de buscar un trabajo. Casi siempre me han rechazado por la edad. Aquí estoy esperando, no me han llamado. En todo lado he hecho solicitudes y nada. Ellos buscan gente de 18 a 35 años, después está uno fuera.

Carmen försöker samtidigt arbeta inom den informella sektorn, med tvätt, strykning och ibland städning, men även de jobben är svåra att få. Kvinnor förvandlas till ”tvångsföretagare” som säljer och erbjuder varandra varor och tjänster. I Lindora och La Carpio förekommer en koncentration av den fattiga befolkningen. Koncentrationen av en viss inkomstkategori är inte specifik för fattiga områden, utan är en stark faktor inom även medelklassens och de rikas bebyggelse. Skillnaden är, som jag ser det, att i de fattiga stadsdelarna är en konsekvens av lokaliseringen och fattigdomen, med tvångsföretagande som en stadig trend, att de fattiga är hänvisade till att erbjuda varandra sina tjänster och varor. I de två stadsdelarna förekommer ett stort utbud av försäljning av varor och tjänster i en tredjedel av bebyggelsen. Dessa verksamheter omfattar bland annat restauranger, frisörer, bilverkstäder, daghem och internetcaféer. Att bedriva en verksamhet i en annan del av staden med kostnader för resor och lokaler eller en marknadsplats blir en ekonomisk omöjlighet.

Koncentration av fattiga invånare och en koncentration av de minst åtråvärda varorna och tjänsterna sammanfaller i de fattiga stadsdelarna. Arbetslösheten är stor och särskilt kvinnor som grupp är beroende av arbete inom stadsdelen beroende på sitt omsorgsansvar. En konsekvens av att tjänster och varor erbjuds andra fattiga är att det är svårt att ta sig ur fattigdomen genom arbete som bedrivs inom stadsdelen eftersom inkomsterna är små. Det innebär även att fattigdomen koncentreras till att vara lokaliserad inom stadsdelen på grund av de små förtjänster som är möjliga att generera.

Om frånvaro

Utöver liknande aspekter av lokalisering och arbetssituation förekommer även en definition av fattiga stadsdelar genom *frånvaro*. Bourdieu ser det nordamerikanska gettot som definierat av frånvaro; frånvaro av staten och allt förknippat med myndigheter som polis, skolor, hälsovård och

föreningsliv, vilket starkt bidrar till den villkorsmässiga misären (Bourdieu, 1999 (2006)).

De fattiga stadsdelarna i denna studie kan båda definieras genom frånvaro av myndigheter även om frånvaron skiljer sig åt. I Lindora förekommer bristande underhåll av vägnät, parker, lekplatser och problematik med reningsverket, frågor som de boende själva måste ta över. I La Carpio sker en annan frånvaro på grund av illegaliteten vilken har som en konsekvens att myndigheter närvarar genom program för social utveckling, men inte genom någon fysisk närvaro. De fattiga stadsdelarna blir istället en marknadsplats för enskilda organisationer och kyrkliga samfund, som gör stora insatser, men samtidigt tar över och representerar de fattigas röster (Lind, 2002; Davis, 2006). I den planerade stadsdelen finns ingen fysisk närvaro av myndigheter, men inte heller ett hot från myndigheter genom polis och militär vilket förekommit i slummen. I slummen finns en dubbel utsatthet genom att de boende tvingas kämpa mot varandra, genom att ibland tvingas mota bort nya bosättare, samtidigt som de kämpar mot myndigheter för att själva kunna bo kvar.

Medan innerstadens och villaförorten patrulleras av poliser och privata vaktbolag är den polisiära närvaron i de fattiga stadsdelarna liten eller ibland obefintlig. I Lindora finns ingen polisiär närvaro medan det i La Carpio finns en polisstation placerad vid infarten/utfarten till slummen. Fattiga stadsdelar är utsatta för kriminalitet, i Lindora har inbrott skett i bostäderna, lekparken vandaliserats av ungdomsgäng, men polisen kommer inte när det sker brott även om de boende ringer. I La Carpio förekommer den högsta kriminaliteten i storstadsregionen, men lite polisnärvaro. Flera boende menar att polisen vet var kriminaliteten sker, men väljer att inte agera.

Myndigheternas frånvaro innebär även frånvaro av social infrastruktur i båda de fattiga förorterna. De skolor som finns i La Carpio och Lindora har byggts på initiativ av de boende. I Lindora finns ingen annan service, medan det i La Carpio som är betydligt större, förekommer hälsokliniker, daghem och kulturell verksamhet som drivs genom enskilda organisationer och kyrkliga samfund. De subventionerade bostadsprogrammen som byggts tidigare har även haft brist på social infrastruktur och i illegala områden som slum uppkommer även situationer att papperslösa inte får tillträde till social infrastruktur som utbildning och hälsovård (Morgan, 2007; Davis, 2006).

En konsekvens av frånvaron av myndigheter är att de fattiga ytterligare förstärks i sin kapitalfattigdom genom att vara utlämnade åt sig själva, att själva vara tvungna att delta i bygga bostäder och skolor, erbjuda varandra service inom barnomsorg och organisera medborgargarden för att försvara sig mot kriminalitet och mot andra fattiga. Den bristande servicen innebär även en ökad arbetsbelastning på kvinnor som huvudansvariga för omsorgsarbete.

Bild 33: I Lindora används ett före detta förråd som kapell i brist på kyrkobyggnad

Den farlige andre i staden

Föreställningar om de fattiga i staden påverkas och konstrueras av bilder och framställningar i media. Medias bild påverkar den mentala kartan av staden och invånarnas föreställningar om fattiga stadsdelar. Framförallt La Carpio har framställts som farligt, kriminellt belastat med mord, droger och prostitution. En problematik i föreställningen om de fattiga som Zumbado pekar på att det även är ett problem att de lokala myndigheterna ser de fattiga som en börda (Zumbado, 2008). De urbana rädslorna tidigare var fokuserade på fienden utanför stadens murar, men idag är rädslorna omvandlade till en rädsla inom staden. Stadsmuren går istället inom staden och genomkorsar staden på flera ställen istället för att omsluta staden i försvar (Bauman, 2000).

I ett försök att motverka den negativa bild som förekommer har en rapport sammanställts, *Nuestras vidas en La Carpio* (Våra liv i La Carpio) där de boende själva skriver om livet i slumområdet. I boken beskrivs La Carpios historia och de sammandrabbningar som förekommit mellan de boende och myndigheterna. En bild visas ur dagspressen från 1995 när polis och militär försökte fördriva de boende med tårgas. På fotografiet syns en militär som stoppar demonstranter, en polis med vapen och en grupp män med händerna uppsträckta. Polisen skingrade demonstranterna, arresterade och förde bort flera män (Sandoval, 2007). Intrycket bilden ger är våldsamt och texten talar om uppror och misär. I rapporten

från La Carpio har en pojke ritat en bild över hur han tror att andra föreställer sig La Carpio. Bilden visar ett manshuvud fullt av vapen, droger, en kniv, en råtta och ett lik.

Media ger en stigmatiserande bild av La Carpio (*ibid.)*. Det är brotten och problemen som rapporteras och i mindre utsträckning det goda och positiva som sker i området, vilket leder till fördomar mot invånarna. De boende berättar hur media enbart tar upp de negativa aspekterna av vad som händer. Carlos, som har bott i La Carpio sedan ockupationen av mark, menar att journalister medvetet söker upp de värsta förhållandena och de värsta problemen och förmedlar en felaktig bild vilket skadar stadsdelen.

> *De är alltid sensationssökande, men jag förstår dem... för som du vet lever journalisterna på nyheter så de tycker att det är roligt att komma till La Carpio, hitta en nyhet för att smälla upp rubriker om något dåligt från La Carpio. Det har alltid stört oss. De kommer inte hit för att se de bästa husen, de går till de dåliga husen nere vid floden vid ett körsbärsträd, för att säga: ”se! det här är La Carpio!” Och så letar de efter ett par stensamlare eller knarkhandlare och säger att ”de är från La Carpio”, eller en mycket fattig kvinna med alla sina skitiga ungar i ett fallfärdigt hus och skriver ”Det här är La Carpio!” Men det är inte riktigt så. Som ni ser, det är sant att vi är fattiga men vi försöker bli bättre. /.../ För att få nyheter, hitta ett sätt att göra en nyhet av La Carpio, och på så sätt har de skadat flera platser, för det där är att skada ett folk som La Carpios. Det finns platser som har mer problem än La Carpio, ibland när någon frågar var man bor så säger man La Carpio och folk reagerar och man undrar varför? La Carpio är inte vad tidningarna säger, åk till La Carpio och se vad La Carpio är.* *(Carlos, (4))*

(4)…siempre son muy amarillistas, pero yo los comprendo porque usted sabe que los periodistas viven de las noticias entonces encuentran muy bonito venir a La Carpio y sacar una noticia para poner en primera plana de un periódico a La Carpio en una nota mala y eso nos ha molestado siempre. Ellos no vienen a ver las mejores casitas, van donde están las malas a la orilla de un guindo para decir “vean ésta es La Carpio” y se van a buscar un par de piedreros o traficantes de drogas y dicen “ellos son de La Carpio”, o una señora muy pobre con sus chiquitos todos sucios en una casa cayéndose y ponen “ésta es La Carpio”, pero eso no es tan así, es como usted la ve, es cierto que es pobre, somos pobres pero nos gusta tratar de superarnos. /.../
Por sacar la noticia, buscar una manera de sacar una noticia de La Carpio y así han ido haciéndole daño a varios lugares, porque eso es hacerle daño a un pueblo como La Carpio. Es cierto que hay lugares donde hay más problemas en La Carpio, a veces preguntan dónde vive alguien y cuando dicen que en La Carpio, la gente reacciona y uno dice “por qué, si La Carpio no es lo que dicen los periódicos, vaya a la Carpio para que vea qué es La Carpio.

Claudia berättar numer att hon bor i La Carpio, vilket hon inte gjorde tidigare. Hon blir ledsen för allt som rapporteras i media om La Carpio eftersom det skrämmer upp hennes mamma och släktingar som oroar sig för hennes säkerhet. Men Claudia trivs och vill bo kvar, trots att hon möts av föreställningen att människor mördas varje dag där hon bor.

> *...om jag åker iväg och säger någonstans att jag bor i det här området kan de till och med ta avstånd från en och kommentera till exempel ”är det sant att de dödar en till och med på bussen” ”att här är livet inte värt någonting?”* *(Claudia(5))*

(5)...si yo salgo y en algún lugar digo que soy de esta comunidad hasta se alejan de uno y comentan, por ejemplo “¿es cierto que ahí lo matan a uno hasta en el bus, que aquí la vida no vale, …”.

Adriana påpekar att även om mycket har förbättrats i området, så skriver pressen aldrig om det positiva. En av konsekvenserna av den bild som media är delaktiga i att konstruera innebär att de boende i La Carpio inte får arbete eftersom misstänksamheten är så stor.

> *Det är problemet vi har med den sensationalistiska pressen som vi kallar den, för att de inte skildrar det lokala samhället (la comunidad) som vi är; när man säger att man bor i La Carpio frå-*

gar de hur man klarar att bo här. Och man säger brottslighet finns överallt, knark också och man måste kämpa för att förbättra situationen, och jag säger "snälla ni" det är inte som ni säger. Jag arbetar med naturprodukter, jag går på möten, jag åker till aktiviteter och chefen för de här produkterna, hon är från Ecuador, hon kommer i sin lyxiga bil till La Carpio och hon säger själv att det aldrig har hänt henne nå't här, att det inte är som de skriver i tidningarna. Självklart ska man inte ge sig in i så'nt man ska hålla sig borta från, när det händer något, berättar tidningarna bara om allt det dåliga som händer. Här finns många saker som har utvecklats i det lokala samhället, men det presenterar de inte, men om det händer något dåligt, då skriver de. Så alltså det som påverkar oss mest är tidningarnas skriverier, för om vi ska söka jobb och säger att vi kommer från La Carpio då ger de oss inte längre något arbete. *(Adriana (6))*

(6) Es el problema que tenemos con la prensa amarillista, como le decimos nosotros, porque nos ponen a la comunidad como no somos, cuando uno dice que vive en La Carpio preguntan cómo hace uno para vivir aquí. Y uno dice delincuencia hay en todas partes, drogas igual y hay que luchar para mejorar eso, entonces yo les digo por favor, no es como ustedes dice. Yo trabajo en productos naturales, voy a reuniones, salgo a actividades y la presidenta de esos productos que es ecuatoriana, en lujoso carro entra a La Carpio y ella misma dice que nunca le ha pasado nada aquí, que esto no es como la prensa dice. Obvio que no hay que andar con cosas con las que no hay que andar, cuando pasa algo, la prensa da todo lo malo que hay en la comunidad y nunca se dan para presentar las cosas buenas que se hacen en la comunidad. Aquí hay muchas cosas que se han desarrollado en la comunidad pero eso no lo presentan pero cuando pasa algo malo, ahí sí. Entonces lo que más nos afecta aquí es la prensa, porque si vamos a buscar un trabajo y decimos que somos de La Carpio ya no nos dan el trabajo.

Våldsutsattheten är större i utsatta områden enligt flera undersökningar (Fay, 2005). Även om detta är sant konstrueras en bild i media som ytterligare förstärker en exkludering. De fattiga framställs i media som de farliga och platsen där de bor som hotfull och främmande (Ericsson *et al*., 2002).

Som Adriana säger är en av konsekvenserna att svårigheterna på arbetsmarknaden ytterligare försvåras. Andra konsekvenser är att föreställningarna om problematiken i slummen innebär att utomstående inte vågar besöka La Carpio. La Carpio är den största slummen i storstadsregionen och den slum som media skrivit mycket om. I Lindora existerar inte en medial bild som utmålar just detta område som en farlig plats, men det förekommer ändå en rädsla för att platsen är farlig eftersom det är ett fattigt område, det finns en rädsla för att stadsdelen ska komma att präglas av en föreställning om att det är farligt att vistas i Lindora.

I kvinnors händer – "*en manos de mujeres*"

I de fattiga stadsdelarna sammanfaller låga positioner inom arbetsmarknad och social infrastruktur samtidigt som myndigheter är frånvarande och stadsdelarna utsätts för en stigmatiserande bild av media. Även om de rumsliga processerna samverkar till en svår situation i fattigdom, kämpar de boende i sina stadsdelar för att motverka de multiplicerande negativa effekterna.

I både La Carpio och Lindora förekommer en uppfattning att det är kvinnor som lägger mest arbete på insatser för att förbättra livskvalitén i området, både genom att delta i och leda organisationer och genom frivilligarbete i grupper som driver olika typer av aktiviteter. Claudia menar att även om det är män som innehar flera höga positioner är det kvinnor som utför största delen av arbetet.

Jag känner att maken i det lokala samhället (la comunidad) ligger i kvinnors händer, för att även om männen är macho och

(7) Yo siento que el poder de la comunidad está en manos de mujeres, porque aunque los hombres son machistas y los puestos de presidentes de las asociaciones son casi todos hombres, detrás de los presidentes hay vicepresidentas que son las que trabajan verdaderamente en la comunidad, y no digo que no haya hombres que trabajan, sí los hay, pero el 99 por ciento somos las mujeres; aquí de todos los sectores hay solo dos en que los hombres son los que verdaderamente se mueven; de 9 sectores sólo hay 2 mujeres presidentas. Hasta el CODECA lo manejan las mujeres, presidenta y vicepresidenta mujeres y la comunidad, vamos a ver cuánto dura, es administrada por las mujeres. Muchos hombres... es que no tienen tiempo porque trabajan fuera.

(8) Hay una diferencia muy grande en Lindora. Si hablamos de hombres y mujeres podríamos decir que la mujer es más activa. Más activa porque es la que se ha preocupado bastante porque Lindora sea cada día mejor, dentro de las pequeñas posibilidades. Hay muchas mujeres que han ido formando alrededor de sus casas lindos parques, sembrando árboles, haciendo algunas actividades, arreglar sus calles y otras para ir mejorando la educación del niño.

> *ordförandeposterna i organisationerna är nästan alla män, bakom ordförandena finns vice ordföranden som är de som jobbar på riktigt i det lokala samhället, och jag säger inte att det inte skulle finnas män som jobbar, det finns det, men till 99 procent är det vi kvinnor; från alla sektorerna härifrån finns det bara två där det är männen som verkligen gör något aktivt; av nio sektorer finns det bara två kvinnliga ordföranden. Till och med CODECA styrs av kvinnor, ordförande och viceordförande är kvinnor och det lokala samhället, vi får se hur långt det varar, administreras av kvinnor. Många män... det är det att de inte har tid eftersom de jobbar utanför området.* *(Claudia (7))*

Claudia berättar att flera butiker och verksamheter drivs och ägs av kvinnor som säljer kläder, som bakar tortillas till försäljning, som driver en bar eller en liten butik. Hon menar att detta beror på att kvinnorna behöver en inkomst samtidigt som de inte vill lämna sina barn ensamma eller betala för barnomsorg.

I Lindora säger Juan Carlos att det framförallt är kvinnor som arbetat för att förbättra Lindora allteftersom, trots de begränsade resurser som finns.

> *Det finns en mycket stor skillnad i Lindora. Om vi talar om kvinnor och män skulle vi kunna säga att kvinnor är mer aktiva. Mer aktiva för det är de som har brytt sig mycket om att Lindora ska bli bättre varje dag, inom de små möjligheter som finns. Det finns många kvinnor som har gjort fina parker runt sina hus, planterat träd, gjort aktiviteter för att förbättra gatorna och andra som har arbetat för att förbättra barnens utbildning.*
>
> *(Juan Carlos (8))*

Kvinnors arbete förstås av flera respondenter som beroende av att kvinnor befinner sig i stadsdelen och därför har mer tid och att kvinnor har en bättre förmåga att ge till andra och tänka på andra. Samtidigt är arbetslösheten stor bland fattiga kvinnor och ett ”tvångsföretagande” kan även vara en anledning till kvinnors egenföretagande i dessa stadsdelar.

Samtidigt som kvinnors arbetsbörda är stor har de ändå inflytande i organisationer och Claudia menar, att makten vilar i kvinnors händer. Kvinnor är delaktiga i det lokala samhället genom sina arbetsinsatser, genom deltagande i organisationer och i praktiska projekt med konstruktionsarbete eller med läxhjälp till barnen. Deras arbetsinsatser ger inflytande att förhandla med kommunen och vara med och bestämma över satsningar som sker i det lokala samhället.

Reducerat tillträde till staden

Gemensamt för slummen och den planerade bebyggelsen är att lokalisering och position samverkar till att en stor del av vardagens aktiviteter koncentrerade till att utspela sig inom stadsdelen. Trots koncentrationen

av de fattiga till ett micrópolis är det samtidigt så att många invånare arbetar i andra delar av staden och pendlar dagligen till andra platser. Även om många fattiga invånare pendlar till skola och arbete, innebär fattigdomen att de har små möjligheter att tillgodogöra sig service, tjänster och handel i andra delar av staden.

De rumsliga effekter som berör kvinnors tillträde till stadens rum och platser i ett perspektiv av vardagens praktiker, är beroende av periferins micrópolis som livsmiljö. Var i staden stadsdelen är lokaliserad tillsammans med multiplicerande effekter som uppstår genom att låga positioner inom flera subfält samverkar har som konsekvens att reducera kvinnors tillträde till stadens rum och platser. Detta innebär inte att män har en mindre ”svår” börda av fattigdom, tvärtom har många män tunga arbeten inom byggindustri och lantbruk, många gånger med säsongsarbete där de vistas borta från sina familjer under veckolånga eller månadslånga perioder. Men det innebär en annan rumslig erfarenhet som inte är lika koncentrerad till den urbana periferins micrópolis av fattigdom.

Båda stadsdelarna är fysiskt lokaliserade med buffertzoner runt om, i La Carpio genom att raviner omgärdar stadsdelen och i Lindora genom att betesmarker och en uttorkad sjö omgärdar bebyggelsen. Detta bidrar till ett micrópolis centrerat mot sig självt, även om stadsdelarna inte är muromgärdade som bredvidliggande grindsamhällen. Lokaliseringen innebär även att stadsdelarna är mindre synliga från vägnätets huvudleder. I rikare stadsdelar kan avskildheten vara en positiv faktor som ger ett eftersträvat lugn, medan det i fattiga områden, menar jag, istället tenderar att ytterligare förstärka centreringen mot stadsdelen. La Carpio kan inte växa utanför sin nuvarande begränsning beroende på översvämningar och instabila markförhållanden längs ravinerna. En pågående tendens i La Carpio är därför en tilltagande överbefolkning med alltmer trångboddhet och allt mindre offentliga platser som konsekvens. Lindora är i nuläget omgärdat av betesmark, som delvis kan bebyggas, men de projekt som uppförs i närheten är exklusivare bostäder och bostadsområden, alla med höga murar. Möjligheten att Lindora i framtiden skulle befinna sig mer bebyggelsemässigt integrerat i staden, ter sig därför långt borta.

Föreställningen om de fattiga som farliga innebär svårigheter att få arbete även på den informella arbetsmarknaden utanför slummen och äldre kvinnor har svårigheter att få ett betalt arbete. Till denna situation kommer kvinnors omsorgsansvar och den frånvaro av social infrastruktur inom skola, vård och omsorg som är framträdande i fattiga stadsdelar. Genom multiplicerande effekter som uppstår genom lokalisering, genom medias bild och den informella arbetsmarknad kvinnorna har tillgång till förekommer en situation där kvinnor blir självförsörjande och omsorgsansvariga i det lokala samhället.

I både Lindora och La Carpio förekommer en fysisk avskildhet och en koncentration mot stadsdelen själv. Ana i Lindora är ensamstående med en tonårig son och arbetar heltid utanför stadsdelen, och lider av att bo

långt från service, med långa bussresor till sitt arbete vilket resulterar i lite tid att träffa sin son.

> *Jag menar att om jag hade haft möjlighet skulle jag gett mig av till Santa Ana, för jag är en person som gillar att bo i centrum. Eftersom att bo i centrum innebär att här finns charkuteriet, här finns apoteket, här finns en kiosk, här finns dansbanor, kyrka, du vet, jag är en person som är förtjust i att bo precis i centrum. Jag skulle vara förtjust i att bo i San José skulle jag gärna bo i utkanten. I Santa Ana var jag lycklig för jag bodde precis i centrum av Santa Ana, men här lider jag mycket. (Ana (9))*

(9) Yo decía si yo tuviera la oportunidad yo vengo y me voy para Santa Ana, porque yo soy de las personas de vivir en el puro centro. Como vivir en el centro que aquí está la carnicería, aquí esta la farmacia, aquí está la pupusería, aquí está el salón de baile, allí está la misa, o sea yo soy de las personas que les encanta vivir en el puro centro de la ciudad. A mi me encantaría vivir en San José sería feliz viviendo en los alrededores. En Santa Ana yo era feliz porque viví toda la vida en el centro de Santa Ana, pero aquí yo sufro mucho.

Heltidsarbete utanför stadsdelen resulterar i lite tid att tillbringa fysiskt på platsen där Ana bor med sin son. Samtidigt håller hon sig mest inomhus när hon ar hemma på helgerna. Tillträde till andra delar av staden är omöjligt på grund av tidsbrist och fattigdom beroende på hennes låga position på arbetsmarknaden. Trots att Ana rör sig i staden dagligen beroende på sitt arbete, samverkar de rumsliga processerna till att konstruera periferins micrópolis som har till konsekvens ett avstånd till urbana erfarenheter. Även om Ana förflyttar sig i staden har hon inte tillträde till staden, vilket reducerar den komplexa urbana erfarenheten och förstärker platsbundenheten. Reducerande effekter av rum resulterar i periferins micrópolis i en fattigdom där mobiliteten begränsas, platserna som är möjliga att uppehålla sig på är få och ofta begränsade till bostaden och närmiljön i stadsdelen.

Inom periferins micrópolis lever särskilt fattiga kvinnor som grupp ett rumsligt beskuret vardagsliv. Dels förekommer en brist på platser utanför den egna bostaden att uppehålla sig på. Miriam som bor i Lindora menar:

> *Männen och killarna håller till på gatan. Vi kvinnor har inget ställe där vi kan tillbringa och dra fördelar av tiden. (Miriam (10))*

(10) Por ejemplo, los adultos y los jóvenes se van a la calle. Las mujeres no tenemos dónde aprovechar nuestro tiempo.

En av flera konsekvenser är att många kvinnor och flickor tillbringar största delen av sin tillvaro inom stadsdelen, men många håller sig dessutom mestadels i närheten av sin bostad. Pilar i Lindora låter inte sina flickor leka på gatan på grund av rädsla för vad som kan hända flickorna.

> *Jag är en person som inte låter mina flickor gå ut var som helst för jag vill inte att de får dåliga vanor och leker på gatan, jag är mycket rädd för vad som kan hända på gatan, en man kan komma i en bil och föra bort dem, eller kan de bli överkörda av en full bilist eller kan de råka ut för en olycka. Alltså försöker jag så långt som möjligt att de inte ska leka på gatan och när de vill cykla sätter jag mig på trottoaren när de leker en stund, men annars är det nej. Jag försöker att de ska leka här inne i huset, de har sina små saker och jag har en svart tavla som Juan Carlos gjort till de, eller köper jag kritor så de kan rita för att ska leka här inne, eller kommer Carmens flickor och leker med dem, men*

(11) Yo soy una que aquí a mis hijas no las dejo salir a ningún lado porque yo no quiero que se vayan mal acostumbrando a jugar en la calle, a mi me da mucho miedo y los juegos en la calle tienen muchas cosas: que viene un hombre en un carro que se las puede llevar, o que viene un carro soplado y que me las puede atropellar, o accidentarse ellas mismas en la calle. Entonces, yo trato que en lo posible ellas no jueguen en la calle, y cuando quieren andar en bici yo me siento en la acera mientras ellas juegan un rato, pero de lo contrario no. Entonces, yo he tratado de que ellas jueguen aquí en la casa, tenerles cositas yo les tengo una pizarra que Juan Carlos le hizo o les compro, crayones, del pinturas para que ellas jueguen aquí, o vienen las chiquitas de allá de Carmen que vienen a jugar con ellas, pero juegos de que pueden jugar al frente de la casa sin tener que salir a la calle a exponerse a peligros, que es muy importante.

lekar de kan leka framför huset utan att gå ut på gatan och utsätta sig för fara, det är mycket viktigt. *(Pilar (11))*

De reducerande rumsliga effekter samverkar till en rumslig fattigdom i periferin som innebär tvångsföretagande inom stadsdelen, avsaknad av social och teknisk infrastruktur vilket innebär ökad arbetsbörda på fattiga kvinnor, stigmatisering av media vilket innebär svårigheter att få formellt arbete och fördomsfullt bemötande utanför stadsdelen, lokaliserad på platser som är osynliggjorda.

Feminiseringen av fattigdom som diskuteras i Costa Rica, där kvinnor har låga monetära inkomster men även lider brist på ekonomiskt oberoende, begränsad tillgång till utbildning och formellt arbete samt utsatthet för våld, menar jag kan förstås även i förhållande till en rumslig fattigdom som resulterar i att fattiga kvinnorna har begränsad mobilitet och tillbringar vardagen i stor utsträckning inom sin stadsdel.

I detta kapitel har jag utforskat den fattiga stadsdelen som ett periferins micrópolis i förhållande till disposition av olika bebyggelsekluster i storstadsregionen. I periferins micrópolis lever många fattiga kvinnor ett platsbundet vardagsliv.

Inom periferins micrópolis förekommer en mängd olika individuella, sociala positioner som innebär stora skillnader mellan invånarna, vilket är fokus för nästa del i avhandlingen. Utifrån denna diskussion av den fattiga stadsdelen i storstadsregionens kontext analyseras i nästa del i avhandlingen rumsliga praktiker i vardagen där dominerande sätt att organisera rum och platser ifrågasätts och utmanas.

Del III

Vardagens rumsliga praktiker i periferins micrópolis

Kapitel 5 Länkade interiörer

Kapitel 6 Multifunktionella interiörer

Kapitel 7 Dikotoma interiörer

Del III

I den urbana skalan utgör periferins micrópolis en stadsdel riktad mot sig själv, där en koncentration av stadens fattiga bor. Rummets effekter innebär en platsbundenhet och överlappande negativa rumsliga effekter av stigmatisering, arbetslöshet och fattigdom. Trots dessa starka reducerande effekter av rum förekommer strävanden att motverka dessa effekter i syfte att skapa tillträde till platser och rum och genomföra förbättringar i den byggda miljön. Att behärska rum i vardagen skapar möjligheter till inkomster, till information och tillträde till stadsdelens rum och platser, vilket förbättrar individens och hushållens position.

I denna del av avhandlingen analyseras vardagliga rumsliga praktiker som i stor utsträckning förekommer inom stadsdelen. Vardagslivets rumsliga praktiker är av intresse eftersom det är i vardagslivet genusorganisationen reproduceras och eftersom vardagslivets banala och triviala händelser är förenade med de maktstrukturer som begränsar kvinnor. Samtidigt är det så att det är i vardagslivet genderiserade gränser ifrågasätts, utmanas och förhandlas. Rumsliga praktiker är en ingångspunkt i denna avhandling för att utforska vardagens organisation, hur tillträde till stadens platser förhandlas och hur rum konstrueras i vardagen. Rumsliga praktiker länkar platser i vardagen och relaterar till föreställningar om en privat sfär i hemmet och en offentlig sfär utanför hemmet, som varit och fortfarande innebär en genderisering av rummet som påverkar vilka platser individer har tillträde till. Denna föreställning har förstärkt två ideologier; kvinnor ska finnas i hemmet och det privata och det offentliga är olika sfärer. Samtidigt är det så att det i vardagen förekommer många sätt att bebo staden som inte går att fånga i rena rum eller dikotoma rum.

Att utforska kvinnors erfarenhet av de rum de använder och uppehåller sig i syftar till att synliggöra kvinnors erfarenhet för en kritisk granskning av den byggda miljön. I de följande tre kapitlen analyseras kondensat av rumsliga praktiker: *länkade interiörer* och *multifunktionella interiörer* innebär en organisation av vardagslivet inom stadsdelen, och det tredje är exempel på en pendlande vardag, där praktikerna struktureras av *dikotoma interiörer.* Dessa tre kondensat av rumsliga praktiker i vardagen analyseras utifrån feministisk arkitekturkritik, där teman som berör tillträde till platser som hemmet, lekparken och gatan problematiseras allteftersom de uppträder i berättelserna. De tre exemplen visar på skilda sätt att organisera vardagen, men visar även på hur tillträde till staden eftersträvas.

Länkade interiörer

Bild 34: Vy över bebyggelse som klättrar längs ravinen

Vardagslivet i periferins micrópolis utspelar sig för många fattiga kvinnor inom den närmiljö de bebor. I detta kapitel presenteras ett exempel på en organisation av vardagen inom slummen som jag valt att kalla länkade interiörer, där vardagen levs lokalt men i en organisation där vardagen utspelar sig på ett flertal platser genom ständiga förflyttningar.

Människors perception av världen, särskilt i förhållande till deras vardagsvärld har samhörighet med rumsliga praktiker vilka strukturerar vardagsverkligheten och vidare social och urban verklighet. Det inkluderar de rutter, nätverk och mönster av interaktion som länkar platser definierade för arbete, lek och fritid. Sådana praktiker inbegriper både produktion och reproduktion, föreställda och levda rum och säkerställer samhällelig kontinuitet och rumslig kompetens (Lefebvre, 1974 (2007)). I vardagens praktiker reproduceras och omförhandlas genderisering av rum, normer utmanas och förändras, vardagliga praktiker ifrågasätter och problematiserar dominerande former för organisation av rum och platser (Grosz, 2001).

Vardagens organisation analyseras i detta kapitel genom de rutter och nätverk av interaktioner som länkar platser i vardagen. Kapitlet inleds med en scen från ett daghem och två intervjuer redovisas, varefter rumsliga praktiker av länkade interiörer analyseras och slutligen diskuteras kvinnornas praktiker för att skapa tillträde till vardagens platser.

Ett daghem i slummen

I slummen är det långt till San Josés upplysta bankpalats, handelsstråk, kulturinstitutioner och neonskyltar; här syns inga spår av innerstadens alla tillgångar och dess attraktiva arkitektur. I slummen är det istället nära till soptippen, till översvämningsdrabbade bostäder, till flygplatsen som syns på andra sidan ravinen där regnvatten och avloppsvatten störtar nedför ett brant stup.

Bostäderna framför mig är skjul byggda till största del av korrugerad plåt. En koncentration av fattiga invånare på illegal mark i staden har inneburit att människor själva samlar och köper material för att bygga ett skjul att bo i. De sämsta bostäderna i slummen är skjul av trä, kartong och plåt; skjul som möglar, förmultnar, bryts ned och som är omöjliga eller svåra att underhålla och reparera. La Carpio är redan tätt befolkat,

men inflyttningen fortsätter, nya människor kommer varje dygn och bygger sina bostäder där det är möjligt och nästan omöjligt, längs raviner, riskområden, på branter och på platser som översvämmas vid regnperioden. De som redan är bosatta försvarar sin plats i staden genom att riva ner och bära bort de nya skjulen. Endast de bostäder som byggs på de mest riskutsatta platserna får finnas kvar.

Gatan är lerig och vatten står stilla i pölar trots att det är torrperiod. Detta är en av de gator som är sämst belägen, nära ravinen där risken för översvämningar av regnvatten och i vissa fall även avloppsvatten är stor. Trasiga vattenrör sticker upp genom leran. Infrastrukturen har tillkommit efterhand i La Carpio. Fortfarande finns inte ett fungerande avloppsnät för vare sig dagvatten eller avloppsvatten. Gatan där jag befinner mig omgärdas av plåt i olika tillstånd, många trasiga och rostiga plåtar skapar en lång monoton fasad. På några av plåtarna som kan vara del av en bostad eller del av ett staket mot gatan finns målningar i klara färger. På en klarblå vägg står skrivet ”*Frihet för våra barn*” med röda bokstäver. Andra fasader är målade i klara färger med blommor, fåglar djur och frukter som pryder väggarna. Med jämna mellanrum ligger soporna längs gatan. Det finns en överenskommelse med soptippen att hämta sopor, men sopbilen hämtar inte alltid i tid och soporna blir liggande och fyller på stanken som blåser med den heta vinden från soptippen. Inte så långt bort hänger en skylt med texten; *”Var rädd om La Carpio – håll staden ren”.*

I denna del av slummen lever Marta och Claudia som jag kommit för att intervjua. Både Marta och Claudia lever i extrem fattigdom, de är ensamstående med försörjningsansvar för sina barn, och överlever på sporadiska stödinsatser och tillfälligt arbete. Vi ska träffas på en av deras arbetsplatser, ett daghem som drivs av en enskild organisation, men som idag används av det kvinnokooperativ Marta och Claudia är medlemmar i. Framför daghemmet finns en liten öppen plats med två telefoner. En man med ett barn på sin cykel står och väntar vid ena telefonen, intill sitter tre tonårskillar och pratar. Några småpojkar spelar fotboll och en grupp barn klättrar på en kasserad soffa som står utslängd på gatan. Dörren står öppen in tll daghemmet. Detta daghem, som idag förvandlats till arbetsplats, är en av de platser där Claudia och Marta arbetar och tillbringar sin tid. Barnens små bord är placerade som ett långbord och runt detta sitter ett tiotal kvinnor, med koncentrationen riktad på tygväskor som ligger på bordet. Anna, som driver den frivilligorganisation som ansvarar för verksamheten här, börjar med att hälsa alla välkomna och förhör sig om alla är närvarande. Någon berättar att Luísas man är full idag, så därför har hon inte kommit, men övriga deltagare i kooperativet är närvarande. Anna introducerar sin väninna från USA som har kommit med arbetsmaterial för att sy väskor. Det är egentligen väninnans dotter som är sykunnig, men väninnan har engagerat sig i denna verksamhet för att hon vill bidra med något. Hon förklarar på engelska hur de ska gå tillväga, Anna översätter och kvinnorna lyssnar, syr och pratar. Claudia berättar att än så länge lär de sig, men de har blivit utlovade ett fast pris

för varje väska de syr och hon hoppas kunna ta med sig arbete hem och sy mellan träffarna som är en gång i veckan, då kan hon tjäna mer. Claudias dotter kommer in på daghemmet efter att en timme passerat, flickan klänger på sin mamma och får skäll för att hon köpt en klubba istället för bröd att äta till mellanmål efter skolan.

De minsta barnen har följt med sina mammor hit. I bakre delen av det stora lekrummet står två små bord där några barn sitter och ritar, Angel ritar ett stort grönt träd. I en annan del av lekrummet leker några mindre barn på golvet, här finns leksaker och böcker som skänkts till verksamheten. Idag uppför sig barnen bra så att mammorna kan ägna sig åt att sy berättar Anna, några är inne och några leker på gården på baksidan där ett högt stängsel skyddar mot vandalisering av rutschkanan och gungan som används flitigt av barnen. Ett par timmar försvinner, sömnader och väskor växer sakta fram. Innan alla skiljs åt äter de lunch tillsammans för att både barnen och kvinnorna ska äta ett mål mat. Marta står bakom bardisken mot köket och tar fram en stor gryta med ris och kyckling. Hon slevar upp portioner på plasttallrikar, ler och säger ”Vill du också ha? Här är vi alla lika”...

Diversearbeterska – Marta

Från daghemmet/arbetsplatsen visar Marta vägen till sitt hus och vi tar oss fram längs den leriga stigen. Hon är överviktig och går långsamt, ibland mödosamt. En väninna tror att hon kan ha hjärtproblem eftersom hon så lätt blir andfådd. Men Marta går inte till någon läkare.

Marta har håret i en lång fläta som når ända ner till midjan. Hon har breda sandaler på fötterna, ett par träningsbyxor, gröna med revär längs långsidorna och en blå T-tröja på sig. Både byxorna och tröjan är fläckiga från maten hon lagar till dagiset där hon arbetar. Hon har ett brett och solbränt ansikte med en skarp profil. Hon talar allvarligt, men brister snabbt ut i leende.

Gången smalnar alltmer och i kröken vid slutet av gränden ligger Martas hus. Den smalaste delen är så smal att inga bilar kan ta sig fram, den sista biten mot de små skjulen måste passeras till fots. Martas hus är ett plåtskjul som förefaller hopsamlat av gamla brädlappar och småplåtar. Hon är uppvuxen på landet och tycker om djur, och har några höns på sin tomt, i en bur intill sin bostad. Mot gatan står ett galler som Marta tränger sig förbi för att komma fram till ytterdörren. Gallret satte hon dit efter det att hon skilt sig; för att göra huset säkrare. På dörren sitter ett hänglås med en nyckel, Marta låser upp. Dörren ligger ett steg ned från gatan, jordgolvet inuti skjulet ligger ytterligare ett steg lägre. Precis innanför dörren står en utsliten soffa, där vi sätter oss och pratar. Skjulet har ett kök och tre sovrum mot baksidan där tvätt och kläder ligger staplade. Överallt ligger saker staplade, i högar mot plåtväggarna. Det är mörkt och instängt, det finns inga fönster och ljuset strilar in genom glipan mellan väggplåten och takplåten. Barnen säger att det knappt går att stänga dörren längre, för den är så dålig att den faller sönder, men om Marta ska

köpa ny dörr måste hon spara in på mycket annat, då har hon inte råd att köpa gymnastikskor till barnen. Skor måste de ha när de går till skolan.

Marta är fyrtiofem år, hon är skild sedan fem år och hushållet består av Marta och hennes tre barn som går i gymnasiet och i grundskolan. Familjen har en inkomst på 30–35 000 CRC[46] i veckan, hon har en inkomst från sitt arbete och ibland får barnen pengar genom sin pappa. Han har alkoholproblem och har råkat ut för en olycka, så han arbetar bara ibland, vilket gör att Marta inte kräver honom på pengar, han har ändå inga. Hon får en summa på 20 000 CRC (ca 250 SEK) i veckan för sin arbetsinsats för olika frivilligorganisationer, men hon måste arbeta mycket för pengarna. De senaste tjugotvå dagarna har hon inte haft någon fridag eller vila från arbetet, berättar hon. Det kommer grupper som ska guidas, lokaler måste städas, en grupp volontärer har kommit för att måla, och då ställer Marta upp och guidar, lagar mat och städar. Det är jobbigt, men jag känner mig nöjd när allt blir fint, säger hon. Hon har också sina egna barn att ta hand om, de reser till sina skolor med buss varje dag och Marta går upp redan vid femtiden på morgonen för att göra frukost till barnen innan de ger sig iväg. Marta är också aktiv i det lokala samhället. Hon är ordförande för CODECA i sin sektor[47] och hon är medlem i den lokala hälsoorganisationen ”Junta de Salud”.

46 1 SEK motsvarar 82 costa ricanska *colones* CRC (xe.com 2009-08-24).

47 La Carpio är indelat i åtta sektorer. En eller två representanter från varje sektor är styrelsemedlemmar i CODECA.

Marta har bott i La Carpio i tretton år. Bostaden är förskräcklig. När de kom hit byggde hon och hennes man två sovrum och efter separationen har Marta själv byggt till ett sovrum och förstärkt en vägg, men huset sätter sig på grund av fukten i träet. Hon har stängt till och satt upp ett staket mot gatan, för att känna sig tryggare. Men det är inte bara gatan som skapar en otrygg situation. Marta berättar om sin egen erfarenhet av hot från sin före detta man, ett hot som i kombination med brist på möjlighet att kontakta polisen för att få hjälp, gjorde hennes situation än mer utsatt.

> *Det var så att här fanns massor av våld i familjerna och det har lugnat sig betydligt. I mitt fall slog han mig inte, men ställde till bråk och när jag sa att jag skulle kalla på polisen så sa han ”ha, innan polisen kommit hit är du redan död och försvunnen” och jag trodde att det var säkert så. För fem år sedan fanns inga gator, inget lyse, jo i husen men inte på gatan, och hur skulle jag kunna gå ut klockan tre på natten till polisen, det fanns ingen telefon /…/ och jag började tänka att även om inte jag finner mig i misshandel så finns det många kvinnor som har det problemet. (12)*

(12) Es que aquí había muchísima agresión familiar y se ha calmado bastante. En el caso mío no fue pegarme sino que él venía haciendo escándalo y cuando yo le decía que llamaría a la policía él mismo decía “ah, de aquí a que venga la policía ya la tengo muerta, enterrada y desaparecida, y yo pensaba que eso era cierto. Cinco años atrás no había calles, no había luz, en las casas sí, pero en la calle no, y cómo iba a salir yo a las tres de la mañana a la policía, no había teléfono /…/ entonces me puse a pensar yo que aunque no era mi caso la agresión, hay muchas mujeres que tienen ese problema.

Efter skilsmässan följde en tid då hon kände sig deprimerad och tillbringade sin tid ”instängd” i huset, förklarar hon. Hon fick pengar från barnens pappa och gjorde inget utöver att sova, äta och titta på TV. Nu försöker hon istället tillbringa all den tid hon kan utanför bostaden; på gatorna, i kyrkans lokaler eller lokaler som tillhör enskilda organisationer.

> *Efter detta separerade jag från barnens pappa och se’n ägnade jag mig åt att lära mig saker, mest av allt för att komma ut här-*

ifrån, jag tyckte inte om att vara här på grund av situationen som varit, jag hatade att vara hemma. Ibland föredrar jag också att vara på gatan hellre än att vara här, även om det gått så lång tid, men jag är fortfarande ledsen för vissa saker och jag föredrar att vara ute och samtidigt känner jag att jag gör något produktivt, jag drar inte runt på gatan utan jag arbetar för det gemensamma (det lokala samhället, min anm.). *(13)*

(13) Después de eso me separé del papá de los chicos y entonces me dediqué a aprender más que nada por salir de aquí, no me gustaba estar aquí por la situación que se dio, odiaba estar en la casa. A veces incluso prefiero estar en la calle que estar acá, a pesar que ha pasado tanto tiempo, pero me duelen siempre ciertas cosas y prefiero estar afuera y al mismo siento que ando haciendo algo productivo, no ando de vaga en la calle sino que estoy trabajando para la comunidad.

Hon tillbringar så mycket tid hon kan utanför bostaden. Hon rör sig genom gatorna till olika platser i syfte att hålla sig sysselsatt; för att utföra både betalt och obetalt arbete. Det kan gälla frivilligt arbete för att organisera förbättringar av La Carpio som uppgradering av gatorna, att delta i möten och vara representant för sitt område och att guida besökare som kommer till La Carpio. Hon har själv lärt känna sitt område bättre genom de guidningar och besök hos familjer som hon gjort tillsammans med andra i boendeorganisationen. ”Jag bor ju i denna sektorn och vad skulle jag göra i andra delar; vid terminalen?” funderar Marta. Förflyttningarna sker inte i betydelsen att koppla av, utan för att vara sysselsatt och är bundna till acceptabla platser. Marta säger att det är viktigt att göra något, hon kan inte bara dra runt, och det gör hon inte heller, hon har saker att göra.

Marta arbetar mycket för boendeföreningen CODECA, men nu är det bara hon som är kvar som ordförande och representant för sin sektor, de andra har avslutat sina uppdrag och hon vill inte fortsätta ensam. Hon har endast en kollega kvar, en kvinna som avsagt sig sitt uppdrag, men Marta menar ändå att hon fortfarande ser sin kollega som delaktig. Trots svårigheter är Marta ändå stolt att utvecklingen går framåt i hennes del av La Carpio.

(14) Pero también me siento orgullosa porque a pesar de estar sola, siempre el comunal va para adelante, no se ha deteriorado como en otros lugares en que lo han cerrado o no hay nada ahí, sólo “salón comunal” pero no hay nada. Entonces yo me siento orgullosa de que se trabaje con grupos de niños por la mañana, que tengamos grupos de adolescentes, trabajamos con Fundevida, ellos dan charlas, traen psicólogos, traen doctores y ellos les ayudan a las adolescentes a hacer aretes, costuras y poco a poco trabajando les van dando información, porque son niñas que están en alto riesgo de prostitución, adicción y entonces en éste momento ese grupo es de nueve muchachas.

Men jag känner mig också stolt för trots att jag är själv blir här bättre efterhand, det har inte blivit sämre som på andra ställen där de har stängt igen och det finns inget där bara en ”gemensamhetslokal” men där finns ingenting. Alltså känner jag mig stolt för att vi har arbetat med grupper av barn på förmiddagarna, att vi har tonårsgrupper, vi arbetar med Fundevi, de kommer och pratar, tar med psykologer och hjälper tonåringarna, med att göra uppgifter, att sy och att arbeta lite i taget, de ger de information, för det är tjejer som riskerar att hamna i prostitution och droger och just nu har vi alltså en grupp med nio tjejer. (14)

Det som ger henne mest tillfredsställelse är de positiva kommentarer hon ibland får på grund av sitt arbete i det lokala samhället.

(15) A mí las cosas positivas que me satisfacen montones es, por ejemplo, en la calle viene un niño y me abraza; me satisface que una señora me diga “Marta viera qué lindo me quedó el bolso” o que me digan que se sintieron muy bien después que hablamos de la depresión o de los problemas con los niños.

För mig är det positiva, det som jag blir jätteglad för, till exempel om det kommer ett barn på gatan och ger mig en kram, jag blir glad när en kvinna säger ”Marta, titta så fin min väska blev” eller om någon säger att de mår bra efter att vi har pratat om depression eller om problem med barnen. (15)

När intervjun är färdig, beger vi oss från Martas skjul tillbaka mot daghemmet. Marta stannar till när en liten flicka ropar och kommer fram till henne på gatan och ger henne en kram. Väl framme stannar Marta till vid daghemmet och jag följer med Claudia som är på väg från sitt arbete med att sy väskor till ett nytt arbete som guide.

Slumguide – Claudia

Claudia är på väg till ett möte, hon ska ta emot en grupp besökare, Läkare utan gränser, som kommit för ett studiebesök i La Carpio. Gruppen ska samlas vid kyrkans lokal där gästerna kommer att introduceras till stadsdelen och sedan erbjudas guidade turer i smågrupper. Vi ger oss iväg mot kyrkan och tar vägen förbi Claudias hus.

Solen steker och Claudia har en keps över sitt kortklippta hår, hon är klädd i vida shorts, ett linne och sandaler. Hon känner väl till alla gator eftersom hon guidar besökare, och hon känner boende längs vägen. Hon ropar en hälsning, och en kvinna svarar någonstans bakom ett rostigt plåtskjul. Det är en släkting säger Claudia förklarande. Vi går uppför en brant backe. Bakom oss ligger en av de fattigaste och mest kriminellt belastade delarna av La Carpio enligt Claudia. Det är stora nivåskillnader och vi ser ut över plåttaken, över ravinen till stadsdelen på andra sidan. Ur ett betongrör störtar dagvatten och avloppsvatten utmed branten ned i ravinen.

Claudia lever sitt liv i stor utsträckning utanför sin bostad och tillbringar sin tid med att delta i både betalda och obetalda uppdrag. Liksom Marta rör hon sig genom gatorna till flertalet platser under dagen. Hon har ett viktigt uppdrag inom CODECA, hon är medlem i hälsoföreningen, i skolans föräldraorganisation, hon deltar i en organisation som stödjer fattiga familjer, hon arbetar på daghemmet med att sy väskor och så är hon ”turistguide” säger hon med ett skratt. Claudia förklarar att hon inte har någon formell arbetstid eller något bestämt program, utan hon får och tar på sig uppgifter efterhand. Det kan vara möten hon går på, en kurs som hon ger för andra, eller en guidning för besökare, men först och främst är det boendeorganisationen CODECA hon dedikerar sin tid till.

Bild 35: Gatuvy från slummen

Ibland händer det att de betalar en bussbiljett om det är ett möte hon ska gå på utanför La Carpio, men hon får inte betalt för den tid hon arbetar. Istället får hon 10 000 CRC (ca 120 SEK) i veckan när hon guidar grupper och det har hänt att en enskild organisation betalat ett telefonkort till hennes mobil. Hon hoppas få ett tillskott genom betalning för de väskor hon planerar att sy. Det är bra att kunna arbeta hemma och i sitt sovrum har hon samlat två-tre väskor hon arbetar med. Ibland blir hon trött och tänker att hon skulle vilja åka och hälsa på sin mamma och kanske vila sig, men det har hon inte tid med. Ibland är hon upptagen i möten från klockan nio på förmiddagen till fyra på eftermiddagen och ändå är det fler möten som väntar när hon är tillbaka i sitt hus.

Genom alla uppdrag har hon mycket makt i det lokala samhället och ibland stiger det henne åt huvudet, berättar hon, men hon försöker hålla sig på marken.

> *Men här har jag vuxit mycket, som kvinna, som mor, som granne och jag har fått mycket hjälp här /…/ jag har besökt sjuka, tvättat sår och det är som om Gud har visat mig hit av en anledning och jag ser att min uppgift är att inte bara tänka på mig själv, utan på området.* *(16)*

(16) Pero yo aquí he crecido mucho tanto como mujer, como madre, como vecina y esta comunidad me ha ayudado mucho /…/ me ha tocado visitar enfermos, limpiar heridas y es como si el Señor me trajo aquí por algo y veo que la misión que yo tengo es no pensar sólo en mí sino en el barrio.

Hon vet att hon är pålitlig, hon kommer när hon är tillfrågad och hon känner många av de boende, vilket gör henne eftertraktad och inflytelserik. Hon känner La Carpios historia väl och skulle inte vilja bo någon annanstans än här. ”*Jag älskar La Carpio”*, säger hon; människor kämpar för att vara här och vi har fått det bättre allteftersom. Claudia är själv costa rican, men säger att hon erkänner nicaraguanerna för deras insatser här. ”De kämpade för mig i demonstrationer, de stod i första ledet och kämpade för sina rättigheter men jag var inte där”, säger hon. Claudia berättar att hon blir behandlad som en ”Nica” för att hon bor i La Carpio. Tidigare berättade hon inte att hon bodde här, men nu gör hon det. I tidningar och TV rapporterar de enbart om det händer något dåligt, säger Claudia, aldrig om det som är positivt. Hennes släkt oroar sig för henne när de läser om mord och droger, men hon trivs och tänker bo kvar.

Vi stannar till vid Claudias hus som ligger vid en nyasfalterad gata. Förbättringen av gatan med dagvattenavlopp och asfalt är del av ett projekt som delvis finansieras genom soptippens avgifter. Claudia köpte sin tomt för tolv år sedan och menar att hon egentligen inte hade behövt betala eftersom ingen ägde marken, i alla fall inte han som sålde den. Men nu är hon glad att hon har kvar det där lilla pappret där köpesumman står, för på så sätt kan hon visa att hon bott här länge och har chans att få en bättre bostad i det nya slumsaneringsprogram[48] som har börjat planeras. Claudia är skild sedan några år tillbaka. Hon har två döttrar i skolåldern, åtta och femton år, och hon delar sitt boende med en äldre kvinna. Vi går in och hälsar på hennes inneboende Emilce och hennes vita katt. Det är bra att Emilce kan passa huset när inte Claudia är där och hon kan ta hand om flickorna ibland. Vi är varandras tröst säger Claudia. Hon tillbringar mycket tid utanför hemmet och vill inte lämna huset

48 Plan Maestro, en ny områdesplan med förslag som omfattar både infrastruktur och bostäder (Fuprovi, 2007).

oövervakat. Claudias hus är ett skjul byggt av en trästomme täckt med korrugerad plåt. Det som är bra är att golvet är ett betonggolv och att det finns en dusch inomhus till flickorna. Ibland har hennes före detta man hjälpt till med att laga skjulet, men nu har träet börjat mögla och Claudia vet inte riktigt vad hon ska göra eftersom hon inte har några pengar att lägga på boendet. Men trots bostadens låga standard har hon haft inbrott.

(17) Sí, a mí se me metieron a robar una vez, pero desde ahí la casa no queda sola, si la señora sale permanece sola, pero hasta la fecha y gracias a Dios no se me han vuelto a meter; pero sí yo me considero buena vecina porque si yo veo algo, llamo y hago algo. Me imagino que cada quien habla bien de su lugar, esto para mí es tranquillo, ahorita con la calle mucho mejor, hay más acceso.

> *Ja ,jag har haft inbrott en gång, men se'n dess fram till nu har huset inte varit tomt, jo om min inneboende går ut så är det ju tomt, men fram tills nu, tack gode Gud, har de inte kommit tillbaka; men jo jag tycker att jag är en god granne för om jag ser nå't, ringer jag eller gör nå't. Jag tror att var och en säger bra saker om sitt ställe (*där man bor, min anm.*) för mig är det lugnt här och nu när gatan blivit mycket bättre är det lättare att ta sig hit. (17)*

Den asfalterade gatan har förbättrat tillgängligheten, men det finns ytterligare svårigheter. Claudias hus ligger bredvid ett riskområde, en ravin för regnvatten. Hon berättar att nyligen kom en grupp hjälparbetare från Kanada och städade i ravinen tillsammans med de boende. Vid kanten av ravinen byggdes en betongbänk för att platsen ska kunna användas som en liten park. Det är dock inte bara de boende som slänger skräp i ravinen, även sopbilarna dumpar ibland soporna på gatan och i ravinen, istället för att vänta på sin tur till soptippen, trots att de får betalt.

(18) A los camiones les pagan por recoger la basura aquí, pero la dejan en la calle y no la llevan hasta el relleno y así ellos se ahorran esa plata porque cada camión dura como 2 horas haciendo fila, descargan, lo medio lavan y vuelven a salir, son como 2 horas; entonces prefieren no perder esas 2 horas, no pagar, entonces prefieren tirarla ahí en la calle porque ahí no hay nadie.

> *Sopbilarna får betalt för att hämta soporna här, men de lämnar soporna på gatan och slänger dem inte på soptippen för då sparar de pengar, eftersom varje bil tar ungefär två timmar för att köa, slänga soporna, tvätta av bilen och sedan köra iväg, det tar ungefär två timmar: men istället föredrar de att inte förlora de två timmarna, alltså föredrar de att slänga soporna här på gatan för här finns ingen. (18)*

Det har varit svårt för henne att städa upp i ravinen, eftersom hennes grannar tror att hon försöker ta över marken när hon går dit för att städa. Men det finns även problem med nybyggare; människor försöker bosätta sig även i riskområden, de släpar fram bråte och pinnar på natten för att ockupera och bygga ett skjul efterhand. Claudia berättar att de konsekvent bär bort allt, det kan inte bo fler människor här, det är ett riskområde, men de bygger där ändå.

Vi ger oss av vidare från Claudias gata, korsar huvudgatan med bussar och sopbilar som passerar i en strid ström och vi går vidare mot kyrkan. Kyrkans lokal är en av de största i La Carpio, med en församlingssal på bottenplan och en stor möteslokal på första plan. Claudia och hennes arbetskamrater ställer i ordning inför besökarna, de ska bjuda på bullar och dricka. Ett nytt arbete tar vid.

Rumsliga praktiker i länkade interiörer

Martas och Claudias vardagliga rumsliga praktiker är exempel på ett sätt att organisera sin vardag i periferins micrópolis. Deras vardag utspelar sig till största del inom slummen. De är båda ensamstående med omsorgsansvar för minderåriga barn, de har svårigheter att få ett inkomstbringande arbete och lever i extrem fattigdom i bostäder som består av undermåliga plåtskjul. Kvinnornas sätt att organisera sin vardag innebär en kontinuerlig rörelse mellan platser de uppehåller sig på.

Martas och Claudias organisation av sin vardag har jag benämnt länkade interiörer. Länkade interiörer är ett kondensat av rumsliga praktiker som bildas av en rutt där flertalet platser inomhus – bostäder, enskilda organisationers lokaler och kyrkor – länkas för aktiviteter som inkomstbringande arbete, omsorgs- och frivilligarbete, i ett nätverk av sociala kontakter med exempelvis andra boende och myndighetspersoner.

Slummens vandrare

Marta och Claudia uppehåller sig och rör sig genom gatans rum samtidigt som de påpekar att de måste ha en anledning, som en arbetsuppgift för att befinna sig på gatan. Det specifika i rörelsen är att den sker mellan flera platser, det kan vara bostäder, ett daghem och kyrkans lokal som i exemplet ovan. Rutten förändras över tid beroende på arbetsuppgifter, både frivilliginsatser och inkomstbringande arbete, och på vilka platser de uppsöker.

Att röra sig längs stadens gator har historiskt varit en manlig företeelse. Att ändlöst flanera, i betydelsen att söka efter äventyr i staden, att observera och upptäcka, var ett sofistikerat sätt för en ”flåneur” en man ur överklassen att utforska staden; en praktik som nådde sin höjdpunkt i de europeiska städerna under 1800-talets andra hälft. Flanerandet var en rumslig praktik som innebar en förflyttning och en utforskning av stadens många skiftande miljöer, från slumkvarteren till operahusen, ett sätt för ett sofistikerat, urbant och manligt medvetande att utforska staden. Detta gjorde kvinnors närvaro i staden till ett problem; kvinnors närvaro på gator och torg utgjorde ett hot och staden utmålades som farlig, full av prostitution och kriminalitet (Wilson, 1991). Medelklassens kvinnor accepterades inte som deltagare i stadens spektakel, utan var hänvisade till hemmets härd i förorten. Däremot var deras mindre bemedlade systrar likt flanören, också utanförstående i staden. Dessa kvinnor kunde vara poeter, hemlösa, lesbiska, gamla kvinnor och änkor (McDowell, 1999). Föreställningen om kvinnans plats i hemmet har förändrats över tid allteftersom kvinnor tagit andra platser i anspråk, först varuhusen, sedan muséer och till sist parker, torg och även gator (Domosh Seager, 2001; Ganetz i Friberg, 2005). Under det senaste århundradet har kvinnor i allt större utsträckning haft tillgång till staden och dess olika platser. Wilson framhåller att staden är frigörande för kvinnor och argumenterar för att staden intagits bit för bit av kvinnor, vilket inneburit att ensamma kvinnor

alltmer kunnat uppehålla sig, observera och betrakta staden på ett sätt som liknar den manlige flanörens (Wilson, 1991).

Martas och Claudias vardagliga rumsliga praktiker som innefattar en ständig rörelse och ett utforskande av den byggda miljö de lever i, en praktik som liknar flanerande, även om det sker med begränsningar. En första skillnad rör den urbana miljö de har tillträde till. De har inte möjlighet att utforska staden i sin helhet, men deras vardagliga praktik innefattar ett promenerande och ett utforskande av den urbana miljö de bebor. Detta innebär dels att deras uppdrag leder till flera olika platser och delar av La Carpio. I uppdrag för slumturister och besök av diverse hjälporganisationer, guidar de med utforskande syfte till viktiga kyrkor och enskilda organisationers lokaler, till de fattigas bostäder, till uttjänta vattenledningar och riskutsatta byggnader längs ravinerna. Det innebär också att de bedriver uppsökande verksamhet av familjer som kan vara berättigade till ekonomiskt stöd. Detta vandrande har både till syfte att utforska för att upptäcka alla delar av slummen, med bostäder, familjer, aktiviteter och att visa besökare på vad det innebär att leva i en slum.

Trots att gatan är en plats de måste ha en anledning att befinna sig på, använder de gatan för kommunikation med andra och för att både utforska och passera. Enligt Lindón är gatan manligt genderiserad och kvinnor tillåts vanligtvis att passera igenom, men inte uppehålla sig i alltför länge. Gatan har varit centrum för kommunikation, men för många kvinnor i perifera områden, är gatorna enbart till för att passera, för att förflytta sig, inte för att uppehålla sig. Att passera handlar om en praktik av transport för att undvika kommunikation, den kommunikation som varit en basfunktion för innebörden av gatan (Lindón i Molina, 2006b). Martas och Claudias vandring genom gatorna innefattar transport, men innefattar även praktiker av att stanna till och prata. Med en godtagbar anledning är det möjligt för kvinnorna att uppehålla sig på gatan. Marta träffar någon hon känner på gatan, Claudia pratar och hälsar på någon bekant inne i ett hus. Å ena sidan är de begränsade av att de måste ha en anledning för att uppehålla sig på gatan, en anledning som inte för tankarna till prostitution. Men å andra sidan medför kommunikationen med andra att de kan uppehålla sig på gatan under längre perioder, vilket i sig är en utvidgning av att enbart ha tillträde till gatan för transport. Både Marta och Claudia är kända personer genom sitt arbete i boendeföreningen CODECA, de blir igenkända när de vandrar längs gatorna under dagen.

Marta och Claudia är vandrare i slummen. De utforskar både interiöra och exteriöra rum, kommunicerar med andra på gatan och uppehåller sig på gatan. Genom att vandra i slummen strävar de efter tillträde till rum och platser i den byggda miljön. Som vandrare i den sociala position och den lokalisering de befinner sig är de dock begränsade till La Carpio.

Bostaden levd i topofobi

Bostaden för Marta och Claudia är en plats där de tillbringar en relativt *liten* del av sin vardag. En av anledningarna till att leva i en flanerande tillvaro är bostadens tillstånd. Martas beskrivning av sitt skjul, det skjul av ruttnande virke och hemska minnen som hon hatar att befinna sig i, är en av anledningarna till att gatan, daghemmet och kyrkan blir alternativa platser att uppehålla sig på. Den mening som skapas i bostaden är en topofob mening, skapad direkt från upplevelser och erfarenheter på plats (Lindón, 2006a). Den topofoba meningen skapas genom lokalisering, materiella förhållanden, hälsotillsånd och genderiseringen av bostaden som feminin.

På liknande sätt som lokalisering relaterar till en hierarki inom staden, förekommer en hierarki inom stadsdelen, i detta fall slummen (Bourdieu, 1999 (2006)). I slummen förekommer en stor variation av standard på bebyggelsen, från förhållandevis god kvalité i murade stenhus till fallfärdiga plåt- och träskjul. I La Carpio är de sämsta skjulen lokaliserade i de mest riskutsatta delarna mot ravinerna, längst bort från huvudgatans handel och service. Martas skjul är ett exempel på en sådan lokalisering; hennes skjul är beläget i slutet av en lerig stig, längst ut mot branten vid ravinen. Omkringliggande bostäder är också skjul av plåt och lokaliseringen är en av de sämsta i La Carpio. De multiplicerande effekter som Bourdieu nämner innebär i den lokala kontexten som Martas skjul i La Carpio utgör, en social markör av misär, transportsvårigheter på grund av gatornas tillstånd och längre tidsåtgång att förflytta sig genom att promenera. För Marta innebär lokaliseringen även en föreställning om att polisen inte kommer till en så avlägsen plats. Våldet som förekommer innebär att offentliga telefoner vandaliseras vilket försvårar möjligheten att tillkalla polis eller läkare vid behov och försvårar kontakten med släktingar utanför området. Lokaliseringen är en förutsättning som bidrar till en topofob mening av bostaden.

Bild 36: Skjul i slummen. På en plåt står skrivet "Frihet för våra barn"

De materiella aspekterna är en ytterligare förutsättning för en topofob mening som skapas direkt ur en erfaren situation. En intressant tanke presenteras av Lindón som diskuterar begreppen ”brist” i förhållande till ”övermått” för att analysera erfarenheter av de materiella aspekterna av att leva i ett skjul i slummen. Det som kan synas vara en brist eller definieras som en brist resulterar i vardagen i ett övermått av olika fenomen i fattiga områden (Lindón i Molina, 2006b). Ett övermått av stank från soptippen och sopor på gatan – är en brist på renhållning, ett övermått av damm som ryker in i bostäderna – är en brist på asfaltering, ett övermått av vatten som rinner genom husen och får möbler och ägodelar att flyta bort – är en brist på avlopp, ett övermått av förekomsten av barer – är en brist på legalitet och möjlighet att reglera alkoholtillstånd för restaurangnäringen. De materiella förhållanden som råder i La Carpio innebär för de fattigaste en vardagserfarenhet av att bo i ett undermåligt plåtskjul, med översvämningar vid regn, bristande gatubelysning, brist på en framkomlig väg utanför bostaden och brist på fungerande avlopp vilket innebär att dricksvattnet förorenas när gatorna översvämmas och avloppsvatten tränger in i de spruckna dricksvattenledningarna. Martas vardag i ett plåtskjul innebär att hon lever i ett materiellt övermått av sämsta tänkbara material. Inredningen är nästintill obefintlig vilket innebär svårigheter för förvaring; kläder, papper och madrasser ligger staplade i högar. All denna materiella brist innebär i vardagen ett övermått av plåt, av murket trä, av hetta i torrperioden, av vatten i regnperioden, av leriga oframkomliga vägar, av sopor på gatorna, av stank från soptippen och från öppna diken och av isolering från bekanta och släktingar bosatta på andra platser. Den låga materiella standarden innebär också ett nästintill omöjligt underhållsarbete, det är svårt att laga trä som murknar och möglar. Vid ravinen är skjulen byggda på instabil mark, eller på mark som översvämmas, vilket innebär att de sätter sig, ett förhållande som ytterligare försvårar underhållet. Martas och Claudias skjul erbjuder för det mesta ett skydd mot regn, men det finns flera exempel på bostäder som översvämmas under regnperioden. Den undermåliga materiella standarden på bostäder och brister i teknisk infrastruktur, innebär arbetsbelastning på kvinnor genom det omsorgsansvar och ansvar för hushållsarbete som kvinnor har. Hushållsarbete är tungt och tidskrävande under de materiella förhållanden som råder hos Marta och Claudia. Även i hushåll som lever i skjul går barn i skolan, uniformer ska tvättas och hållas rena.

Ett vardagsliv i ett skjul i slummen har också negativa konsekvenser för kvinnors hälsa. Brist på tillgång till dricksvatten och avlopp tillsammans med brist på hälsokliniker innebär stora hälsoproblem med infektioner; mag-, tarm- och respiratoriska sjukdomar samtidigt som ett liv i en slum ökar risken att infekteras med HIV/AIDS (COHRE, 2008). La Carpio har ett hälsotillstånd som är sämre än genomsnittet i landet trots att statistiken bygger på de antal personer som verkligen kontaktar hälsoklinikerna (Fuprovi, 2007) vilket exempelvis Marta inte gjort. Marta talar om sin tidigare depression och berättar om hur överviktig hon blivit på grund av depressionen eftersom hon bara satt inne och åt, sov och tittade på

TV. Kvinnokooperativet där Marta och Claudia är medlemmar har arbetat med en liten guide till självhjälp genom gruppdiskussioner om depressioner. Marta berättar att det hjälpt henne, men fortfarande lever hon med minnen från den tid då hon var deprimerad, minnen som hon relaterar till bostaden. En annan negativ hälsoaspekt är den utsatthet som ett liv i slummen innebär i form av den ständiga ”katastrofberedskap” som uppehålls av kvinnor i positionell och villkorsmässig misär (Lindón, 2006a). Detta innebär en oro över hot om att bostaden översvämmas, att bostaden rasar utför ett stup, att det blir inbrott, att familjen kan bli bortkörd från sitt hus av myndigheter eller att vare sig grannar eller polis ingriper vid anrop på hjälp.

Bostadens feminina genderisering förekommer även i slummen. Sylvia Walby pekar på att fattiga kvinnor drabbas hårdare av normativa föreställningar än medelklassens kvinnor (Walby, 1997). För en kvinna som ”förväntas” ha sin främsta plats i hemmet, kan ett undermåligt skjul som bostad innebära ytterligare förstärkt positionell misär. Erfarenheten av att tillbringa sin tid i ett skjul med ett övermått av dåliga material, upplevelser från ett våldsamt äktenskap och en depression innebär att Marta skapar en topofob mening för bostaden. Meningen skapas direkt från upplevelser på platsen, av material, av översvämningar, av långa transporter, av att vara isolerad, men också av obehagliga minnen som driver henne bort från sin bostad. Hennes upplevelser uttrycks i hennes hat för bostaden och en konsekvens är att hon tillbringar så mycket tid som möjligt utanför sitt skjul.

Bostaden levd i topofobi innebär att så stor del av vardagen som möjligt tillbringas på andra platser, genom att vandra längs gatorna, att utföra betalt arbete, och frivilligarbeta i kyrkans och enskilda organisationers regi.

Marta och Claudia har i nuläget en osäker besittningsrätt eftersom de bor på ockuperad mark. Förvisso menar de själva att de äger sina bostäder, i betydelsen att de har papper på att de en gång köpt marken de bor på. Men denna rätt, är bara en tillgång i en situation av ett eventuellt slumsaneringsprogram, då de skulle kunna komma ifråga för en subventionerad, laglig bostad, under den nya territoriella politiken. I deras nuvarande situation innebär inte besittningsrätten någon möjlighet att förbättra bostadsstandarden för att minska misären, eftersom de inte har någon egen ekonomisk möjlighet att finansiera förbättringar.

Interiöra arbetsplatser

De platser som är länkade i Martas och Claudias vardag är platser kvinnorna arbetar på, uppehåller sig på och approprierar, i stor utsträckning interiörer avsedda för omsorg, vård och skola. I sina vandringar genom slummen arbetar Claudia och Marta i kvinnokooperativet på daghemmet, med barnpassning som inkomstbringande arbete, med guidade turer i slummen och med frivilligarbete för att bistå fattiga familjer.

Bristen på social infrastruktur har i La Carpio fått till konsekvens att den sociala infrastrukturen, i den mån den finns, bedrivs av enskilda organisationer och kyrkor (Fuprovi, 2007). Eftersom kvinnor i de flesta delar av världen är ansvariga för hushållsgöromål och omsorg om hushållets medlemmar har bristen på social infrastruktur inom både forskning och arkitekturpraktik framhållits som en av stötestenarna i kvinnors vardagsliv (Sangregorio,1994; McDowell,1999) Redan under andra hälften av 1800-talet riktade de materialistiska feministerna kritik mot både kvinnors oavlönade omsorgsarbete, och mot hemmet som en isolerad arbetsplats. De feministiska materialisterna efterfrågade både en ekonomisk och rumslig förändring som innebar att kök, tvättstugor, matsalar, skolor och daghem byggdes som för gemensamt bruk. Design som syftat till att stödja kvinnors arbete i vardagen har i forskning och praktik behandlat frågan om hur hushålls- och omsorgsarbetet kan lyftas ur bostaden, eller det privata, och istället utföras i kollektiva lösningar (Hayden, 1981; Rotschild, 1999).

De platser som är del av vardagens organisation i länkade interiörer, är platser i stort för omsorg, vård och skola, men aktiviteterna drivs och ägs inte av kvinnorna själva utan av enskilda organisationer, myndigheter och kyrkosamfund. Marta och Claudia arbetar på platser som exempelvis kyrkans lokal där de tar emot besökare, ett daghem för att arbeta i ett kvinnokooperativ, en gemensamhetslokal för att undervisa, en fattig familjs bostad för att göra en enkätundersökning, i skolan för att delta i en läxgrupp som stöd för skolbarnen och i CODECA:s samlingslokal för möten om den planerade saneringen av La Carpio. I slummen finns inte platser för kollektivt arbete som drivs enbart i regi av kvinnorna själva, utgångspunkten för det gemensamma arbetet är istället de enskilda organisationernas och kyrkans idéer om vad som är viktiga frågor att driva. Från organisationer som verkar i fattiga områden finns en föreställning om att kvinnor syr och broderar; såväl i slummens La Carpio som i Stockholms förorter (Listerborn, 2006). Kvinnor förväntas generera en inkomst genom projekt för matlagning, traditionell dans och broderi, trots att Claudia säger att hon vill guida turister i slummen och att Lucia vill starta en begravningsbyrå och spika kistor. De platser där verksamheter bedrivs – kyrkan, skolan, daghemmet, gemensamhetslokalen – erbjuder en plats där kvinnorna kan uppehålla sig när kyrkan ordnar teatergrupper, bönemöten, organiserar mot rasism och när enskilda organisationer ger utbildningar, eller erbjuder kulturella aktiviteter som traditionella danser och matlagning.

Denna situation innebär att enskilda organisationer och religiösa församlingar sätter agendan för lämpliga arbetsuppgifter, ofta med föreställningar om traditionellt feminint genderiserade arbetsuppgifter som sömnad och barnomsorg. Dessa platser som kvinnorna arbetar på och uppehåller sig på är de platser som existerar i slummen där kvinnor har tillträde, där de kan uppehålla sig utan att misstänkliggöras. I den överbefolkade och tättbebyggda slummen existerar inte formella arbetsplatser

utan det är dessa lokaler som i stor utsträckning utgör periferins offentliga platser där kvinnor har tillträde.

Frivilligarbete för det lokala samhället

Martas och Claudias arbete för det lokala samhället innebär att obetalt arbete varvas med betalt arbete, ibland kan det kan vara svårt att urskilja vilket som är betalt och vilket som inte är det. Arbetsmarknaden i Costa Rica innebär att fattiga, lågutbildade kvinnor har svårt att få ett arbete inom den formella sektorn (INAMU, 2005). Det är mycket svårt att få ett lagligt arbete utanför slummen. Många kvinnor arbetar informellt med olika typer av hushållsnära tjänster; de städar, tvättar, passar barn och lagar mat i andras hushåll[49]. Betalningen är ofta dålig, ett arbete utanför slummen innebär långa restider vilket gör det svårt att träffa sina barn, och trots att de reser in till staden, har de lite tillgång till stadens service och handel.

Forskning från Ecuador och Bolivia visar att fattiga kvinnor alltmer har setts som svaret på en svag välfärdsstat och en källa till billig arbetskraft. Kvinnors arbete naturaliseras och blir del av deras eget omsorgs- och hushållsarbete med konsekvens att kvinnors arbete för det lokala samhället med barnomsorg eller äldreomsorg inte betraktas som ”riktigt arbete” (Lind, 2002). En del av verksamheterna som bedrivs i La Carpio av kyrkosamfund och enskilda organisationer menar jag är omsorgsarbete inom en sådan vag definition där kvinnors arbete riskerar att ses som en naturlig del i deras vardag. Verksamheterna kan gälla att ta hand om barn, att arbeta med kyrkans verksamhet med mat åt de fattigaste och hjälp med kläder och det kan gälla att guida grupper på studiebesök. Verksamheterna rör sig till största del inom arbete som kvinnor traditionellt utför, men i slummen utför kvinnor arbete som i rikare delar av staden bedrivs genom myndigheters försorg. Kvinnornas arbete innebär att de ibland har möjlighet att få betalt, men verksamheterna bygger också på frivilligarbete, som kvinnorna utför utan betalning ”för allas bästa”[50]. Även i detta fall ersätter fattiga kvinnors frivilligarbete den bristande sociala infrastrukturen.

49 För en beskrivning se Rigoberta Menchús bok om sin situation som huhållerska i Guatemala City, med oreglerad arbetstid, dålig betalning, osäkra anställningsförhållanden och fysisk och psykisk misshandel (Menchú, 1984).

50 Återigen är begreppet *”por la comunidad”* i betydelsen det lokala samhället, men uttrycket har en undermening att arbetet utförs för allas bästa.

Våldsutsatthet och trygghet i slummen

En vardag i slummen innebär en vardag där multiplicerande negativa effekter av rum resulterar i en stigmatisering av La Carpio och en förhöjd risk att utsättas för våld. Det förekommer en mediebild av La Carpio som framställer stadsdelen som den andre i staden, både vad gäller medborgarna och platsen, en plats som är våldsutsatt, med mord, rån och överfall (Sandoval, 2007; Ericsson *et al*. (red.) 2002). Även om Claudia (och flera andra i intervjuerna) berättar att media ger en ensidigt negativ och överdriven bild av våldet, finns en statistik som pekar på att det förekommer en högre brottsstatistik i La Carpio än i storstadsregionen i övrigt. I en rapport som jämför statistik och kvinnors berättelser från slum i tre världsdelar, påvisas att kvinnor i slum många gånger är utsatta för ett

dubbelt hot, dels inifrån bostaden genom misshandel från en partner eller medlem av hushållet, men också en utsatthet för våld utanför bostaden genom överfall, rån och våldtäkt på väg till transporter och arbete (COHRE, 2008). Den illegala situationen i slummen innebär många gånger också en frånvaro av polis eller myndigheter till stöd för kvinnors våldsutsatthet. La Carpio är en halvö omgärdad av raviner, där de första ockupanterna byggde på den högst belägna punkten för att kunna hålla utkik och försvara sig. Idag är det en förvisso kringgärdad och inifrån bevakad stadsdel, men till skillnad från rikare, muromgärdade bostadsområden med beväpnad vakt, är La Carpio befäst med en polisstation precis vid entrén. Claudia nämner i sin syn på våldet att det är situationen med en enda in- och utfart som är del i att skapa den kriminella situation som råder. Dels finns en rädsla och misstänksamhet inifrån slummen mot myndigheterna och deras agerande och dels finns en rädsla utifrån där La Carpio är stigmatiserat som platsen där de farliga andra bor och lever.

Dessa farliga andra i staden som framställs som ett hot mot lag och ordning är de som är mest utsatta för våld (Pain, 2002). Även om respondenterna sa sig vara trygga där de bodde, har de själva blivit utsatta för våld, misshandel och inbrott och de har bevittnat våldshandlingar som mord på gatan. Deras erfarenheter av våld i förhållande till bostaden är situationer där hot förekommit från tidigare män. Claudia och Marta är för närvarande ensamstående och skilda från sina tidigare män. Marta berättar att hon blev skrämd men inte slagen. I scenen ovan säger Marta att även om hon inte blev slagen så är det många kvinnor som har problem med misshandel i hemmet. Ett exempel är när kooperativet träffas på daghemmet är det en kvinna som inte kommer för att hennes man är full och då kan hon inte lämna huset. Relaterat till bostaden förekommer inbrott, ett brott relaterat mer till egendom än person, men ett brott som drabbar även de fattiga, det är inte så att endast de finaste husen drabbas. Som Claudia berättar, har hon har haft inbrott en gång i sitt skjul. Tack och lov har de inte kommit tillbaka, men inbrottet innebär att hon har Emilce boende i huset och att hon håller uppsikt över gatan och ringer till grannarna om något händer eller om hon ser något.

Rädsla för brott är föränderlig och situationell, vi rör oss alla genom olika nyanser av rädsla genom livet enligt Pain och pekar på en mängd forskning inom rädslans geografi (Pain, 2000). Rädsla är en mångfasetterad och dynamisk känsla som är situerad i förhållande till det individuella planet, en känsla som beror av rumsliga, tidsmässiga och sociala kontexter. Forskning om genus och social exkludering visar att de mest utsatta är de som drabbas mest av våld, medan diskursen om brott i samhället berör medelklassens heteronormativa bostadsområden. Begreppet ”den andre farlige” kan ses som både ett geografiskt och socialt distanserande som används av människor för att själva känna sig trygga, i tron att våld drabbar personer olika oss själva på platser vi inte använder (*ibid.*). I en kontext av en segregerad stad och en mediebild utgör La Carpio ett exempel på den farlige andre i staden; bilden skapar en föreställning att det är här alla brott sker, det är här ”de farliga andra” lever och bor. Claudia

som upplevt ett negativt bemötande genom att berätta var hon bor, ses som en representant för dessa farliga andra. Claudia menar själv att våldet finns överallt, hon bodde på landet tidigare *”och där var det också inbrott, dessutom kan man bli rånad mitt på ljusa da’n inne i San José”*. Intressant i intervjuerna var att Claudia och andra på liknande sätt geografiskt och socialt definierar personer och områden som är farliga inom La Carpio; på deras egen gata är det tryggt, i stället är det ungdomar som handlar med droger och vissa delar av slummen som helst bör undvikas. Genom att konstruera de andra farliga inom La Carpio och undvika vissa delar, konstruerar Marta och Claudia föreställningar som är del i att göra deras vardagliga vandringar genom slummen möjliga.

Den byggda miljön har varit i fokus för forskning om rädsla, baserat på studier om människors rädsla för platser som upplevs som otrygga, platser som har dålig belysning, där sikten är skymd och som kan vara oattraktiva och dåligt underhållna (Listerborn, 2002). En av utgångspunkterna för design mot brott lanserades av Oscar Newman i hans teori om ”*defensible space*”, det försvarbara rummet, där han framhåller att dålig design både leder till brott och minskar de boendes vilja att använda och försvara det lokala rummet. Newmans förslag till utformning av den byggda miljön innebär ett försvar där bebyggelse och främlingar ska kunna övervakas (Newman, 1972). Att det vore möjligt att ”designa bort” brott och rädsla genom bättre belysning och mindre skräp på gatorna har blivit starkt ifrågasatt och kritiserat[51]. Å andra sidan kan upprustning av den materiella standarden ha andra konsekvenser, som att invånarna upplever att det finns en större närvaro av myndigheter. När det gäller slummen handlar den materiella situationen även om de mest grundläggande funktionerna inom teknisk infrastruktur. Marta berättar att hon tycker att det har skett materiella förbättringar över tid. Vissa gator är mer framkomliga, det finns sedan förra året gatubelysning nattetid och telefoner har placerats vid den lilla platsen utanför daghemmet där vägarna korsas. Enligt Marta har överfall och inbrott minskat, delvis beroende på materiella förbättringar; eftersom det numera finns belysning och telefoner som ger möjlighet till kommunikation med polis eller ambulans. I bostäderna, har de som har möjlighet, försett skjulen med galler och korrugerad plåt mot gatan och dörrarna har försetts med kedjor och hänglås på dörren för. En ytterligare anledning till att ”*det lugnat sig betydligt*” är att de bildat ”*policía comunitaria*” vilket inneburit att de boende nu känner till sina rättigheter och anmäler brott när det sker, vilket inte förekom tidigare. Fortfarande förekommer vandalisering av telefonerna, men folk måste lära sig och förstå att det är viktigt med telefoner menar Marta.

51 Painter frågar sig om bättre belysning leder till ökad trygghet om det enbart är brottslingar som befinner sig i rummet (Painter i Pain, 2000).

I motsats till Newman har arkitekten och kritikern Jane Jacobs diskuterat stadens form i en kritik mot ett framväxande storskaligt byggande (Jacobs, 1962 (1991)). Enligt Jacobs är kvartersstrukturen med gator, gathörn och mycket genomströmning av personer, en stadsmiljö med ”ögon på gatan”, vilket skapar trygghet i staden. La Carpio har en viss överensstämmelse med Jacobs tankar; gatunätet är i stort en rutnätsplan

med en stor del korta kvarter, i en fjärdedel av bebyggelsen förekommer verksamheter och det är en ström av människor i varierande ålder som rör sig på gatorna även nattetid. I den kontext som slummen utgör, överskuggas dessa positiva stadsbyggnadselement av en framträdande fattigdom, informell verksamhet och perifer lokalisering i staden. Flera av de fördelar Jacobs menade var viktiga för en trygg miljö existerar i La Carpio i större utsträckning än i andra delar av storstadsregionen, men det är just här som den högsta kriminaliteten finns. I slummen tvingas människor till ett dubbelt försvar, både mot myndigheter och mot andra fattiga, genom att de boende kör iväg andra som kommer för att bosätta sig.

I våldsutsatta stadsdelar förekommer strategier för att de boende ska klara av situationen (Evans 1996, i Pain, 2000). Evans visar att de boende i geografiskt och socialt isolerade stadsdelar utvecklade en stark identitet, där det är betydelsefullt att vara en av de boende. Emilce berättar att det är viktigt att vara "*Carpireña*", de som kommer nya är de som är rädda, inte de bofasta. Tryggheten skapas genom familj, grannar och vänner, och inte genom skydd av polisen. Claudia har övervakning som en strategi för trygghet utöver att undvika ungdomsgäng och de mest kriminella platserna. Claudia har en äldre kvinna boende i sitt hus, hon är en god granne, hon håller själv utkik och säger till om hon ser något ovanligt i närmiljön när hon pratar med sina grannar. Marta är del av *policía comunitaria* som bevakar husen för att förebygga våldsbrott, vilket på hennes gata inneburit minskat våld.

Trots att de lever i en våldsutsatt miljö, rör sig Marta och Claudia genom gatorna till olika platser i sitt vardagliga vandrande. Hille Koskela diskuterar fyra strategier kvinnor använder för att känna tillförsikt istället för rädsla. En aspekt hon nämner är att upprepad användning av platser gör platserna mer bekanta och upplevelsen av trygghet större, likaså förekommer sociala färdigheter och en medvetenhet om den relativa faran i den egna kulturen (Koskela, 1997). Både Marta och Claudia rör sig längs gatorna och kommunicerar med bekanta längs vägen, ropar, stannar till och säger några ord, en social strategi som är en del av en konstruktion av trygghet. De känner till vilka platser som är farligare än andra och de rör sig genom gatorna dagligen, strategier som tillsammans är en del av hur de skapar tillträde till ett våldsutsatt och maskulint genderiserat gaturum.

Bild 37: Barn på väg till skolan. I bakgrunden syns en kyrka

Bild 38: Barn på gata nära ravinen

Vardag i slummen

Marta och Claudia lever sin vardag i en slum, som jag menar är ett exempel på periferins micrópolis, där de fattiga koncentrerats på en plats avskild med barriärer från den övriga staden. La Carpio är exempel på hur multiplicerande negativa effekter resulterar i stigmatisering, våldsutsatthet, arbetslöshet och fattigdom. För Marta och Claudia innebär detta att de har båda låg position på arbetsmarknaden, den feminisering av fattigdomen som förekommer i Costa Rica är en situation som dessa kvinnor lever i, med mycket låga inkomster och liten möjlighet till arbete inom den formella arbetsmarknaden. Marta och Claudia är tvångsföretagare i slummen, men utan möjlighet att använda sina bostäder för arbete, på grund av att bostäderna är plåtskjul med liten möjlighet att bedriva ett inkomstbringande arbete. De är båda två ensamstående med minderåriga barn. Frånvaron av myndigheter yttrar sig i en våldsproblematik och en avsaknad av social och teknisk infrastruktur. En ytterligare rumslig effekt är genderiseringen som innebär en dikotomi mellan bostad och gata där gatan är manligt genderiserad.

Trots att de lever i ett periferins micrópolis skapar de tillträde till ett flertal platser inom slummen, och motverkar i sina vardagspraktiker de starka negativa rumsliga effekter de är utsatta för. De organiserar sin vardag genom att vandra mellan platser där de har möjlighet att generera en inkomst. De skjul de har till bostäder omöjliggör en användning av bo-

staden för inkomstbringande arbete, i Martas fall är bostaden den plats hon hatar, och de sprider istället ut sina vardagliga verksamheter på flertalet platser. Kvinnorna har också ett socialt kapital[52] i form av en färdighet i att föra sin egen och andras talan som bidragit till att de innehar höga positioner i det lokala samhället. De använder sin tid som ett kapital för att investera i projekt som ger dem själva och deras barn chanser till förbättrad livsmiljö, de approprierar rum för sin försörjning och för att re/presentera sig själva och de utmanar genom sina praktiker den genderisering av gatan som är starkt framträdande, genom att vandra och uppehålla sig kortare stunder i gatans rum.

52 Socialt kapital definieras inte av Bourdieu själv i en specifik definition, men har kommit att användas i en (alltför) vid mening om ett kapital i form av kontakter med andra människor som kan utnyttjas som en resurs (Portes, 1998).

En vandring genom vardagens rum

Konstruktionen av bostaden som feminint genderiserad och gatan som maskulint genderiserad är dominerande även på en plats där fattigdom råder som i periferins micrópolis, kanske till och med starkare som Walby påpekar. Genom sina vandringar i vardagen, menar jag att Marta och Claudia ifrågasätter och utmanar den dominerande ordningen. Strategierna för att vandra i form av utforskande i La Carpio visar på tillförsikt och mod i sättet Marta och Claudia skapar tillträde till rummet.

Rumsliga praktiker i länkade interiörer innebär en konstruktion av rum för kommunikation och interaktion med olika individer på flertalet platser under dagen. Irigaray använder begreppet passage för ett rum för

Bild 39: Gatuvy från La Carpio mot den asfalterade huvudgatan

kommunikation. Enligt Irigaray har kvinnor en fallenhet för att skapa stigar och passager (resor) som ger förutsättningar för kommunikation. Martas och Claudias rumsliga praktiker innebär, menar jag, att de har skapat en passage mellan flertalet platser i kommunikation med andra. Passagen sker genom gaturummet som traditionellt använts av män för kommunikation men i dessa fall har kvinnorna skapat tillträde och använder gaturummet för kommunikation. Arkitekter som Hayden och Kanes Weisman har argumenterar för positiva erfarenheter som konstrueras i öppna, fluida rum vilka möjliggör kommunikation och interaktion mellan olika subjekt. Dessa rum har i flertalet fall definierats som mellanrum inuti byggnader, där interaktion kan ske, medan gatan och offentliga platser lämnats utanför problematiken. I länkade interiörer utgör gatan och bostäderna tillsammans med de enskilda organisationernas lokaler platser som knyts samman i vardagen, som inte innehåller ”rena rum” där en specifik aktivitet utförs på en för aktiviteten specifik plats, utan där omsorg, inkomstbringande arbete, besök hos grannar och frivilligarbete varvas på skilda platser i kommunikation och interaktion med andra. Dessa rumsliga praktiker är en form att behärska rum i syfte att ha tillträde till stadens rum och platser som konstrueras i en passage för kommunikation.

I detta kondensat av rumsliga praktiker som länkade interiörer utgör, menar jag att kvinnorna organiserar sin vardag på ett sätt som överskrider den dikotoma indelningen av bostad/gata med en feminin/maskulin genderisering. De konstruerar i stället ett rum i en passage för kommunikation.

Kvinnokooperativets appropriation

Trots de många rumsliga negativa effekter som konstruerar periferins micrópolis, approprierar Marta och Claudia rum som ger upphov till ett nytt socialt rum, där bruksvärdet prioriteras (Lefebvre, 1974 (2003)).

I scenen som utspelar sig på daghemmet förekommer en appropriation av ett rum där kvinnokooperativet skapar ett socialt rum som de gör till sitt eget. Scenen utspelar sig i en kontext av fattigdom och enskilda organisationers närvaro i slummen. Byggnaden är ett daghem för barn som lever i extrem fattigdom. Barnen tillbringar fyra timmar, fyra dagar i veckan på daghemmet och får ett mål mat om dagen. När kvinnokooperativet använder daghemmet omformas det till att för stunden utgöra platsen för inkomstbringande verksamhet. De kvinnor som deltar i kooperativet lever i fattigdom, de har små eller inga möjligheter att få ett formellt arbete och överlever istället på diverse små inkomster. Kvinnorna har alla barn med varierande omsorgsbehov, några är småbarn, andra går i skolan. Parallellt med att de utför ett arbete som ger en inkomst, kan de små barnen följa med sina mammor och skolbarn kan komma efter eller före skoltid. De små barnen får tillgång till leksaker, böcker och en liten uteplats med en gunga och en rutschkana. Både kvinnor och barn kommer ifrån sina ofta undermåliga plåtskjul till bostäder.

Daghemmet är ett exempel på en plats där kvinnorna approprierar ett rum genom att uppehålla sig en längre tid tillsammans på en plats de använder regelbundet, vid återkommande tillfällen. I centrum för deras appropriation är bruksvärdet; rummet används för aktiviteter de bestämmer över, det är de som formar verksamheten. De gör rummet till sitt eget, inte genom att äga det som i betydelsen äganderätt genom vilken andra kan uteslutas, men genom en appropriation där andra tillåts dela rummet, dessa andra kan vara andra kvinnor som vill delta i kooperativets verksamhet och barn som rör sig in och ut ur rummet. Platsen som del i appropriationen omformas när kvinnokooperativet möts. I detta fall överskrids gränser för användning, tidsrytmen förändras genom kooperativets aktiviteter, objekt i lokalen omdisponeras, en ommöblering sker och rummet dekoreras med sydda änglar och väskor. Kooperativet befinner sig i en privatägd lokal ämnad för ett annat ändamål, men approprierar lokalen och ommodellerar den för sin verksamhet.

Appropriationen leder till att kvinnorna förändrar sin position och lokalisering i rummet (Bourdieu, 1999 (2006)). Appropriationen leder till en process genom vilken de har en inkomst, de har en självhjälpsgrupp mot depression, de åker på utflykt bort från slummen och de har påbörjat en representation och presentation av sig själva som ett arbetskooperativ. Kvinnokooperativet skapar tillträde till en arbetsplats och i förlängningen platser utanför slummen.

Rumsliga förhandlingar i länkade interiörer

Länkade interiörer är ett exempel på ett sätt att organisera vardagen där kvinnorna skapar tillträde till rum och platser, trots starka reducerande rumsliga effekter. Marta och Claudia har, trots sin fattigdom, tillgång på kapital som innebär att de kan behärska rum, appropriera rum som ger tillträde till gatan och till arbetsplatser och till beslutsfattande i boendeorganisationen inom stadsdelen. Kvinnorna i dessa exempel behärskar rum dels genom att konstruera en passage för kommunikation och dels genom att appropriera rum för verksamhet med inkomstbringande arbete, praktiker som leder vidare till andra inkomster och tillträde till fler platser.

Kvinnorna strävar efter tillträde till rum och platser i sina vardagspraktiker som kan ge inkomster, eller fördelar för dem själva och deras barn. Samtidigt är det så att kvinnorna rumsligt väljer mellan flera svåra situationer. Valet står mellan att arbeta formellt eller informellt utanför slummen, vilket innebär att de tillbringar största delen av sin vakna tid utanför hemmet. Detta innebär att de inte har möjlighet att träffa sina barn utan måste lämna barnen ensamma eller be någon granne/bekant/släkting se efter barnen. Ofta är inkomsten låg och transportkostnaderna förhållandevis höga. Kvinnorna har lite kapital för att få ett arbete inom den formella sektorn, de är nästan chanslösa. Vad Marta och Claudia gör är att förhandla till sig tid, i syfte att ge sina barn en tryggare uppväxt, där de själva är mer närvarande och kan hålla barnen borta från droger och

kriminalitet. Tiden får de i utbyte mot mindre inkomst genom att leva lokalt och överleva på tillfälliga inkomster samt dedikera sin tid till att investera i framtida förbättringar inom omsorg eller infrastruktur. Tid är en tillgång som kan användas för att förbättra sin position. I detta sammanhang kan tiden användas för att investera i social infrastruktur, som på sikt leder till en bättre miljö för kvinnorna själva och deras barn. Deras arbetsinsatser leder ofta till att de kan få betalt för ett ytterligare arbete som behöver utföras. De investerar tid i att bygga en skola och hjälper till med läxläsning vilket ger en bättre utbildning för barnen, ett uppdrag som styrelsemedlem i CODECA ger tillgång till utbildning och erfarenhet av förtroendeuppdrag, de får tillgång till mer kunskap om framtida slumsaneringsprogram vilket kan innebära fördelar inför en eventuell realisering av bostadsprogram.

Bild 40: Lokal som drivs av en enskild organisation

Länkade interiörer är ett av flera sätt att organisera vardagen i periferins micrópolis. Multiplicerande negativa effekter resulterar i en platsbundenhet inom slummen. Marta och Claudia har lite tillträde till staden utanför sin närmiljö, men inom La Carpio har de båda en position som innebär att de vandrande genom vardagen skapar tillträde till gatan och till olika arbetsplatser, deras tillgångar innebär en förmåga att behärska rummet lokalt.

I detta kapitel har jag diskuterat det specifika i rumsliga praktiker av länkade interiörer där vardagen levs utspridd på flera platser. I nästa kapitel diskuteras ett exempel på multifunktionella interiörer, där bostaden istället blir centrum för de flesta av vardagens praktiker.

Multifunktionella interiörer

Bild 41: Tak i nybyggt, subventionerat bostadsområde

Från slummens periferi förflyttar vi oss till den planerade, subventionerade stadsdelen. Vardagslivet utspelar sig i närmiljön, än mer koncentrerat till en specifik plats, till bostaden. I detta kapitel analyseras ett exempel på en organisation av vardagen jag valt att kalla multifunktionella interiörer, vilket innebär att de flesta av vardagens praktiker, som inkomstbringande arbete, omsorgs- och hushållsarbete sker i bostaden.

För att analysera dessa rumsliga praktiker i multifunktionella interiörer diskuterar jag i följande stycken praktiker som inkluderar de rutter och nätverk av interaktioner som länkar platser i vardagen. Kapitlet inleds med en scen från ett bönemöte i en bostad och två av intervjuerna redovisas, varefter rumsliga praktiker av multifunktionella interiörer analyseras.

Bönemöte i Maria Carmens hus

Genom taxibilens ruta passerar först innerstaden, sedan de små bostäderna i slummen som klättrar längs branterna i ravinerna som skär genom storstadsregionen. Där motorvägen tar vid förändras landskapet till böljande grönska där stora villor skymtar fram bland kullarna. Ytterligare längre bort från innerstaden, i storstadsregionens periferi finns ännu billig mark, oplanerad mark, mark som skänks till de fattiga.

Vi svänger av motorvägen till landsvägen mellan Santa Ana och Belén. Taxin kör förbi ett nybyggt hotell, en bensinmack, några verkstäder och en supermarket. Taxi chauffören säger; ”*jag vet precis vart du ska*” och saktar farten framför entrén till det muromgärdade överklassområde med beväpnad vakt som är granne med Lindora. ”*Nej, nej”,* säger jag, *”där lite längre bort vid grusvägen, det är dit jag ska”*. Han rycker på axlarna och kör vidare.

Vi kör in i Lindora, uppför huvudgatan som sträcker sig under en högspänningsledning, förbi rader av bostäder. Lindora ligger på platt mark omgärdat av grässlätter där kor betar under enstaka träd. Bostäderna vi passerar är identiska, vissa är målade och färdigbyggda medan andra fortfarande har byggtidens gråa betongelement synliga. Dammet ryker från smågatorna när bilar passerar, det är enbart huvudgatan som är asfalterad. Skyltar uppsatta på de små husen vittnar om service som erbjuds; frisörska, glassförsäljning, bageri, snickeri, elverkstad, försäljning

av däck och keramik. Vid busshållplatsen har en centrumbildning vuxit fram, en grönsakshandlare har etablerat sig bredvid det lokala bageriet. Bussar kör nedför huvudgatan, lastbilar kör förbi med byggnadsmaterial, en kvinna går med en barnvagn till grönsakshandeln, några pojkar går för att handla bröd och slänger sina cyklar på trottoaren utanför bageriet. Taxin svänger av huvudgatan och stannar vid ett litet vitmålat hus i slutet på en nyasfalterad gata. Maria Carmen möter mig utanför sitt hus, hon har dörren uppställd mot gatan så att alla vet att hon är hemma för ikväll ska hon hålla bönemöte för en grupp kvinnor i församlingen. Vi har träffats tidigare, när vi genomförde en enkätundersökning. Jag förpassas snabbt till sovrummet där enkäter och kartor ligger staplade; Maria Carmen själv är upptagen med förberedelser inför kvällen.

Kvinnorna kommer en efter en, de kommer in och sätter sig i sofforna i vardagsrummet precis innanför dörren. De pratar och skrattar, men när alla har kommit ställer de sig i en ring och håller varandra i händerna. Maria Carmen börjar bönen och ber om välsignelse för alla närvarande, att de ska behålla sin hälsa och ha mat på bordet och så ber hon för alla de som har det sämre, för de fattigaste att de ska ha mat för dagen. De andra kvinnorna stämmer in i bönen, de ber med Maria Carmen och repeterar delar av det hon säger. Bönestunden fortsätter genom att andra kvinnor tar över ordet och ber böner som de andra stämmer in i. Dessa personliga böner varvas med Fader Vår och bönestunden avslutas med gemensam sång.

Stämningen skiftar från att ha varit allvarsamt religiös till uppsluppet kaffedrickande och prat. En diskussion rör deras önskan att ha en ”riktig” kyrka i Lindora. Men det är svårt, de måste ha en lämplig tomt, de måste hitta finansiering, kanske kan det gå genom kyrkan, men det finns även pengar att söka från utlandet menar Maria Carmen. Samtalet fortsätter en stund, men allt eftersom tackar alla för sig och ger sig av hemåt.

Sömmerskans hus – Maria Carmen

Jag återvänder nästa dag för att göra en intervju med Maria Carmen. För tillfället går hon i sandaler, hon haltar för hon har stukat foten, hon satte foten snett vid en trottoarkant när hon var på väg till kyrkan. Maria Carmen är energisk och hela tiden sysselsatt: hon beskriver sig som hemmafru, men hon arbetar också som sömmerska i sitt hus, hon passar sin sonson på eftermiddagarna, hon ordnar bönemöten varje vecka i sitt hus, hon organiserar möten för den lokala boendeorganisationen, hon lagar mat som skänks till kyrkans ideella verksamhet, hon handlar blommor som hon arrangerar inför mässan på söndagen, hon sköter parken bredvid sitt hus, hon bjuder in sin kusin som spelar gitarr och de sjunger så det låter längs hela gatan på fredagskvällen

Maria Carmen berättar om svårigheter, men skrattar också ofta. Hon har lockigt, kortklippt hår. På söndagarna har hon läppstift och blå ögonskugga när hon går till kyrkan. Men idag när jag träffar henne arbetar hon i köket, hon är osminkad och går runt i en beige, ärmlös klänning. I fa-

miljen är det Maria Carmen som engagerar sig i det lokala samhället, hennes man går bara från huset till jobbet och från jobbet till huset, som hon uttrycker saken. Det hon tycker bäst om med Lindora är att de boende känner varandra. Eftersom de arbetade tillsammans under självbyggeriprocessen träffades de dagligen och nu känner de varandra och hjälper varandra.

Maria Carmen innehar ordförandeskapet i den boendeförening som bildades 1987 för att samla en grupp på tre hundra hushåll i syfte att bygga lagliga bostäder med hjälp av statssubventioner och egeninsats i form av arbete. Hon har varit engagerad i boendeföreningen ända från starten av självbyggeriprocessen, den tid då hon blev utsedd till social koordinatör.

> *Jag var koordinatör för aktiviteter och en av dessa var bageriet, den andra var köket och där hjälpte jag till med allt arbete och köksredskap som behövdes. Jag har alltid hjälpt till mycket, sedan självbyggeriperioden. (19)*

(19) Yo era coordinadora de actividades y una de ellas era la panadería, la otra era la cocina y allí ayudaba yo con todos los trastos y ollas que se necesitaban. Yo siempre ayudé mucho desde el principio.

Maria Carmen är femtioåtta år, hon är gift med en man som arbetar som nattvakt och tillsamman har de två vuxna barn. Deras son och hans sambo bor tillsammans med sin femårige son i en tillbyggd andra våning i huset. Maria Carmen äger själv bostaden. Hennes man hade tidigare alkoholproblem och pengarna som skulle gå till husbygget försvann till alkohol, en situation som fick Maria Carmen att kräva att hon ensam skulle stå på kontraktet för bostaden. Huset ligger i slutet av en kort återvändsgata. Mot gatan är huset målat i en ljus beige färg, men sidorna är fortfarande omålade betongelement. De två fönstren mot gatan är försedda med galler, som skydd mot inbrott. Mot gatan finns en liten strimma gräs och framför huset ligger några betongplattor på marken, precis vid entrén. Ytterdörren i trä står öppen, en sten hindrar den att slå igen, och två stolar av plastsnören står uppställda utanför. Vinden blåser och blåser, en varm, tidvis het vind som drar med sig damm som blåser in i huset, fastnar på möbler och lägger sig på golvet. Innanför dörren, i vardagsrummet, står ett altare med en krubba dekorerad med sidenblommor i starka färger. Väggarna är vitmålade och har sprickor på vissa ställen och det ligger klinker på golvet. I vardagsrummet finns en soffa och en fåtölj vid ena väggen och en TV på motsatt sida ropar ut nyheter om mord och bränder.

Maria Carmen berättar att hon är hemmafru, men hon arbetar också som sömmerska och är mycket engagerad i det som händer i det lokala samhället. Hennes vardag består i att hon varvar hushållsarbete och omsorg om sitt barnbarn med sömnad, en rutin som avbryts genom hennes engagemang i kyrkan och boendeföreningen.

> *Det jag gör är sömnad, jag syr här. Jag syr en stund för att jag ska tjäna lite, nästa stund gör jag hushållsarbete och nästa ägnar jag åt det lokala samhället. (20)*

(20) Yo lo que hago es costura, coso aquí. Coso un rato para ganarme algo, otro rato hago el oficio de la casa y otro lo dedico a la comunidad.

Arbetsplatsen är förlagd till vardagsrummet. Symaskinen står på ett litet bord bakom soffan, där hon även förvarar en del material. Från arbetsplatsen har hon god sikt ut mot gatan, där hon ser människor passera. När hon arbetar står dörren uppställd, så att kunderna vet att hon är hemma och kan ropa till henne utifrån gatan. När hon tar emot kunder förvandlas vardagsrummet till en arbetsplats. Kunderna sitter i soffan och diskuterar det arbete de vill ha utfört. Maria Carmen sitter vid sitt arbetsbord, hon mäter, syr och tar fram tyger och mäter storlekar på skoluniformer. Snart börjar en ny skoltermin och hon är för tillfället upptagen med att sy eller sy om skoluniformer, eftersom många familjer försöker spara in på kostnaderna. Betalningen är varierande, berättar Maria Carmen. Vissa kunder betalar direkt, andra vill göra små avbetalningar och vissa betalar med gamla symaskiner. I sovrummet står tre symaskiner uppställda, de saknar reservdelar och går inte att använda.

På baksidan av huset fanns tidigare en liten bakgård. Där har Maria Carmen och hennes man gjort en tillbyggnad så att gården numera fungerar som kök. Hon visar mig köket som är ganska mörkt eftersom det inte har några fönster; lite dagsljus strilar ned genom taket av korrugerad plast och genom glipor mellan väggen och plåttaket. Dunkar, tallrikar och kastruller är travade i högar ovanpå hyllor byggda av betongblock och diverse skivor. Några stora grytor finns kvar sedan byggtidens gemensamma storkök, grytorna använder Maria Carmen när det lagas mat till fester eller välgörenhet. Maria Carmen tycker om att laga mat, hon behöver ett stort kök för sitt arbete och hon är känd för sin goda matlagning. Från sin arbetsplats kan hon hålla uppsikt även ut i köket och varva sömnaden med matlagning. Under dagen serverar hon mat till sin man och bjuder kunder och bekanta på kaffe, kakor eller en matbit.

Huset används till en mängd olika aktiviteter och Maria Carmen tillbringar mycket tid i huset och i dess närhet. Hon är mycket tacksam för sitt hus, hon har kämpat hårt för det och tackar Gud för att hon har sitt eget hus. Hon arbetar med hushållsarbete och sömnad alla veckans dagar förutom söndagar. På söndagar ställer hon i ordning kapellet och vilar ibland en stund efter gudstjänsten. Huset används för möten på tisdagar och onsdagar och ibland träffas gruppen för de äldre *Adulto Mayor* i hennes hus. Köket använder hon för matlagning till sin egen familj, men även för matlagning till lunch på torsdagarna för gruppen för de äldre, och till kyrkans välgörenhet. När hon ger sig iväg från huset är det för kyrkans välgörenhet där hon är engagerad; hon hjälper till med att ordna lotterier för att samla pengar, exempelvis för kostnader för läkarvård eller hjälp till skolmaterial, skor och uniformer till fattiga barn. Hon reser med bussen till Santa Ana för att hämta grönsaker och blommor för församlingens räkning. Men för sitt sömmerskearbete måste hon resa in till San José för att köpa tyg och tråd, en resa som tar uppemot två och en halv timme med byte av bussarna. På helgen händer det att Maria Carmen kan göra en utflykt genom att åka med sin son som kör minibuss med turister.

Utöver huset sköter Maria Carmen den lilla park som ligger på tomten bredvid. Vi går ut från huset och hon visar träden hon planterat; palmer, blommande buskar och bambu täcker stor del av tomten. Enligt detaljplanen ska denna tomt på etthundratjugo kvadratmeter användas till lekplats. Kommunen gör för närvarande inga investeringar i lekredskap och utför inget underhåll. För att det ska finnas träd som ger skugga när lekplatsen blir verklighet har Maria Carmen planterat, vattnat och hållit uppsikt mot vandalisering. Hon berättar om det trädplanteringsprojekt som förekommit. De boende planterade träd i de små parkerna, men nästan samtliga vandaliserades, grenarna knäcktes och träden dog. *”Många barn får aldrig lära sig att vara rädda om saker, istället förstör de allt omkring sig och föräldrarna uppfostrar inte barnen”* berättar Maria Carmen. Parkerna lämnades utan planteringar och utan underhåll, vilket inneburit att parkerna förvandlades till soptippar. Maria Carmen var delaktig i att starta en grupp för underhåll, men det var svårt att engagera de andra och nu har hon gett upp det arbetet och koncentrerar sig på parken bredvid sitt hus.

> *Jag har alltid vetat att jag var tvungen att delta och jag har lagt mycket tid på detta och fortfarande i parken här är det jag som håller rent, men nu gör jag det runt där jag bor för jag kan inte hålla på och slåss med så mycket folk som skulle kunna göra mer. Bättre att hålla sig i närheten av huset och inte med andra, för jag började mycket bra med parkerna. Jag startade en grupp med kvinnor som skulle arbeta med att ställa i ordning parkerna och samla skräp och jag arbetade hårt, men jag blev trött för folk hjälper inte till.* *(21)*

(21) Yo siempre sabía que había que ir y en eso me pasé mucho tiempo y todavía en el parque de aquí yo todo lo tengo limpio, pero ahora lo hago a mi alrededor porque no puedo estar batallando con tanta gente que puede arreglar lo demás. Mejor sigo con mis alrededores y no con otras personas porque yo empecé muy bien con lo de los parques. Inicié con un grupo de señoras a arreglar los parques y recoger basura y me metí muy a fondo pero me cansé porque la gente no corresponde.

Vi står och pratar vid parken, när en kund kommer förbi, det är en kvinna Maria Carmen känner genom kyrkan, hon vill ha nya dynor till sina utemöbler och Maria Carmen får mer arbete. Jag tackar för intervjun och går vidare förbi busshållplatsen vid huvudgatan, ett tiotal småpojkar spelar boll och skyndar sig bort från gatan när bussen kommer. Jag fortsätter bort mot skolan som ligger i utkanten av Lindora. Jag ska träffa Beatrice som är hårfrisörska, hon har satt en skylt mot gatan som annonserar hennes verksamhet. Grannen har också skyltat ”här säljer vi bananer”.

Hårfrisörskans hus – Beatrice

Beatrice kommer och öppnar den låsta gallergrinden mot gatan när jag ropar mitt ”hallå” för att se om hon är hemma. Hon har bott i Lindora sedan husen byggdes, hon var själv den som kom till bygget och arbetade under de fyra år bygget tog. Nu är problemet inte längre bostäderna, även om de var obeboliga och under föreskriven standard när de flyttade in, utan problemet är de boende. Här finns människor som är analfabeter och dålig utbildning innebär problem med ungdomar på gatorna, med droger och kriminalitet. Men det går inte att klaga, för detta är ett

socialt bostadsprojekt som är till för personer med mycket små resurser, enligt Beatrice.

Beatrice själv är välfriserad, slank och har välmanikurerade naglar och en glansig, blommig klänning. Hon skrattar och gråter om vartannat när hon berättar om sitt liv, ibland skrattar hon genom tårarna och säger ”Gud har verkligen gjort oss kvinnor starka”. Beatrice berättar att hon är hemmafru och hårfrisörska. Hon är frånskild och bor med sina tre barn; två flickor som är femton och tolv år och en son på fem.

(22) Ahora que estoy sola con los niños tengo mi casa mejor porque yo estaba casada con un agresor y eso traía muchos conflictos ya que al estar yo bajo presión de agresión, vivía con frustraciones que volcaba hacia ellos. Ahora que estoy divorciada y sola con ellos, ellos están viendo que no soy la misma mamá de antes. Ahora tratamos de hacerlo todo en equipo: nos repartimos las responsabilidades domésticas y eso hace que la carga sea menos pesada.

> *Nu när jag är ensam med barnen har jag det bättre för jag var gift med en våldsman och det förde med sig många konflikter och även att vara utsatt för hot gjorde att jag levde med frustration som gick ut över dem. Nu när jag är skild och ensam med dem, ser de att jag inte är samma mamma som innan. Nu försöker vi göra allt tillsammans som ett lag: vi fördelar ansvaret för hushållet och detta gör att bördan blir mindre. (22)*

De delar på hushållsarbete, särskilt hennes äldsta flicka hjälper till med vardagssysslorna. En vanlig dag går hon och flickorna upp tidigt, flickorna ger sig av till skolan och Beatrice följer sin son till förskolan på förmiddagen. Tillbaka i huset gör hon hushållsarbete och väntar på att någon ska ringa och ge henne arbete. Hon föredrar att arbeta på förmiddagarna, men om någon ringer på eftermiddagen tar hon med sig pojken och lämnar instruktioner för matlagning till flickorna.

Beatrice är utbildad hårfrisörska. Hon arbetade tidigare i en fin frisörsalong och hade till och med ambassadörer som kunder. Betalningen var bra, men arbetsdagarna långa; hon arbetade från åtta på morgonen till nio på kvällen. En barnflicka tog hand om barnen på dagarna, men Beatrice tyckte inte barnen blev omhändertagna som hon önskade och flickorna slarvade med läxorna. Beatrice bestämde sig för att sluta och istället arbeta från hemmet för att bättre kunna se till sina tre barn. Men hon har stött på svårigheter med arbetet, det går inte att ta betalt på samma sätt som på en salong, folk här har inga pengar, det blir för dyrt, berättar hon. I Santa Ana betalar man 1 500 CRC (ca 18 SEK) för en klippning, men här betalar man bara 1 000 CRC och ändå tycker folk det är dyrt. Hon arbetar dels genom att besöka kunder i deras bostäder, men hon driver också en verksamhet i bostaden och har inrett en salong i vardagsrummet där hon tar emot kunder. Vardagsrummet är målat i en varm gul färg och pelarna är målade starkt blå. Det står en nätt soffgrupp i rummet, rottingmöbler med blommiga kuddar, där kunderna slår sig ned. Hon har en frisörstol, ett bord och en spegel för verksamheten. Arbetsmaterialet förvaras i sovrummet på en liten rullvagn som hon tar fram när hon arbetar. En kollega förser henne med produkter och ger henne kredit på fyrtiofem dagar, vilket innebär att hon kan betala tillbaka efterhand som hon använder produkterna. Det största problemet är att betalningsförmågan lokalt är så dålig, därför måste hon ge sig ut och söka upp sina kunder. Vissa kunder rekommenderar henne till andra

och på det sättet får hon arbete. Hon skulle kunna gå tillbaka till sitt arbete på frisörsalongen, men säger att hon inte vill överge sina barn.

> *Ibland har jag varit i Escazú och klippt hår till klockan nio på kvällen. Jag har tagit med honom (*sonen*) för att inte vara borta från honom så mycket. Men jag skulle vilja låta bli att söka arbete på gatan eftersom det är farligt, jag skulle vilja arbeta här. Jag har en väninna som ger mig vilken kvantitet av varor jag vill, som kläder för att sälja, men problemet är att här är det ingen som betalar. Jag skulle också vara tvungen att överge mina barn för jag skulle vara tvungen att ge mig iväg härifrån för att tjäna pengar.* *(23)*

(23) A veces he estado a las nueve de la noche con mi hijo cortando pelo en Escazú. Trato de llevármelo para no estar tan despegada de él. Pero yo quisiera no andar en el peligro de la calle buscando trabajo y quisiera trabajar aquí. Tengo una amiga que me da cualquier cantidad de mercadería como ropa para vender, pero el problema es que aquí no pagan. Igual tendría que abandonar a mis hijos porque tendría que salir a cobrar.

Hennes dröm och vision är att ha en skönhetssalong i en byggnad i anslutning till bostaden. Hon har påbörjat en tillbyggnad mot gatan, väggarna är halvt murade med betongblock, men för tillfället har hon ingen möjlighet att finansiera mer av bygget. Hon är dock glad över läget på huset; hon bor precis framför skolan vilket innebär att många kvinnor som hämtar barnen vid skolan ser skylten hon satt upp mot gatan; ”Hårfrisörska”.

Hon tillbringar sin mesta tid i bostaden, förutom små ärenden finns ingen särskild plats hon använder. ”*Nej, jag håller mig alltid här inne i huset”* säger hon. Det finns ingenting att göra i Lindora och ingen service; man måste resa med buss; de pengarna kunde användas till annat menar Beatrice. Man måste ta buss för att betala räkningar, för att gå i skolan och för att handla mat. Det finns småbutiker i Lindora, men de lägger på så att priserna blir mycket dyrare. Det var tur att de byggde på den här tomten, förklarar Beatrice. Men det är ändå svårt för en familj här, för hon kan inte tjäna pengar på samma sätt som i centrum av Santa Ana.

Ekonomiskt är det tungt att vara ensamstående. Hon får en pension för barnen genom sin man, men den kommer inte alltid i tid. Hon klarar sig ändå och det finns många kvinnor som har det värre, berättar Beatrice. Kvinnorna skulle kunna förbättra sin situation om det fanns stöd för kvinnor, ekonomiskt stöd, utbildning och psykologhjälp. Hon har läst om lån till kvinnor som gjort att de kunnat driva egna verksamheter; något hon tycker borde göras i Lindora, kanske kunde det finnas en fond för arbete. Utöver arbetstillfällen är det även annan service som saknas enligt Beatrice. Daghem saknas, och en matsal för de fattiga barnen behövs, det finns barn som inte äter mer än ett mål mat om dagen. Beatrice pratar särskilt om ungdomarna och deras situation, att det inte finns något för de att göra och hon oroar sig för droger och prostitution. Själv skulle hon gärna ha kurser för tonårstjejer i make-up och hårklippning, men även kurser kostar pengar för kostnader för material och vart ska de komma från?

Hon har sökt hjälp genom ett projekt som finns i Escazú som heter Kvinna till kvinna. Dit åker hon med buss en gång i månaden och tar med sig barnen, där har hon fått stöd och hjälp för den stress och det tryck hon upplever sedan skilsmässan. De bjuder på en kopp kaffe och

Bild 42: Gatuhus i Lindora

någon gäst pratar, det finns en möjlighet att dela erfarenheter med andra och att få andlig hjälp. Det är som en terapi för mig att gå dit säger Beatrice. Men ändå är det svårt säger Beatrice, ibland har hon inga pengar och måste idka byteshandel istället, senaste var det grannen som fick betalt i apelsiner. Hon vill anstränga sig och vill gärna vara med och hjälpa till i det lokala samhället men berättar att hon känner sig ibland instängd eller begränsad.

Rumsliga praktiker i multifunktionella interiörer

Multifunktionella interiörer är en form att organisera vardagslivet som utspelar sig i närmiljö i periferins micrópolis. Till skillnad från en vardag i länkade interiörer har dessa kvinnor sina bostäder som ett kapital att använda i vardagen. Dessa multifunktionella interiörer innefattar en vardag där bostaden används för majoriteten av vardagens alla praktiker, där inkomstbringande arbete, omsorg, vila, fritid, frivilligarbete, allt utförs på en och samma plats. Beatrice och Maria Carmens sätt att organisera sin vardag har jag valt att benämna multifunktionella interiörer. I denna organisation av vardagen är det *en* plats, ”bostaden” som är platsen för de flesta av vardagens praktiker. Bostaden byter skepnad mellan att vara

en arbetsplats, en samlingslokal för bönemöte och ett vardagsrum för familjen.

Största delen av kvinnornas tillvaro utspelar sig på samma plats i den interiör som bostaden utgör. Rutterna i vardagen koncentreras till denna plats och de rörelser som sker ut från bostaden blir till utflykter, tillfälliga rutter för att handla mat, gå på banken, uppsöka sjukhus och gå i kyrkan. Gatan utgör i stort en transportsträcka, som kvinnorna använder för att kommunicera med varandra genom besök eller genom att skicka barn eller bekanta med hälsningar. Kvinnorna i exemplen har trots fattigdom etablerat ett nätverk av kunder och har utvidgat sin bostad till att även omfatta en arbetsplats och därigenom ta in en del av arbetsliv och kommunikation med andra som de förnekas möjlighet att delta i på annat sätt.

Bostaden – centrum i periferins micrópolis

Att tillbringa en stor del av sin tid i bostaden är en situation som fattiga kvinnor och barn i stor utsträckning möter (COHRE, 2008). Beatrice och Maria Carmen genomför båda omsorgsarbete och inkomstbringande arbete i sina bostäder, vilket innebär att de tillbringar största delen av sin tid i bostaden, men har samtidigt en pågående kommunikation med kunder och bekanta. Maria Carmen har därutöver också möten och aktiviteter för både Lindoras boendeorganisationen och föreningen för de äldre, möten som hon ordnar i sin bostad.

Beatrice och Maria Carmen uppehåller sig i stor utsträckning i närområdet, lokaliserade inom Lindora i sina bostäder. De går och besöker en granne, hämtar barnen vid skolan, deltar i ett möte i någon annans hus, de går till bageriet och stöter på en bekant eller en kund. I Lindora finns verksamheter där de boende erbjuder tjänster och service till varandra såsom matserveringar, grönsakshandel, klädförsäljning och skönhetssalonger.

I multifunktionella interiörer pågår flera aktiviteter samtidigt och/eller parallellt. Jane Darke definierar tre komponenter i kvinnors förhållande till sina hem; hemmet är en arbetsplats, det är en källa för utvärdering genom hur hemmet och dess invånare presenteras för utomstående samt en tillflyktsort från en främlingsskapande värld (Darke i Booth (red.), 1996). Utvärderingen genom andra diskuterar Darke genom bostadens form i förhållande till baksida/framsida och hur pass kvinnor lyckas med att upprätthålla ett propert intryck, vad hon benämner ”*impression management*”. I Lindora är bostäderna planerade med köket och tvättstugan på baksidan av huset. Gränsen mot grannen markeras med en mur så att en bakgård bildas från köket/tvättstugan till husets baksida. Denna indelning underlättar å ena sidan för de kvinnor som tar emot kunder i bostaden; de kan arrangera en mottagning vid en soffa, som Maria Carmen, eller ställa upp ett spegelbord vid ena väggen, som Beatrice. Å andra sidan är det också så att kvinnorna parallellt arbetar med hushållsgöromål och då befinner sig i den bakre delen av bostaden

vilket gör det svårt att ha uppsikt över gatan och att höra om det kommer kunder eller bekanta, som väntar vid gatan. Maria Carmen och Beatrice har en mer officiell prägel på sina vardags/arbetsrum, medan andra kvinnor flyttat ut köket i vardagsrummet för att ha bättre uppsikt över gatan och de förbipasserande. Bakgårdarna har ingen gemensam förbindelse, så all kommunikation med besökare sker genom entrén mot gatan. I det multifunktionella huset uppstår en komplex situation där *impression management* måste förhållas till huset både som arbetsplats, bostad och möteslokal för kunder såväl som bekanta. Både kvinnor och män i Lindora arbetar med bostaden som plats för inkomstbringande arbete. Även inom bostaden finns dock skillnader där det enbart är kvinnor som arbetar i vardagsrummet och varvar hushålls-, omsorgs- och inkomstbringande aktiviteter, medan enbart män arbetar i garage och på gatan. Verksamheter som drivs av män sker i rum med entréer mot gatan, men är inte kopplade till bostadens rum.

Kvinnor och män har genom en rumslig indelning skilda erfarenheter av att bo och arbeta inom stadsdelen. För kvinnor innebär vardagen i en multifunktionell interiör att både hushålls-, omsorgs- och inkomstbringande arbete varvas på samma plats eller sker samtidigt. För män sker inkomstbringande arbete förvisso inom Lindora, men med skillnaden att de arbetar i en lokal i anslutning till bostaden, till garaget eller på gatan. Bostaden är historiskt kopplad till hemmet som feminint rum och kan därigenom förstås som en del av hemmafruidealet (McDowell, 1999). I de multifunktionella interiörerna har kvinnor utvidgat användningen av bostaden och därmed delvis överskridit föreställningen om bostaden och den praktiska användningen av bostaden blir både arbetsplats och bostad.

Arbetande hemmafruar

De kvinnor som organiserar sin vardag i multifunktionella interiörer har både omsorgsansvar och inkomstbringande arbete, men samtidigt uppger nästan samtliga kvinnor att de är hemmafruar. Hemmafrun som ideal brukar tillskrivas det borgerliga familjeideal som uppstod under industrialismen, ett ideal som bottnade i föreställningen att kvinnans rätta plats var i hemmet som var en plats för vila och omsorg om familjemedlemmarna (McDowell, 1999). Föreställningen om den arbetande mannen och hemmafrun i det borgerliga familjeidealet är dock en empiriskt felaktig föreställning, enligt Sylvia Walby, eftersom borgerskapets (medelklassens) kvinnor är de som i minst utsträckning varit hemmafruar. Antalet barn och ålder påverkar den tid som kvinnor lägger på omsorgs-, hushålls- respektive inkomstbringande arbete under livscykeln, men generellt förändrar medelklassens kvinnor i mindre utsträckning sin arbetstid under livet eftersom de exempelvis har råd med barnomsorg under småbarnsåren. Samhällets genusorganisation är föränderlig och förhållandet mellan ansvarsfördelning för arbete mellan kvinnor och män i hemmet och på arbetsmarknaden förändras kontinuerligt. Walby påvisar

att genusorganisationen förändrats så att arbetsmarknaden för flertalet blivit mer jämställd; det finns lagar om jämställdhet, flickor och yngre kvinnor har bättre utbildning, kvinnor utför mindre hushållsarbete och då särskilt medelklassens kvinnor. Walby analyserar den brittiska arbetsmarknaden, men en liknande utveckling gäller för Costa Rica; utbildning, lagar om jämställdhet och delaktighet i arbetsmarknaden har blivit mer jämställd (INAMU, 2005). Istället för hemmafrun och den arbetande mannen uppstår nya mönster av bristande jämställdhet och fattigdom, som särskilt drabbar människor med en svag position på arbetsmarknaden, menar Walby. Huruvida kvinnors deltagande i arbetsmarknaden påverkar kvinnors ställning i samhället och leder till ökad jämställdhet är omdebatterat. Walby pekar på att FN genom United Nations Development Programme (UNDP) tagit stark ställning för att inverkan av ett betalt arbete är både positiv och stor för kvinnor, eftersom man anser att det ökar kvinnors kapacitet och potential. Å andra sidan förekommer forskning som visar att en anställning eller inkomstbringande arbete kan vara en extra börda för kvinnor och inte alltid en viktig aspekt för att öka just jämställdheten. Detta gäller särskilt kvinnor från arbetarklass eller etniska minoriteter med dåliga arbetsförhållanden och underbetalda arbeten. För privilegierade kvinnor kan betalt arbete vara en väg för emancipation, medan det för arbetarklassens kvinnor där arbetet ofta är enahanda och dåligt betalt ger lite tillfredsställelse och inte leder till mer jämställd arbetsfördelning av hushållsarbete eller ökat inflytande över hushållets ekonomi (Walby, 1997).

Kvinnorna som lever i multifunktionella interiörer har, likt de flesta kvinnor i fattiga stadsdelar, en svag position på arbetsmarknaden. Det mönster av fattigdom och bristande jämställdhet som uppstått i deras vardag innebär för det första en osäkerhet; det betalda arbete som står till buds återfinns inom den informella sektorn i form av hushållsnära tjänster, skönhetsbehandlingar, städning och omsorgsarbete för medelklassens kvinnor, ofta med dålig betalning, oregelbunden arbetstid och risk att bli arbetslös efter fyrtio års ålder. För det andra har ett betalt arbete i deras fall inte lett till en mer jämställd arbetsfördelning; oavsett hur mycket betalt arbete de genomför är de ändå ansvariga för genomförandet av hushållsarbetet. Barnomsorg är ytterligare ett ansvarsområde som inte påverkas av ett betalt arbete, Beatrice försöker anpassa sin arbetstid efter sin yngsta son och Maria Carmen tar hand om sin sonson på eftermiddagarna efter förskolan. Under nuvarande arbetsförhållande har de inte råd med betald barnomsorg. De långa dagarna hemifrån med arbete och resor och den låga kvalitén på barnomsorgen innebar att Beatrice såg sig tvungen att lämna sitt betalda arbete. För fattiga kvinnor är en inkomst främst en del av överlevnad snarare än emancipation eller relaterad till minskad arbetsbelastning i hemmet.

Hemmafruidealet är starkt förankrat i det lokala samhället, ett ideal som även underbyggs genom den bild som den planerade fattiga stadsdelen förmedlar; en bild som motsvarar föreställningen om en förort för medelklassen med friliggande småhus, utan arbetsplatser där kvinnorna

är hemmafruar och männen arbetspendlar till andra delar av staden. Stadens zonering med förorten som en plats för vila och reproduktion av arbetskraften har kritiserats från ett feministiskt stadsbyggnadsperspektiv, bland annat av Ann Markussen. Hon menar att den planerade förorten är baserad på en patriarkal struktur som ger män fördelar men som för kvinnor innebär ineffektivitet och mödosamt arbete. Markussen ser stadens zonering som ett fysiskt uttryck i stadsstrukturen som motsvarar arbetsdelningen inom familjen med zoner för produktion – mäns huvudsakliga sysselsättning – och reproduktion – kvinnors huvudsakliga sysselsättning, vilket har till konsekvens att kvinnor setts som hemmahörande i förorten (Markussen, 1981 i Feinstein, 2005). I Lindora och liknande planerad bebyggelse för de fattiga existerar inte indelningen i zonering lika tydligt som i andra stadsdelar, eftersom både fattiga kvinnor och män arbetar inom stadsdelen. Snarare är det koncentrationen av både arbetsplatser och bostäder inom stadsdelen som är ett uttryck för fattiga stadsdelar. Trots detta uttrycker bebyggelsen ett medelklassens förortsideal som inte motsvaras av verkligheten, där många invånare är ”tvångsföretagare” med en verksamhet inom stadsdelen.

Kvinnornas situation som ”arbetande hemmafruar” i de multifunktionella interiörerna är något av en paradox; de har inkomstbringande arbete men är samtidigt hemmafruar. Hemmafruidealet lever kvar, genom hushålls- och omsorgsarbete och genom bilden av den planerade förorten. De har en inkomst för sin överlevnad, vilket dock inte innebär att deras arbete som hemmafruar minskar, det betalda arbetet läggs ovanpå det existerande. De befinner sig i sina bostäder, i sina hem, vilket skulle kunna vara en isolerad tillvaro, men genom att de omformat sina bostäder till att även vara arbetsplatser kommunicerar de med kunder och besökare i vardagen. Bostaden är samtidigt hem och arbetsplats, lokaliserat i periferins micrópolis men samtidigt del i en kommunikation med andra.

Risk att kvinnors inkomster osynliggörs

I de multifunktionella interiörerna sker inkomstbringande arbete i bostaden, ett förhållande som å ena sidan innebär en möjlighet för kvinnor att kombinera olika arbete i vardagen, men som å andra sidan riskerar att osynliggöra kvinnors betalda arbete.

Nikki Craske påvisar att en stor del av kvinnors delaktighet i ekonomisk aktivitet har osynliggjorts genom att platsen för deras arbete ofta är bostaden, vilket inneburit att allt arbete har setts som hushållsarbete eller reproduktion eftersom det inte passar in i en föreställning att betalt arbete sker utanför bostaden. Det kan vara svårt att tydligt skilja mellan hushållsarbete och arbete som bidrar till en inkomst; det kan gälla matlagning där en del av maten säljs, att sy, laga kläder mot betalning till en granne, eller det kan vara äldre kvinnors deltagande i barnomsorg vilket bidrar till deras döttrars möjlighet till betalt arbete. Enligt Craske ses kvinnors arbete som sekundärt i förhållande till männens ”riktiga” arbete. Hon pekar på föreställningen i Latinamerika att det enbart är barnlösa,

ensamstående kvinnor som har en inkomst och dels att kvinnors inkomster ses som ”fickpengar” istället för som den viktiga del av hushållens ekonomi som deras arbete faktiskt utgör. Dessa föreställningar är del av att reproducera bilden av mannen som den riktige arbetaren och bidrar till att underminera kvinnors identitet som arbeterskor (Craske, 1999).

Det inkomstbringande arbete som kvinnorna utförde i multifunktionella interiörer var dels en utvidgning av hushållsarbete som att laga mat för försäljning och dels arbete som sömmerska och hårfrisörska. Det inkomstbringande arbete som kvinnorna genomförde i sina kök och vardagsrum innefattar arbete som att sy, att laga mat till försäljning, att ta med tvätt och strykning från andra hushåll; arbeten som kvinnor gör för sin familj, men som de kan utföra i större omfattning utan att vara tvungna att ha en särskild lokal för sitt arbete. Det inkomstbringande arbete som för Beatrice och Maria Carmen utgjorde den största delen, arbetet som sömmerska och hårfrisörska, medförde materiella förändringar genom en permanent och transportabel arbetsplats i vardagsrummet. Det arbete som gav en inkomst, men som var en utökning av hushållsarbete såsom matlagning, innebar inte några materiella förändringar, men en ökad arbetsinsats i ett pågående hushållsarbete.

Bostaden har diskuterats som en gråzon för kvinnors arbete. Bostaden blir problematisk som en plats för kvinnors både produktiva och reproduktiva arbete, dels i förhållande till strukturella ekonomiska förändringar som tvingar kvinnor att utföra även inkomstbringande arbete i bostaden, och dels i förhållande till planlagstiftning som innebär att inkomstbringande arbete i bostäder är olagligt (Chant, 1996). Bostaden blir en plats där kvinnor för sin överlevnad är tvungna att utföra betalt arbete samtidigt som platsen för verksamheten är illegal. I Lindora existerar en situation där det är olagligt att bedriva inkomstbringande verksamhet i bostäderna, eftersom de är zonerade enligt planlagstiftningen som enbart bostäder. Verksamhet får förekomma på två större tomter som planlagts i syfte att säljas till större företag och är inte avsedda för de boendes verksamheter.

På grund av fattigdom, låg position på arbetsmarknaden och en situation där många fattiga är tvungna att vara självförsörjande, så förekommer verksamheter ändå. Lokalerna, i denna kontext bostäderna, är illegala, men även arbetet kvinnorna utför är inom den informella sektorn. Båda dessa faktorer är, menar jag, tillsammans med hemmafruidealet del i ett osynliggörande av kvinnors inkomster. Även om kvinnornas inkomstbringande arbete osynliggörs, så är en verksamhet i bostaden en nödvändighet och möjlighet till försörjningen av familjen. En vardag i en multifunktionell interiör är för många ett mycket bättre alternativ än att pendla till ett underbetalt arbete som hushållerska i rikare delar av staden.

En bostad för social infrastruktur

En kritik de boende i Lindora framförde mot sin närmiljö var bristen på social infrastruktur. De boende uppgav att de saknade service som polis, sjukvård, skola för högstadium och daghem (Grundström, 2005). Det fanns ursprungligen ingen planlagd del av området för någon social infrastruktur, men på initiativ av de boende byggdes en skola som nu bekostas av kommunen genom lön till läraren. Ett plåtskjul som var förråd under byggtiden används som församlingslokal, men i övrigt finns inga kyrkosamfund eller någon enskild organisation som driver egen verksamhet i någon lokal, på det sätt som förekommer i slummen. Bostaden fungerar i Lindora även som en plats där del av den sociala infrastrukturen bedrivs.

Fattiga kvinnor utför ett utvidgat omsorgsarbete som i multifunktionella interiörer genomförs i bostaden. I Lindora tillbringar många kvinnor största delen av sin tid i bostaden inom närmiljön och ”frivilligarbetar” ofta inom skola och omsorg, av medkänsla för dem som lever i stor fattigdom och för att hjälpa andra i det lokala samhället. Maria Carmen har som hon säger hela tiden varit mycket aktiv för det lokala samhället, redan vid starten av organisationen för självbyggeriprocessen. Nuförtiden tar hon hand om sitt barnbarn på eftermiddagarna, för att hans mamma ska kunna arbeta och för att bra barnomsorg kostar för mycket. Hon har träffar med föreningen för de äldre *Adulto Mayor* i sin bostad eftersom de inte har någon lokal och de har inte råd att åka på utflykt mer än två gånger per år. För församlingen ordnar hon bönemöten varje onsdag i sin bostad. Kapellet, som hon kallar plåtskjulet, används enbart när prästen är närvarande, för bönemöten träffas delar av församlingen i Maria Carmens bostad. Hon deltar också i aktiviteterna för de fattiga och lagar mat till försäljning i sitt kök. Maria Carmen själv har ingen vårdutbildning, men en av hennes grannar, Ana, erbjuder sina tjänster till de boende i Lindora. Ana är sextio år, hon är sjukpensionär och bor med sin vuxne son, sin dotter, svärson och deras tre barn. Ana arbetade tidigare inom vården, men är pensionerad på grund av dålig hälsa. Hon tillbringar sin tid i bostaden, men erbjuder sina tjänster till de boende. Hon ger massage mot muskelvärk och hjälper någon med att ta sprutor. Hon erbjuder sina tjänster på frivillig basis eftersom hon ser det som ett sätt att stödja samarbetet i det lokala samhället.

Kvinnors frivilligarbete har institutionaliserats i många fattiga områden, enligt Amy Lind. Hon visar att nedskärningar i välfärden har institutionaliserat kvinnors obetalda arbete genom att det omvandlats till en naturlig del av deras vardagliga arbete och därigenom osynliggör deras insatser (Lind, 2002). Exemplen är många även från dessa fallstudier; kvinnor genomför arbete som under andra omständigheter bedrivs av lokala myndigheter, som att ge sprutor, dela ut mat till de fattigaste, bedriva verksamheter för ungdomar och äldre. Bostaden som rum för social infrastruktur är på liknande sätt som kvinnors inkomstbringande arbete del

i att osynliggöra kvinnors arbete och att fortsätta bortse från att social infrastruktur behövs.

Bostaden – privatiserat kollektiv

Det multifunktionella huset är en idé som förekommit inom feministisk arkitektur, men i termer av kollektiva boendeformer. Gemensamt för kollektiva boendeformer är att delar av omsorgs- och hushållsarbete utförs i lokaler med specifikt syfte, som exempelvis storkök och daghem, byggda i anslutning till bostäderna. I forskning och design har flertalet varianter på kollektiva boendeformer förekommit, exempelvis Dolores Haydens förslag till ombyggnad av existerande förortsbebyggelse i USA (Hayden, 1981 (2000)) kollektivhustanken och kvartersmiljön som platsen för gemensamt arbete (Myrdal, 1932 (1974); Markelius, 1935; Sangregorio, 1994).

Intressant att notera är att under självbyggeritiden förekom kollektiva lösningar för barnomsorg och matlagning; en matsal, ett daghem och en grön patrull för barnen. Kollektiva lösningar var nödvändiga eftersom kvinnorna arbetade heltid med att bygga bostäder och infrastruktur. När bygget var färdigt upphörde dessa verksamheter helt och den fysiska planeringen innehöll inte någon tanke om platser för gemensamt arbete av något slag. I liknande bostadsprojekt för fattiga i Chile visar forskning på en liknande process, där ett starkt engagemang försvann när bostadsområdet färdigställts (Molina, 2006b). Trots att erfarenheter från byggtiden visat på ett behov av kollektiva lösningar för både inkomstbringande och reproduktivt arbete i fattiga stadsdelar är planeringen blind för sådana verksamheter.

En vardag i periferins micrópolis som utspelar sig i multifunktionella interiörer innebär att bostaden, istället för att få färre verksamheter enligt forskning och design från feministiska arkitekter och planerare, tvärtom fått allt fler verksamheter. I de länkade interiörerna förekom en situation där omsorgs- och vårdarbete drevs av enskilda organisationer och kyrkosamfund på platser de arrangerar utanför bostäderna. En del av kvinnors arbete lyfts ut från bostaden, men det är inte kvinnorna själva som fattar besluten eller driver verksamheterna. I de multifunktionella interiörerna är förhållandet något av det omvända; i Lindora finns inga kyrkosamfund eller enskilda organisationer med egna lokaler att bedriva verksamheter i. Istället utförs omsorgs- och vårdarbetet i bostäderna, så att bostäderna blir platser även för social infrastruktur.

De multifunktionella interiörerna kontrasterar mot feministiska idéer om utformning. Det genomförs kollektiva lösningar inom omsorg och vård, men detta arbete sker i bostäderna eftersom det råder en fullkomlig brist på andra platser att uppehålla sig på. Fattigdom, bristande infrastruktur och ett hemmafruideal har inneburit ett privatiserande av social infrastruktur i periferins micrópolis.

Bild 43: Pratstund på gården framför bostaden

Parken och den svårförsvarade fritiden

Även om kvinnorna arbetar största delen av sin tid finns en önskan om en plats för fritid, särskilt med tanke på barnen. Både Maria Carmen och Beatrice formulerar en önskan om en plats för fritid utomhus. I intervjuerna nämns en park att ”*sitta på eftermiddagarna*”, där ”*barnen kan leka*”, där deras döttrar ”*kanske kunde åka rullskridskor*” eller kan ”*sitta och göra läxan*”. En plats utomhus i denna kontext av en fattig stadsdel är en plats för rekreation och för att få vara ifred i en ofta trångbodd situation. I intervjuerna framställs parken som ett rum för lugn och vila snarare än en mötesplats.

Parken var en av de första platser som kvinnor tilläts besöka utan manligt sällskap (Domosh Seager, 2001). Wekerle påvisar vikten av att se parken som ett rum för emancipatio och aktivt deltagande i staden, snarare än som ett rädslans rum. Samtidigt visar hon på genusspecifika skillnader i användning och preferens av platser att uppehålla sig på eller röra sig i och konkluderar att det måste finnas en medvetenhet både hos dem som utformar parker och dem som svarar för underhåll, för att en mer jämställd användning ska kunna bli verklighet (Wekerle, 2003; Harth, 2007). I fattiga och våldsutsatta stadsdelar visar studier att de första som undviker parker och torg är kvinnor och barn, vilket Martinez visar i en studie från Chile (Terlinden, 2003).

Den fysiska planeringen i Lindora genomfördes med extra fokus på grönområde; längs vissa gator finns planteringar med gräs och träd, små parker finns inlagda som avbrott längs husraderna, en lekplats och en

större park runt den gamla bassängen finns planerade. Även om det finns ett intresse för att göra i ordning parker, plantera träd och göra en plats att sitta på, som nämns i intervjuerna, finns det en stor diskrepans mellan den fysiska planen och verkligheten. Som Maria Carmen berättar, förekom vandalisering av träden som planterades, det förekommer endast tillfälligt underhåll av gräset i parkerna, parkerna förvandlas till övergivna platser och det händer att de används för sopor. Planteringarna längs gatorna sköts av de boende vilket inneburit att vissa träd sköts och växer, medan andra knäckts eller vandaliserats på andra sätt. Det förekommer också att de boende hägnar in mark avsedd för planteringar längs gatan och istället använder den som tomtmark för privat bruk.

I en fattig stadsdel lokaliserad i utkanten av staden som Lindora, är det problematiskt att försvara en plats mot både vandalisering och övertag genom inhägnad. Parker och platser, stadens offentliga och halvoffentliga platser är omstridda av olika grupper, där grupper diskrimineras genom brist på tillträde. McDowell menar, med referens till Nancy Fraser, att vi måste tänka om det offentliga rummet som ett flertal differentierade arenor till vilka vissa grupper har tillträde men andra inte (McDowell, 1999). För kvinnor som grupp har det varit svårt i Lindora att få tillträde till platser utomhus att tillbringa fritiden på. Dels är gatan maskulint genderiserad och inte en plats för kvinnor att uppehålla sig på för sin fritid och dels förekommer inga iordningställda parker eller torg.

Bild 44: En av parkerna i Lindora.

De parker som finns vandaliseras kontinuerligt och har bristande eller inget underhåll. Det var kvinnor som organiserade och städade upp i parkerna för att undvika att de förvandlas till sophögar, men trots deras arbetsinsatser med underhåll och planteringar, så stöts de bort genom en våldsutsatthet från både gäng inom Lindora och utifrån som förstör det som finns på offentliga platser. Konsekvensen är att de, som Maria Carmen säger, tröttnar på att engagera sig. Samtidigt förekommer väldigt få arenor överhuvudtaget, i betydelsen platser utomhus, det är gatorna och parkerna som finns. Genom bristande tillträde förstärks funktionen i platserna utomhus, både gatan och parken, till att vara endast platser att passera förbi, och kvinnors tillträde till en plats utomhus, till och med en plats som traditionellt ansetts acceptabel för kvinnor, omöjliggörs.

Oanvändbara parker och rekreationsområden innebär en stor förlust för människor av utrymme, utrymme som behövs i en trångbodd situation och i en genderiserad konstruktion av gatan som ett manligt rum för kommunikation, från vilket kvinnor och flickor i stort utesluts. När det gäller bostaden kan den omformas av kvinnorna och innefatta både arbetsplats och allmän hälsovård, men makten över offentliga platser är betydligt mer svårförhandlad.

Vardag i stadens utkant

Lindora är ett annorlunda exempel på en fattig stadsdel än vad slummen är. Även om standarden på bostäder för flertalet invånare är av högre materiell standard i Lindora, är även detta ett exempel på periferins micrópolis. Multiplicerande negativa effekter resulterar i en koncentration av en fattig befolkning, hög arbetslöshet, våldsutsatthet och en lokalisering i stadens utkant. Den byggda miljön visar tydligt att det är här de fattiga bor, i små bostäder med plåttak i rader efter varandra, på en ödslig tomt utan social infrastruktur. Maria Carmen och Beatrice har yrken som sömmerska och hårfrisörska utöver att de är hemmafruar. Trots detta är de av olika anledningar ”tvångsföretagare”. Maria Carmen har tidigare varit hemmafru, men har utvidgat sitt arbete så att hon har en inkomst, medan Beatrice på grund av omsorg om sina barn i möjligaste mån arbetar från bostaden. Gatan är manligt genderiserad som rum för framförallt mäns kommunikation. I Lindora existerar inte heller de platser i form av kyrkans och de enskilda organisationernas lokaler likt de i slummen. Irigarays teori om maskulinitet som identifierat med externa rum förstärks i dessa exempel, då det externa rummet, i betydelsen gator och parker är starkt begränsat för kvinnors rörelsemönster för annat än transport (Irigaray, 1994). Genderiseringen är del av rummets effekter som innebär att kvinnor har få alternativ att uppehålla sig på platser utöver bostaden, vilket även underbyggs genom den fysiska planeringen.

Även om flera effekter samverkar till att reducera kvinnors tillträde till stadens rum och platser, är en skälig bostad en stor tillgång. Förutsättningarna för att leva en vardag i en multifunktionell interiör är flera; en

plats som kan omvandlas för att anpassas till olika verksamheter, en flexibilitet i tid att kunna förhandla mellan olika uppgifter, ett arbete som är lönsamt vilket innebär en skicklighet eller en utbildning och en hushållssammansättning som innebär att viss tid kan användas för inkomstbringande arbete. Bostaden är ett kapital för att kunna driva verksamheter, även om det sker i vardagsrummet. Förvisso krävs en standard som är acceptabel för att bedriva en trovärdig verksamhet i den specifika kontexten, en skönhetssalong måste även i en fattig förort ha ett uttryck som visar på en trovärdig verksamhet för att locka kunder, vilket Beatrice har lyckats skapa. Kvinnorna har även ett kapital i form av utbildning och skicklighet i att utföra sitt arbete, ett kapital som innebär att de kan driva egna verksamheter i sina etablerade kontaktnät med kunder. På liknande sätt som i det föregående exemplet med länkade interiörer, är gatan genderiserad maskulin, en plats för mäns kommunikation och en plats som kvinnor passerar.

I dessa multifunktionella interiörer strävar kvinnorna i sina vardagliga praktiker efter sätt att behärska rum som motverkar de rumsliga effekter som innebär reducerat tillträde till stadens rum och platser. I kondensat av multifunktionella interiörer konstruerar kvinnorna fluida rum som länkas i en passage av kommunikation i vardagen och de approprierar rum i syfte att behärska en plats utomhus.

Bild 45: Gatan vid centrum i Lindora

Vardagen koncentrerad till bostaden

Rumsliga praktiker i multifunktionella interiörer innebär en konstruktion av rum där kommunikation och interaktion är koncentrerat till en enda

plats. Feminina rum är samtidigt interna och externa rum enligt Irigaray (Irigaray i Rawes, 2007). Feminina rum som samtidigt är externa/interna innehåller barns lek, re/produktivt arbete, fritid och konversationer som konstrueras i en kombination av att flera aktiviteter varvas eller sker parallellt i samma rum. Verksamheter av skilda slag blandas i den multifunktionella interiören: verksamheter – som bönemöte, möte för den lokala boendeorganisationen, inkomstbringande arbete med kunder på besök samt omvårdnad/hälsovård och barns lek – sker i bostäderna. I stadsdelar med mer tillgångar och för personer med större kapital, är dessa verksamheter sådana som genomförs utanför bostaden; kvällsmässan sker i kyrkan, arbetet på en arbetsplats, frivilligarbete i en lokal som tillhandahålls av en enskild organisation och fritiden spenderas i en park eller på något evenemang i staden. Interiören byter skepnad, från en TV-tittarkväll, till en församlingslokal, till en arbetsplats att ta emot kunder till en gemensamhetslokal för nätverkande mellan grannar. Ett feminint rum konstrueras av interna/externa rum, där vardagens sysslor varvas och sker parallellt.

Även om kvinnorna befinner sig i sina bostäder skapar de en passage för kommunikation, om än på ett annat sätt än i de länkade interiörerna. I dessa exempel sker kommunikationen genom kunder, bekanta och barn som rör sig till andra platser och mellan multifunktionella interiörer. Maria Carmen och Beatrice interagerar med personer i och utanför stadsdelen genom sin verksamhet. Kunder/boende/grannar lär känna varandra genom de varor och tjänster som erbjuds. Kommunikationen sker genom att kunderna vistas i deras bostäder, eller genom att barn skickas med ärenden mellan husen. Kommunikation sker också mot gatan. Kvinnor sitter och pratar bakom galler mot gatan, de går fram och ställer sig intill gallret och ropar till den som bor i huset och står och pratar en stund vid dörren.

De multifunktionella interiörerna är likt de länkade interiörerna exempel på rum som inte är ”rena” där en specifik aktivitet har sin specifika plats. I dessa rum varvas och blandas aktiviteter över dagen och en passage av kommunikation konstrueras. Kvinnorna organiserar sin vardag i interiören i en strävan att skapa tillträde både till en arbetsplats och till en bostad. I multifunktionella interiörer sker ett sätt att skapa tillträde till rum som innebär ett alternativ till en dikotom indelning som följer tanken om hemmafrun i den privata bostaden.

Appropriation för bönestund och lek

I scenen ovan approprierar kvinnorna i bönemötet ett socialt rum som de gör till sitt eget. Scenen utspelar sig i periferins micrópolis i fattigdom och avsaknad av religiösa möteslokaler. Platsen de befinner sig på är Maria Carmens bostad. När kvinnorna under bönemötet använder huset omformas det till att för stunden utgöra ett rum för religiösa möten. Vardagsrummet approprieras genom att kvinnorna uppehåller sig där under en längre tid med regelbundet återkommande möten. Bruksvärdet är

centrum för appropriationen, de äger rummet genom att dela det med andra. Platsen förändras genom förskjutning i tidsrytm och förändring av användning genom överskridande av anonyma lagar. Vid bönemötet sker en ommöblering, men inte någon försköning eller dekoration utöver de krucifix som redan finns i bostaden (Korosec-Serfaty, 1976). I avsaknad av offentliga platser används bostaden som en offentlig eller allmän plats, i detta exempel omformat för en bönestund. Bostaden är privat, men möjlig att använda för kollektiva handlingar beroende på Maria Carmens position i det lokala samhället och beroende på hennes bestämmande över bostaden. I bönestunden konstrueras en kollektiv självbild av gruppen som del av församlingen. Appropriationen är en strävan att behärska rum, att förändra social position och lokalisering. Bönemötet är en del i den lokala religionen, där bönemötet sker en gång i veckan. Från kvinnornas bönemöte expanderar deras verksamhet till att innefatta kyrkliga aktiviteter för andra fattiga och att delta i kampen för att bygga en kyrka som är mer solid än ett plåtskjul.

Ett annat exempel på att behärska rum är Maria Carmens appropriation av parken bredvid hennes bostad. Denna appropriation har en materiell förändring och överträdelse av anonyma och faktiska lagar. Platsen var redan planlagd som en park, men en park som var tänkt att drivas i kommunal regi. Parken approprierades genom att avgränsas tydligt gentemot en större allmänning och ommodellerades genom planteringar av växtlighet. Maria Carmen välkomnar andra att använda parken, men ser lekplatsen som en framtida företeelse och för tillfället är hon mer koncentrerad på att hålla barn borta från parken för att minimera risk för vandalisering när växterna är små och ömtåliga. Tidigare erfarenhet av vandalisering har lett henne till slutsatsen att hon själv måste övervaka parken. Möjligheten för henne att övervaka parken beror på flera förhållanden; dels att den ligger ensligt i slutet av en återvändsgata och inte är synlig för förbipasserande, dels att den ligger bredvid hennes bostad vilket innebär en konstant möjlighet till övervakning, hon har tillgång till vatten för skötseln, tid att lägga på underhåll och en position som ordförande i boendeföreningen vilket innebär en position att behärska detta rum. Parken är en exteriör plats och därför mer svårkontrollerbar, svårförsvarbar än platser inomhus. Det förekommer att de boende hägnar in och privatiserar grönområden och delar av små parker, vilket inte Maria Carmen gör, här är fortfarande platsen öppen för dem som passerar, andra tillåts använda den lilla parken även om den står under Maria Carmens beskydd. Appropriationen av parken är en strävan att behärska rum för en fritid och för rekreation, vilket är svårgenomförbart i fattiga stadsdelar. Denna appropriation är ett led i upprepade strävanden att behärska rum på offentliga platser inom Lindora, som har en annan funktion och genderisering än gatan.

Dessa förhandlingar om rum visar på hur starka de reducerande rumsliga effekterna är i att reducera kvinnors tillträde till stadens rum och platser. I Lindora är bostäderna kvinnors huvudsakliga plats att uppehålla sig på, som hemmafruar eller som arbetande hemmafruar. Gatan existe-

rar endast som transportsträcka och övriga platser är svåra att uppehålla sig på under längre perioder för kvinnor.

Rumsliga förhandlingar i multifunktionella interiörer

Multifunktionella interiörer är ett sätt att organisera vardagen där kvinnorna skapar ett eget rum för arbete och omsorg lokaliserat i bostaden trots starka reducerande rumsliga effekter.

Liksom i de länkade interiörerna sker en avvägning mellan vilka arbeten som står till buds, hur lång resväg som är acceptabel, vilken inkomst ett arbete inom Lindora kan ge och hur mycket tid som kan tillbringas med barnen. De arbetande hemmafruarna i de multifunktionella interiörerna väljer också sitt rum, i det att de kombinerar omsorg och inkomstbringande arbete; dels tillbringar de tid i bostaden där de kan ha uppsyn över barn, eller äldre, utföra hushållssysslor och samtidigt gör de plats för inkomstbringande arbete. Beatrice byter sin högre inkomst mot tid att tillbringa med sina barn.

Kvinnorna i exemplet har en stark position i det lokala samhället. Maria Carmen har en ledande position i Lindora från att ha varit delaktig och drivande i arbetet med att bygga bostäder, en position som hon använder för att försöka skapa drägliga levnadsförhållanden i en förort som borde innehålla en byggd miljö med fler funktioner än bostäder. Hon upprätthåller sin position genom sitt ordförandeskap i boendeföreningen och genom sitt engagemang i organisationer där hon också erbjuder sin bostad som en mötesplats.

I sina vardagliga praktiker konstruerar kvinnorna feminina rum i en passage av kommunikation, trots de reducerande rumsliga effekter som innebär att existerande platser är bostaden och gatan. Bönemötets appropriation liksom Maria Carmens appropriation av den lilla parken är strävanden som syftar till att behärska en offentlig plats. Kvinnorna omvandlar sina bostäder så att tillträde ges till många i motsats till en bostad som endast individen har tillgång till. Att förhandla om sin bostad är mer genomförbart för kvinnorna än att ommodellera platser utanför bostaden, som att konstruera en lokal för församlingen eller anlägga en park för rekreation.

I sina strävanden att behärska rummet använde de sin tid. Tid som tillbringas med skötsel av parken eller tid för att förbereda bönemöte. Bönemötet innebär att gruppen av kvinnor träffas även om de inte har en församlingslokal, de driver vidare arbetet med att söka pengar och försöka byta till sig mark för att bygga en kyrka. Den lilla parken är en förhandling om en framtida förekomst av en park tillgänglig för alla.

I detta kapitel har syftet varit att analysera organisationen av vardagslivet i en form som jag benämner multifunktionella interiörer. Denna organisation av vardagslivet fann jag intressant eftersom den är vanligt förekom-

mande i många fattiga delar av städer. Trots platsbundenheten i ett starkt reducerande rum konstruerar kvinnorna feminina rum och passager för kommunikation mellan grannar och kunder inom stadsdelen. Maria Carmen och Beatrice lever lokalt inom stadsdelen, med tillfälliga resor till övriga delar av staden. Deras strävanden i vardagen att behärska rum även utanför de multifunktionella interiörerna visar på den framträdande problematik vad gäller kvinnors tillträde till stadens rum och platser, med lite möjlighet att uppehålla sig utanför sina egna bostäder.

I detta kapitel har jag analyserat det specifika i multifunktionella interiörer där vardagen levs koncentrerad till närmiljön och till den enskilda bostaden. I nästa kapitel följer en analys av ytterligare ett kondensat av rumsliga praktiker: dikotoma interiörer.

Bild 46: Gata i Lindora

Dikotoma interiörer

Bild 47: Gata i slummen

Även om många fattiga kvinnor lever lokalt inom ett micrópolis i den fattiga förorten, förekommer även arbetspendling till platser utanför förorten. I detta kapitel analyseras exempel på rumsliga vardagspraktiker jag valt att benämna dikotoma interiörer.

I dessa exempel reproduceras i viss utsträckning den dikotoma konstruktionen av indelningen av bostaden i förorten för omsorg och hushållsarbete och arbetsplatsen i staden där inkomstbringande arbete genomförs. Trots att mobiliteten ökar genom arbetsresor, är de fattiga ändå lokaliserade i sitt micrópolis för aktiviteter som sker utöver arbetet. Ett heltidsarbete utanför förorten förändrar möjligheten att under dagtid delta i aktiviteter i det lokala samhället för att driva förändringar.

Kapitlet inleds med en scen från busshållplatsen i Lindora och två intervjuer redovisas varefter rumsliga praktiker i dikotoma interiörer analyseras.

Vid busshållplatsen

Busshållplatsen i Lindora. Härifrån är det svårt att föreställa sig att platsen befinner sig i närheten av landets största metropolitana stadsbebyggelse. På avstånd skymtar blånande berg i den vulkankedja som omringar och sätter gränser för storstadsregionens tillväxt. Omgivningarna är lantliga, i Lindoras utkanter växer enorma träd som ger skugga i värmen från den heta vind som blåser. De små husen ligger rad på rad i rutnätsmönster, ursprungligen identiska men numera tillbyggda och några bostäder är målade i starka färger: turkos, orangeröd, rosa och blått.

Busshållplatsen, som utgör ”centrum”, ligger precis efter vändplatsen där bussar och lastbilar står parkerade i väntan på nästa tur. I korsningen bredvid hållplatsen ligger en liten minibutik med försäljning av basvaror kombinerat med ett litet bageri. På en skylt, sponsrad av Coca-Cola vilket den röda färgen och det omisskänliga varumärket vittnar om, står skyltat: Linda Hora (den vackra timmen, en ordlek av namnet Lindora). På andra sidan gatan ligger en grönsakshandel mot gatan. En liten skylt på gaveln av taket mot hållplatsen annonserar försäljning av frukt och grönsaker. Tomlårar står uppställda på trottoaren, grönsaker och frukt skymtar fram bakom det skyddande plastskynket som täcker gallren, och en grupp

kunder står och pratar och köar. Dessa små verksamheter är vad som ingår i stadsdelens lilla centrum som vuxit fram intill hållplatsen.

Längs huvudgatan löper en högspänningsledning vilket har som konsekvens att det är långt mellan raderna av hus på grund av den säkerhetszon på tjugo meter som föreskrivs. Längs huvudgatan ligger små gräsplättar i slutet vid varje husrad, vilka enligt områdesplanen är definierade som parker. Vid hållplatsen hålls ”parken” i ordning av mannen som bor granne; han vaktar träden, klipper gräset och har målat stammen vit på träden för att ge ett rent och prydligt intryck. Denna lilla park är den mest välhållna parken för närvarande, de andra parkerna längs gatan framträder som övergivna markbitar där gräset är vildvuxet, förtorkat och sopor och skräp ligger utslängt. Det är bara de fotbollsspelande killarna som beträder gräset i parkerna.

I Lindora härskar ett förortslugn som dock bryts med jämna mellanrum av förbidundrande bussar, lastbilar, enstaka försäljare som ropar ut sina varor, pojkar som sparkar boll och cyklar, män som ropar och pratar, kvinnor och flickor som promenerar förbi i grupp. Framför mig leker två flickor i tio–tolvårsåldern, de cyklar tillsammans på gatan samtidigt som en grupp på ett tiotal pojkar av blandad ålder sparkar fotboll. Huvudgatan är asfalterad och framstår som mycket användbar för fotboll, killarna kastar sig efter bollen och rusar över till ena sidan när bilar, bussar och lastbilar dundrar förbi.

Utöver bussarna passerar även andra fordon; bilar stannar utanför bageriet för att handla bröd, en pickup kommer körandes med grönsaker som lämnas vid grönsakshandeln, en pickup med valarbetare kör förbi och basunerar ut sin politik genom en inspelad röst som upprepar budskapet om vilken politiker som bör vinna valet. Bussen mot Santa Ana kommer till hållplatsen, men stannar och kör på tomgång, mullret är högt och avgaserna ryker runt bussen.

Bild 48: Busshållplatsen i Lindora

Här väntar flickor och pojkar på väg till skolan, kvinnor och män på väg till arbete och ärenden utanför Lindora. De resande som träffar på bekanta pratas vid när de träffas vid bussen. Busschauffören ropar högt ut resmål och ger sig i språk med en man som stannat till för att ta en läsk och röka utanför bageriet. En försäljare som kommer för att sälja skor pratar med mannen i pickupen som kommit med grönsaker. Flera av männen som passerar förbi centrum kommunicerar med varandra; ropar något, frågar efter vägen, eller bara växlar några ord.

Kvar på hållplatsen sitter tre killar i övre tonåren. De visslar och ropar efter två tjejer längre nedför gatan, som inte visar med en min att de uppfattat något utan promenerar lugnt förbi. En bil med ett gäng unga killar rivstartar så däcken tjuter men inte heller det ger någon uppmärksamhet från tjejernas sida. De två flickorna på cykel har stannat framför ett hus och sitter på gården mot gatan och leker. Förbi passerar en mamma med tre små barn, hon har en barnvagn och de går långsamt i värmen. En annan grupp unga tjejer går tillsammans och handlar i bageriet, de står en stund tillsammans och pratar utanför men rör sig sedan gemensamt vidare.

I närheten av busshållplatsen bor Fabiola. Hon har tidigare drivit en grönsakshandel här i ”centrum” och är väl förtrogen med livet mellan husen och vardagen i Lindora genom sitt arbete, genom sina tidigare kunder och genom sin position som ledamot i boendeföreningens styrelse. Jag har kommit för att intervjua henne och Olga, två kvinnor som bor i Lindora men som båda två numera är anställda inom den formella arbetsmarknaden på arbetsplatser i storstadsregionen dit de pendlar med buss.

Konsult för bostadslån – Fabiola

Jag går över till Fabiolas hus mittemot hållplatsen. Hon kommer ut när jag ropar hallå utanför grinden och vi går in och slår oss ned i de två sofforna innanför dörren. Det är precis att två soffor får plats eftersom en krubba och ett altare upptar det mesta av utrymmet. I hörnet bredvid altaret står TV:n på. Fabiolas två pojkar kommer från skolan, de släntrar in och slänger sina väskor på bordet, Fabiola förmanar dem att hälsa och säga ”*pura vida*”[53] och uppföra sig lite. Pojkarna hälsar, kanske något motvilligt, och försvinner in i huset. Vardagsrummet är avdelat med en trävägg som Juan, Fabiolas man, har byggt. Det gör vardagsrummet mindre, men bakom trävägg har familjen plats för ett matbord där de äter. Bakom matbordet leder en trappa upp till ovanvåningen där föräldrarnas sovrum är tillbyggt, på bottenplan bor pojkarna i det ena sovrummet och dottern med barnbarn i det andra. Köket ligger längst bak, det är förlängt en bit ut på gården, men halva gården är lämnad öppen mot himlen, där hänger tvätt och så bor där en hundvalp som precis flyttat in.

Fabiola är fyrtio år, hon är gift och har tre barn i tonåren. Hennes man arbetar inom jordbruket och de har levt på att sälja en del av produktio-

53 ”*Pura vida*” motsvarar ungefär ha det bra, ha det gott på svenska och används för vardagliga hälsningar.

nen. När hon hade grönsaksförsäljningen var det ständigt kunder och Fabiola sprang fram och tillbaka mellan hushållssysslor och grönsaksförsäljningen. Senaste året har Fabiola inte drivit verksamheten utan har varit hemma med sitt barnbarn. Hon tog på sig att ta hand om den lilla flickan eftersom hennes dotter Lina fortfarande går i grundskola. *"Och jag som trodde att småbarnsåren var över"* säger hon, och nu fick jag ett nytt litet barn att ta hand om. Framöver ska en dagmamma ta hand om flickan när Fabiola börjar arbeta och Lina börjar läsa på gymnasiet. Fabiola påbörjade själv universitetsstudier, men var tvungen att avbryta studierna när barnen kom, därför är hon angelägen att hennes dotter får möjlighet att studera trots att hon fick barn vid fjorton års ålder. Den lilla flickan är med oss när vi pratar; hon går, snubblar, skrubbar sina knän, gråter och jollrar med sin mormor som försöker förklara att hon är lite upptagen med en intervju och att flickan kanske borde sova.

Det som för övrigt upptar Fabiolas tid och intresse för tillfället är det nya arbete som hon precis påbörjat. Hon ska vara konsult för bostadslån ämnade åt fattiga familjer som har rätt till subventioner. Anställningen är genom Fuprovi, den enskilda organisation de boende kontaktade för att bygga Lindora och som var med under byggtiden och genomförde överföringen av bostadslånen från Fuprovis roterande fond till en kommersiell bank. Eftersom Fabiola själv varit med om en självbyggeriprocess och vet hur krävande det kan vara att delta och vilka inkomster som krävs för att klara avbetalningar på ett lån i banken, är hon en god kandidat att avgöra om familjerna som söker lån genom Fuprovi kommer att klara sina åtaganden framöver. Hennes arbetsplats är delvis på huvudkontoret som ligger två och en halv timmes restid bort, men föresatsen är att hon även ska arbeta i sin del av storstadsregionen. Det innebär att hon och ytterligare en kollega kommer att göra hembesök hos familjer som söker mikrofinansiering för bostadsförbättringar. Hennes arbete kommer att bestå i att avgöra om de sökande är trovärdiga, om det är troligt att de kommer att kunna betala tillbaka. Än så länge har hon inte gjort några besök, hon är precis nyanställd och ska först genomgå en utbildning. Vi träffades på kontoret veckan innan, då hon precis påbörjat utbildningen, och hon verkade mycket nöjd och glad. Även om kontoret ligger långt bort, med en restid på fem timmar om dagen, tror hon det kan fungera eftersom hon också kommer att arbeta i regionen där hon bor. När hon nu åter berättar om sitt nya arbete är hon fortfarande lite osäker över hur hon säkert ska kunna avgöra, det är ju svårt att säga nej till någon, förklarar hon. Men hon är verkligen glad att ha ett arbete; hon pekar på tvätten som hänger överallt och skrattar till när hon säger något om att hon hellre jobbar på kontor än med det här...

Utöver att hon hela tiden haft inkomstbringande arbete har Fabiola arbetat i boendeföreningen sedan byggtiden. Hon är sedan tre år tillbaka ledamot i styrelsen för boendeföreningen och berättar om den förändring som skett över åren. Föreningen bytte namn för fyra år sedan från att vara en förening för bostäder till en förening för förbättringar.

…för cirka fyra år sedan ändrade vi namnet till ”För förbättringar”, eftersom det inte längre handlar om boende eller ”för bostäder”, nu är det för förbättringar för husen är redan byggda och vi själva är ju här, så nu handlar det om att förbättra livskvalitén för de boende (la comunidad). (24)

24) …hace como cuatro años, se le cambiò el nombre por Pro mejoras, ya no es habitacional ni pro-viviendas, ahora es pro-mejoras porque ya las casas están construídas, ya nosotros estamos aquí y entonces ahora se trata de mejorar la calidad de vida dentro de la comunidad.

Under åren har kvinnor varit mer involverade i arbetet än män. Det var övervägande del kvinnor som deltog under självbyggeriprocessen och i de projekt och föreningar som drivits sedan dess har kvinnor varit flest i antal och mest aktiva, både i att delta i styrelser och möten, att praktiskt arbeta och i kontakter med myndigheter, främst med kommunen. Samarbetet med kommunen har förbättrats sedan en ny borgmästare tillträdde. Han är verkligt bra och genomför de saker han lovar, till skillnad från tidigare politiker, berättar Fabiola. Som styrelseledamot är hon för närvarande engagerad i problematiken med droger och missbruk bland unga, en utveckling som gör henne ont. Det har under årens lopp varit ett antal inbrott i bostäderna och vandalisering av parker och träd. För två, tre år sedan gjordes ett försök att starta en trygghetsgrupp ”*seguridad comunitaria*” berättar Fabiola. Problemet då var att det var för få som ställde upp och det var enbart kvinnor som var intresserade av frågan. Vandaliseringen skedde när kommunen inte var formellt ansvarig. De som blev tagna för vandaliseringen var femton till tjugo år och enligt polisen minderåriga och inte straffbara. Men Fabiola menar att de tidigare poliserna inte fick saken att ”gå framåt”. Sedan sex månader finns en ny polischef som på ett möte berättade om poliskorruption, att fem poliser för närvarande är under utredning och att kommunen kommer att arbeta med mer förebyggande arbete och skydd för offentliga platser från och med april.

(25) La municipalidad va a iniciar ahora en abril una policía municipal que no es tanto represiva como preventiva y la idea es que estén cuidando zonas públicas, zonas de recreación.

Kommunen ska påbörja en kommunal polis nu i april, som ska vara mer preventiv är repressiv och idén är att ta bättre hand om grönområden och rekreativa områden. (25)

Alkohol och drogproblem förekommer i det lokala samhället och med dessa problem följer inbrott och vandalisering. Ett femtontal personer från Lindora var på en utbildning för fyra månader sedan, en kurs som syftade till att ge information om var och hur drogberoende ungdomar kan få hjälp. Fabiola var med eftersom hon tycker att våldet förvärras och att det är så sorgligt att se dessa ungdomar, som är lika unga som hennes egna, fastna i droger.

(26) La gente me dice que la droga está en todas partes en Costa Rica, pero a uno le duele cuando se trata de la comunidad de uno, chiquillos que uno ve que podrían criarse con los de uno, y uno ve que están hundidos, a uno le duele mucho. Algunos la fuman y la consumen y no hay problemas, hay otros que son muy agresivos, hay otros que andan llamando la atención y hacen vandalismos, ya se han metido en la panadería, le han robado al super, se han metido en el salón comunal, han intentado meterse en la capilla, le han robado a la gente y entonces ya van a otros niveles.

Folk säger att droger det finns överallt i Costa Rica, men man blir ledsen när det handlar om ens egna, ungar man har sett som skulle kunna växa tillsammans med ens egna och man ser att de är krossade, det gör mig ont. Några röker och dricker och har inga problem, det finns andra som är mycket aggressiva, det finns andra som vill ha uppmärksamhet och vandaliserar, de har redan gjort inbrott i bageriet, de har rånat mataffären, de har gjort inbrott i gemensamhetslokalen, och de har försökt ta sig in i

> *kapellet, de har rånat folk och alltså, det håller på att leda till andra nivåer.* *(26)*

Fabiola berättar att det också visade sig att polisen kommer att ha en utbildning för grupper om trygghet och säkerhet, och det finns för närvarande ett tjugotal personer som är beredda att ställa upp, så kanske kan gruppen starta denna gången.

Föreningen har även drivit frågor om bebyggelsen. Ett av problemen som följt föreningen sedan byggtiden, under en period på nio år, är nära att klaras upp, berättar Fabiola. Det gäller vattenreningsverket som boendeföreningen byggde i anslutning till bostäderna. Det har förekommit problem under åren som inneburit att kommunen inte tagit över driften av vattenreningsverket från boendeorganisationen. Problemen har bestått i ofullständiga ritningar, driften har inte fungerat och det har varit inbrott och stölder av maskiner som orsakat driftstopp. Det har varit ett otal turer fram och tillbaka berättar Fabiola, men nu är det på väg att klaras upp så att kommunen ska sköta driften.

Betydligt roligare är bygget av gemensamhetslokalen som nu äntligen är påbörjat.

> *... det som vi håller på med nu är bygget av gemensamhetslokalen, vi ska förbättra den, vi började under förra administrationen, och det går framåt lite i taget, år från år, med hjälp som vi har lyckats få.* *(27)*

(27) ...ahora en lo que estamos es en la construcción del salón comunal, irlo mejorando, lo empezamos desde la administración anterior, ahí vamos poco a poco año a año, con ayudas que nos han salido.

Gemensamhetslokalens historia började redan under byggtiden när företaget som sålde väggelementen till husen erbjöd sig att skänka material till en lokal. Vid den tidpunkten var gemensamhetslokalen tänkt att ligga i utkanten av Lindora, men den tomten användes för att, på initiativ av de boende, bygga skolan som står där idag. När fem år passerat menade företaget att de antingen måste ta emot materialet eller skulle erbjudandet försvinna. Föreningen tog då emot väggmaterial till en liten gemensamhetslokal, trots att det inte fanns en tomt att bygga på. Ytterligare fem år gick och materialet förstördes där det låg utomhus och dessutom ändrades byggreglerna så byggmaterialet ändå aldrig kunde inte bli godkänt, förklarar Fabiola. De började om på nytt och hade ett möte 2006 med kommunen, boendeföreningen och Fuprovi, där de gjorde en överenskommelse att fortsätta. Fabiola kontaktade, som ledamot i boendeföreningen, tre arkitekter och de valde en kvinnlig arkitekt som visade på fördelarna med den tomt där byggnaden nu står. Gemensamhetslokalen ligger i en park norr om Fabiolas hus och vi går dit för att hon ska visa mig den halvfärdiga lokalen. Fabiola fortsätter att berätta om fördelen med läget; härifrån syns hela (den framtida) parken, skolan skymtar långt bort, på tomten finns utrymme för att fortsätta bygget av en kyrka och ett daghem. Vi blev till slut övertygade om att det var ett bra läge. Arkitekten gjorde ett förslag, men det har tillkommit ändringar som de själva gjort och kostnaderna har stigit. Den nuvarande utformningen innebär att de byggt fyra små lokaler runt en central gårdsplan i stället för

att göra en stor byggnad. När vi kommer fram ser vi sista minuterna av ett barnkalas. Fabiola berättar att de boende får använda lokalerna gratis, men utomstående betalar en hyra. Tanken med de små lokalerna är att de ska kunna användas av olika grupper samtidigt och att gården används gemensamt. Än så länge är de fyra lokalerna färdigbyggda med golv, tak och väggar, men fortfarande återstår målning, möblering, färdigställandet av innergården och konstruktionen av det staket som ska omsluta hörnorna mellan byggnaderna där det fortfarande är öppet mot parken.

Bild 49: Gemensamhetslokalen

Fabiola fortsätter att berätta om de framtidsplaner de har för att förbättra området, en plats där byggnader för olika aktiviteter och åldrar integreras. De vill anlägga den nöjespark som en gång fanns här, de vill bygga daghem, kyrka och ett särskilt hus för de äldre och de vill bygga en idrottsplats för ungdomarna.

> *Jag har sagt till dem att skolan måste ligga kvar och dagiset och en dörr emellan de två och kyrkan i mitten och lokalen för de äldre vid andra sidan, integrerat alltihop, även om ungarna förstås måste ha ett särskilt och säkert ställe, men så att det inte blir en barriär som skiljer det som är service från det som är fritid /…/ det vi vill ha är att hela familjen ska kunna ha en fritid från de gamla till de minsta småungarna…* *(28)*

(28) Yo les dije que tenía que quedar la escuela y la guardería y un portón entre las dos y la iglesia en el medio y adulto mayor al otro lado, todo integrado, aunque los chiquitos sì hay que tenerles un lugar específico y seguro, pero que no haya una barrera que separe lo que es servicio con lo que es recreativo./.../ lo que queremos es que se recree la familia desde el adulto mayor hasta el más chiquitito…

Hon är mycket nöjd med de förbättringar de åstadkommit under åren, sedan Lindora var färdigbyggt 1999, särskilt med gemensamhetslokalen som kan användas av så många, innan ”*fanns ingenting*” berättar hon.

Vi lämnar gemensamhetslokalen och går förbi Fabiolas hus på väg hem till Olga. På vägen passerar vi en numera övergiven lekplats som ligger på andra sidan huvudgatan. Fabiola berättar vad som hände. Efter trädplanteringen för några år sedan, då träden vandaliserades, repade kvinnorna nytt mod och sökte pengar genom svenska Kooperation Utan

Gränser till finansiering av en lekplats, finansiering som de också erhöll. De ställde i ordning lekplatsen på den tomt där den var planerad, i södra delen av Lindora längs med den grusväg som leder förbi stadsdelen. Träd planterades i en cirkelformation, gungor, en klätterställning, en rutschkana och en sittgrupp i betong arrangerades på platsen. Även lekplatsen byggdes av de boende och det var ett tungt arbete. Lekplatsen lämnades i fred enbart några månader innan en grupp ungdomar tog över och använde den som tillhåll på nätterna och för att sälja droger. Grannarna ringde polisen, men de kom aldrig och ingen av de boende vågade konfrontera ungdomarna. Vandaliseringen skedde allteftersom, träden knäcktes, buskar drogs upp och slängdes, möblerna vältes liksom lekredskapen. När vi står vid lekplatsen och pratar kommer en av grannarna ut och visar fotografier från lekplatsen när den var ny. Patricia, berättar:

> *Majoriteten av parkerna är praktiskt taget oanvändbara, de är en bit mark utan nå'nting på. Det fanns en lekplats, som de förstörde, dessa gäng som inte har något att göra och istället för att ta hand om parkerna så förstör de. Det är ett problem för dem som bor här och ett ganska allvarligt problem. Det tar mycket kraft, för ibland vet man inte hur man ska motverka detta. Det finns inget val.* *(29)*

(29) La mayoría de los parques están prácticamente inhabilitados, son un pedazo de tierra sin nada. Había un "play" que lo destruyeron esas mismas bandas que no tienen nada qué hacer y que en lugar de cuidar los parques los destruyen. Eso es un problema a nivel de comunidad y es un problema bastante serio. Cuesta mucho porque a veces uno no sabe de qué manera contrarrestar eso. No hay opción.

Det är tungt att lägga så mycket arbete, folk förlorar hoppet och tröttnar på att delta i projekt när sådant här händer. Patricia har tagit vara på resterna av bänkarna som nu finns i hennes trädgård, kanske kan de användas någon gång. Men för närvarande finns enbart rester av lekredskap kvar i det vildvuxna gräset.

Heltidsarbetande kontorist – Olga

På andra sidan den före detta lekplatsen bor Olga. Mot gatan finns ett litet staket med en grind som hon kommer och låser upp. Olga börjar med att säga att som ensamstående kvinna med barn är det ibland lite svårt och hårt att "ta sig framåt". Olga har ett propert utseende och hennes hus är prydligt. Vardagsrummet mot gatan är möblerad med en stoppad soffgrupp, soffbord och en hylla med porslin. Olga bjuder på kaffe i fina koppar vid soffbordet.

Olga är kontorist och arbetar heltid i en annan del av staden. Hon berättar att hon mest springer och stressar varje dag. Hon går upp klockan fem och springer till bussen, resan tar en och en halv timme. Hon måste ta tre olika bussar för att ta sig till arbetet. Eftersom hon arbetar heltid blir dagarna långa och hon är tillbaka först vid halv niotiden på kvällen. Hennes son är nu sex år och ska börja skolan i Lindora till hösten. Olga tycker att det går lite lättare nu, för han förstår att hon måste arbeta hela veckorna och på helgerna kan de umgås. Pojken har haft svårt att få kontakt med andra barn, relationsproblem som Olga säger. Därför har han gått i en förskola där han fått stöd och nu går det bättre för honom. Olga

vill inte att han ska vara så beroende av henne utan önskar att han var lite mer självständig. På eftermiddagarna är han hos en grannfru. Hon tar hand om honom tills Olga kommer hem. Ibland hjälper grannens döttrar honom med lite skolarbete eller uppgifter han har. Ibland är han vaken när Olga kommer hem, men om han sover, ”*vad ska jag göra? Väcka honom klockan nio för att säga till honom att göra läxor?*” Oftast sover han när Olga kommer hem. Hon tar med honom hem, tar en kopp kaffe, tittar på TV och går och lägger sig vid tiotiden.

De flyttade hit när sonen var lite över ett år. Anledningen till att de bor här är att huset ägs av Olgas föräldrar som för närvarande bor i USA. Själv bodde hon tidigare mer centralt, allt var närmre, mer okomplicerat, tycker hon, hon hade också närmre sitt arbete. Från början var det svårt att vänja sig vid Lindora, det är mycket ”utbrett” som hon uttrycker saken, men nu tycker hon att hon vant sig lite. Hon hyr ut ett sovrum till en kvinna som arbetar på ett hotell i närheten, så de bor tre personer i huset. Olga tycker att de lever ett mycket lugnt liv. Hon berättar att hon är mycket hemkär och tycker mycket om att vara i sitt hus. Hon tycker om att vara i huset, här är det lugnt och hon är trött när hon varit hemifrån hela dagen.

Helgerna, när hon är hemma, tillbringar de inne i huset, det finns ingenting att göra i Lindora. Om de gör något tillsammans åker de till en park eller äter middag någon stans utanför Lindora. Hon skulle gärna engagera sig mer, men på grund av sitt arbete och sin son, så är hon inte så involverad, men om någon skulle be henne om något så ställer hon gärna upp.

Det finns alla sorters folk i Lindora, men många är hederliga arbetare, många kvinnor som är huvudansvariga för sina familjer, många kvinnor och män som kämpar och arbetar som hon själv gör och hon beundrar sådana människor, berättar Olga. Hon tycker att området är lugnt, här finns inte fler problem än i andra liknande stadsdelar, och hon har i alla fall inte hört om några allvarliga problem, men å andra sidan är hon ju borta hela dagarna, berättar hon. Säkerhet är enligt Olga ett generellt problem i samhället idag, man är inte säker någonstans. Hon känner att Lindora skulle kunna få allvarliga problem med säkerhet på grund av lokalisering, eftersom det ligger mitt bland mycket ensliga platser, där vad som helst kan hända nattetid. För inte så länge sedan var det en ung tjej som blev våldtagen och lämnad på en väg här bredvid, på natten, gänget som överföll henne kom långt ifrån men körde henne hit och lämnade henne här. Så visst är det farligt i allt mörker som är här på natten.

> *Jag känner hur farligt det skulle vara om jag kom och gick här på natten eller gav mig ut för att gå i detta mörker, för självfallet, visst är det farligt. Vi vet att vi måste vara försiktiga på grund av faror som finns på gatan. Ibland har jag kommit hem från jobbet vid ungefär tio på natten och jag har sett killarna där uppevid, jag ger dem inte mycket uppmärksamhet, för även om man inte*

(30) Yo siento qué peligroso sería si yo me vengo caminando aquí de noche o salgo a caminar en esta oscuridad por supuesto que sí es peligroso. Sabemos que tenemos que cuidarnos de peligros que hay en la calle. Yo a veces he venido del trabajo tipo 10 de la noche y he visto muchachillos allí arriba, no les presto mucha atención porque tal vez uno no piensa, no tiene esa malicia de decir que estarán esperando que uno se baje solo para asaltarlo.

tänker, man vill inte vara elak och säga att de står och väntar för att man ska komma, bara för att de ska kunna överfalla en. (30)

Olga tycker att det är viktigt att de boende måste göra området tryggt och inte låta andra personer komma och kontrollera deras liv genom rädsla för överfall eller för att skada någon. Tänk så annorlunda det skulle vara om allt var stad här, då skulle det vara mindre farligt, säger hon.

Rumsliga praktiker i dikotoma interiörer

De rumsliga praktiker som strukturerar vardagsverkligheten i dessa exempel innefattar en organisation av vardagen där bostaden används för boende; för hushållsarbete, omsorg och vila och där inkomstbringande arbete utförs i en annan interiör, på en arbetsplats. Olgas och Fabiolas sociospatiala vardagspraktiker har jag valt att benämna dikotoma interiörer eftersom det innebär en pendling mellan två platser; dels bostaden och dels arbetsplatsen.

Denna organisation av vardagen motsvarar föreställningen om en arbetsdelning och en genderisering av rummet där arbetet sker på en offentlig arbetsplats och omsorgen i det privata hemmet (McDowell, 1999; 1993 Rose). Interiörerna är dikotoma i betydelsen att de är kompletterande i en konstruktion av en traditionell indelning mellan arbete och vila, produktion och reproduktion. Rörelserna sker i huvudsak mellan två platser, med tillfälliga rutter för handel och service. I en intersektion med fattigdom innebär det ofta långa transporttider till arbetsplatser. Även om mobiliteten i staden sker över en större yta, approprieras rum inom periferins micrópolis eftersom de fattiga exkluderas från staden.

Arbeterska i den fragmenterade staden – lokaliserad för transportberoende

Den huvudsakliga rutten i dikotoma interiörer är pendlingen mellan bostaden och arbetsplatsen. En av de multiplicerande effekter som lokaliseringen i staden påverkar är möjlighet till mobilitet i staden (Bourdieu, 1999 (2006)). Lindora är perifert lokaliserat i storstadsregionen, 2,5 km från huvudvägen som leder in mot storstadsregionens centrum. För flertalet invånare i Lindora är mobiliteten till platser utanför stadsdelen kopplad till ett transportberoende av billig kollektivtrafik. De boende reser till och från sina bostäder, till arbete service och skolor i andra delar av staden.

Feministisk kritik har framfört att den funktionsindelade, eller zonerade staden med dess skilda zoner för exempelvis boende, arbete och fritid inverkar på mobiliteten och gör vardagen mer komplicerad, särskilt för kvinnor. Kvinnor reser mer kollektivt och reser över flera zoner beroende på sitt ansvar för både barn, hushåll och inkomstbringande arbete (Terlinden, 2003; Markussen 1981). Kvinnors resor med kollektivtrafik i

Lindora gäller resor för inkomstbringande arbete såväl som resor för service och handel som resor relaterade till omsorg såsom resor med äldre till sjukvård och med barn till skolan. I de hushåll som äger en bil, används bilen främst för mannens arbetsresor (Grundström, 2005).

De två busslinjer som trafikerar Lindora hämtar passagerare som pendlar till skola och arbete eller reser för att få tillgång till handel och service. Fattiga stadsdelar har låg social status och invånare med låg betalningsförmåga, vilket inverkat negativt på kvalitén på de transporter som finns tillgängliga. I Lindora förekom klagomål på både dåliga bussturer och slitna, bullriga bussar (Grundström, 2005). Att ta sig till innerstaden eller förbi innerstaden till stadsdelar längre bort är tidskrävande. Dels innebär sådana resor flera byten av bussar och dels kör de billigaste bussarna på småvägar för att undvika kostnader för den avgiftsbelagda motorvägen, vilket i sin tur innebär längre restider. För Olga och Fabiola är den dominerande rutten i vardagen pendlingen med buss mellan två platser, bostaden och arbetsplatsen. Deras arbetsplatser är lokaliserade på andra sidan av storstadsregionens centrum, vilket innebär resor över flera zoner. Olga och Fabiola har inte tillgång till bil och deras arbetsresor med buss innebär byten av bussar och restider på fyra till fem timmar per dag i nedslitna, bullriga bussar för att pendla till arbetet. Tillsammans med arbetstiden innebär transporten att tretton till femton timmar per dag tillbringas utanför Lindora.

Mobilitet i staden förstås alltmer som en klassfråga och problematiseras som en betydelsefull faktor vad gäller tillträde till staden. Jämfört med att vara hänvisad till en vardag på en och samma plats kan mobilitet ge tillträde till den service och de tjänster individer önskar (Borja & Castell, 1997). Men även mobilitet är kopplat till olika former av tillgångar som snabba transporter, ekonomisk möjlighet att betala för de snabbaste avgiftsbelagda vägarna och en viss möjlighet att disponera sin tid. Städernas fattiga har inte dessa tillgångar och är hänvisade till kollektiva transportmedel, ofta av låg kvalité och med rutter som innebär långa restider. Även städernas segregering inverkar på de fattigas resmönster, vilket Jirón visar i en studie från Santiago de Chile, där de fattiga i stadens södra delar åker buss under flera timmar för att arbeta hos den rikare befolkningen i stadens norra delar. Brister i transportsystem påverkar mobiliteten negativt och kan förstärka en redan existerande segregation (Jirón, 2007).

I en ytterligare studie från Santiago de Chile diskuteras genusaspekter i förhållande till mobilitet, där kvinnors omsorgsansvar innebar en ytterligare belastning i form av stress, busstider som måste passa för att lämna barn vid skolan och negativt bemötande från arbetsgivaren på grund av förseningar med kollektivtrafik (Jirón, 2006).

Även om Olga och Fabiola har en större mobilitet i staden jämfört med sina grannar som arbetar inom förorten, så innebär mobiliteten i deras fall att de tillbringar stor del av sin vardag på bussen; i bussar av låg kvalité som kör längs smala vägar och med ett flertal byten av buss under resans gång. Mobiliteten i denna form är, för fattiga arbeterskor likt

Olga och Fabiola, inte något de eftersträvar. Snarare kan även tiden för att förflytta sig till en arbetsplats inverka på ett val (som exempelvis Beatrice nämner i föregående kapitel) att leva lokalt med en verksamhet i bostaden. Deras form av mobilitet innebär inte i någon större utsträckning ökat tillträde till stadens service och handel, utan är en nödvändig förflyttning till och från arbetsplatsen.

Bild 50: Huvudgatan med busshållplats

Reducerat tillträde till staden och till stadsdelen

Förorten, som del av den fragmenterade staden, har kritiserats av feministiska forskare för att vara konstruerad av män som sett förorten som en viloplats att återhämta sig på efter ett arbete inne i stadens centrum. För både kvinnor och män är den fattiga stadsdelen inte enbart en plats för vila utan en plats där största delen av vardagen tillbringas med alla varierande aktiviteter det innebär (Fainstein & Servon, 2005). Staden med korta avstånd ”*city-of-short-trips*” har framhållits av feministiska arkitekter som ett alternativ och ett svar på kritiken mot den zonerade staden. Tanken bygger på en tät stad där bostäder, arbetsplatser och rekreationsområden ligger nära varandra i syfte att förkorta restider och ge förutsättningar för mer umgänge (Terlinden, 2003).

Lindora är lokaliserad och planerad som en förort i storstadsregionen. Den fysiska planeringen följer en minimistandard[54] där Zon III gäller de minsta bostäderna och de minsta tomtstorlekarna. Resultatet är en stadsdel utan social infrastruktur i huvudsak avsedd för bostäder. Föreskrifterna beaktar utrymme för handel och grönområde, men handeln är förlagd till två stora tomter, tänkt att drivas av företag. Även om det planerats för viss handel, är detta en residentiell zon, främst avsedd för boende.

54 Föreskrifter för Zon III Småhusbebyggelse
- Tomtstorlek: 120–150 m²
- Tomtbredd mot gata: 8–12 m
- Kommersiell zon: 2 m² per småhustomt
- Grönområden och lekplatser: 10% av områdets area
- Gatubredd: huvudgata minimum 11 m, matargata 8 m
- Skyddszon runt vattendrag: 20 m
- Skyddszon runt vattenreningsverk: 10 m
- Skyddszon från huvudled: 7–11 m
- Skyddszon bredvid högspännings ledning: 20 m

Olga och Fabiola tillhör den tredjedel av kvinnorna i Lindora som inte har ett inkomstbringande arbete utanför Lindora. Trots detta påverkas de av stadens zonering och inverkan av planlagstiftning som reglerar utformningen av miljön i deras stadsdel. Zoneringen påverkar det formella utbudet av service och handel i Lindora, samtidigt som zoneringen innebär att formella arbetsplatser inte förekommer. Olga jämför sin nuvarande situation med en tidigare bostadsort som var central och finner, likt andra kvinnor i studien, att en central lokalisering har många fördelar. Dels var det närmre till service och handel och dels var restiderna till arbetsplatsen kortare. Zoneringen som resulterat i en planering för nästan enbart bostäder och fattigdomen som inneburit en perifer lokalisering, påverkar Olga genom långa resor till arbetsplatsen. Det innebär även att hon uträttar ärenden under resan till och från arbetet, dels för att det saknas ett utbud i Lindora och dels för att förkorta tiden borta från hemmet och sonen. Lindora är förvisso planerat med lekplatser och grönområden, men för Olga och hennes son, liksom för de flesta andra, är dessa grönområden och lekplatser oanvändbara. För Olga och hennes pojke innebär detta att de antingen reser till en park för att umgås på helgen eller uppehåller de sig inne i bostaden.

Den fattiga stadsdelen har mindre att erbjuda när tid väl tillbringas där. En vardag organiserad i dikotoma interiörer innebär inte större tillträde till andra delar av staden på grund av fattigdomen som reducerar möjligheten att utnyttja tjänster och varor. Det innebär inte heller större tillträde till platser inom den egna stadsdelen, dels för att tiden tillbringas på arbetsplatsen och dels för att i periferins micrópolis förekommer få platser att uppehålla sig på. Både tillträdet till staden och till närmiljön är begränsat, trots att mobiliteten i staden är högre för Olga och Fabiola än för andra kvinnor i Lindora.

Bostaden – en tillgång i vardagen

Bostaden är främst platsen för omsorgs- och hushållsarbete i Olgas och Fabiolas vardag. I Olgas och Fabiolas vardagsrum förekommer vare sig misären i ett plåtskjul, eller de olika aktiviteterna i en multifunktionell interiör. Dessa vardagsrum är separerade från köket och följer den normativa indelning av bostaden som Darke diskuterar, där framsidan med vardagsrummet är lokaliserat vid gatan och baksidan med tvätt och kök är vänt mot gården (Darke i Booth (red.), 1996). Bostaden är fortfarande platsen för arbete, i form av omsorgs- och hushållsarbete, och en plats för utvärdering av andra. I dikotoma interiörer har bostaden en del i ”*impression management*” som till största delen är en plats för vila och omsorg. Båda vardagsrummen är inredda med soffor, soffbord, dekorationer och TV, även om Olgas bostad har finare ytmaterial än Fabiolas, och helare möbler. Vardagsrummet är en plats för vila för familjen i större utsträckning än i länkade och multifunktionella interiörer.

Bild 51: Gatuvy i Lindora

Trots att bostäderna inte har en särskild plats som är tillägnad inkomstbringande arbete, fortsätter bostaden att vara ett kapital, en tillgång på andra sätt. Olga har en hyresgäst och får därigenom en extra inkomst och en ökad trygghet genom en person som vaktar huset de timmar hon är borta. Fabiola har använt bostaden för att hennes dotter och barnbarn ska ha en bostad och hon har passat sin dotterdotter i syfte att Lina ska kunna gå ut grundskolan. Dessa aktiviteter är, liksom i tidigare exempel, inkomster och arbete som enligt Craske lätt osynliggörs (Craske, 1999). Fabiola har varit ”dagmormor” som hjälp sin dotter, men när hon nu har ett formellt arbete kommer hon att betala en dagmamma. Likaså är Olgas uthyrning ett extra arbete och en inkomst som sker utanför den formella arbetsmarknaden.

Ett arbete på den formella arbetsmarknaden innebär för Olga en högre materiell standard och en möjlighet att betala för barnomsorg, men samtidigt kvarstår ansvaret för omsorg och hushållsarbete, en situation som enligt Walby är vanligt förekommande bland fattiga kvinnor (Walby, 1997). Barnomsorg är en viktig fråga och långt ifrån alla har tillgång till barnomsorg, vare sig det är släktingar eller betald omsorg. Det förekommer att barn lämnas utan tillsyn från någon vuxen, antingen inlåsta i huset under dagen, eller utelåsta och lämnade på gatan. Som ensamstående har Olga ansvar för bostaden, med hushålls- och omsorgsansvar om sin son; inget av det arbetet delas av någon annan eller minskar genom hennes arbete. Inte heller Fabiolas arbete minskar. Hon uttrycker med ett svagt skratt att det är bättre att jobba borta än hemma och nickar mot tvätten; när hon nu arbetat hela veckan kommer hon hem till sitt gamla arbete. Fabiola är dock mycket mer optimistisk inför sitt arbete. Hennes barn är äldre och barnbarnet ska ha en dagmamma, så hon har inte samma press på sig att ta hand om småbarn utan kan arbeta utanför Lindora under längre tid. Även om kvinnor arbetar i andra delar av storstadsregionen kvarstår deras ansvar för hushålls- och omsorgsarbete,

vilket är en viktig faktor i den feminisering av fattigdom som pågår (Chant, 2009; Lind, 2002; INAMU, 2005).

Bostäderna är av stor betydelse som ett kapital på flera sätt. Det är ett ekonomiskt kapital, det kan innebära en möjlighet till en inkomst genom uthyrning och det är en plats för vila och omsorg. I dikotoma interiörer är bostaden närmre den normativa föreställningen om bostaden i förorten som platsen för vila, men trots detta används bostaden som en tillgång för att förmera kapital i möjligaste mån.

Gatan – en transportsträcka

Gatan är till största delen en plats för förflyttning för kvinnor och flickor i Lindora. I dikotoma interiörer används gatan för att ta sig till bussen och vidare till arbetsplatsen samt för att förflytta sig inom Lindora.

Gatan är, trots förortslugnet, till stor del ett rum för mäns kommunikation och rörelser; busschaufförer som ropar till en gatuförsäljare, killar vid hållplatsen som busvisslar efter tjejer, småpojkar som cyklar på gatan, män som kör sina bilar, stannar och pratar med andra män utanför bageriet. Enligt Lindón är gatan som rum ett manligt genderiserat rum som kvinnor vanligtvis tillåts passera igenom, men inte uppehålla sig i alltför länge (Lindón i Molina, 2006). Kvinnor och flickor befinner sig på gatan, på busshållplatsen och vid bageriet, men använder inte dessa platser för att uppehålla sig under längre perioder och för att träffa okända utan för att i stor utsträckning förflytta sig. Det förekommer att unga tjejer går i grupp och står en stund utanför bageriet, men de beger sig snart vidare och pratar enbart med varandra. Kvinnor kommunicerar genom att besöka varandras bostäder eller stå och prata nära varandra, utanför eller innanför de galler som i många hus kringgärdar gården mot gatan (Grundström, 2005).

Inom stadsdelen skiljer sig Fabiolas och Olgas rörelsemönster åt. Olga berättar att hon tillbringar mesta tiden i sin bostad eller reser någon annanstans på helgerna, medan Fabiola tillbringar tiden i Lindora, men är sällan i bostaden utan går på möten och har tillbringat mycket av den senaste tiden i gemensamhetslokalen. Hennes rumsliga praktiker är fortfarande kopplade till hennes tidigare engagemang i boendeföreningen och hennes position som ledamot i styrelsen. Ingen av de båda kvinnorna uppehåller sig på gatorna för annat än för förflyttning. Trots lugnet, ett lugn som beskrivs i intervjuerna och som omnämns i positiva ordalag, är gatan en plats som kvinnor väljer att inte uppehålla sig på.

En av anledningarna till att inte uppehålla sig på gatan är otrygghet. Även om det råder ett ”förortslugn” i Lindora förekommer en utsatthet för våld. Fabiola nämner förekomsten av droger, av inbrott samt att flera poliser anklagats för korruption, vilket kan förstärka utsattheten för våld i fattiga stadsdelar som Lindora. Som Olga nämner, är de unga killarna vid busshållplatsen obehagliga och hon säger sig vara medveten om de risker för våldsutsatthet som lokaliseringen innebär. Mörkret på kvällarna när hon återvänder från arbetet och närheten till i det närmaste övergiv-

na betesmarker, där den våldtagna flickan blev utkastad, innebär att ingen ser eller hör vad som händer. I Lindora, liksom i La Carpio, ska en grupp för gemensam säkerhet skapas *"seguridad comunitaria"* som Fabiola berättar om. Under tiden hjälper grannarna varandra med övervakning av gatan, för att se om något ovanligt händer, om någon okänd person är i närheten eller om någon försöker göra inbrott. Om något händer ringer man varandra för att varsko. En annan konsekvens av ett hot om våld trots lugnet är att många flickor leker inomhus eller precis i närheten av bostaden. Även om det finns flickor som cyklar runt lite över allt på gatorna är verandan framför husen, som ofta är gallerförsedd, den plats där flickor i stor utsträckning uppehåller sig.

Enligt Irigaray sker mäns dominans i den offentliga miljön genom oväsen och dominerande rörelsemönster (Irigaray, 1994). Den vardagliga användningen gör att den manliga genderiseringen upprätthålls genom ganska "vanliga" aktiviteter som handel och kommunikation mellan män, genom buller från bussar, bilar och förbipasserande och genom reklambilar och gatuförsäljare. Till denna situation kommer en otrygghet som förekommer trots det lugn som råder. I Lindora finns inte den materiella otryggheten och hotet från nya bosättare som förekommer i slummen, men frånvaron av myndigheter är påtaglig för de boende som när polisen inte ingriper vid brott. En konsekvens av denna situation är en rumslig fattigdom där kvinnor trots en högre materiell standard på grund av normer och otrygghet begränsas till att befinna sig inomhus i stor utsträckning.

Kvinnor mest engagerade i det lokala samhället

Fabiola har varit en ledare i det lokala samhället sedan bostadsbyggandet började i Lindora. Hon menar att det alltid varit fler kvinnor som varit aktiva för förbättringar, visst har också män deltagit, men det är i huvudsak kvinnor som drivit arbetet framåt. I Lindora har det varit kvinnor som varit ordförande i boendeföreningen sedan starten, kvinnor utgjorde den huvudsakliga arbetskraften under byggtiden och de har arbetat både i organisationer och praktiskt med planteringar, föreningsliv för de äldre och bygget av gemensamhetslokalen. För tillfället är det i boendeföreningen fyra kvinnor och fyra män, i föreningen för kyrkan fem kvinnor och två män samt i föreningen för de äldre fyra kvinnor. Uppfattningen att det främst är kvinnor som deltagit är framträdande bland både kvinnor och män. Fabiolas granne Julia var ansvarig för organisationen som drev bygget av skolan. Hon framhåller att hon inte är feminist, men hon vet inte riktigt hur det kan förklaras att kvinnor tagit så stor del av arbete, kanske var det så att männen vande sig vid att kvinnor gjorde allt arbete, fumderar hon.

Kvinnors erfarenhet av mobilitet på offentliga platser begränsas av ett ideologiskt anspråk på att kvinnors rum är den privata arenan kopplad till bostaden (Rose, 1993). I de praktiker kvinnor genomfört har de påverkat och förändrat den byggda miljön, de synliggör sig själva och skapar till-

träde för sina verksamheter utanför bostäderna. Jag tolkar kvinnornas insatser för förbättringar som ett intresse att förändra den byggda miljö som planerats för dem. Intressen har diskuterats av Maxine Molineux som förklarar att kvinnors strategiska genderintressen innebär ett ifrågasättande av den förhärskande genusorganisationen och kvinnors agerande i enlighet med densamma. Intressen har en transformativ potential; att ifrågasätta, underminera, transformera och förändra genusrelationer och strukturer av kvinnors underordnade ställning (Molineux, 1998).

Den existerande arkitekturen är del av rummets effekter som leder till ett begränsande av kvinnors tillträde till platser utanför bostaden. Kvinnor har, i större utsträckning än män, deltagit med förbättringar i stadsdelen och det lokala samhället. Genom sina strävanden har det drivit sina intressen och har kunnat påverka förändringar. Som Fabiola berättar har hon varit i kontakt med kommunen och drivit frågan om gemensamhetslokalen, men är också involverad i andra projekt för trygghet och föreningar mot drogberoende. I det lokala samhället har kvinnor varit drivande och har påverkat finansiering av verksamheter till äldreföreningen, till skolan och den nya gemensamhetslokalen. De transformerar rummet genom att ifrågasätta och förändra.

Flytta eller genomföra förbättringar

Att behärska rummet genom appropriation kan ta individuella eller kollektiva former. Bourdieu diskuterar kampen på den lokala nivån i förhållande till lokalisering i staden som antingen en kamp över vilka satsningar som bör genomföras lokalt eller, som alternativ för den enskilde, möjligheten att flytta från fattiga stadsdelar (Bourdieu, 19992006 (2006)).

Ett arbete inom den formella sektorn är på många sätt en tillgång, ett kapital som kan ge en högre position genom en bättre ekonomisk situation, eller en ekonomisk möjlighet att flytta. Fabiola har en tydlig inställning till att hon vill stanna kvar och fortsätta kämpa för de förbättringar de planerar, medan Olga är mindre engagerad och egentligen hellre skulle bo i innerstaden. Olga och Fabiola har båda tillgång till ett kapital i form av utbildning som inneburit en anställning inom den formella arbetsmarknaden. Fabiola har också ett kapital i form av kontakter och erfarenhet från samarbete med den enskilda organisationen, hennes nuvarande arbetsgivare. Hon har ett förtroende och en erfarenhet inom finansiering av subventioner och lån till bostäder som har inneburit att hon blivit erbjuden ett betalt arbete inom sektorn.

Fabiola har varit delaktig i många av de projekt och organisationer som drivits för att skapa förbättringar i det lokala samhället. Intressant är hennes påpekande att föreningen bytt namn från att ha varit för bostäder till att vara för förbättringar ”*Pro Mejora*” av livskvalitén för de boende. Många av kvinnorna i Lindora har varit aktiva sedan den första föreningen bildades för att bygga bostäder och har deltagit i beslut som berört planering och uppförande av husen. Det måste ändå, menar jag, ses som

svårbedömt för de fattiga själva att förutse och också kräva den service, handel och rekreationsområden de kommer att behöva i framtiden.

I Lindora har kampen för förbättringar tagit kollektiva former där kvinnor varit drivande. Genom sina strävanden har de genomfört förbättringar av den byggda miljön efterhand, som inneburit en utökning av tillträdet till platser utanför bostaden. De har haft en möjlighet att behärska rum inom periferins micrópolis, men är fortfarande platsbundna i förhållande till den övriga staden.

En delad vardag

Fabiola och Beatrice bor i Lindora, men har sina arbetsplatser utanför stadsdelen. I dikotoma interiörer är vardagen organiserad närmre en konstruktion av ”rena rum” där arbete sker på arbetsplatsen och bostaden utgör hemmet. De har båda utbildning och erfarenhet som innebär att de har arbeten inom den formella arbetsmarknaden. Konsekvensen av detta är högre inkomster, men långa restider vilket innebär att lite tid tillbringas inom stadsdelen.

En vardag som utspelar sig i dikotoma interiörer innebär att kvinnorna i exemplen inte kan kommunicera på samma sätt, genom personliga möten under dagtid, i en passage av kommunikation (Irigaray, i Rawes, 2007). Den dagliga kommunikationen och interaktionen är en viktig del av det sätt som frågor drivs lokalt; dels genom möten, och dels genom tid i form av arbetskraft som läggs på allt från hjälpverksamhet till nödställda barn till byggen av infrastruktur och lokaler. Här finns en skillnad mellan de länkade interiörerna och de multifunktionella interiörerna beroende på den dikotoma indelningen mellan bostad och arbete.

Ett heltidsarbete utanför stadsdelen är svårt att kombinera med delaktighet i förbättringar. Olga skulle gärna engagera sig, men för henne är det en omöjlighet, den lilla tid hon är ledig vill hon tillbringa med sitt barn. Hon uttrycker också ett visst missnöje med området och skulle föredra att bo i centrum. Fabiola har precis påbörjat ett nytt arbete och tror att hon kommer att kunna vara delaktig i det lokala samhället, men då med styrelsearbete, där hon kan bidra. Fabiola har en plats i styrelsen för boendeorganisationen och kommunicerar, interagerar därför fortfarande mer med både andra boende och kommunpolitiker.

Den appropriation som förekommer, sker i Lindora. Även om tid tillbringas på andra platser i staden är fattigdomen del av den rumsliga effekt som innebär att kvinnorna begränsas rumsligt inom periferins micrópolis. Att uppehålla sig, presentera och representera sig själv på någon annan plats i staden kräver kapital som de fattiga inte har. För dem som arbetar utanför området är det svårt att appropriera andra delar av staden samtidigt som de genom tiden borta begränsar möjlighet till olika former för deltagande som många gånger är praktiskt inriktat i det lokala samhället.

Appropriation för fritid och lek

Parkerna i Lindora utgör platser som inte kan säkerställas från våld, vilket erfarenheterna med vandaliserade träd och den vandaliserade lekplatsen visar. Förutsättningar kan förbättras genom konstant övervakning, som Maria Carmen övervakar parken bredvid sitt hus, men om vandalisering sker finns liten eller ingen möjlighet att försvara parker; de boende vill inte utsätta sig för faran det kan innebära att konfrontera ungdomarna och polisen agerar stundtals långsamt eller inte alls. Parkerna lämnas därför i stor utsträckning oanvända, som diskuterats i föregående kapitel.

Iordningställandet av lekplatsen innebar en tillfällig appropriation, en appropriation som inte blev varaktig, inte kunde förändra rummet (Lefebvre, 1974 (2003)). Platsen ommodellerades från att vara en övergiven, gräsbevuxen tomt till att vara en lekplats med lekredskap och en sittgrupp i betong. Träd och buskar planterades. Rytmen i tidsanvändningen ändrades från att ha varit en plats för tillfälligt passerande till att användas som lekplats att uppehålla sig på. Platsen var öppen för alla förbipasserande, genom att den inte var avgränsad med staket, galler eller grind vilket annars är vanligt. En ommodellering till en ny användning skedde (Korosec-Serfaty, 1973). Denna omkodning innebar en möjlighet för ungdomarna att skapa ett rum för sina aktiviteter, en användning som gick emot en symbolisk användning. De genomförde också en modellering, som dock bestod av vandalisering. Ungdomarna försvann efter några månader och platsen är igen övergiven.

Händelserna visar på hur problematisk frågan om platser utomhus i fattiga stadsdelar är. Lekplatsen var ämnad åt i främsta hand barnen, men även för de kvinnor som följde med sina barn. I kontrast till gatan som transportsträcka innebar detta en möjligt för kvinnor att uppehålla sig, att låta barnen leka och själv använda möblerna att sitta på. Appropriationen var del av ett försök att konstruera en självbild av Lindora där en fritid är möjlig. De boende presenterar sig som invånare som har rätt till platser för en fritid för alla, barnen har rätt till en lekplats och kvinnorna har rätt till att uppehålla sig utanför bostaden. Platsen var ursprungligen ämnad för just denna verksamhet, men ingen myndighet tog på sig ansvar för drift eller underhåll. Att upprätthålla en appropriation kopplad till konstruktionen av en självbild av en förort där platser för lek och fritid är offentliga i betydelsen öppna för alla, visade sig svårt. Allt arbete och allt det engagemang som lagts ned på att iordningställa lekplatsen upplevdes som meningslöst av flera deltagare när lekplatsen så snabbt vandaliserades.

Dessa erfarenheter, tillsammans med insikten i svårigheten att göra platser som är önskvärda och acceptabla för kvinnor, låg till grund för tankarna om och bygget av gemensamhetslokalen, som jag menar kan förstås i förlängningen till denna appropriation.

Bild 52: Lekplatsen

Gemensamhetslokalen – en möjlighet till en fredad fritid?

I perspektivet att kvinnor inte har möjlighet att uppehålla sig i parkerna eller på gatan, är den nya gemensamhetslokalen intressant, som en ny plats att synas i vardagen. Som Fabiola säger i intervjun har det tidigare inte funnits någon plats för alla aktiviteter boendeföreningen vill driva. Byggnaden har också en intressant form med sina fyra små byggnader runt en innergård. Gemensamhetslokalen är fortfarande i byggskedet, men Fabiola förklarar att de har planer på att bygga en toalett i ett av hörnen och stänga till de andra hörnen med galler och en grind som vetter mot gatan. Byggnadstypen med rum runt en innergård är en ny typ som inte funnits tidigare. Gemensamhetslokalen kommer att ha en interiör utomhus, innergården som en plats skyddad av byggnader.

Denna byggnad kan förstås dels som en strävan att motverka de reducerande rumsliga effekter som resulterar i problematiken med vandaliseringen av parker och av lekplatsen och dels som ett svar på flera kvinnors önskemål att kunna använda en plats utomhus. Wekerle argumenterar för att torg och parker i staden är platser för emancipation och inte enbart ska ses som rädslans platser. Hon påvisar att det krävs en kombination av utformning av parker som tilltalar olika individer, kvinnor, män, pojkar och flickor med skillnad i nivån på stillhet och rörelser, men också att det kan krävas övervakning, grindar och, efter exempel från Paris, bestämda tider för flickor och pojkars rätt att utnyttja en plats, samt lås som skydd för vandalisering (Wekerle i Terlinden, 2003).

Gemensamhetslokalen kan förstås som en plats där de boendes rätt att uppehålla sig och genomföra aktiviteter både inomhus och interiört

utomhus säkerställs i större utsträckning än tidigare, genom olika praktiker och regler. Gemensamhetslokalen ligger avsides, där ingen genomfarttrafik leder, ingen skulle köra förbi av misstag, eller av en händelse, som vid lekplatsen som var placerad intill genomfartsleden. En ommodellering har skett av parken, den gamla swimming-poolen är borta, fylld av det trasiga byggmaterialet, och istället finns gemensamhetslokalen. Här skedde en omkodning från en park till en lokal där många aktiviteter rör feminint genderiserade aktiviteter. Byggnaden är tillgänglig för de boende utan betalning, vilket innebär möjligheter för många att använda lokalerna. Platsen blir skyddad dels genom formen, men också av ett stängsel som kommer att byggas som skydd mot inbrott. Planerna för framtiden är att ha många, varierande aktiviteter; aerobics, kurser i hantverk, möteslokal för organisationer, barnkalas, äldreföreningens aktiviteter och utbildningar för att öka möjligheten till arbete.

Byggnaden kan också tolkas som en markör för att det finns en plats för fritid, en plats som inte förutsågs i områdesplanen. Framförallt är det en presentation och representation av kvinnors arbete och en djup form för att behärska rummet. Att förändra den egna bostaden kräver tillgång på kapital i form av bostadens kvalité, kunskap och kunder för att exempelvis driva verksamheter. Men att påverka och omforma en del av de platser som är till för alla, är betydligt svårare eftersom det krävs bygglov, ritningar, finansiering och kommunikation med myndigheter. Gemensamhetslokalen är ett sätt att behärska rummet som kvinnornas strävan har resulterat i. En lokal i de boendes egen regi ger förutsättningar för aktiviteter de tycker behövs, vilket än så länge främst varit aktiviteter för fritid som barnkalas och verksamhet för de yngre och äldre. Byggnaden och aktiviteterna kan också förstås som ett överskridande av kategorier, ett allaktivitetshus med feminin genderisering. En annan vardagsarkitektur har formats.

Bild 53: Gata vid centrum i Lindora

Rumsliga förhandlingar i dikotoma interiörer

Rumsliga praktiker i dikotoma interiörer, som diskuterats i detta kapitel, liknar den ”traditionella” indelningen mellan privat boende och offentligt arbete. I dessa exempel är det dock kvinnor som arbetar både på kontor och i hemmet, en rumslig vardagspraktik där kvinnorna utvidgar sitt rörelsemönster och sitt arbete till att omfatta ett inkomstbringande arbete på annan plats. För Olga och Fabiola innebär detta långa arbetsresor i den fragmenterade staden, en rutt som innebär en pendling till en arbetsplats två till tre timmars restid bort. För en ensamstående, arbetande kvinna som Olga, är en konsekvens att hon träffar sin son främst på helgerna. Mobiliteten i staden innebär långa transporter med buss för de fattiga, snarare än en större tillgång till stadens varor och tjänster.

I en situation där en stor del av vardagen tillbringas utanför stadsdelen, minskar möjligheten att skapa en passage för kommunikation, som Irigaray nämner (Irigaray i Rawes, 2007). Den vardagliga kommunikationen och interaktionen som sker blir tidsmässigt omöjlig att delta i. En konsekvens av detta kan vara att deltagandet förändras, som i Fabiolas fall till att gälla styrelseuppdrag och kontakt med myndigheter, eller som i Olgas fall, att deltagandet måste prioriteras bort även om en vilja till delaktighet finns.

Inom stadsdelen är gatan till stor del ett rum för mäns kommunikation och rörelse; busschaufförer som ropar till en gatuförsäljare, killar vid hållplatsen som busvisslar efter tjejer, småpojkar som cyklar på gatan, män som kör sina bilar, stannar och pratar med andra män som rör sig i centrum. Maskulinitet identifieras med externa rum enligt Irigaray (*ibid.*). Irigaray tar upp mäns dominans i den offentliga miljön som sker genom oväsen och dominerande rörelsemönster. Kvinnor som grupp, använder gaturummet som en transportsträcka, men inte för att uppehålla sig längre stunder. Både gatan och parkerna är oanvändbara, omöjliga platser för att upprätthålla en appropriation, dels på grund av en vardaglig, manlig genderisering av gaturummet och dels beroende på den vandalisering som förekommer av parker, planteringar och föremål på de offentliga platserna i Lindora. Den rumsliga konsekvensen av att gatan enbart används som transportsträcka, tillsammans med en total avsaknad av platser att träffas på innebär att tiden tillbringas inomhus, i bostaden. Alternativt, för hushåll med en inkomst som möjliggör resor, lämnas stadsdelen för andra platser under helgen.

Den dikotoma rumsliga indelningen förstärks även genom avsaknaden av platser i Lindora att träffas på under den tid som ändå tillbringas inom stadsdelen. I dikotoma interiörer är det svårt att skapa en länk mellan interna och externa rum, här finns en stark indelning i olika platser för olika aktiviteter, lik den funktionsindelade staden. Det sker processer i skilda skalor, dels på stadens nivå där de fattiga arbeterskorna utesluts från många av vardagens platser som gym, kulturcaféer, restauranger och teater i staden. De fördrivs till den fattiga stadsdelen, till en interiör i periferins micrópolis. Inne i detta micrópolis finns en genderisering av

gaturummet som företrädesvis är manlig vilket innebär att kvinnorna i denna skala befinner sig interiört i bostaden.

Trots denna reglering till ett micrópolis har kvinnorna approprierat ett rum för sina aktiviteter som har lett fram till en djup appropriation där både materiell och individuell påverkan har skett. Processen av förbättringar har inneburit kontakter och förhandlingar med myndigheter, framförallt kommunen och enskilda organisationer. Arbetet har varit långsamt och många gånger svårt. Frågorna och förbättringarna de drivit under åren har även förändrat synen på boendeorganisationens roll, från att ha varit främst fokuserad på bostäder till att nu handla om förbättrad livskvalité för de boende.

Materiella förbättringar, i form av ny bebyggelse – en skola, en matvarubutik och en gemensamhetslokal – har förbättrat situationen i stadsdelen vad gäller tillgång till service och handel. I denna förändring var kvinnor drivande i både bygget av skolan och av gemensamhetslokalen. Appropriationen av lekplatsen, som förvisso togs över av andra, var en del i en process som ledde vidare till bygget av gemensamhetslokalen i form av en ny byggnadstyp. Framtidsdrömmarna Fabiola berättar om vittnar om en annan arkitektur än den som planerats för de boende.

I detta kapitel har syftet varit att diskutera rumsliga praktiker som strukturerar vardagsverkligheten i dikotoma interiörer. Jag fann detta exempel intressant eftersom kvinnor i fattiga stadsdelar också arbetar utanför sin förort och pendlar till platser för sitt arbete. Detta sätt att organisera vardagen skiljer sig från de båda tidigare; i dessa exempel skiljs bostaden från arbetsplatsen och kommunikationen i vardagen försvåras. Trots detta har en djup appropriation skett som påverkat både individer och den byggda miljön i den fattiga stadsdelen.

Del IV

Avslutande diskussion

Kapitel 8 Periferins micrópolis

Summary in English

Periferins micrópolis

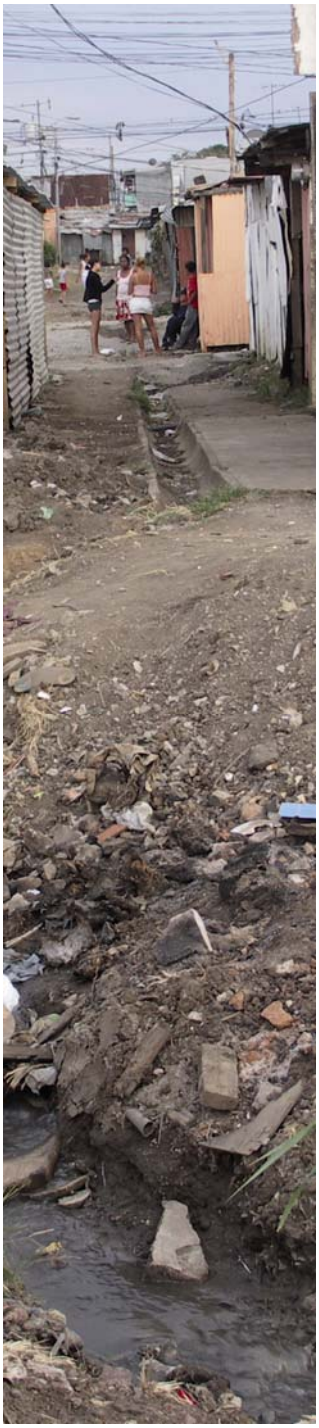

Bild 54: Slum i storstadsregionen

Denna studie har utspelat sig i fattiga stadsdelar i periferins micrópolis i Costa Ricas metropolis – storstadsregionen runt huvudstaden San José. I avhandlingen har genderiserade rumsliga effekter utforskats genom kvinnors subjektiva erfarenheter i en stadsutveckling med en koncentration av fattiga invånare i specifika stadsdelar. Genom att analysera fattigdomens arkitektur och kvinnors vardagliga rumsliga praktiker har min avsikt varit att förstå fattigdomens arkitektur i slum och planerad bebyggelse och att synliggöra praktiker fattiga kvinnor genomför i syfte att expandera sin urbana erfarenhet och förbättra sin livsmiljö. Jag har även pekat på den stora diskrepans som existerar mellan bilden av den fattiga kvinnan i staden och det aktiva deltagande i strävan för förbättrad livsmiljö som många fattiga kvinnor aktivt deltar i. Jag har även argumenterat för betydelsen av genderiseringen av rummet i fattiga stadsdelar, vilken har stor inverkan på tillträde till stadens och stadsdelens platser och rum. I detta avslutande kapitel sammanställs några slutsatser som jag ser som de viktigaste bidragen från studien.

Jag har under arbetets gång använt periferins micrópolis som ett begrepp för fattiga stadsdelar. Ett micrópolis utgör sin egen stad i en fragmenterad stadsbild i en metropol. Ett micrópolis är en stadsdel i en större stadsregion där invånarna lever sitt liv i en stad som är sitt eget centrum (Garcia Canclini, 1997). I min konstruktion av begreppet inbegriper jag ett micrópolis som är centrerat mot sig själv och karaktäriserat av fattigdom genom dess lokalisering och invånarnas position. Detta innebär en koncentration av en befolkning som har sin fattigdom gemensamt och är hänvisad till att erbjuda varandra service, tjänster och handel. Periferin är en sociospatial process som resulterar i olika sätt att bebo fattiga stadsdelar, som för kvinnors del resulterar i brist på urban erfarenhet, erfarenhet av rädslans rum samt en exkludering från det urbana livets komplexitet (Lindón i Molina (red.), 2006b). I min förståelse hänvisar periferin till processer som även innefattar genderiseringen och arkitekturen som del av en sociospatial process.

Jag har pekat på en tendens, som jag ser det, att fattigdomen alltmer lokaliseras och koncentreras i periferins micrópolis. Dessa fattiga stadsdelar är en av konsekvenserna av det dominerande sättet att organisera rum och platser som förekommer i GAM. I dagens fragmenterade städer pågår en reduktion av staden som kollektiv egendom och gemensam garant för individens trygghet. I den fragmenterade staden förvisas och osynliggörs de icke behövda. En glokaliserande trend är att fattiga människors rörelsemöjlighet minskar och individerna blir alltmer platsbundna. De fattiga stadsdelar som studerats i denna avhandling kan förstås i

skenet av en reducerande rumslig effekt som osynliggör och stigmatiserar platserna och de boende och medverkar till att konstruera en rumslig fattigdom där de vardagliga urbana erfarenheterna reduceras. Även i fattiga stadsdelar förekommer dock en expanderande rumslig effekt, en process där rummet ger förutsättningar för nya möjligheter att förhandla socioekonomiska och genderiserade positioner. Trots misären konstruerar de boende egna rum och gör motstånd mot reducerande rumsliga effekter. Expanderande rumslig effekt visar på möjligheten till positiva effekter, även om de i förhållande till de negativa är små eftersom kontexten utgörs av de fattigaste delarna av staden. Att delta i en arbetsgrupp för att förbättra bostadsstandard eller ett arbetskollektiv eller att hjälpa sina grannar med sjukvård är möjligheter för individer och grupper att presentera och representera sig själva och att erhålla någon form av rumslig profit.

Utgångspunkten för min förståelse av reducerande och expanderande rumslig effekt är Bourdieus definition av rummets effekter. Rummets effekter uppstår genom att lokalisering och position i rummet sammanfaller såtillvida att de mest exklusiva varorna och tjänsterna koncentreras på en plats till vilken endast personer med stor tillgång på kapital har tillträde. På omvänt sätt förekommer en rumslig effekt som har till konsekvens att de som är berövade kapital är hänvisade till de minst eftertraktade varorna, lokaliserade i fattiga stadsdelar som getton eller slum. I min konstruktion av reducerande och expanderande rumslig effekt innefattar jag genderiseringen av rum som en viktig dimension.

Rummets effekter innefattar en dialektal process, där rummets effekter kan vara reducerande, och samtidigt expanderande för individer eller grupper. Även om reducerande effekter av lokalisering och position sammanfaller, är det samtidigt så att dessa processer inte drabbar alla individer lika. Fallstudierna visar på en bredd i livsvillkor som till en del är beroende på vilken tillgång på kapital olika individer har. Kapital i olika former kan påverka bostadens eller arbetsplatsens lokalisering inom stadsdelen, hur pass attraktivt läget är, kvalitén på bostaden och vilken inkomst olika hushåll har, samtidigt som den sociala positionen påverkar vilka sociala sammanhang och organisationer individen ingår i och vilken position en kvinna eller en man har i olika organisationer. En dialektal förståelse för rummets effekter är betydelsefull för att inte å ena sidan ytterligare stigmatisera grupper eller att å andra sidan se alla problem som ”möjligheter” för de fattiga. Det finns en risk i att ett fokus på enbart reducerande rumslig effekt resulterar i bilden av ”den utsatta kvinnan i tredje världen”. Utan tvivel är slum och fattiga stadsdelar ett resultat av en mycket stark reducerande rumslig effekt, men ett ensidigt fokus på kvinnors sårbarhet och utsatthet riskerar att offergöra särskilt fattiga kvinnor som grupp och att osynliggöra de många initiativ de själva tar som rör allt från organisationer för mänskliga rättigheter, till byggen av skolor, till politisk kamp för bättre bostäder och legalisering av mark.

Periferins micrópolis – både slum och planerad bebyggelse

De två studerade stadsdelarna utgör båda exempel på periferins micrópolis. I både Lindora och La Carpio sammanfaller negativa effekter av lokalisering, koncentration av fattigdom, frånvaro av myndigheter och en bristfällig arkitektur vilket resulterar i en rumslig fattigdom.

Det förekommer en skillnad vad gäller legala förhållanden. La Carpio är en stadsdel på ockuperad mark, en slum med generellt större fattigdom, och Lindora är en legal, planlagd stadsdel. Både La Carpio och Lindora är dock permanenta i stadsbilden. Trots illegaliteten är La Carpio permanent genom att stadsdelen ”konsoliderats” till att innefatta bostäder, skolor, handel och service. En tidigare förd debatt och försök att flytta invånarna förekommer inte längre. Den bostadspolitik som har förts har koncentrerats på individuella lösningar för enskilda familjer, vilket inneburit att större slumsaneringsprojekt eller flerbostadsbebyggelse eller bebyggelse som blandar olika inkomstklasser varit omöjlig att genomföra. Det totala antalet fattiga har minskat, men de fattiga har koncentrerats till slummen och de planerade stadsdelarna i en fragmenterad metropol. Parallellt till en slumtillväxt som enligt bostadsministeriet gått snabbare än någonsin förut, sker en planerad bebyggelse för de fattiga som koncentreras till platser med lågt marknadsvärde, med en gles bebyggelse lokaliserad i utkanten av GAM. Den planerade bebyggelsen följer planlagstiftningen som i sig innebär en stad fragmenterad i skilda inkomstkategorier där storlek på tomter, byggnader och service ger uttryck för ekonomiska skillnader.

Båda stadsdelarna är fysiskt lokaliserade med buffertzoner runt om, i La Carpio genom att raviner omgärdar stadsdelen och i Lindora genom att betesmarker och en uttorkad sjö omgärdar bebyggelsen. Detta bidrar till ett micrópolis centrerat mot sig självt, även om stadsdelarna inte är muromgärdade som bredvidliggande grindsamhällen. Lokaliseringen innebär även att stadsdelarna är mindre synliga från vägnätets huvudleder. I rikare stadsdelar kan avskildheten vara en positiv faktor som ger ett eftersträvat lugn, medan det i fattiga områden istället tenderar att ytterligare förstärka centreringen mot stadsdelen. La Carpio kan inte växa utanför sin nuvarande begränsning beroende på översvämningar och instabila markförhållanden längs ravinerna, vilket resulterar i en tilltagande överbefolkning med alltmer trångboddhet och allt mindre offentliga platser. Lindora är i nuläget omgärdat av betesmark, som delvis kan bebyggas, men de projekt som uppförs i närheten är exklusivare bostäder och bostadsområden, alla med höga murar. Möjligheten att Lindora i framtiden skulle befinna sig mer bebyggelsemässigt integrerat i staden, ter sig därför långt borta. I både Lindora och La Carpio förekommer en fysisk avskildhet och en koncentration mot stadsdelen själv.

I periferins micrópolis förekommer en koncentration av den fattiga befolkningen. Koncentrationen av en viss inkomstkategori är inte specifik

för fattiga områden, utan är en stark faktor inom även medelklassens och de rikas bebyggelse. Skillnaden är, som jag ser det, att i de fattiga stadsdelarna medför lokalisering och fattigdom, med tvångsföretagande som en stadig trend, att de fattiga är hänvisade till att erbjuda varandra sina tjänster och varor. Som studien visar förekommer ett stort utbud av varor och tjänster i närmiljön, större än i exempelvis villaområdet, men i de fattiga stadsdelarna är det de minst åtråvärda varorna och tjänsterna som erbjuds. I en kontext av fattigdom där tvångsföretagande är en verklighet för många kvinnor, där egen verksamhet är enda möjlighet till en ekonomisk inkomst, kan en vardag inom stadsdelen innebära förstärkt fattigdom eftersom tjänster och varor i stor utsträckning erbjuds andra boende som även de är fattiga. Kvinnor har en större arbetslöshet än män, och fattiga kvinnor tjänar hälften av vad fattiga män gör. Möjligheter till anställning inom den formella arbetsmarknaden är begränsade, fattiga kvinnor är många gånger hänvisade till den informella marknaden. Tvångsföretagandet kan leda till en rumslig begränsning eftersom det ofta innebär en försörjning genom att arbeta lokalt med utgångspunkt i bostaden eller närmiljön. För kvinnor som arbetar och bor inom sin stadsdel finns lite incitament och ekonomisk möjlighet att använda andra platser i staden. Även om ett stort antal kvinnor från La Carpio och Lindora arbetspendlar dagligen, har de trots sin mobilitet i staden ändå inte större tillträde till den övriga stadens service, handel och tjänster.

De båda stadsdelarna har även frånvaron av myndigheter gemensam, vilket i båda stadsdelarna resulterar i frånvaro av infrastruktur. Kvinnor i fattiga stadsdelar möter problemet att det inte finns social infrastruktur att tillgå. Initialt i de båda studerade stadsdelarna fanns enbart bostäder. På initiativ av de boende, i stor utsträckning genom kvinnors arbete, har skolor byggts som idag drivs av lokala myndigheter. I slummen La Carpio har efterhand enskilda organisationer och kyrkliga samfund organiserat hälsokliniker, medan de boende i Lindora fortfarande är beroende av transporter för hälsovård. En konsekvens av detta är att även omsorg och viss del av vård genomförs av fattiga kvinnor själva, genom att ta hand om barn, att erbjuda läxhjälp, att hjälpa sina grannar med enklare hälsovård som exemplen i fallen visar. Utöver uppenbara konsekvenser som hälso- och utbildningsproblem är att bristen på social infrastruktur ökar arbetsbördan på fattiga kvinnor.

Staden med alltför korta avstånd

I periferins micrópolis erbjuder de fattiga varandra handel, service och tjänster i närheten av den egna bostaden inom sin egen stadsdel. Kvinnors vardag i staden har problematiserats i förhållande till en bebyggelse som kan understödja kvinnors vardagsaktiviteter genom närhet i idealet baserat på tanken om ”staden-med-korta-avstånd”. Staden med korta avstånd innebär en blandad bebyggelse där service, handel och tjänster finns tillgängliga i närmiljön. Detta är tänkt att underlätta kvinnors ansvar för att ”knyta ihop vardagens trådar” genom att korta avstånd innebär

minskad tidsåtgång för resor mellan olika platser i staden. Idealet med korta avstånd är enligt min mening dock baserat i en föreställning att kvinnor har en frihet att röra sig till andra delar av staden, att hela staden är tillgänglig. Idealet med blandad bebyggelse och korta avstånd innefattar en mobilitet som sker på kvinnors eget initiativ med möjlighet till förflyttningar inom staden. I periferins micrópolis är tillträdet till den övriga staden begränsat och mobiliteten knuten till arbetsresor och resor kvinnor genomför som hushålls- och omsorgsansvariga.

Paradoxalt är att staden med korta avstånd delvis är realiserad i de analyserade stadsdelarna. I La Carpio och Lindora utspelar sig en stor del av många kvinnors vardagliga rumsliga praktiker inom stadsdelen, inom periferins micrópolis. I dessa fattiga stadsdelar lever kvinnor redan i stor utsträckning i en närmiljö med lokal handel, lokal barnomsorg och skola och ett engagemang i lokala föreningar. Periferins micrópolis är snarare en stad med alltför korta avstånd, i betydelsen att vardagens praktiker begränsas till den egna stadsdelen och i vissa fall till den egna bostaden.

Dikotomin bostad/gata förstärks

I periferins micrópolis existerar få platser för fritid, samvaro eller kollektivt arbete i form av parker, lekplatser, torg eller fritidslokaler. Studien visar att miljöerna är karaktäriserade av en stark dikotomi mellan bostad och gata som innefattar en genderising av maskulint och feminint rum.

Föreställningen om bostaden som hemmafruns rätta plats är genomträngande även om hemmet är ett plåtskjul. Denna föreställning är snarare starkare än svagare i fattiga stadsdelar där våldsutsatthet, omsorgsansvar, arbetslöshet, risk för övertag av andra personer samt brist på andra platser att uppehålla sig på, samverkar till att bostaden genderiseras som feminin, en skyddad plats för omsorg i en hotfull värld. Bostaden är ”hemmafruns” plats, även om hemmafrun bedriver inkomstbringande verksamheter. Bostaden används av både kvinnor och män för försörjning, men endast kvinnor i de undersökta fallen varvade aktiviteter med omsorgs-, hushålls- och inkomstbringande arbete och uppehöll sig för sina verksamheter i vardagsrummet och köket. Män arbetade med sina verksamheter i lokaler tillbyggda till bostaden med enskild entré mot gatan eller bedrev de verksamhet på själva gatan. Arbetsdelningen innebär att kvinnor ofta har hela arbetsbördan och ansvaret för hushållsarbete och omsorg om hushållets medlemmar oavsett i vilken utsträckning de även har ett inkomstbringande arbete. Detta ansvar är en del i att underbygga hemmafruidealet och genderiseringen av bostaden som feminin. Även om bostaden är ”hemmafruns plats” har vissa kvinnor lyckats omforma den egna bostaden till att vara en möteslokal eller en plats för frivilligarbete, medan så kallat ”offentliga platser” i närmiljön är betydligt svårare att påverka. Dels på grund av existerande lagar och planering, dels på grund av hotet om och vandaliseringen av platser utomhus, tillsammans med en genderisering som knyter kvinnor till bostaden och ifrågasätter deras berättigande i gaturummet. I periferins micrópolis är en av de starkaste formerna för reducerande rumslig effekt i min förstå-

else situationer där fattigdom och genderisering överlappar med konsekvensen att fattiga kvinnor själva stänger sig inne i hem som består av miserabla plåtskjul.

Föreställningen om gatan som männens plats är lika påtaglig som hemmafruns plats i bostaden. Genderiseringen av gatan som maskulin är baserad på gatan som en plats för mäns kommunikation, där gatan är en plats att uppehålla sig på och interagera med andra män. Även om fattiga män likt kvinnor är hänvisade till ett micrópolis arbetspendlar de i större utsträckning än kvinnor till andra delar av staden och uppehåller sig och interagerar på gatan. Det förekommer även en föreställning att kvinnor som befinner sig på gatan utan anledning, som ”hänger” på gathörn, tros vara prostituerade. Kvinnor som grupp använder gatan till största delen för att passera även om det också förekommer vardagliga praktiker där gatan används av kvinnor som uppehåller sig på gatan i konversation med andra, praktiker som utmanar den maskulina genderiseringen.

Den dikotoma genderiseringen av bostad/gata förstärks genom bristen på andra platser att uppehålla sig på, såsom parker, torg, lekplatser och rekreationsområden, som inte existerar. I slummen har en överetablering inneburit att all byggbar yta används för bostäder och den enda ytan i utomhusmiljön är gator och gångvägar. Problemet är dock inte enbart relaterat till förekomsten av yta, eftersom det i Lindora förvisso finns ytor, men de platser som planerats som parker, grönområden och lekplats i min tolkning, snarast existerar som en utvidgning av gatan och inte som en plats att uppehålla sig på.

I slummen existerar utöver föregående processer, även ett hot från nya bosättare. De fattiga måste själva försvara sina bostäder, med lås, kedjor och galler, men även genom att köra bort människor som försöker bygga i närheten av deras egna bostäder. En konsekvens av denna utsatthet är att individer försvarar sin egen bostad med högre prioritet än någon park eller fotbollsplan.

Om offentliga platser

De offentliga platser som existerar för många fattiga kvinnor, platser där de inte är berövade tillträde, är de lokaler som drivs av enskilda organisationer och kyrkor, platser som kan förstås som offentliga platser. Istället för de offentliga platser i form av parker, torg, lekplatser och fritidsområden som vanligen förekommer i rikare delar av staden existerar i periferins micrópolis lokaler där tillträde är möjligt för fattiga kvinnor. Dessa platser är inte en del av utomhusmiljön och inte heller arbetsplatser, utan lokaler för hjälpverksamhet inriktad på det lokala samhället. De lokaler som förekommer i studien, som daghemmet, kyrkan, gemensamhetslokalen är öppna för tillträde dagtid, men låsbara nattetid som resultat av vandalisering och behov av övervakning. Dessa platser berövar (*privare*) förvisso tillträde nattetid och tillträde för vissa grupper, men är å andra sidan inte privata i betydelsen att individen har privilegierad tillgång. Lokalerna är för stora grupper i fattiga stadsdelar, särskilt vad gäller kvinnor och flickor, de platser i närmiljön de kan uppehålla sig i

utöver bostaden. I slummen förekommer ett mycket stort utbud, nästan en marknadsplats, av enskilda organisationer och kyrkliga samfund. I Lindora saknas i stor utsträckning även denna sorts platser, där har det enbart förekommit bostäder och gator utöver det lilla kapellet, fram till uppförandet av gemensamhetslokalen.

Dessa lokaler är det alternativ till offentliga platser som existerar. De fyller en funktion som arbetsplats för kvinnor som lyfter ut rum för inkomstbringande arbete från bostäderna genom att vara verksamma i kooperativ och genomföra arbete för enskilda organisationer. En lokal som gemensamhetslokalen fyller även en funktion för rekreation och mötesplatser.

Rumslig fattigdom och reducerad urban erfarenhet

Fattigdomens koncentration inom periferins micrópolis har en rumslig fattigdom som konsekvens. Kvinnors vardag har ofta analyserats i förhållande till närmiljön, trots att kvinnor reser, arbetar och deltar i politik i allt större utsträckning och att kvinnor lever många olika liv i staden. Jag menar att närmiljön ändå är av stor betydelse i periferins micrópolis. Att inte ha tillträde till platser utanför den egna bostaden är en realitet för många fattiga kvinnor och en rumslig dimension av fattigdom, både för dem som tillbringar sin vardag i stadsdelen och dem som arbetspendlar.

I periferins micrópolis existerar delvis en byggd miljö som motsvarar krav på närhet i bebyggelsen, men där en annan problematik uppstår som gäller vilken service, vilka tjänster och ekonomiska möjligheter som existerar i närmiljön. I La Carpio och Lindora har den introverta situationen som konsekvens att fattiga kvinnor är hänvisade till sin närmiljö och har mindre möjlighet än rikare kvinnor att ta del av stadens möjligheter och erbjudanden av varor, tjänster och kulturutbud. Närhet till handel och tjänster är i sig inte negativt, men i de studerade fallen är närheten baserad på tvångsföretagande och frivilligarbete, vilket snarare kan bidra till en rumslig fattigdom där vardagen är lokaliserad till närmiljön, och tillträdet till staden i övrigt är starkt begränsad. Detta har som konsekvens att fattigdomen koncentreras inom stadsdelen och den urbana erfarenheten blir reducerad.

I periferins micrópolis existerar en genderisering av gatan som maskulin och bostaden som feminin, vilket innebär att kvinnors användning av gatan i stor utsträckning reduceras till en transportsträcka. I både La Carpio och Lindora är gatan den huvudsakliga utemiljön, vilket har till konsekvens att många fattiga kvinnor i sin vardag lever mycket lokalt, i närheten av sin bostad för att inte riskera att uppfattas som en kvinna som hänger på gatan utan att ha en anledning. Denna platsbundenhet som vissa kvinnor lever i är ett uttryck för en rumslig fattigdom där fattigdomen koncentreras inte bara till stadsdelen, utan är än mer begränsad till bostadens omedelbara närhet.

I en kontext av periferins micrópolis finns en stark anledning att kritiskt granska existerande bebyggelse, för att insatser som syftar till bebyggelsemässiga förbättringar eller ny bebyggelse inte ska få motsatt konsekvens och istället bidra till redan problematiska, rumsliga förhållanden.

En första problematik rör den fragmenterade staden. Periferins micrópolis är en stad riktad mot sig själv, där små, ofta undermåliga byggnader samlas i homogena kluster lokaliserade på riskutsatta platser eller platser med lågt marknadsvärde. Trots den medvetenhet som finns om en fragmenterad stad som politiken syftar till att motverka, riskerar nya stadsdelar för de fattiga snarare att medverka till en fragmenterad stad. Även om det inte byggs fysiska murar runt fattiga stadsdelar, är de fattiga starkt knutna till sin lokalitet. I förhållande till urban politik för slumsanering, kan en sanering förbättra den materiella standarden vilket förvisso är mycket relevant, men en sanering av en slum som La Carpio, har liten möjlighet att minska stadens fragmentering

Bebyggelse för den fattiga befolkningen i slumsaneringsprojekt och planerade fattiga stadsdelar har ofta ett starkt fokus på att bygga skäliga bostäder. En acceptabel bostadsstandard är ytterst viktigt, men en bostad är i flera fall utgångspunkten för en mer långsiktig strävan om en bättre livskvalité i staden, som kommentarer från Lindora visar. Ett ensidigt fokus på bostäder kan i min förståelse bidra till att förstärka den feminina genderiseringen av bostäder som leder till att kvinnors urbana erfarenhet reduceras. Studien visar på en pågående process där allt fler aktiviteter lokaliseras till bostaden, som en plats för boende, arbete, umgänge och service.

Även om en egen bostad är en tillgång och en nödvändighet innebär inte en skälig bostad att miljön utanför bostaden skulle vara mindre relevant. Ändå är platser utanför bostaden problematiska, där särskilt fattiga kvinnor berövas tillträde. Planeringen är blind för behovet av platser för aktiviteter som de boende nämner, såsom platser för kollektiva former för inkomstbringande arbete, lokaler för utbildning, lokaler för de boendes egna organisationer mot droger eller för medborgarskap, platser för fritid för olika intressen och åldersgrupper, rekreationsområden och inte minst lokaler för social infrastruktur som polis och hälsovård. Även om planering sker i gott syfte med ytor för park, lekplats och handel som skett i Lindora, förekommer en stor diskrepans i förhållandet mellan planeringen som sker i en föreställning om en medelklass och de livsvillkor som de fattiga lever i; där invånarna är tvångsföretagare, där platser vandaliseras kontinuerligt och där genderiseringen underbygger en dikotomi av bostad/gata som kan ha en rumsligt reducerande konsekvens, särskilt för kvinnor. I fattiga stadsdelar, där många människor lever i trångboddhet förekommer stor brist på lokaler och platser där invånarna kan uppehålla sig, i syfte att presentera och representera sig själva.

I avhandlingen har jag lyft fram en rumslig dimension av fattigdom. Reducerande effekter av rum resulterar i periferins micrópolis i en rumslig fattigdom där mobiliteten begränsas, platserna som är möjliga att up-

pehålla sig på är få och ofta begränsade till bostaden och närmiljön i stadsdelen. Detta har som konsekvens en platsbunden fattigdom som riskerar att förstärkas inom stadsdelen, små möjligheter till ökade inkomster, reducerat tillträde till den övriga staden och därigenom en reduktion av urbana erfarenheter.

Denna rumsliga dimension, där fattigdomen är koncentrerad till vissa platser och invånarna begränsas till ett reducerat område inom staden är en viktig del av förståelsen för den urbana fattigdomen. Den rumsliga fattigdomen är en annan dimension än den monetära, men är av betydelse för att förstå den urbana fattigdomen i snabbt växande fattiga stadsdelar. Feminiseringen av fattigdom som diskuteras i Costa Rica, där kvinnor både har låga monetära inkomster och lider brist på ekonomiskt oberoende, begränsad tillgång till utbildning och formellt arbete samt utsatthet för våld, kan förstås även i förhållande till en rumslig fattigdom, där många kvinnor lever sin vardag inom sin stadsdel.

Att sträva efter tillträde till staden

Även om fattigdomen är framträdande och periferins micrópolis är ett uttryck för reducerande rum, förekommer samtidigt expanderande rumsliga effekter. I empirin framgår att även om individerna i studien delar periferins micrópolis förekommer i deras rumsliga praktiker ett överskridande av genderiserade gränser och en strävan att appropriera rum som syftar till att förbättra livsmiljön för kvinnorna och deras familjer.

Att bebo periferins micrópolis – om fluida rum

De exempel på vardagsliv som redovisats i Del III i avhandlingen visar kondensat av vardagliga praktiker där individerna förvisso lever i närmiljön i Lindora och i La Carpio, men inte i de dikotoma, rena rum som utgörs av gatan och bostaden, utan i rörelse och interaktion med flera subjekt. Undermeningen i en dikotom förståelse innebär att vardagens praktiker kan relateras till dikotomier som bostad/gata, produktion/reproduktion eller arbete/fritid. En annan förståelse, som jag även lyft fram är en fluid rumsförståelse, som är baserad på rörelser, tid, förflyttningar och relationer. Fluida rum möjliggör kommunikation och interaktion mellan olika subjekt. Maskulinitet identifieras, enligt Irigaray, med externa rum genom att det fokuserar på produktion av specifika objekt eller idéer i externa rum. Feminina rum är däremot *samtidigt* interna och externa rum (Irigaray i Rawes, 2007). Hennes definition innebär ett starkt uttryck för rumsligt förtryck av kvinnor, då vare sig externa eller interna rum utgör rum där kvinnor kan uttrycka sig själva. Irigaray kritiserar samhällets sociala organisation i hem och arbete och den västerländska kulturens ignorans av exempelvis kvinnors konversationer

och barns lek. Min förståelse av feminina rum som samtidigt är interna/externa innebär konstruktioner av rum där vardagliga praktiker överskrider dikotoma, rena rum. Feminina rum som samtidigt är externa/interna innehåller barns lek, re/produktivt arbete, fritid och konversationer som konstrueras i en kombination av att flera aktiviteter varvas eller sker parallellt i samma rum och därigenom ett ”annat” rum än det hierarkiskt, dikotomt konstruerade.

I de kondensat av vardagliga praktiker som analyserats, förekommer konstruktioner av feminina rum i två av kondensaten. Det ena exemplet är de multifunktionella interiörerna där verksamheter av skilda slag varvas och tidvis existerar parallellt – verksamheter som inkomstbringande arbete och social service förekommer såväl som religiösa möten och barns lek. I feminina rum förekommer positiva attribut av subjekt och rum som exempelvis kvinnors konversationer och barns lek. I multifunktionella interiörer konstrueras rum där arbete, omsorg, barns lek och kvinnors konversation pågår i vardagens praktiker. Det andra exemplet som kan förstås som feminina rum är i länkade interiörer där kvinnokooperativets verksamhet konstruerar ett socialt rum. Även i denna konstruktion av rum ingår konversation, inkomstbringande arbete, barns lek och kommunikation, matlagning, gemensamma måltider och utflykter. På liknande sätt som i de multifunktionella interiörerna sker ett flertal verksamheter som varvas och utspelar sig parallellt.

En skillnad förekommer i tidsaspekten, genom att det i multifunktionella interiörer är upprepade vardagliga praktiker som utspelar sig medan det i länkade interiörer på daghemmet enbart konstrueras denna typ av rum en gång i veckan. I dessa interna/externa rum var det vid mina observationer och intervjuer enbart kvinnor närvarande, vilket jag tolkar som ett uttryck för den rådande genderiseringen av rum. Aktiviteter och platser individer befinner sig på är beroende av normer om existerande genderisering, vilket dock förhandlas och förändras över tid.

Passager av kommunikation i vardagen

En ytterligare utgångspunkt för en fluid rumsförståelse är passagen. Passager är rum som ger förutsättning för kommunikation, något Irigaray menar att kvinnor har en särskild fallenhet för. En passage är samtidigt en passage i fysisk mening och en resa. Arkitektoniskt har platser för kommunikation inom feministisk arkitektur definierats och gestaltats som mellanrum inuti byggnader där interaktion kan ske. Den underliggande förståelsen i detta innebär att platser i byggnader och bostäder kan understödja en process där rum för arbete och för social samvaro vävs samman, där kommunikation och interaktion mellan individer är målet för gestaltningen i motsats till en arkitektur för kontroll och övervakning.

Ett exempel är den passage för kommunikation som konstrueras i de länkade interiörerna. Gatan är i länkade interiörer en del av passagen, en resa som förbinder flertalet platser genom kvinnornas förflyttningar under dagen. Passagen innefattar rörelse och kommunikation på gatan och

platser som bostad, arbetsplats och andras bostäder där kommunikation sker. I de multifunktionella interiörerna konstrueras en passage genom en kommunikation som sker genom att olika personer förflyttar sig och kommunicerar mellan platserna till skillnad från länkade interiörer, där samma person rör sig till flertalet olika platser. I exempel av multifunktionella interiörer konstrueras passagen genom kunder och kontakter mellan personer. Kommunikationen sker genom att kunderna vistas i bostäderna, genom att barn skickas med ärenden mellan husen eller genom att vänner, bekanta och grannar kommunicerar. Kommunikation sker också mot gatan.

I de båda kondensaten av vardagsliv konstrueras passager för kommunikation i kvinnornas vardagliga praktiker. Å ena sidan kan en enskild individ förflytta sig, men även det omvända förekommer där kommunikationen sker genom flera personer i daglig interaktion.

Att samla och länka heterogena aktiviteter

Kvinnorna lever i en rumslig fattigdom som inte bara begränsar kvinnor till närmiljön, men till bostäderna och dess omedelbara närhet. Empirin visar att kvinnorna i studien inte har tillträde till gatan mer än som transportsträcka, de befinner sig i stor utsträckning i interiörer, det externa rummet är manligt genderiserat och begränsat för kvinnor. I de länkade interiörerna och de multifunktionella interiörerna konstrueras rum som är interna/externa och där passager för kommunikation sker i vardagen. I dessa överskrids den dikotoma föreställningen om bostad/gata, relaterat till manligt/kvinnligt och re/produktion som fördelade i rena, dikotoma rum.

Jag menar att det är de redan feminint genderiserade rummen kvinnor kan förändra till att inkludera denna variation och komplexitet. I periferins micrópolis är det få platser som kan vara del av rumskonstruktioner där det är acceptabelt att interaktion och kommunikation mellan flera subjekt blandas och där barns lek förekommer.

Min tolkning är att fluida rum är rum som är en motsats till panoptikons övervakande rum. Det är inte indelning, kategorisering och övervakning som är en problemdefinition för gestaltningen av arkitektur utan att samla heterogena aktiviteter, att utgå från att länka platser för kommunikation och interaktion mellan människor. En sådan arkitekturförståelse utgår ifrån platser där aktiviteter blandas i stor utsträckning, både på så kallade privata platser som bostaden men även på så kallade offentliga platser på gatan och i lokaler utanför bostaden.

Att bebo periferins micrópolis – om appropriation

Rummet är en resurs. Vilka platser vi befinner oss på, vilka rum vi kan ta i anspråk berättar om status och hur vi förhandlar om makt. I periferins micrópolis, visar empirin att stadens platser inte är lika tillgängliga för alla

invånare på grund av maktförhållanden i rummet, där genderiseringen i min förståelse utgör en viktig dimension.

Appropriation av rum innebär att användarvärdet är det primära, till skillnad från kapitalets rum som har ett monetärt värde enligt Lefebvre (Lefebvre, 1974 (2007)). Lefebvre ser appropriation som en produktion av rum där andra bjuds in att delta och problematiserar inte appropriation mellan olika grupper, vilket däremot Bourdieu gör, som ser appropriationen som ett fält där en kamp pågår om rummet och rumslig profit (Bourdieu, 1999 (2006)). Min förståelse för appropriation som ett led i en förändring innebär en kamp i form av strävanden i vardagliga praktiker för att behärska rummet. Det sociala rummet översätts i det fysiska rummet på så sätt att tillgången på kapital i alla dess former innebär en förmåga att tillägna sig rummet. Detta har konsekvenser både för rummets effekter i staden och för en nivå inom den fattiga stadsdelen där individer och grupper approprierar rum för sina syften. Appropriation innebär en påverkan på både plats och individ, i förhållande både till möjligheter att överskrida genderiserade praktiker, att omforma arkitekturen och att konstruera ett rum med användarvärde där deltagarnas position omförhandlas. Appropriation som en vardaglig praktik att behärska rummet, menar jag är gendersiserad genom en process där föreställningar skapas och fästs vid människor och företeelser. En sådan process innefattar föreställningar om exempelvis arbetsdelning, om vilka platser kvinnor och män ”bör” befinna sig på samt huruvida objekt som är del i att appropriera rummet signalerar kvinnligt och manligt i sätt att försköna platsen och ge status till de individer eller den grupp som approprierar rummet. Appropriation som syftar till en rumslig profit, har en transformativ potential genom att ifrågasätta, underminera, transformera och förändra genusrelationer i förhållande till lokalisering och position. Appropriation är i min förståelse del av en expanderande rumslig effekt.

Att synliggöra sig själv och hjälpa varandra

Kvinnors appropriation av rum utanför bostaden leder till att kvinnor synliggör sig själva på offentliga platser. Fattiga kvinnor i städer framställs som offer för urbaniseringen, men framstår i min tolkning snarare som effektiva, men obetalda förhandlare. Många berättar om hur de kämpar för att de själva och deras barn, släktingar och medlemmar i det lokala samhället inte ska bli utsatta för den sociala misär som de själva vuxit upp i och till viss del ännu lever i. Kvinnor framhåller sitt frivilligarbete som arbete för det lokala samhället, *la comunidad*. Kvinnors omsorgsansvar breddas till att omfatta inte bara den egna familjen eller hushållet utan även ansvar för ”barnen”, ”tonåringarna”, ”de fattiga” och ”de äldre”.

Kvinnorna vars vardagliga praktiker redovisas i avhandlingen är kvinnor som lever komplexa vardagsliv, som har tagit på sig arbete för det lokala samhället och samtidigt har inkomstbringande arbete och hushållsmedlemmar de har omsorgsansvar för. Kvinnorna lider inte brist på sysselsättning och det vore svårt att effektivisera deras arbete. Claudia

säger att hon skulle vilja hälsa på sin mamma men hinner inte på grund av alla möten, Marta har inte tid att vila på helgerna, Maria Carmen tillstår att hon vilar efter kyrkan på söndagseftermiddagarna men arbetar annars dagar och kvällar med att sy, att arbeta för fattiga barn, för kyrkan och för de äldre. Fabiola driver projektet med att färdigställa gemensamhetslokalen, förhandlar med kommunen angående problem med kriminalitet och droger och angående kommunens ansvar för skötsel av vattenreningsverk. De är inte ineffektiva, men obetalda. De arbetar för sina egna familjer, för sitt uppehälle och för det lokala samhällets bästa. Samtidigt som det stämmer att de är överutnyttjade i ett samhälle där infrastruktur och service för de fattiga är en bristvara, är de medvetna om att de har en maktposition i sina lokala samhällen, och genom sina arbetsinsatser har de inflytande.

Att kvinnor arbetar mer för det lokala samhället framstår som klart för både kvinnor och män. Anledningarna som uppges är att kvinnor lever närmre det lokala samhället. De befinner sig i förorten fysiskt under dagarna och anses därför ha mer tid att ägna sig åt frågor som rör gemensamma aktiviteter, gemensamma platser, gemensamma insatser för nya bostäder eller för insatser mot exempelvis brott. Kvinnorna arbetar för att de kan påverka, och som Claudia säger ligger det i kvinnors händer att genomföra arbete för det lokala samhället. Trots att de har ett reellt inflytande och medbestämmande inom sitt micrópolis kvarstår det faktum att de likt kvinnor i de flesta länder, inte lyckats förhandla om sin arbetstid för omsorgsansvar och hushållsarbete, även om de som är gifta och är lokala ledare har män som accepterar deras arbete och tid borta från hemmet. Fallstudierna visar att kvinnor har makt att påverka insatser som förbättrar deras och hushållens livskvalité.

En varierad bebyggelse med tillträde för flera grupper

I vardagliga praktiker förekommer en process där kvinnor genom att appropriera rum förändrar sin lokalisering och position genom att lägga till aktiviteter och platser som inte tidigare existerat och därigenom utmanar och förändrar genderiseringen av rum inom sitt micrópolis.

En konsekvens av appropriation är att de förändrar bebyggelsen genom att flytta aktiviteter från bostaden. Ett exempel är att omsorgsaktiviteter flyttas från bostaden genom att rum approprieras som innefattar en acceptans för barns närvaro och verksamheter. Kvinnorna lyfter även ut rum för inkomstbringande arbete från bostäderna genom att vara verksamma i kooperativ och genomföra arbete för enskilda organisationer. Ytterligare ett exempel är att kvinnorna i fallet med gemensamhetslokalen approprierar en plats för fritid, en av de mest svårövervinnerliga vardagspraktikerna för kvinnor att permanenta. Gemensamhetslokalen är ett exempel på en ny byggnad som medverkar till en genderisering av offentliga platser som är till för både kvinnor, män, unga och äldre.

Även om appropriation utmanar och transformerar existerande genderisering, visar empirin samtidigt på hur komplex problematiken med så kallade offentliga platser är i periferins micrópolis och hur svårt det är

för kvinnor att kunna utvidga sitt rum till att omfatta exempelvis appropriation av gaturummet. Trots en process som resulterat i mer diversifierade platser, fortsätter kvinnor i stor utsträckning att uppehålla sig inomhus, i interiörer. De expanderar sitt rum från att vara lokaliserat i bostaden och dess närhet till att uppehålla sig i lokaler utanför bostaden. Gatan och eventuella parker eller fritidsområden är i nuläget omöjliga att uppehålla sig på under längre perioder.

Vardagens rumsliga förhandlingar

På den lokala nivån är bebyggelse av och tilldelning av subventionerat bostadsbyggande eller val av offentlig service del i kampen om appropriation av rum (Bourdieu, 1999 (2006)). De fattiga i denna studie deltar i en strävan om bättre bostäder, offentlig service, social infrastruktur och en acceptabel utemiljö, platser att presentera och representera sig själva utöver bostäder och gator. I denna strävan är de fattiga är i stort utlämnade åt sig själva, då det förekommer liten närvaro av myndigheter.

Kvinnorna i studien samlar finansiella medel genom att söka pengar i enskilda organisationer – bland annat svenska biståndspengar – förhandla med kommunen för delfinansiering och med kyrkan för finansiering av projekt och byggnader. De använder även sin förmåga till ledarskap, ett ansvarskännande och en drivkraft för att vilja förbättra och vara stolta över vad de åstadkommer. De delar en vänskap med sina *compañeras* och stöttar varandra, även om det förekommer konflikter inom grupper när projekt under åren misslyckats. De använder även sin egen kunskap och erfarenheter för att undervisa andra i utbildningsprogram som sker i det lokala samhället. Även om de använder flera kapitalformer, har de i stor utsträckning sin arbetskraft som den viktigaste tillgången att förhandla med. Denna studie visar i samklang med tidigare forskning att kvinnors arbetskraft överutnyttjas. Denna process är en enorm arbetsbörda och ett utnyttjande av kvinnor, men jag menar att de också kämpar för och uppnår en rumslig profit.

I en lokal kontext kan rumslig profit utgöra antingen en möjlighet till fördelar genom lokalisering och position eller en möjlighet för individen att flytta till en annan stadsdel. I fattiga stadsdelar är individerna lokaliserade och positionerade långt från de exklusiva delarna av staden, men inom stadsdelen förekommer dock en kamp om rumslig profit där olika individer har skilda positioner och lokaliseringar. Rumslig profit i detta sammanhang kan vara relaterat till fysiska förbättringar, en skola ger möjlighet till utbildning för barnen som i förlängningen kan vara en väg ur fattigdomen, en uppgradering av gator kan ge bättre framkomlighet vilket ger ambulans, brandkår och polis en möjlighet att ta sig fram, ett fungerande gatunät minskar översvämningar och hälsoproblem och ger en snabbare tillgång till transporter och service för de boende. Lokalisering kan ge rumslig profit genom en möjlighet till försäljning av varor eller tjänster som ger inkomster för de boende. Rumslig profit kan också vara en fördel av en position genom ägandet av en speciell fastighet. Boendeföreningen står som ägare av gemensamhetslokalen i Lindora vilket in-

nebär en position för föreningen att förhandla med kommunen för framtida satsningar på närmiljön. I min tolkning kan profit även vara en fördel av en position som ger information om framtida projekt och nya möjligheter. Deltagande i boendeorganisationer och position som lokal ledare ger tillgång till information som kan ge bättre förhandlingsläge inför exempelvis ett slumsaneringsprojekt där det finns möjlighet att påverka var bostaden blir lokaliserad i framtiden och vilken typ av bostad det rör sig om. Information kan även ge fördelar vad gäller finansiering av projekt för ungdomar eller kulturell verksamhet som kan vara av relevans för befolkningen i det egna kvarteret eller för medlemmar i hushållet.

Den monetära fattigdomen är framträdande i de studerade stadsdelarna. Det kan ifrågasättas om kvinnorna inte enbart agerar utifrån ett tvång baserat på monetär fattigdom eftersom de inte har något annat val, men samtidigt visar studien att de förhandlar för att förbättra sin livsmiljö och sina livsvillkor. Även om ett fattigt hushåll riskerar större monetär fattigdom visar empirin att kvinnorna förhandlar om olika möjligheter för att uppnå en dräglig livsmiljö och förbättrad livskvalité för sina familjer och sig själva.

Det kan ge större fördelar totalt sett att leva i monetär fattigdom, men med delaktighet i arbete inom det lokala samhället. En rumslig förhandling kan vara att leva i större monetär fattigdom, men att vara i närheten av sina barn och därigenom stötta barnen i deras utbildning och försöka förhindra att de hamnar i drogberoende eller kriminalitet. Flera intervjupersoner var själva föräldralösa eller hade träffat sina föräldrar ytterst lite under sin uppväxt på grund av sociala problem eller arbetssituation. En rumslig förhandling kan vara att kvinnorna använder sin tid och sitt frivilligarbete för att bygga en skola. Deras arbete ger det snabbaste resultatet även om de själva tvingas bära en stor arbetsbörda. En rumslig förhandling kan vara att ge sin tid för att delta i finansiellt stöd för fattiga barn; detta innebär en arbetsbörda men kan ge en bättre social situation i stadsdelen genom att den ekonomiska situationen överlag förbättras. En rumslig förhandling kan vara att förhandla med kommunen om bygglov i en park där bebyggelse inte är tillåten, men som i förlängningen innebär en möjlighet att bygga en gemensamhetslokal med egen bestämmanderätt över.

Studien visar kvinnors delaktighet i att skapa en mer varierad bebyggelse i närmiljön och att de synliggör sig själva och sina insatser för det lokala samhället. I periferins micrópolis lever många kvinnor i mycket svåra förhållanden, men de dagliga praktikerna handlar inte enbart om överlevnad, inte enbart om praktiska behov utan syftar mot strategiska förändringar, även om det gäller en lång tidsperiod. Fattigdomen, arbetslösheten och kvinnors omsorgsansvar innebär att kvinnor ibland måste göra stora arbetsinsatser och tvingas till lägre inkomster för att uppnå förändringar. Detta kan jämföras med att fattiga kvinnor förhandlar om sin civilstatus genom att välja att leva med sina barn utan en våldsam man, eftersom det ger andra fördelar än ekonomiska. De kvinnor som berättar om sina erfarenheter i denna studie är lokala ledare som är

mycket aktiva inom sina lokala samhällen och har strävat efter och uppnått både materiella och positionella förbättringar över tid.

En skälig urbanism

I internationell debatt framställs staden som farlig och den fattiga kvinnan som den mest sårbara och fattigaste av de fattiga. Denna förenklade bild riskerar att osynliggöra skillnader mellan kvinnor men också osynliggöra kvinnors arbete och delaktighet i att förbättra livsvillkoren i fattiga stadsdelar, som denna studie visat. Prioriteringar inom millenniemålen som rör genus och den byggda miljön rör dels besittningsrätt och äganderätt och dels infrastruktursatsningar för att frigöra tid för kvinnor; ett slags effektivisering av kvinnors arbete. Diskurser som bidrar till föreställningen om den fattiga kvinnan gör gällande att kvinnor måste effektiviseras, vilket motsägs i denna studie som visar att kvinnor snarast är arbetsöverbelastade med både inkomstbringande arbete, omsorgsansvar och så kallat frivilligarbete. Samverkan mellan multiplicerande rumsliga effekter leder i vissa fall till att vardagen reduceras till en ”överlevnadsnivå” i extrem fattigdom. Detta reducerade rum är den situation som i diskurser framställs som den ”normala” och är del av att skapa bilden av en monolitisk ”tredje-världen-kvinna”. Denna avhandling visar att detta enbart är en av flera förekommande exempel på fattigdom i städer. Många kvinnor lever i stor fattigdom men kämpar samtidigt mycket hårt för förbättringar, något som är av stor vikt att framhålla för att utmana och förändra bilden av den fattiga kvinnan som offer.

Den fragmenterade stadsutvecklingen snarare förstärks än motverkas i den pågående urbaniseringen. Den fattiga befolkningen koncentreras till specifika platser i staden. I dessa miljöer lever särskilt kvinnor i en platsbunden fattigdom med reducerad urban erfarenhet och risk för förstärkt eller permanentad fattigdom. Skillnaderna mellan slum och planerad bebyggelse är små vad gäller kvinnors tillträde till platser utanför bostaden. De skillnader som förekommer i äganderätt och ekonomiskt kapital har inte haft någon inverkan på genderiseringen inom stadsdelarna där bostaden är feminint genderiserad och gatan maskulint genderiserad. Skillnaderna har inte heller påverkat de typer av lokaler och offentliga platser som är tillgängliga för kvinnorna.

Den nya bebyggelse som planeras för stadens fattiga invånare baseras på en förebild i medelklassens områden, vilket snarast ökar problemen i fattiga stadsdelar, då det föreligger alltför stor diskrepans mellan vad som planeras och hur vardagen levs. Planeringen är blind för behovet av gemensamma arbetslokaler, platser för fritid och kulturella evenemang. En uppenbar brist i fattiga stadsdelar är avsaknaden eller bristerna i den sociala infrastrukturen. Den sociala infrastrukturens lokalisering av sjukhus, skolor, vårdinrättningar och rekreationsområden framhålls ofta vara av stor betydelse för att underlätta eller försvåra organisationen av vardagslivet. Detta är ett grundläggande krav som dock endast knapphändigt

uppfylls i de båda typerna av fattiga stadsdelar. En problematik är att planeringens brister i legala stadsdelar leder till en illegalitet där bostäderna förvandlas till att omfatta boende, inkomstbringande arbete och i viss mån social infrastruktur. Denna ”bostadifiering” av service och handel ger intryck av att de boende löser problemen själva och inga förändringar behövs. Offentlig service privatiseras och osynliggörs genom att kvinnor bär en del av bördan och genomför service i bostäderna. En ytterligare framträdande problematik är avsaknaden av offentliga platser. När medel- och överklassen bevakar sina stadsdelar med vakter eller bygger grindsamhällen, förblir de fattigaste stadsdelarna obevakade och riskerar att utsättas för vandalisering. Det är problematiskt att tala i termer av offentliga platser, då den situation som förekommer snarast är att olika grupper berövas tillträde till olika platser. Utifrån detta perspektiv blir frågan om offentliga platser vilka grupper som bör prioriteras och hur platser och lokaler ska utformas för att bidra till en möjlighet för olika gruppers tillträde. Kvinnornas praktiker i fluida rum innebär platser där aktiviteter kan varvas och kommunikation sker mellan flera individer och grupper, både på offentliga platser och i bostaden. Detta perspektiv kan vara en ingång för en ”annan” planering som är baserad på att länka platser i vardagen snarare än att indela, kategorisera och övervaka. I fattiga stadsdelar krävs en skälig urbanism snarare än enbart skäliga bostäder.

Costa Rica är ett land med en förhållandevis liten urban fattigdom och ett land som driver bostadspolitiska åtgärder i syfte att slumsanera och förbättra bostadsstandarden i fattiga stadsdelar. I framtida planering vore en intressant utveckling av denna studie att utforska åtgärder som kan vara delaktiga i att förändra maktobalansen på offentliga platser. I Latinamerika har kvinnors deltagande i byggandet av bostäder pågått länge, men trots detta tas inte deras erfarenheter och krav med i planeringen. Problemen med fattigdomens arkitektur är större i många delar av världen och nya organisationer växer fram som syftar till att driva förändringar. Genom ekonomiska ”spargrupper” har organisationer bildats som leds av kvinnor för kvinnor i låginkomstländer som exempelvis *shack dwellers international* som är verksamma i Asien och Afrika. En komparativ studie från flera länder av kvinnors initiativ till förändringar av bostadsområden vore av intresse för att dra lärdomar från hur förändringar sker i olika länder och hur kunskap kan förmedlas mellan kvinnornas organisationer och projekt. Även om skillnaderna i fattigdom är stora förekommer även i Sverige en stadsutveckling där klyftorna ökar mellan stadsdelar som sluter sig inom sig själva. I dagarna förekommer debatter om brända bilar i så kallade problemområden samtidigt som det i Victoria park i Malmö planeras för exklusivt boende i en form som kritiserats för att vara snarlikt ett grindsamhälle. Stadens fragmentering är ett fenomen som även återfinns i västvärlden och i Sverige. Här kan en intressant studie analysera tendenser till micrópolis och en utveckling av både interioritet och genderisering i skilda stadsdelar. Förekommer det rumsliga effekter i svenska fattiga stadsdelar som på liknande sätt samverkar till en mycket lokal tillvaro? Vilka möjligheter förekommer i en svensk, väl-

digt reglerad kontext att permanenta initiativ som kommer från de boende själva?

Urbaniseringen ökar och den fattiga andelen av befolkningen i städer fortsätter att öka. Detta fenomen kan inte lösas av arkitekter och planerare, det är en samhällelig fråga på global nivå. Alla människors acceptabla livsmiljö är en fråga om mänskliga rättigheter och demokrati. Att planeringen för städernas fattiga ofta är undermålig är inget nytt utan har kritiserats från flera perspektiv. Avslutningsvis vill jag framhålla hur städer världen över drabbas av fattigdomens urbanisering och hur särskilt kvinnors vardag utspelar sig i slum och stadsdelar i undermåliga urbana miljöer. Människor kämpar för en dräglig urbanism i städer och en stor arbetsbörda läggs på fattiga kvinnor. De fattiga är koncentrerade till introverta stadsdelar med allt mindre samröre med den övriga staden, en tendens som måste motverkas för att över huvud taget kunna diskutera frågor om hållbar stadsutveckling, även för dem som lever i periferins micrópolis.

Summary

Suburban Micrópolis

Gender, Space and Poverty in Costa Rica

There is an architecture of poverty. As the world urbanizes and half the world's population now lives in urban areas, poverty is materialized in shanty towns, favelas and slums in cities all over the world. In spite of the millennium development goals, United Nations statistics show that the amount of poor people in urban areas is one fourth of the total urban population. This urban development is one of the greatest threats and challenges for sustainable development.

The ongoing urbanization in low- and middle income nations has generated research, policy and debate where women are often portrayed as the poorest of the poor and the most vulnerable in slums and shanty towns. This argumentation leads to the notion that poor people should remain in rural areas and that poor women in particular are victimized. The notion renders women's positive experiences of urban life invisible and risks overseeing the large efforts women put into improving the urban environments where they live.

The urbanization of poverty increases in many regions of the world; this thesis takes place in the metropolitan region around the capital of San José in Costa Rica. The reason for this is Swedish aid that has supported urban development programmes in Central America since the mid 1980'ies. Costa Rica is interesting since it has an urban development that relates to international development with an increasing amount of poor people in urban areas and a debate about the feminization of poverty. Costa Rica is at the same time one of the three countries in the world with the highest gender equality among low- and middle income nations.

This thesis analyses two housing areas (barrios in Spanish), examples of suburban micrópolis where poverty is concentrated within the metropolitan region. The study is an exploration of gendered spatial effects through women's experiences in urban development characterized by poverty. The study has two aims. One is to increase the knowledge on the architecture of poverty through a perspective of built environment as both physical and social. The other aim is to increase the knowledge of

women's every day spatial practices. Through analyzing the architecture of poverty and women's everyday spatial practices the study will assess the built environment, increase the knowledge on a spatial dimension of poverty and put forward women's negotiations and struggles to improve their living environment.

The research was carried out as an instrumental case study, where the two housing areas were studied in depth. The two cases are both examples of the ongoing urbanization process, even though they are different; one is a slum and the other a planned area in the outskirts of the metropolitan region. These two types of areas constitute the living environment for the poorest section of the urban population. Methods include both methods that give information of the built environment such as maps and measurements, and methods of relevance to people's interaction with the environments such as interviews, observations and walk-through evaluations. The field work was carried out between 2004 and 2008 at four occasions, about a month each time. The first fieldwork was carried out in the planned area and the second part in the slum. Semi-structured interviews were carried out with thirty women and nineteen men among whom many were local leaders and responsible for the inhabitants' housing organizations and projects carried out at the local level.

Chapter Two Presents the Theoretical Frame of the Thesis

Theoretical starting points are set in space and gender theory that together with architecture forms the basis for analyzing and discussing gendered spatial effects through women's experience. My approach of seeking an understanding of gendered spatial effects is to explore dominating ways of organizing space and place and at the same time study practices that challenge and question this domination.

Domination and appropriation of space are concepts used in the thesis to explore how space is dominated and contested. These are concepts that explore how space and place is dominated both at an urban scale in a metropolitan region and at the local scale where difference between areas and individuals is an expression of difference in assets and social position. In certain areas, the result of spatial effects is the concentration of poverty in areas I refer to as suburban micrópolis.

Dominated space is challenged in everyday spatial practices, a concept used to explore the organization of every day life and struggles to appropriate space. Spatial practices include routes, network and patterns of interaction that link places of work and spare time activities and contain both productive and reproductive activities.

The gendering of space is explored through how perceptions of male and female are connected to women and men in their daily lives and how these perceptions influence ideas and spatial practices.

In *Chapter Three* Urban Development and the Feminization of Poverty is Introduced

Since the 1970s slums have increased at a higher rate than urbanization itself in all countries of the South. Slums exist in both central areas and in the outskirts of cities, but slums in the periphery tend to be larger. This is especially true in Latin America where two thirds of the urban poor live in slums in the periphery. The growth of slums is also characterized by a horizontal development; one storey shacks sprawl in the peripheral slums. Land has become increasingly difficult to obtain for the poor due to increase in land values, less land is taken over through squatting and the land market has been illegally privatized through pirate urbanization. In parallel to the development of slums, many countries in Latin America have subsidized housing. However, these housing areas have also been heavily critiqued as being part of the problem, creating new slums rather than solving the problem. Too tiny units lead to encroachment of streets and hazardous extensions in several stories.

The total amount of poor people in Costa Rica has decreased, but the poor have migrated to urban areas, especially to the central greater metropolitan area. The migration to urban areas is female-selective in Latin America and in Costa Rica. More women move to urban areas and more poor women live in urban areas. This has lead to a debate about the so called feminization of poverty, a notion that holds the belief that women's poverty increases more than men's and that women-headed households are the poorest of the poor. In Costa Rica, there is evidence that women are exposed to poverty and that there is a feminization of poverty. Women's poverty is not only the amount of women, but the fact that poverty remains permanent through the years and severely influences women's quality of life. Poverty is not only about monetary income, but is related to economic independence, limited access to education, limited access to formal employment and exposure to violence.

The chapter concludes that discourse and debate of poverty and urbanization construct notions of women as the poorest and most vulnerable. Poor women are seldom portrayed as actively engaged in processes and struggles for land and shelter in urban areas. Both slums and areas planned for low-income housing are spaces of poverty, where through an emic strategy the poor are concentrated. In these spaces of poverty people are forced to self employment within the informal sector and a heavy workload is carried by women due to lack of social services, infrastructure and poverty.

Chapter Four Contains a Reading of the Greater Metropolitan Region of Costa Rica

The Central Valley of Costa Rica is where the capital and the metropolitan region are situated. The metropolitan region is faced with a fragmented urban development with problems of segregation, a radial

transport system, urban violence and loss of public urban space, according to strategic development plan of the region.

A reading of the metropolitan region from the inner city to the periphery analyses clusters of homogenous architecture with different values. The inner city is the cultural centre of the region, followed by the central area that holds the transportation network and the central market place. Outside the inner areas of the Central Valley a housing areas with large, privately guarded villas is presented, followed by an area of subsidizes, low-income, consolidated housing. The two cases studied follow in the reading of the region. La Carpio is the largest slum and holds a population of 28,000 – 30,000 inhabitants crowded on a peninsula surrounded by ravines prone to flooding, an airport and the city dump. The slum is becoming more and more overpopulated with a population homogenous in its dispossession. The other case is the planned area of Lindora, one of the larger areas in the periphery of the metropolitan region, built with subsidized minimum standard units through organized self-help construction. The area has 2,000 inhabitants and is situated on desolate land given to the community.

In chapter four, the spatial effects of the urban development is analyzed in the two areas that are both examples of suburban micrópolis (periferins micrópolis). The areas are located on peripheral land, with only one road leading to and from the areas; they are located in proximity to gated communities but are separated through spatial buffer zones. Through their localization in the metropolitan region they are not connected to the fast transportation network and rendered invisible from the rest of the city's inhabitants. People of both areas are self-employed mainly within the informal sector. Women are responsible for reproductive work and many combine income generating activities with household and caretaking activities in their near environments. La Carpio and Lindora are characterized by absence from authorities, an absence that results in violence and lack of social infrastructure.

The spatial effects lead to a spatial dimension of poverty, where women take on a large responsibility in their communities for organizing working groups and participating in construction work to improve their environment. This means that they have a large influence in their communities, but are physically bound to their neighbourhood. This situation leads to reduced urban experience and a risk of permanent poverty with small possibilities to increase incomes depending on their localization in a suburban micrópolis.

Chapter Five Presents an Analysis of Everyday Spatial Practices in Linked Interiors

From the level of the housing areas in relation to the metropolitan region, the focus shifts in this chapter to the level of the community and the everyday life. Everyday life is of interest since it is in the everyday that power structures are both reproduced and challenged. In chapter five, a way of organizing everyday life in a suburban micrópolis is put forward in the

example of everyday spatial practices in linked interiors. Linked interiors is a way of organizing everyday life where several interior places – where income generating and reproductive activities are mixed – are linked through a movement of a rambling practice in the neighbourhood. Two women, who live their everyday lives in this way, tell of their experience. Even though the street is gendered masculine, the two women have negotiated ways of rambling through the streets in pursuit of work and interaction with others. They move between individual dwellings, churches and buildings that belong to various non governmental organizations.

Both women live in shacks in extreme poverty and generate an income through voluntary work that they sometimes, but not always get paid for. Due to the low quality of their dwellings they do not have the possibility to and do not wish to use their dwellings as work-places. Instead they live in a rambling everyday, where they walk the streets and work where work is found. In this rambling everyday they construct passages of communication with others within the community. Their everyday spatial practices are limited to the near environment, but within their community they hold positions as local leaders where they have an influence on decisions and negotiations with authorities.

Chapter Six Presents an Analysis of Everyday Spatial Practices in Multifunctional Interiors

This way of organizing the everyday is the opposite of the previous, since in this case the majority of the everyday activities are carried out in one single place, the dwelling unit. In this chapter two women who live in multifunctional interiors tell of their experience of living and working in the same place. In these cases the dwelling becomes the centre of the everyday life. Women continue to define themselves as housewives even though they work and use their dwelling for income generating activities. The dwellings are used for individual income generating activities and due to lack of other places to meet individual women open up their houses as meeting places for the community organization and as a space for part of the catholic congregation to meet. The dwellings also house some of the social infrastructure when inhabitants are forced to take over responsibilities of local authorities, as in caring for children and the elderly or providing basic medical assistance.

In this example the women are bound to their near environment, but also to their individual dwellings. The routines of the everyday are centered on the housing units and the services and work that women carry out risk being unrecognized. Even if the dwelling is an asset, this way of living also means that women are extremely bound to their near environment. Also in this case, the women in the examples were active in community organizations and had positions to interact with authorities and influence decisions within the community.

Chapter Seven Presents an Analysis of Everyday Spatial Practices in Interiors of Dichotomy

In this chapter, the example of organizing the everyday life is spatial practices in interiors of dichotomy, also presented through the stories of two women. This example is the organization of working women's commuting practices where the daily routine means travelling by bus from the dwelling to places of work in other parts of the metropolitan region. The localization in the periphery means dependence on public transport systems. Even though their travel to other parts of the city means an increased mobility, their mobility does not give access to other parts of the city due to their poverty. Mobility in their everyday means only time consuming transportation. The long hours away from home means small possibilities to participate in local community action, due to the fact that it has a basis in daily interaction and work carried out within the neighbourhood. An income from a formal employment outside the poor neighbourhood could mean a higher income but also means long hours away from home and families, a situation that sometimes forces women to choose between paid work and staying at home with their children and trying to be self-employed within the neighbourhood.

In this example women have higher mobility, but their mobility does not gives them more access to other areas of the city due to their poverty. During weekends they continue to be localized within their micrópolis.

Chapter Eight Contains the Main Findings and the Final Discussion

The study concludes that both the slum and the planned housing area are examples of suburban micrópolis with processes of both positive and negative spatial effects. Even though they differ in monetary poverty and legal aspects, women in both areas are faced with dimensions of spatial poverty. In micrópolis the everyday life is centered towards micrópolis itself, which in poor neighbourhoods means that the inhabitants are forced to offer each other services and trade with one another, a situation that leads to risks of permanent poverty. In the studied cases gendering of space means that the house is gendered female and the street is gendered male. There are extremely few, if any, available public places for women to spend time outside their dwellings. The streetscape is the existing public place and recreational areas, parks, squares and community buildings are few. Women are bound to their neighbourhood within the city through negative spatial effects that construct micrópolis, but they are also often bound to spend time in their immediate near environments and their dwellings. Newly constructed areas risk increasing the dichotomy of male/street and female/dwelling due to the gender-blind planning that leave women's demands unrecognized. Places accessible for poor urban women are interiors of buildings run by NGOs, churches or community buildings, buildings that are not normally con-

sidered public places. Spatial dimensions of poverty reduce women's access to urban experience and are part of a situation that can lead to permanent poverty.

Even though poverty is severe in the everyday, women appropriate space and struggle to improve their own and their families living conditions. One of the conclusions from the everyday spatial practices is that women construct feminine spaces and passages of communication in their everyday to challenge their limitations to the near environment and dwellings. In the multifunctional and the linked interiors of everyday spatial practices, places and activities of both production and reproduction are carried out in parallel or simultaneously in routines that link places and people through interaction and communication.

In their every day spatial practices, women's appropriation of space has lead to both improvements of the built environment and to improved conditions of the community and the women themselves. The study concludes that the efforts of women are essential to the improvement of the areas. Women struggle to improve living conditions in their communities and take on the main responsibility for physical and social improvements. Women struggle to challenge and question the gendered spatial effects through lifting activities out of their individual dwellings and through making themselves more visible in the urban streetscape and in public places. Even though the study shows that women are heavily burdened with work for their communities, women achieve influence on decision making through their work.

The increase of poverty in urban areas is of global concern. People's acceptable living condition is a question of human rights and democracy. The urban development where the poor are concentrated to a specific place centered on itself with dimensions of spatial poverty that are especially severe for women, has to be counteracted in order to promote a sustainable development, also for the many that live in micrópolis.

Referenser

ABRA, Costa Rica
1989 *Hoja 3335*, Edición 3-IGNCR, E 763, Instituto Geográfico Nacional, Ministerio de Obras Públicas y Transportes, San José

Agrest, Diana, Conway, Patricia & Weisman, Leslie
1996 *The Sex of Architecture,* Harry N. Abrams, Inc. new York. ISBN: 0 8109 2683 0

Ahrentzen, Sherry
2003 The Space between the Studs: Feminism and Architecture, i *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, vol. 29, no.1, University of Chicago

Arnfred, Signe.
2002 Questions of Power: Women's Movements, Feminist Theory and Development Aid, in Discussing Women's Empowerment –Theory and Practice, *Sida Studies no. 3*. ISBN: 91 586 8957 5

2004 Introduction, i *Rethinking Sexualities in Africa*,

Baker, Judy & Schuler, Nina
2004 *Analyzing Urban Poverty, a summary of methods and approaches*, World Bank Policy Research Paper, 3399

Bapat, Meera & Agarwal, Indu,
2003 Our Needs, Our Priorities: Women and Men from the Slums in Mumbai and Pune Talk About their Needs for Water and Sanitation, i *Environment and Urbanization* 15:2.

Barquero, Jorge & Diego Trejos, Juan
2005 *Types of households, family life cycle and poverty in Costa Rica*, Repository, University of Californa.

Beauvoir, de Simone
2002 *Det andra könet*. Norstedts Förlag, ISBN: 91-1-300306-2 (1949)

Becker, Ruth
2003 What's Wrong with a Female Head? i Terlinden, Ulla (red.), *City and Gender, International Discourse on Gender, Urbanism and Architecture*. Hannover: Verlag Leske+Budrich Opladen. ISBN: 3-8100-3495-9.

Bhatt, Neema
1993 The socio-economic impact of open spaces on women in a spontaneous settlement, i Dandekar (red.), *Shelter, women and development, first and third world perspectives*, George Wahr Publishing company, ISBN: 0-911586-96-2

Bonnevier, Katarina
2007 *Behind straight curtains, towards a queer feminist theory of architecture*, Akademisk avhandling, Kungliga Tekniska Högskolan, Stockholm, ISBN: 978-91-975901-6-7

Booth, Chris (red.)
1996 *Changing Places, Women's Lives in the City*. London, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 1 85396 311 9

Borja, Jordi & Castells Manuel
1997 Local and the Global, Earthscan Ltd. UK

Bourdieu, Pierre
1992 *Kultur och Kritik*. Göteborg: Daidalos AB. ISBN: 91-86320-59-9.

1995 *Praktiskt förnuft, Bidrag till en handlingsteori*, Göteborg: Daidalos. ISBN: 91-7173-134-2.

2006 *The Weight of the World*, Polity Press,
(1999) ISBN: 0 7456 1592 9

Boutelle, Sara
1997 Julia Morgan i Rendell, Jane (red.), *Gender, Space, Architecture, an interdisciplinary introduction*, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-414-17253-5

Boverket
1996a *Hela Samhället. Jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö*. Karlskrona: Rapport 1996:4, Del 1 av 2. ISBN: 91-7147-293-2.

1996b *Hela Samhället. Jämställdhetsaspekter på fysisk planering och byggd miljö. För dig som vill veta mer.* Karlskrona: Rapport 1996:4, Del 2 av 2. ISBN: 91-7147-294-0.

2007 *Jämna steg*, Checklista för jämställdhet i fysisk planering, Tabergs tryckeri AB, ISBN: 978-91-85751-04-4

Bradshaw, Frances (Matrix)
1984 Working with Women, i Rendell, Jane (red.), 2000 *Gender, Space, Architecture, an interdisciplinary introduction*, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-414-17253-5.

Broadbent, Geoffrey
1990 *Emerging concepts in urban space design*. London: Spon Press. ISBN: 0-419-16150-3.

Broady, Donald
1991 *Sociologi och epistemology, Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS förlag. ISBN: 91-7656-269-7.

Buckley, Robert & Kalarickal, Jerry
2004 *Shelter Strategies for the Urban Poor: Idiosyncratic and Successful, but Hardly Mysterious*, World Bank Policy Research Paper 3427.

Butler, Judith
2007 *Genustrubbel. Feminism och identitetens*
(1990) *subversion*, Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg, ISBN: 978-91-7173-248-4

Börjesson, Mats & Palmblad, Eva
2007 *Diskursanalys i praktiken*, Malmö, Liber Förlag.

Castro, Bustos Paul, & Lindbladh, Eva
1998 Om misärernas spridning – det samtida samhällets karaktärsdrag, *Socialmedicinsk tidskrift*, nr 6 1998, s. 310-318

Certeau de, Michel
2002 *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, University
(1984) of California Press, ISBN: 0-520-23699-8

Chant, Sylvia,
1996 *Gender, Urban Development and Housing*, New York: UNDP, Publication Series for Habitat II, Volume 2

2007a *Gender, Generation and Poverty: Exploring the 'Feminisation of Poverty' in Africa, Asia and Latin America*, Cheltenham: Edward Elgar, ISBN: 978 1 84376 992 7

2007b *Gender, Cities, and the Millennium Development Goals in the Global South*, LSE Gender Institute, New Series Working Paper, Issue 21, London.

2009 Women, gender and urban housing in the Global South, i (red.) Smith Susan, *International Encyclopedia of Housing and Home*, Oxford: Elsevier (utkommer 2009)

COHRE, Centre on Housing Rights and Evictions
2008 *Women, Slums and Urbanisation: Examining the Causes and Consequences*, Geneva, ISBN: 978 92 95004 42 9

Coleman, Deborah, Danze Elizabeth & Henderson, Carol
1996 *Architecture and Feminism*, Princeton Architectural Press, ISBN: 1-5689043-48

Connolly, Priscilla
1999 Mexico City: Our Common Future? i *Environment & Urbaniztion*, Vol. 2 No 1, iied, Human Settlements Programme

Craske, Nikki
1999 *Women and Politics in Latin America*, Rutger University Press, New Brunswick, New Jersey, ISBN: 0-8135-2693-0

Dandekar, Hemalata
1992 *Shelter, Women and Development: First and Third World perspectives,* Proceedings of an International Conference, University of Michigan, George Wahr Publishing Co.

Davies, Mike
2006 *Planet of Slums*, London, New York, Verso. ISBN: 1-84467-022-9

Deere, Carmen Diana & Doss, Cheryl
2006 The Gender Asset Gap: What do We Know and Why Does it Matter, *Feminist Economics*, 12:1, 1-50.

De Laval, Suzanne
1997 *Planerare och boende i dialog, Metoder för utvärdering*, Majornas Copyprint, Stockholm, ISBN: 91-7170-193-1

Denzin, N. & Lincoln, Y.S. (red.)
1994 *Handbook of qualitative research*. London: Sage Publications. ISBN: 0-8039-4679-1.

Domosh, Mona & Seager, Joni
2001 *Putting Women in Place*, New York, Guilford Press. ISBN: 1-57230-668-8

Downton, Peter
2003 *Design Research*. Australia: RMIT University Press. ISBN: 0-86459-267-1

Dunin-Woyseth, Halina
2003 *A continuum from scientific research to creative practice? Noen tanker omkring forskning i skapende og utøvende fag*. Nordisk Arkitekturforskning 1. Göteborg: OFTA Grafiska. ISSN: 1102-5824.

2001 *Towards a disciplinary identity of the making profession – the Oslo millennium reader*. Oslo: Oslo School of Architecture. ISBN: 82-547-0119-9.

Ericsson, Urban, Molina, Irene & Riistilami, Per Markku
2002 *Miljonprogram och media – föreställningar om människor och förorter*, Integrationsverket och Riksantikvarieämbetet.

Estado de la Nación
2000 *VI Informe 2000*, www.estadonacion.go.cr

2004 *X Informe, 2004* , www.estadonacion.go.cr

Fainstein, Susan & Servon, Lisa
2005 *Gender and Planning, a reader*, Rutger University Press, ISBN: 0-8135-3499-2

Fay, Marianne (red.)
2005 *The Urban Poor in Latin America, Directions in Development*, The World Bank, ISBN-10: 0 8213 6069 8

Flórez-Estrada, Maria
2007 *El valor simbólico y económico de las mujeres*, Editorial Universidad de Costa Rica, ISBN: 978 9968 46 054 5

Flyvbjerg, Bent
2004 Five misunderstandings about case-study research. In Seale *et al*., *Qualitative Research Practice*. London, Sage. ISBN: 0-7619-4776-0.

Forsberg, Gunnel
2005 Den genderiserade staden, i Friberg (red.), *Speglingar av rum, om önskodade platser och sammanhang*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, ISBN: 91-7139-706-x

Foucault, Michel
1998 (1984) Different Spaces, i Faubion (red.), *Essential Works of Foucault 1954–1984, Aesthetics, Method and Epistemology*, s. 175-185.

Friberg, Tora (red.)
2005 *Speglingar av rum, om önskodade platser och sammanhang*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, ISBN: 91-7139-706-x

Fundación Promotora de Vivienda (Fuprovi)
1997 *Plan Mosaico para Catastro, Conjunto Habitacional Lagos de Lindora (interes social).*

2004 *Diagnóstico para la inmigración nicaragüense en seis asentamientos del Área Metropolitana de San José*, Editorama, S. A.

2007 *Plan Maestro: mejoramiento urbano asentamiento La Carpio*, genom konsult Manuel Morales Arkitekter.

Ganetz, Hillevi
2005 Damernas paradis? En historia om varuhus och köpcentrum, i (red.) Friberg, *Speglingar av rum, om önskodade platser och sammanhang*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, ISBN: 91-7139-706-x

García Canclini, Néstor
1997 Imaginarios urbanos. Buenos Aires:Eudeba

2003 México 2010: una ciudad que improvisa su globalización, *Autoridades*, 13(26, s. 7-14)

Gehl, Jan,
1987 *Livet mellem husene, udeaktiviteter og udemiljøer* (1971), Copenhagen: Arkitektens Förlag, ISBN: 87-7407-081-9

2004 *Lively, attractive and safe cities, but how?* Paper presented at conference, Networks of globalization: New Urbanism and beyond, Stockholm: Department of Infrastructure, Division of Urban Studies.

Gemzöe, Lena
2002 *Feminism*, Bilda förlag, ISBN: 91-574-6935-5

Grauman, Carl Friedrich
1976 The Concept of Appropriation (Aneignung) and Modes of Appropriation in Space, i (red.) Korosec-Serfaty, *Appropriation of Space, proceedings of the Strasboug Conference*, Dept. of Social Psychology, Strasbourg, s. 111-212

Grillner, Katja (red.)
2005 *AKAD, experimentell forskning inom arkitektur och design, startpunkter*.

Groat, Linda & David Wang
2002 *Architectural research methods*. USA: John Wiley & Sons. ISBN: 0-471-33365-4.

Gromark, Sten
2000 *Arkitektur – ett forskningsfält med egenart*. Nordisk Arkitekturforskning 1–2. Göteborg: OFTA Grafiska. ISSN: 1102-5824.

Grosz, Elizabeth
1999 Kroppar städer, i Skriftserien Kairos, *Arkitekturteorier*. Stockholm: Raster förlag. ISBN: 91-87214-849

Grundström, Karin
2005 *Space, Activities and Gender, Everyday Life in Lindora, Costa Rica,* Licentiate thesis HDM, Lund University, Grahns Tryckeri, ISBN: 91 87866 26 9.

Grundström, Karin (*et al.)*
2003 *Climat et urbanisme, le relation entre le confort thermique et la forme du cadre bâti*, HDM, LPEE, Boende och bostadsutvecking, Lund universitet, Combigrafik Lund, ISBN: 91 87866 22 6

Grundström, Karin & Wong Jere, Annette (red)
2007 *Shelter for the Urban Poor*, ISBN: 978-91-87866-29-6

Harth, Annette
2007 Open Space and Gender, gender sensitive open space planning, *Deutsches Institut für Urbanistik*, Vol. 46 No.1

Hartman, Jan.
2001 *Grundad teori, Teorigenerering på empirisk grund*, Studentlitteratur, Lund. ISBN: 91-44-00652-7

2004 *Vetenskapligt tänkande, Från kunskapsteori till metodteori*. Studentlitteratur Lund, ISBN: 91-44-03306-0

Hayden, Dolores
1981a *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes*, Neighborhoods, and Cities. Cambridge, MA: MIT Press. ISBN: 0-262-08108-3.

1981b What would a non-sexist city be like? Speculations on housing, urban design and human work. i Rendell, Jane (red.), *Gender, Space, Architecture: An Interdisciplinary Introduction*. London and New York: 2000, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-415-17253-5.

Hekman, Susan
1996 *Feminist interpretations of Michel Foucault*, Pennsylvania State University press, Re-reading the canon 99 2088461

Helm, Michael
1983 *Charles Fourier, Slaget om de små pastejerna*, Skrifter i urval, Federativs klassiker, Stockholm. ISBN: 91-85016-97-7

Hogan, Trevor
2002 The Spaces of Poverty, Zygmunt Bauman after Jeremy Seabrook, *Thesis Eleven*, Sage Publications.

Holme, Idar, Magne, Solvang & Krohn, Bernt
1986 *Forskningsmetodik, om kvantitativa och kvalitativa metoder*, Tano, Oslo. ISBN: 91 44 00211 4

Instituto Nacional de Estadisticas y Censos (INEC)
2001 *IX Censo nacional de la población y de vivienda-Resultados generales*. San José, C.R.: ISBN: 9968-9840-3-5

2005 *Encuesta Hogares de Propósitos Multíples: Cifras Básicas sobre Pobreza y Ingresos*, San José, www.inec.go.cr

Instituto Nacional de las Mujeres (INAMU)
2005 *Mujeres y Pobreza*, San José, www.inamu.go.cr,

Irigaray, Luce
1987 Aids – den risken tar inte jag, "le Sida ne passera pas pour moi", *Je, tu, nous*, Editions Grasset et Fraquelle, 1990

1990 Lika eller olika, "Egales ou différentes?" *Je, tu, nous*, Editions Grasset et Frasquelle, 1990

1994 *Könsskillnadens etik och andra texter*. Stockholm/Stehag, Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, ISBN: 91 7139 069 3

Jacobs, Jane
1992 *The Death and Life of Great American Cities*. (1961) New York/Toronto: Vintage Books Edition. ISBN: 0-679-74195-X.

Jenkins, Paul, Smith, Harry & Wang, Ya Ping
2007 *Planning and Housing in the Rapidly Urbanising World*, Routledge, London and New York, ISBN 10: 0-415-35797-7

Jirón, Paula
2006 Place making in the context of urban daily mobility practices: actualizing time-space mapping as a useful methodological tool. i Hujbens, E. (red.), *Sensi/able Spaces – Space, Art and the Environment,* Cambridge Scholar Press.

2007 Unravelling invisible inequalities in the city through urban, daily mobility. The case of Santiago de Chile. *Swiss journal of sociology, Special issue on Space, Mobility and Inequality, Vol 33:1.*

Johansson, Rolf.
2000a *Ett bra fall är ett steg framåt. Om fallstudier, historiska studier och historiska fallstudier*. Nordisk Arkitekturforskning 1–2. Göteborg: OFTA Grafiska. ISSN: 1102-5824.

2000b *Om abduktion, intuition och syntes*. Nordisk Arkitekturforskning 3. Göteborg: OFTA Grafiska.

2002 *Ett explikativt angreppssätt – Fallstudiemetodikens utveckling, logiska grund och betydelse i arkitekturforskningen*. Nordisk Arkitekturforskning 2. Göteborg: OFTA

2003a *Theory of Science and Research Methodology, Strategies and Methodologies in Research, Lecture notes*. Department of Infrastructure Urban Studies, Built Environment Analysis, Royal Institute of Technology, Stockholm

2003b *Theory of Science and Research Methodology Case Study Methodologies, Lecture notes*. Department of Infrastructure Urban Studies, Built Environment Analysis, Royal Institute of Technology, Stockholm

2003c *Case Study Methodology*. Key note speech at the International Conference on Methodologies in Housing Research. Royal Institute of Technology, Stockholm, Sweden.

Kearns, Robin
2005 Knowing Seeing? Undertaking Observational Research, i Hay Iain (red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford University Press, New York.

Korosec-Serfaty, Perla
1973 The Case of Newly Constructed Zones: Freedom, Constraint and the Appropriation of Space, i Küller (red.) *Architectural Psychology, Proceedings of the Lund Conference*, Studentlitteratur, Lund, s. 389-396.

1976 Protection of urban sites and appropriation of public squares, *Appropriation of Space, Proceedings of the Strasboug Conference*, (red.) Perla Korosec-Serfaty, Dept. of Social Psychology, Strasbourg, s. 44-61

Koskela, Hille
1997 Bold walk and breakings: women's spatial confidence versus fear of violence. *Gender, place and culture*, Vol. 4:3, s. 310-319

Kvale, Steinar
1997 *Den kvalitativa forskningsintervjun*, Studentlitteratur, Lund, ISBN: 91-44-00185-1

Landguiden
2005 *Costa Rica*, Utrikespolitiska Institutet, www.ui.se

Larsson, Anita & Jalakas, Anne
2008 *Jämställdhet nästa! Samhällsplanering ur ett genusperspektiv*, SNS förlag, ISBN: 978-91-85695-76-8

Lefebvre, Henri,
2003 *The Production of Space*, Blackwell Publishing
(1974) Ltd. ISBN: 0-631-18177-6

Lind, Amy
2002 Making feminist sense of neoliberalism, The institutionalisation of women's struggles for survival in Ecuador and Bolivia, *Journal of Developing Societies*, 18 s. 228-258, de Sitter Publications.

Lindón, Alicia
2006a La espacialidad de la vida cotidiana: hologramas socio-territoriales de la cotidianeidad urbana. i *Las otras géografias*, Nogué (red.). Tirant lo Blanch. ISBN: 84-8456-663-3

2006b La multiplicación de lo periférico en las cotidianidades femininas: Modos de habitar menguados, i (red.) Molina *Rompiendo barreras: género y espacio en el campo y la ciudad*, Edicion El Tercer Actor, Chile, ISBN: 956-8618-00-7

Listerborn, Carina
2005 *Kvinnors liv i Husby: en skildring av kön, plats och etnicitet*, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet, KFS AB.

1999 *Kroppens plats i rummet – om den feministiska kunskapsteorins relevans för arkitektur- och stadsbyggnadsforskning*. Nordisk Arkitekturforskning 2. Göteborg: Elanders Graphic Systems AB. ISSN: 1102-5824.

2002 *Trygg stad, Diskurser om kvinnors rädsla i forskning, policyutveckling och lokal praktik.* Göteborg: Sektionen för arkitektur, Chalmers 2002:09. ISSN: 1650-6340

Lübke, Poul
1983 *Filosofilexikonet*, Bokförlaget Forum, Stockholm, ISBN: 91-37-10062-9

Lundahl, Gunilla (red.)
1990 *Kvinnor som banade väg, poträtt av arkitekter?*, Byggforskningsrådet, ISBN: 91-540-5413-3

1991 *Kvinnorum, porträtt av arkitekter,* Arkitekturmuseet, ISBN: 91-85460-397

Lundequist, Jerker
1995 *Design och produktutveckling, metoder och begrepp*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-49251-0

Länsstyrelsen i Skåne län
2000 *Checklista för jämställd planering*, Skåne län i utveckling, 2000:42, ISSN: 1402-3393

Mahmud, Shihabuddin
2003 Women and the transformation of domestic spaces for income generation in Dhaka bustees, *Cities*, Vol. 20, No. 5, s. 321-329, Elsevier Ltd.

Markelius, Sven
1935 Kollektivhuset som bostadsform, *Tidskriften Form.*

Markusen, Ann R.
2005 City Spatial Structure, Women's Household
(1981) Work, and National Urban Policy, i Fainstein, Susan & Servon, Lisa, *Gender and Planning, a reader,* Rutger University Press, ISBN: 0-8135-3499-2

Massey, Doreen
1994 *Space, Place and Gender*. Cambridge, Polity Press. ISBN: 0-7456-1235-0

McDowell, Linda
1999 *Gender, Identity & Place, Understanding Feminist Geographies*. Cambridge: Polity Press. ISBN: 0-7456-1506-6

McIlwaine, Cathy & Moser, Caroline.
2004 Drugs, alcohol and community tolerance: an urban ethnography from Colombia and Guatemala, *Environment & Urbanization*, Vol. 16, No 2, Earthscan

McLeod, Mary
1996 Everyday and "Other" Spaces, i (red.), Coleman & Danze, *Architecture and Feminism*, Princeton Architectural Press, ISBN: 1-5689043-48

Menchú, Rigoberta
1984 *I Rigoberta Menchú, an indian woman in Guatemala*, Verso, London New York, ISBN: 0 86091 788 6

Merrifield, Andy
2000 Henri Lefebvre, a Socialist in Space, i (red.) Crang & Thrift, *Thinking Space*, Critical Geographies, Routledge, Taylor and Francis Group, London and New York, ISBN: 0-415-16016-2

Ministerio de Vivienda y Asentamientos Humanos (MIVAH)
2004 *Area de Planificación Urbana y Ordenamiento Territorial*

2005 *Las zonas del Gran Area Metropolitana*, www.mivah.go.cr

2007a *Programa de erradicación de tugurios, – informe de labores,* www.mivah.go.cr

2007b *Politica Pública de Vivienda*, www.mivah.go.cr

Miraftab, Faranak
2001 Risks and Opportunities in Gender Gaps to Access Shelter: A Platform for Intervention, *International Journal of Politics, Culture and Society*, 15:1, 143-60.

Mirihagalle, Lalitha
2008 *Unauthorised alterations in condominium housing in Sri Lanka,* paper i Shelter Design & Development Programme, Lund University. www.hdm.lth.se.

Mitlin, Diana
2001 Civil society and urban poverty – examining complexity, *Environment & Urbanization*, Vol. 13, No 2, Earthscan

Mitlin, Diana & Satterthwaite, David
2002 *How the scale and nature of urban poverty are under-estimated, the limitations of the US$ 1 a day poverty line*, www.worldbank.org/urban/symposium2002

Moe, Sverre
1994 *Sociologisk teori*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-49341-X. (1995)

Mohanty, Chandra Talpade
2003 *Feminism without Borders: Decolonizing Theory, Practicing Solidarity*. Duke University Press, Durham. ISBN: 0 8223 3010 5

Molina, Irene
1997 *Stadens rasifiering, Etnisk boendesegregation i folkhemmet*, Uppsala universitet, Department of Social and Economic Geography, ISBN: 91 506 1216 6

2006a (red.*) Rompiendo Barreras, género en el campo y la ciudad*, Ediciones, El Tercer Actor, ISBN: 956 8618 00 72006

2006b Esperanze Andina – segregación y posibilidades de rescate de una heterogeneidad social urbana. El rol de las mujeres, Molina & Galleguillos, Ximena, i *Rompiendo Barreras, género en el campo y la ciudad*, Ediciones, El Tercer Actor,

Morgan, Daniel
2001 *Informe Final de Investigación: La política de vivienda en Costa Rica a partir del año*. San José, C.R.: Escuela de Arquitectura, Universidad de Costa Rica.

2007 *Housing Policy Issues in Costa Rica, Guidelines and Regulation Flexibility for Slum Improvement*, paper i Shelter Design & Development Programme, Lund University. www.hdm.lth.se.

Moser, Caroline
2006 *Asset-based Approaches to Poverty Reduction in a Globalised Context*, Global Economy and Development Working Paper, Washington DC: The Brookings Institution.

Mulinari, Diana, Davis, Karen & Lundqvist, Åsa
2006 Feministiska funderingar över den koloniala hattens närvaro, i *Att utmana vetandets gränser*. Liber. Malmö.

Myrdal, Alva
1932 Kvarterssocialism vore idealet, *Tiden*, Socialdemokratisk tidskrift

1974 Kollektiv Bostadsform, *Aftonbladet* 11/10 1974

Newman, Oscar
1978 (1972) Defensible Space; crime prevention through urban design, New York, McMillan Publishing Co.

Nilsson, Arne
2005 Amerikabåten och staden. Om förutsättningar för manlig homoerotik. i (red.) Friberg, *Speglingar av rum, om könskodade platser och sammanhang*, Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, ISBN: 91-7139-706-x

Nilsson, Fredrik
2003 *Bygga arkitekturtänkanden, tolkande, demonterande, aktivt konstruerande*. Nordisk Arkitekturforskning 2. Göteborg: OFTA Grafiska. ISSN: 1102-5824.

Nordin, Svante
1995 *Filosofins historia, Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*. Lund, Studentlitteratur. ISBN: 91 44 31851 0

Nordström, Susanne
2008 *Illusionernas harmoni, samhällsplanerandets tankestil och dess kraftfullaste topos; diskrepans-*

förnekandet, Kulturgeografi, Karlstads universitet, ISBN: 978-91-7063-213

Norstedt
1992 Ord för ord, Norstedts förlag. ISBN 91 1 915472 0

Olsson, Lina
2008 *Den självorganiserade staden: appropriation av offentliga rum i Rinkeby,* Lunds universitet, Institutionen för arkitektur och byggd miljö, Grahns Tryckeri, ISBN: 978-91-7740-089-9

Pain, Rachel
2000 Place, social relations and the fear of crime: a review, *Progress in Human Geography* 24, 3, s. 356-387, Sage Publications.

Paravicini, Ursula
2003 Public Spaces as a Contribution to Egalitarian Cities. In Terlinden, Ulla (red.), *City and Gender, International Discourse on Gender, Urbanism and Architecture*. Hannover: Verlag Leske+Budrich Opladen. ISBN: 3-8100-3495-9.

Patton, Michael Quinn
2002 *Qualitative Research and Evaluation Methods*, Sage Publications. ISBN: 0-7619-1971-6

Payne, Geoffrey (red.)
2002 *Land, rights and innovation, improving tenure security for the urban poor*, ITDG publishing, London, ISBN: 1 85339 544 7

Plan Nacional de Desarollo Urbano (PNDU)
2001 *Documento Final del Grupo de Urbanismo y Uso de Suelo*, San José, Costa Rica

Portes, Alejandro
1998 Social Capital: its origins and applications in modern sociology, i *Annual Review of Sociology*, 1998, Vol. 24:1-24

Rawes, Peg
2007 Thinkers for architects, *Irigaray for Architects*, Routledge London and New York, ISBN 10: 0-415-43133-6

Regeringen
2009 *Mål för jämställdhetspolitiken*, www.regeringen.se/sb/d/2593, (2009-08-08)

Rendell, Jane (red.)
2000 *Gender, Space, Architecture, an interdisciplinary introduction*, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-414-17253-5

2002 *The pursuit of pleasure, gender space and architecture in Regency London*, Athlone cop., ISBN: 0-485-00414-3

Rodriguez, Alfredo & Sugranyes, Ana (red.)
2005 *Los con techo: un desafío para la política de vivienda social*. Santiago de Chile: Ediciones Sur.

Rose, Gillian
1993 *Feminism and Geography, the Limits of Geographical Knowledge*, Polity Press, ISBN: 978-0-7456-1156-3

Rotschild, Joan (red.)
1999 *Design and Feminism, Re-visioning spaces, places and everyday things*, Rutger University Press, ISBN: 0-8135-2667-1

Royal University College of Fine Arts (RUCFA)
2008 *Dharavi*, *Documenting Informalities,* ISBN: 978 91 633 2785 8

Sandercock, Leonie
1998 *Towards Cosmopolis, planning for multicultural cities. Chichester*: Wiley & Sons. ISBN: 0-471-97198-7

Sandin, Gunnar
2003 *Modalities of Place: On Polarisation and Exclusion in Concepts of Place and Site-Specific Art*, Dept of Theoretical and Applied Aesthetics, Lund University, KFS AB, ISBN: 91-973649-3-2

Sandoval, García, Carlos
2007 (1997) *Sueños y sudores en la vida cotidiana: trabajadores y trabajadoras de la maquila y la construcción en Costa Rica,* ISBN: 978 9968 46 046 0

2007 *Nuestras vidas en Carpio, aportes para una historia popular,* Editorial Universidad de Costa Rica, ISBN: 978 9968 46 073 6

Sangregorio, Inga-Lisa
1994 *På spaning efter ett bättre boende*. Stockholm: Byggforskningsrådet. ISBN: 91-540-5621-7

Sassen, Saskia
1998 *Globalization and its Discontents*, The New Press, New York, ISBN: 1 56584 518 8

2002 Locating cities on global circuits, i *Environment & Urbanization*, Vol 14, No 1 April, Earthscan

2008 The Global City – Strategic Site/New Frontier, in *Dharavi, Documenting Informalities*, Royal University College of Fine Arts, ISBN: 978 91 633 2785 8

Satterthwaite, David
1999 *Sustainable Cities*, Earthscan reader, ISBN: 1 85383 601 x

2003 The Millennium Development Goals and urban poverty reduction: great expectations and non-

sense statistics, *Environment & Urbanization*, Vol. 15, No 2, October, Earthscan

2005 *The scale of Urban Change Worldwide and its Underpinnings*. London, iied, Human Settlements Programme, ISBN: 1 84 369 560 X

Schön, Donald, A.
1983 *The Reflective Practitioner*. USA: Basic Books Inc. ISBN: 0-465-06874-x

Scott Brown, Denise
1989 The Star System in Architecture, i Rendell, Jane (red.) 2000 *Gender, Space, Architecture, an interdisciplinary introduction*, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-414-17253-5

Shubhangi, R. Parkar; Fernandes, Johnson & Weiss, Mitchell,
2003 Contextualising Mental Health: Gendered Experience in a Mumbai Slum, i *Anthropology and Medicine*, 10:3, 291-308.

Simonsen, Kirsten
2005 Bodies, sensation, space and time: the contribution from Henri Lefebvre, *Geografiska Annaler,* 87 B (1): 1-14

Sinare, Kenneth
2008 *Housing Microfinance. Teachers' Housing in Tanzania*, paper i Shelter Design & Development Programme, Lund University www.hdm.lth.se.

Sjöberg, Katarina (red.)
1999 *Mer än kalla fakta, kvalitativ forskning i praktiken*, Studentlitteratur, Lund, ISBN: 91-44-00858-9

Skriftserien Kairos
1999 *Arkitekturteorier*. Stockholm: Raster förlag. ISBN: 91-87214-849

Soja, Edward
1996 *Thirdspace, travels to Los Angeles and other real- and imagined places*, Cambridge Massachusetts, Blackwell Publishing Ltd, ISBN: 1-55786-674-0

South African Cities Network SACITIES
2006 *State of the Cities Report*, www.sacities.net

Spain, Daphne
1992 Gendered Spaces, The University of North Carolina press, Chapel Hill and London, ISBN 0 8078 2012 1

Stake, Robert E.
1995 *The art of case study research*. London: Sage. ISBN: 0 8039 5766 1

State of the Nation
2004 The State of the Nation in Sustainable Human Development, Summary

Terlinden, Ulla (red.)
2003 "Public Man" and "Private Woman", Discourse and Practice in Western Societies, i *City and Gender, International Discourse on Gender, Urbanism and Architecture*. Hannover: Verlag Leske+Budrich Opladen. ISBN: 3-8100-3495-9.

Tibaijuka, Anna
2002 Towards women-friendly cities. *UN-Habitat Debate* Vol. 8 No.4

Torre, Susana
1996 Claiming the Public Space: The Mothers of Plaza de Mayo, i Agrest, Diana (red.), *The Sex of Architecture*.

Trost, Jan
2001 *Enkätboken*. Studentlitteratur, Lund 2001, ISBN: 91 44 01816 9

Turner, John
1976 Housing by people:towards autonomy in building environments, London Boyars

United Nations
1996 *The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action*, www.unhabitat.org/declarations/habitat_agenda.htm

2001 *The Declaration on Cities and other Humans Settlements in the New Millennium*, General Assembly Resolution s. 25/2

2005 *Unheard voices, some voices of underprivileged women*, Water for Asian Cities Programme

United Nations Development Fund for Women (UNIFEM)
2002 *Progress of the World's Women*, New York

United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat)
2003 *The Challenge of Slums*, Global Report on Human Settlements, Earthscan, ISBN: 1 84407 037 9

2006/7 *State of the World's Cities*, *The Millennium Development Goals and Urban Sustainability: 30 Years of Shaping the Habitat Agenda*. Earthscan. ISBN-10: 1-84407-378-5

United Nations Millennium Project (UNMP)
2005a *Task Force on Improving the Lives of Slum Dwellers*, Earthscan, London, ISBN: 1 84407 230 4

2005b *Task Force on Education and Gender Equality, Taking Action: Achieving Gender Equality and Empowering Women*, Earthscan

Uppsala kommun
2001 *Checka Listan*, referensgruppen för jämställdhet i kommunal planering, Wikströms, Uppsala

Walby, Sylvia
1997 *Gender Transformations*. Routledge. London and New York. ISBN: 0-415-12081-0

Valenciano, Alma
2007 Railways and resettlement in the Philippines, i Grundström (red.), *Shelter for the Urban Poor, Proposals for Improvements Inspired by World Urban Forum III*, ISBN: 978 91 87866 29 6

Walker, Lynn
1989 (2000) Women and Architecture, i Rendell, Jane (red.), *Gender, Space*, *Architecture*, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-414-17253-5

Warah, Rasna,
2005 Access to Toilets, A Gender Problem, i *Habitat Debate, 11:1*.

Varley, Ann
2007 Gender and property Formalization: Conventional and Alternative Approaches, i *World Development*, Vol. 35, No. 10, s. 1739-1753, Elsevier.

Weisman Kanes, Leslie
1981 Women's environmental rights, a manifesto, i Rendell, Jane (red.) 2000 *Gender, Space, Architecture, an interdisciplinary introduction*, Paul Chapman Publishing Ltd. ISBN: 0-414-17253-5

Wekerle, Gerda R.
1980 Women in the Urban Environment, *Signs*, Vol. 5, No. 3, Supplement. Women and the American City, s. S188-S214, The University of Chicago Press.

Whyte, William H.
1985 (1979) *The social life of small urban spaces*, Michigan: Edwards Brothers Inc. ISBN: 0-98164-057-6

Wideberg, Karin
2002 *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 91-44-01828-2

Wilson, Elizabeth
1992 *The sphinx in the city: Urban life, the control of disorder and women*. London: University of California Press Ltd. ISBN: 1-85381-282-X

World Bank
2000 *Engendering Development*

Yin, Robert K.
1984 (2003) *Case study research, design and methods*. London: Sage Publications. ISBN: 0-7619-2552-X

Zumbado, Fernando
2008 *Invigningstal*, Cooperación Costa Rica Canada, (2008-03- 03)

Bildförteckning

Bild 1 Vy över San José från slummen 11
Bild 2: Gatuvy från San Josés innerstad 33
Bild 3: Vy över bebyggelse längs raviner i San José 63
Bild 4: Skjul i slummen i San José 68
Bild 5: Breddning av gata i San José. 70
Bild 6: Gatuförsäljare i San José 76
Bild 7: Gatuvy från centrala San José 81
Bild 8: Plan storstadsregionen Gran Area Metropolitana GAM 85
Bild 9: Vy över storstadsregionen från Villa Mexico 87
Bild 10: Gatuvy från innerstaden San José 87
Bild 11: Plan och modell över innerstaden 88
Bild 12: Huvudled mot innerstaden som leder över en ravin 89
Bild 13: Centrala gågatan med kolonial arkitektur 89
Bild 14; Centrala Avenyn och innerstadens torg 89
Bild 15: Plan och modell över Villa Mexico 90
Bild 16: Centrum för transport 91
Bild17: Traditionell småhusarkitektur 91
Bild 18: Gatuvy från Villa Mexico 91
Bild 19: Plan och modell över Sabana Norte 92
Bild 20:Villaområdet ligger anslutet till huvudleder 93
Bild 21: Villabebyggelse 93
Bild22: Gatuvy i Sabana Norte 93
Bild 23: Plan och modell över Pavas 94
Bild 24: Konsoliderad bebyggelse 95
Bild 25: Subventionerade bostäder på ca 30 m^2 95
Bild 26: Gatuvy över storstadsregionen och omgivande berg 95
Bild 27: Plan och modell över La Carpio 96
Bild 28: Gatuvy La Carpio 97
Bild 29: Plan över La Carpio. Området är ca 1000 m i öst-västlig riktning 99
Bild 30: Plan och modell över Lindora 101
Bild 31:Gatuvy från Lindora 102
Bild 32: Plan över Lindora. Området är ca 400 m i öst-västlig riktning 104
Bild 33: I Lindora används ett före detta förråd som kapell i brist på kyrkobyggnad 111

Bild 34: Vy över bebyggelse som klättrar längs ravinen 123
Bild 35: Gatuvy från slummen 128
Bild 36: Skjul i slummen. På en plåt står skrivet
”Frihet för våra barn” 133
Bild 37: Barn på väg till skolan. I bakgrunden syns en kyrka 141
Bild 38: Barn på gata nära ravinen 141
Bild 39: Gatuvy från La Carpio mot den asfalterade huvudgatan 142
Bild 40: Lokal som drivs av en enskild organisation 145
Bild 41:Tak i nybyggt, subventionerat bostadsområde 147
Bild 42: Gatuhus i Lindora 154
Bild 43: Pratstund på gården framför bostaden 162
Bild 44: En av parkerna i Lindora 163.
Bild 45: Gatan vid centrum i Lindora 165
Bild 46: Gata i Lindora 169
Bild 47: Gata i slummen 171
Bild 48: Busshållplatsen i Lindora 172
Bild 49: Gemensamhetslokalen 177
Bild 50: Huvudgatan med busshållplats 182
Bild 51: Gatuvy i Lindora 184
Bild 52: Lekplatsen 190
Bild 53: Gata vid centrum i Lindora 191

Avhandlings-serie ISSN 1652-7666

1	Living in Unauthorized Settlements. Housing Improvement and Social Participation in Bolivia	Graciela Landaeta	Teknologie Doktor	2004
2	Space, Activities and Gender. Everyday life in Lindora, Costa Rica	Karin Grundström	Teknologie Licenciat	2005
3	Urban Design and Outdoor Thermal Comfort in Warm Climates. Studies in Fez and Colombo	Erik Johansson	Teknologie Doktor	2006
4	Managing Urban Disaster Risk. Analysis and Adaptation Frameworks for Integrated Settlement Development Programming for the Urban Poor	Christine Wamsler	Teknologie Doktor	2008
5	Pro-poor Planning. A Tool for Strategic Territorial Planning and a Conceptual Framework Drawn from Studies in Colombia and Costa Rica	Carlos A. de la Espriella Cristancho	Teknologie Doktor	2009
6	Periferins micrópolis. Genus, rum och fattigdom i Costa Rica	Karin Grundström	Teknologie Doktor	2009

Tidigare avhandlingar

TAGA – Daylighting of Houses in Desert Regions. ISSN 1103-6508	Djamel Ouahrani	Teknologie Licenciat	1993
Desert Buildings – A parametric study on passive climatisation. ISSN 1103-6508	Hans Rosenlund	Teknologie Licenciat	1993
Strategies for Low-income Housing. A comparative study on Nicaragua, Mexico, Guatemala, Cuba, Panama, Costa Rica and El Salvador. ISSN 1103-6508	Graciela Landaeta	Teknologie Licenciat	1994
Estrategias para el hábitat popular.	(Versión en español)		
Design for Desert. An architect's approach to passive climatisation in hot and arid regions	Hans Rosenlund	Teknologie Doktor	1995
NOUR – Daylighting and thermal effects of windows in desert houses	Djamel Ouahrani	Teknologie Doktor	1999

I urbaniseringens fotspår materialiseras fattigdomen i slum, kåkstäder och favelas i städer världen över. Trots millenniemålen om att minska antalet invånare som lever i slum, visar statistik från FN-Habitat att urbaniseringstakten ökar och att städernas fattiga idag utgör en fjärdedel av världens stadsinvånare. Fattigdomen i städer och den undermåliga byggda miljö människor tvingas leva i, denna fattigdomens arkitektur, är ett stort och växande problem. Den pågående fattigdomsrelaterade urbaniseringen har genererat forskning och debatt där kvinnor ofta framhålls som de mest utsatta och sårbara för den urbana fattigdomen och den usla materiella standard som människor tvingas leva i.

Denna avhandling är en utforskning av fattiga kvinnors egna erfarenheter i en stadsutveckling som sker med en koncentration av städernas fattiga invånare i specifika stadsdelar. Studien baseras på fältarbete i två stadsdelar i metropolen San José i Costa Rica. Avhandlingen belyser två pågående processer där fattigdomen å ena sidan koncentreras inom vissa stadsdelar, men där å andra sidan vardagliga praktiker är del i de boendes strävan att appropriera rum för att förbättra sin livsmiljö.

Studien visar hur multiplicerande rumsliga effekter samverkar till att skapa periferins micrópolis. Periferins micrópolis utgör en egen stad centrerad mot sig själv i en fragmenterad stadsbild inom en storstadsregion. Detta innebär en koncentration av en befolkning som har sin fattigdom gemensamt och är hänvisad till att erbjuda varandra service, tjänster och handel. I periferins micrópolis förekommer en rumslig fattigdom som för många kvinnors resulterar i reducerat tillträde till staden, risk att fattigdomen förstärks, brist på urban erfarenhet samt en exkludering från det urbana livets komplexitet.

Samtidigt sker i periferins micrópolis förhandlingar om rum som syftar till att behärska rummet trots den fattigdom som kvinnor lever i. Avhandlingen visar på tre sätt att organisera vardagslivet; länkade interiörer, multifunktionella interiörer och dikotoma interiörer. Studien visar på hur kvinnor i vardagen konstruerar rum som överskrider genderiserade gränser och hur kvinnor approprierar rum i syfte att erhålla olika former av rumslig profit. Även i periferins micrópolis förekommer praktiker för att förbättra både den byggda miljön och den kollektiva och individuella sociala positionen hos invånarna. Kvinnors rumsliga förhandlingar är en central fråga i den process varigenom fattiga stadsdelar över åren förbättras och deras praktiker synliggör kunskap om brister och krav på fattigdomen arkitektur.

Thesis 6
Periferins micrópolis
Genus, rum och fattigdom i Costa Rica
ISBN 978-91-87866-34-0 ISSN 1652-7666
Printed in Sweden by Media-Tryck, Lund, 2009